

SSN: 1304 – 8880

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çukurova University Institute of Social Sciences

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Ölümünün 250. Yılında
KOCA RÂGİB PAŞA'YA ARMAĞAN

İ. Çetin DERDİYOK

Cilt / Vol: 25 | Sayı / No: 4 | Yıl / Year: 2016

SSN: 1304 – 8880

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Ölümünün 250. Yılında
KOCA RÂGİB PAŞA'YA ARMAĞAN

İ. Çetin DERDİYOK

Cilt/ Vol: 25	Sayı/No: 4	Yıl/Year: 2016
---------------	------------	----------------

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU

Derleyen / Managing Editor

Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Yayın Kurulu / Board of Editors

Prof.Dr. İ. Çetin DERDİYOK (Başkan)

Prof.Dr. Hasan KAYIKLIK

Prof.Dr. Nurçay TÜRKOĞLU

Doç.Dr. Meral ATICI KILIÇ

Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ

Doç.C. Hakan ÇUHADAR

Doç.Dr. Ömer KORKUT

Yrd.Doç.Dr. Oya AYGÜN

Yrd.Doç.Dr. Fatih GÜLŞEN

Derleme Sekreteri / Editorial Secretary

Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ

Dizgi-Mizanpaj / Typesetter

Aşkın Haydar YILDIRIM

Copyright©Ekim 2016

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

TÜBİTAK / ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) dâhildir.

Dergimiz EBSCO-CEEAS veri tabanında taranmaktadır.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dahil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz.

Adres / Address:

ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

01330 Balcalı / ADANA

Tel: 0 (322) 338 65 74

Faks: 0 (322) 338 69 47

E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: *Metin AYGÜN*

Baskı: *Çukurova Üniversitesi*

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Marcel ERDAL Johann Wolfgang Goethe-University
Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit KAVCAR Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEINKEL Freie University Berlin
Prof. Dr. Yunus KİSHALI Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer KOÇEL İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÜNAL University München-Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Birol YEŞİLADA Portland State University
Prof. Dr. Ali YILDIRIM Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Banu İNANÇ, Çukurova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1	Prof. Dr. Mesut AYDINER	Dönemin Kaynakları Ve Arşiv Belgilerine Göre Koca Râgıb Mehmed Paşa'ya Dâir Bir Portre Denemesi	1-36
2	Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN	Namık Kemal'in Koca Ragıp Paşa Hakkındaki Düşünceleri Ve Ona Yazdığı Bir Naziresi	37-46
3	Prof.Dr.Hatice AYNUR	Ragıp Paşa Kütüphanesi Hakkında Yazılan Tarih Manzumeleri	47-66
4	Doç.Dr. İsrail BABACAN	Koca Ragıp Paşa Divanı'nda Siyasete Ve Devlet Yönetimine Dair Bazı Önemli Tespitler	67-82
5	Prof.Dr. H. Dilek BATISLAM	Sünbülzâde Vehbî'nin Koca Ragıp Paşa'ya Yazdığı İydiye Kaside	83-96
6	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN	Koca Râgıb Paşa'nın "Kitâb" Redifli Gazeli	97-108
7	Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK	Koca Ragıp Paşa Divanı'nda Düşünce Ve Düşünceyle İlgili Benzetmeler	109-136
8	Arş. Gör. Bilge KARGA GÖLLÜ	Koca Râgıb Paşa Üzerine Bir Kaynakça Denemesi	137-146
9	Yrd. Doç. Dr. Sevdâ ÖNAL KILIÇ	XVIII. Yüzyılda Bir Edebî Muhit Olarak Koca Ragıp Paşa Konağı	147-158
10	Arş. Gör. Hüsnü Abdulkadir ÖZEL	Koca Râgıb Paşa'nın Münşeât'ı Ve Tarihi Ehemmiyeti	159-172
11	Prof. Dr. Ahmet SEVGİ	Râgıp Paşa'nın Bir Muhammesinin Tahlihi	173-176
12	Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ	Koca Ragıp Paşa'nın Şiirlerinde Kültürel Bellek Yansımaları	177-194
13	Doç. Dr. Semra TUNÇ	Divanından Hareketle Koca Râgıb Paşa'nın Şiir Anlayışı	195-206

Ölümünün 250. Yılında
KOCA RÂĞIB PAŞA'YA ARMAĞAN

Ön Söz

Edebiyatımızda berceste beyit ve mısralarıyla, bilgece sözleriyle sıkça hatırlanan şairlerden biri de Koca Ragıp Paşa'dır. Hayatımızın bazı kritik anlarında onun artık atasözüne dönüşmüş dizeleri aklımıza gelir. Yaşanmış hayat deneyimlerinin ürünü olan bu sözler, güzel ve etkili söyleyişleriyle bizi adeta çarpar. Atacağımız adımların doğruluğu hususunda bizi düşündürür. Örneğin

**Nâdir bulunur tıynet-i kâmilde kusûr
Kem mâyeden eyler ne ki eylerse zuhûr**

beyitinde “Bilge kimselerden bir kötülük gelmeyeceği, ne bela gelirse kötülerden geleceği”ni özlüce anlatır.

**Miyân-ı güft u gûda bed-meniş îhâm eder kubhın
Şecâat arz ederken merd-i Kıbtî sirkatin söyler**

beyitinde, yiğit çingenenin yiğitliğini anlatırken hırsızlığını, dedikoducunun dedikodu yaparken kendi kabahatini anlatmasına dikkati çeker.

Yine onun sayıca çok nitelikçe yetersiz eser ortaya koymaktansa, az fakat öz eser vermenin daha doğru olduğunu anlatan “Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir” dizesi, bugün neredeyse atasözü hâline gelmiştir.

Her ne kadar hikemî tarz deyince aklımıza Nâbî gelse de, veciz sözleri ve bilgece şiirleriyle Râgıp Paşa, Klâsik Türk edebiyatında hikemî şiir tarzının Nâbî'den sonraki en önemli temsilcisi olmuştur.

Akıllı, zeki ve toplumsal olaylara duyarlı bir şair olan Râgıp Paşa'nın şiirlerinde XVIII. yüzyıl Osmanlı toplum yaşamı, toplum değerleri, hatta hukuku açısından izler bulmak mümkündür. Yaşadığı ve tanıdığı olduğu olayları bilgece değerlendirmiş, anlamış ve şiire dönüştürerek bize aktarmıştır.

İyi bir eğitim almış olan, hat sanatını ve Farsça'yı iyi bilen Ragıp Paşa, aynı zamanda sadrazamlığa kadar yükselmiş iyi bir devlet adamıdır. Osmanlı-İran savaşı sırasında aklı ve zekâsıyla orduya zafer kazandırmıştır. Paşa, Revan ve Bağdat'ta defterdarlık yapmış, cizye muhasebeciliği, riyâset ve defter emaneti vekilliği, elçilik, maliye tezkireciliği, reisülküttâblık, vezirlik, valilik ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Asıl adı Mehmet olan, 1698-99 yıllarında İstanbul'da doğan Râgıp Paşa, 8 Nisan 1763 yılında vefat etmiştir.

2012 yılındaki derslerimizde dikkatimizi çeken bu tarih, bizde 2013 yılında Ragıp Paşa'nın ölümünün 250. yılı vesilesiyle bir anma programı düzenleme düşüncesini uyandırdı. Fakat kalıcı olması bakımından en doğru anmanın onun için bir armağan kitap çıkarmak olduğunu düşündük. Bu düşüncemizi belirttiğimiz meslektaşlarımız bizi desteklediler. 12 meslektaşımız, çalışmalarıyla bu anma kitabına katkı sağladılar. Yazıların derlenip toparlanması, yayına hazırlanması birkaç yılımızı aldı. Bu nedenle üç yıl gecikmiş olduk, fakat sonunda Koca Ragıp Paşa'nın anısına küçük de olsa bu kitabı hazırlamayı başardık.

Kitabın hazırlanmasına düşünce ve görüşleriyle destek veren Prof. Dr. H. Dilek Batislam ve Doç. Dr. İsrâfil Babacan'a; yazılarıyla bu kitabın oluşmasına katkıda bulunan, yazıları inceleyip uyarılarıyla daha düzenli hâle gelmesini sağlayan meslektaşlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca kitabın yayına hazırlanması sırasında yazarlar ve hakemlerle yazışmaları yürüterek adeta editör gibi çalışan Arş Gör. Bilge Karga Göllü'ye, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi editörlüğünü yürüten Doç. Dr. Kemal Can Kılıç'a teşekkür ederim.

Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Bu Sayının Hakemleri

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal

HAKEMLER/REFEREES

Prof. Dr. H. Dilek Batislam	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. İsrail Babacan	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Mermer	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Sevgi	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yıldırım	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Gencay Zavotçu	Kocaeli Üniversitesi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

1. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda **en az iki kez** yayınlanan **hakemli** bir dergidir.
2. Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir.
4. Makaleler, **MS Word 97** ve/veya üzeri sürümlerde yazılıp diskete kopyalanarak, **disket ile birlikte 4 nüsha çıktı (1 nüsha isimli, 3 nüsha isimsiz olarak)** olarak gönderilmelidir.
5. Makalelerde; **Kağıt Boyutu:** A-4, sayfa yapısı olarak **Alt:** 6 cm, **Üst:** 5 cm, **Sol:** 4,5 cm, **Sağ:** 4 cm, **Üst Bilgi:** 4 cm ve **Alt Bilgi:** 5 cm, **Yazı Tipi:** Times New Roman, **Punto:**10, **Satır Aralığı:** Tek olarak ayarlanacaktır. Makalenin tümü **15 sayfayı** geçmemelidir.
6. Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
 - **Özet (en çok 200 kelime),**
 - **Abstract (en çok 200 kelime),**
 - **Giriş (en çok 3 sayfa),**
 - **Araştırma bulguları, tartışma ve sonuçları,**
 - **Kaynaklar.**
7. Makalelerin başlığı metne uygun; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
8. Yazar adı, başlığın sol alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazar adı veya adları altına sırasıyla bağlı oldukları üniversite, fakülte, bölüm veya kurum adı, **e-posta adresi** yazılmalıdır.
9. Ana bölüm başlıkları, her iki bölümün sol üst kenarına gelecek şekilde ve küçük harflerle yazılmalıdır. Özet ve Abstract büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
10. Makalede resim, şekil ve grafikler "**Şekil**" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimler, parlak fotoğraf kağıdına net olarak siyahbeyaz basılmış ve numaralandırılmış olmalıdır. **Şekil adları**, her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun alt tarafına bilgisayarda yazılmalıdır.
11. Makalede **tablo adları**, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun üst tarafına yazılmalıdır.
12. Kaynaklara yapılan göndermeler, dipnot yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla, **yazarın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası** yer almalıdır (**Horngren, 2002: 124**). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "**vd.**" kısaltması kullanılmalıdır.
13. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; "**yazar soyadı, adının baş harfi, eserin yayın tarihi, eserin adı, basımevi ve basım yeri**" olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, parantez içinde sayı ve iki noktayı takip eden sayfa numaraları verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemeli, kaynağın yazarı belli değilse yerine "**Anonymus**" deyimini yazılmalıdır.
14. Makale dilekçe ekinde sunulmalıdır.
15. Yukarıdaki kurallara uygun olmayan makale dikkate alınmaz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Submission guidelines:

1. Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences is published at least twice a year and is a peer-reviewed journal.
2. It is an obligation that the article which will be sent mustn't be published in anywhere before.
3. Articles can be published in the following languages: **Turkish, English, French and German.**
4. Articles must be written on **MS word 97** or above and they must be copied, then they must be sent **with a diskette and four print copies. (One of the hard copies should be named, the rest three will be sent unnamed.)**
5. In articles, **page layout** has to be arranged as to leave 5 cm **from above**, 6 cm **from below**, 4.5 cm **from left**, 4 cm in **from right**. And also they have to be written on **A4 pages**. Articles have to be written in Times New Roman with **10 points**. Articles mustn't exceed **15 pages**. It must be set as **single spaced**.
6. In original articles, section must be arranged in the way shown below:
 - **Summary (maximum 200 words)**
 - **Abstract (maximum 200 words)**
 - **Introduction (maximum 3 pages)**
 - **Findings, discussion and the results**
 - **Bibliography**
7. The title of the articles should be fit with the content; they should be short and understandable, written with capital letters.
8. The name of the writer should be written below the article and left side. If there is more than one writer, the names should be written side by side. Under the name of the writers, their universities, faculties, sections name and an **e-mail address** have to be written.
9. Titles of main sections should be written with small letters and they have to be written in a way that they have to be left side and above on each of two sections.
10. In an article, pictures, graphics have to be shown under the name of **the figure**. Figures and graphics have to be drawn on the computer. Photographs and pictures have to be published in white-black colours clearly, they have to be numbered and the name of **the figures** have to be written below the table on the computer with the way first letter will be capital in every word.
11. In an article, **name of the table** should be written with the way first letter will be capital every word.
12. Citations or references to the sources have to be written in the parentheses in the article. The surname of the writer, the year of the source and the number of the page have to be written left side by side. If there are more than two writers, it should be shortened like "et. al." and left by semicolon.
13. Source lists have to be arranged as the surname of the writers alphabetically. These lists have to be followed the name of the **writer, the first letter of the name, the date of the article, the name of the article and publishing place** of it. The volume of the sources must be written in the parentheses with the numbers and page numbers followed by colon. If the writer of the article is uncertain, **Anonymous** must be written.
14. The article must be presented to the Institute of Social Sciences, Çukurova University with a letter of application.
15. Those articles, not written according to the above mentioned rules, cannot be published.

**DÖNEMİN KAYNAKLARI VE ARŞİV BELGİLERİNE GÖRE
KOCA RÂĞİB MEHMED PAŞA'YA DÂİR BİR PORTRE DENEMESİ¹**

Mesut AYDINER²

“Râğib mı bu kıl ü kâle bâis”

ÖZET

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısına damgasını vurmuş önemli bir devlet ve edebiyat adamını, Koca Râğib Mehmed Paşa ve dönemini tanıma ve tanımlama girişimidir. Şüphesiz o, Osmanlı Devleti ve ilişki içerisinde bulunduğu devletlerin kaderlerinde etkili olmuş büyük şahsiyetlerden biri olarak, tarihte hak ettiği yeri almıştır. 3 kıtaya yayılmış bir devletin en doğusundan en batısına, zorlu savaş meydanlarından entrikalarla dolu barış masalarına koşmuş ve nihayet, dünya güçler dengesinde söz sahibi olmaya kadar uzanan bir yolda, kılıcından çok aklının ve kaleminin kudretiyle yürüyen biri olarak dikkati çekmiştir. Bazen bir asker, bazen bir diplomat, bazen siyâsî veya ekonomik konularla ilgilenen bir idareci olarak görev yapmış, ama günümüze kadar daha çok ilmiyle, fikriyle, sanatıyla yani sözdeki ve yazıdaki maharetiyle anılmış ve takdir toplamıştır. Ancak, küçük bir memurun çocuğu olarak dünyaya gelen Râğib, devlet hizmetinde basit bir görevde iken, nasıl olmuş da zirveye kadar tırmanmış ve 600 yıl yaşayan bir devletin sayılı ilim, edebiyat ve siyâset adamlarından biri haline gelmiştir? Bu sorunun cevabı pek merak edilmemiş, tarihçiyi daha çok ilgilendiren siyâsî ve idareci kişiliği, genelde nüktedan ve edebî kişiliğinin gölgesinde kalmıştır. İşte bu biyografi denemesi, Râğib'in, büyük mücadelelerle dolu olduğu kadar ilginç anekdotlarla da bezeli hayat hikayesini, bir tarihçi gözüyle okumaya çalışacak ve madalyonun diğer yüzünün ortaya çıkarılmasına hizmet edecektir.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğib Paşa, XVIII. yüzyıl, biyografi

**BY PERIOD RESOURCES AND ARCHIVE DOCUMENTS
AN ATTEMPT PORTRAIT ABOUT KOCA RAGHIB PASHA**

ABSTRACT

This study is attempting to define and explanation of the period of Raghıb Mehmed Pasha, who left remarkable marks as a statesman and man of letter, especially within the second half of XVIII.th century. As he was rarely well trained political and cultural person in the XVIII.th century of Ottoman Civilisation, he draw attraction not

1 Bu makale yazar tarafından hazırlanan şu doktora tezinden özetlenmiştir: Mesut Aydın, (2005), Koca Râğib Mehmed Paşa-Hayati Ve Dönemi: 1699-1763, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

² Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aydiner@msgsu.edu.tr

only as a statesman (grand vizier, foreign minister, ambassador, officer) but also as a author, poet, encyclopedist. With these special features of him he effected the fate of Ottoman Empire and other states with had relationship with Ottoman Empire. Two base characteristics of him, to be a statesman and to be a poet brings his reputation to present day. As being a man of letter, Raghıb Pasha's literary works had been examined and studied for several times while his side of statesman had been neglected. His side of literary had been contributed to his characteristic of statesman, and as a result of this contribution he tried to avoid of war of civilisations and would like to establish the peace and tolerance as well as to formation of his reformist characteristic. With in this study, Raghıb Pasha's life and time has been examined and studied from first hand and unique of original documents. Under the lights of these original documents, it has been tried to explain, how the son of a little servant (a scribe in Defterhane) became a top priority of the state besides his huge reputation in the field of literacy. Even tough his side of literary was overshadow the diplomatic and statesman characteristics of Raghıb Pasha this study is aimed to define his political and administrative life within the frame of historical method. Especially the rank rise of Raghıb Pasha within the conditions of XVIII.th century of Ottoman State and Ottoman social life has been examined in this study. The materials upon which this study is based include the correspondence of western diplomats and consular agents resident in Ottoman domains; Ottoman literature, including traditional chronicles, histories, biographical dictionaries, and poetry; western literature of travel in the Ottoman levant; and modern historical studies, western and Turkish. All besides these documents, the literacy works of Raghıb Pasha were also main resources of this study.

Key Words: Koca Raghıb Pasha, XVIII.century, biography

Asıl ismi Mehmed olmasına rağmen ya sadece Râgıb mahlası ile ya da Mehmed Râgıb olarak ama daha çok Koca Râgıb Paşa diye bilinir³. Batıda târihî ve reformist kişiliği, Doğu'da ise devlet adamlığının yanı sıra edebî yönü ve nükteleriyle tanınır. Gerçekten de O, üç kıtaya yayılmış devletin dört bir tarafında iş görmüş, bir yandan zorlu savaş meydanlarında ter, diğer taraftan entrikalarla dolu barış masalarında dil dökmüş.. ve nihayet, dünya güçler dengesinde söz sahibi olmaya uzanan bir yolda, kılıcından çok aklının ve kaleminin gücüyle dikkati çekmiştir. Râgıb'ın H.1110 (1698-1699) (Ahmed Resmî, *Sefînetü 'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2b) yılında gözlerini açtığı İstanbul hâlâ bolluk ve ihtişamın başkenti, dünyanın odak noktalarından biriydi.. Ancak eskimeye yüz tutmuş bir dünya idi bu. Özellikle, doğum tarihi olarak kabul edilen 1699 yılı, Osmanlı Tarihi için *gün dönümü yüzyıl*ın başlangıcı olmuştu. Karlofça Antlaşması ile Batı'nın güç ve etkisi, kendini hissettirmekten öteye geçmiş, âdeta bir heyula-bir karabasan gibi, gün geçtikçe büyümeye yüz tutmuştu. Râgıb'ın kendini idrak etmeye başladığı dönemin Batı dünyası ise, hergeçen gün kabaran iştihası ve bununla birlikte gelişen fikrî, teknik ve kurumsal

³ “O'nun asıl ismi Mehmed'dir, ancak akraları arasında Râgıb diye bilinir ve çağrılır.” Râgıb Paşa, *Sefîne-i Râgıb*, 2a; Kütüphanesinin avlusunda bulunan ve kendisi tarafından yaptırılan büyük çeşmenin kitabesinde de asıl adı “Mehmed” olarak geçmektedir.

istiflası ile, karşı durulamayacak bir sel halini almıştı. Bu azgın selin bir gün Osmanlı Devleti'ni de yutabileceği endişesi, yenileşme ve ıslah düşüncesini idrâk düzeyinden çıkarıp, bir zaruret haline getirmişti. Râgıb'ın hayat hikayesi de bu eski ile yeni arasında, birbiri rağmına gelişen iki sürecin gergefinde dokunmuştu. Rağıb aynı zamanda bu azim ve cesareti gösterebilmiş devlet adamları çağına da böylece merhaba demişti.

Dönemine dair tımar kayıtları Râgıb'ın 'şehrî' yani İstanbullu ve 'an-asıl kâtibzâde' olduğunu ifâde ile onu 20'li yaşlarda "orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlı" olarak tarif ederler (Afyoncu, 2005, s. 148-158, belge II). Babası Defterhâne kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'dir (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b).

Kaynakların hemen tamamı, tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterildiği, akranlarına göre çok iyi bir eğitim aldığı, keskin zekâsı ve parlak istidâdı ile dikkat çektiği konusunda mutabıktır. Râgıb bu yaşlarda, 'Babasının izinden giden hata yapmaz' Arap sözüne uyararak, Şevkî Efendi'nin ayak izlerini takip ile Defterhâne'ye gidip gelmeye başlamış, 'kalem'e önem vermiştir. Burada kitâbet, inşâ, yazı çeşitleri, hesap ve defter usulleri gibi bazı bilgilerin pratiğini yapmıştır. Dönemin ünlü hocalarından dersler almış, Hoca Sâlih Efendi'den Farsça öğrenmiş, Ayasofya-yı Kebîr Medresesi müderrislerinden, Reisü'l-kurra ve İmâm-ı fi'l-Hadis Yusuf Efendizâde'den sülûs ve nesih meşketmiştir. O dönemde bir kâtip için gerekli olan Arapça ve Farsça'yı iyi bilmek, aruz, kâfiye, secî, mantık, meânî, beyân, tefsir ve hadise âşına olmak; melâhatla imlâ ve fesâhatla inşâda mâhir olmak önemlidir. Hatta kaynaklar bunların yanında bir katibin sevimli sözler bilmek (şîrîn kelimât, sükkerîn makalât), tahrîr ve tâbirde tatlı ve yumuşak dil (azbü'l-beyân ve ratbü'l-lisân) kullanmak gibi vasıflara sahip olmasının arzulandığını da belirtirler, ki bu vasıfların onda bu yıllarda yeterince yer ettiği ve ileriki yıllarda da kemâlini bulduğu söylenebilir. Zaten Defterhâne'de ona Arapça 'ragibe' kökünden, çok isteyen, rağbet eden manasında Râgıb mahlasının verilmesi, öğrenmeye, ilme karşı ibtilâ derecesindeki hevesini göstermektedir. Dönemin en iyi kütüphanelerinden birine sahip olması, hikemi şiirleri ve telifleri bu mahlasın isabetine delil olarak görülebilir. Nitekim Defterhâne, özel ders ve sohbetlerde kendisini sür'atle geliştirmiş, çok geçmeden emsalleri arasında temâyüz ederek şöhret kazanmaya başlamıştır. İyi Farsça bilgisi, imlâ ve kitâbette akranlarından bir adım önde olması, ona mesleğinde ilerleme yollarını açmış, 1134 (m.1722) yılında Osmanlı-İran savaşı sebebiyle bölgeye tâyin edilen Defterhâne görevlileri arasında yer almıştır. Serasker Ârifî Ahmed Paşa'nın maiyyetine dâhil olduktan sonra, kabiliyetleri sebebiyle Paşa'nın mektupçuluğu hizmetine yükselmiş, Revan fethi sonrası yine onun maiyyetinde umûr-ı mühimme kitâbetine tayin olmuştur (1725)⁴. Aslında bilinenin aksine tahrir vazifesi için tayin olduğu bölgede karışıklıklardan dolayı pek tahrir hizmeti yapamamış, ancak katiplik, mektupçuluk, defter eminliği gibi görevlerde Ârifî Ahmed Paşa, Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa gibi önemli seraskerlerin yanında tüm doğu cephesini dolaşmıştır. Böylelikle Ordu riyâseti vekilliği görevine kadar yükselmiş, Şah Tahmasb ile yapılacak bir müzakereye 'imlâ ve tahrîre

⁴ Buraya kadarki bilgiler daha çok Ahmed Resmî ve Ahmed Nüzhed efendilerin eserlerinden özetlenmiştir. Bkz. Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2b.

kâdir bir kâtip’ olarak katılmıştır (1726) (BOA, Evâhir-i Zilkâde 1138, Mühimme D., 133, s. 287)⁵. Muhtemelen bu yıllarda tanıştığı Hekimoğlu Ali Paşa, Râgıb’ı tavsiye etmiş ve 5 Ca 1140 (1728) tarihinde ‘*İran seferinin zuhûrundan berü Tebriz ve Revan ordularında umûr-ı mühimme hizmetinde olan Mehmed Râgıb’a Revan Defterdarlığı*’ verilmiştir. Böylelikle ilk ciddî pâyeyi almış, genç yaşına rağmen, Osmanlı hiyerarşisinde vâli ve kadıdan sonra çok önemli bir makama getirilmiştir. Ancak defterdarlığı uzun sürmemiş, Revan muhassıla devredildiğinden Râgıb da İstanbul’a çağrılmıştır⁶. İstanbul’a davet zâhiren defterdarlık dönemine ait defterlerinin incelenmesi olarak açıklansa da, genç yaşında yükselmesini çekemeyenlerin bazı iftiralari yüzünden, Râgıb için hassas dönem başlamıştır. 7 yıl önce gurbete çıkmanın verdiği buruk heyecanla İstanbul’dan mahzun ayrılan Râgıb, şimdi yine mahzun ve mükedder olarak şehre dönmekte ve ‘*Yine hem cinsi ider âdeme Râgıb, hasedi’* mısraına mâsadak olarak muhtemelen ‘*Kimse Râgıb, gadr-i nâdan ile mağdûr olmasun*’ (Demirbağ, 1999, s. 362, 326) diye mırıldanmaktadır.

İstanbul’da eşiyile dostuyla hasret gidermiş, dostluk tazelemiş ve bazı hatırlı dostlarını harekete geçirebilmiştir. Kendisine sürpriz bir şekilde Cizye Muhasebeciliği görevi ayarlanmış, muhtemelen bu görev için bir İran elçisi ile yapılacak görüşme iyi bir sebep teşkil etmiştir (1729-1730) (Uzunçarşılı, 1988, (IV/II), s. 386). Ancak İstanbul’un Patrona Halil İsyanı öncesi saatli bombaya benzeyen durumu pek hoşuna gitmemiş, bu hay huy içerisinde fazla kalamamıştır. 20 Şevval 1142 (8 Mayıs 1730) tarihli bir dilekçesi ‘‘*Hemedan eyâletinin timar ve zeâmet tevzii ve Hemedan seraskeri Bağdat Valisi Ahmed Paşa maiyyetinde riyâset ve defter emâneti vekâletlerine memur*’’ edildiğinden behsetmektedir ki bu iki görevin bir kişiye tevcihine ender rastlanmaktadır (BOA, Cevdet, Tımar, nr. 1395). Ancak Hemedan ve civârının Nâdir Şah eline geçmesinden sonra Râgıb’a yine İstanbul yolu görünmüştür (H.1143-M.1730). Muhtemelen yine İran müzakereleri için çağrıldığı kendisine bu kez ‘*Atlu Mukabelesi*’ payesi verilmesinden anlaşılmaktadır (Ahmed Resmî, *Sefinetü’r-rüesâ*, 49b). Ancak o gelene kadar İstanbul Patrona isyanıyla karışmış ve ‘*ihtilal sebebiyle nice meşakkatlere dûcâr olup, sonra Bağdat vâlisi Ahmed Paşa yanına vâsıl ve nazar-ı iltifâtına nâil olarak*’ tekrar yollara düşmüştür (Ayvansarâyî, 1281, s. 242-243)⁷. Atlu Mukabelesi payesine bu kez Reislik vekâleti ve Bağdat Defterdarlığı görevi ilâve edilmiş olarak yeni vazifesine başlamıştır (1731) (Afyoncu, 2005, belge VII). Böylece ikinci büyük görevine getirilmiştir, ki bu birçok bakımdan onun için şans olmuştur. Yıllardır cephelerde dolaşan edebiyat ve kültür aşığı bir adam için, medeniyet beşiği Bağdat, aranılan bir yerdir.. ve nihayet hem meslekî hem de ilim ve kültür hayatı açısından kendini tatmin de edebilecektir. Mesleki ehliyeti yanında diplomatik yönü de bu sıralarda öne çıkmaya başlamış, hemen hemen İran ile yapılan tüm görüşmelere murahhas olarak tayin edilmiş, hatta o sıralarda Herat’ta bulunan Nâdir Şah’a elçi

⁵ Hükmün bir benzeri için bk. BOA. Mühimme D., 133, s. 276.

⁶ Müddet-i vâfirenden berü sebk eden hidmeti mukabele[sinde] Revân defterdârlığı ihsân olunmağla yine vech-i meşrûh üzre müceddeden emr-i âlişân verilmiştir. 18 Z sene 40 (26/7/1728) Afyoncu, a.g.m., belge IV

⁷ Râgıb’ın aynı endişeli hâlini Vâsıf’ın ifadelerinde de görmek mümkündür. O da Ahmed Paşa’nın yanına gidip, onun iltifatına nail olmakla endişelerinden kurtulduğunu söyler. Vâsıf, *Târih*, s. 222

olarak gönderilmiştir (1732). Ancak ilk karşılaşmalarında Nâdir Râgıb'a iyi davranmamış, sulha yanaşmadığı gibi kısa bir süre sonra Bağdad'ı muhasara etmiştir. Yedi ay süren uzun muhasara esnasında Bağdad çok zor günler geçirmiş, halk açlıktan telef olmuş, kedi, köpek eti kıymete binmiştir. Sulh teklifine muhasara ile karşılık verip şehrin teslimini isteyen Nâdir'in elçileri de biraz Nâdir gibi kabadır. Dönemin müellifinin ifadesine göre: '*Lâkin Râgıb hazır cevâb idi. Acem'den gelen elçi, Ahmed Paşa'nın yanında Atlas Târihi'ni gördükde, bizim Şâh'ımız Seyf Târihini mütâla'a eder deyicek, Paşa cevabdan habt olup, Râgıb Efendi'den lisân-ı hâl ile istimdâd ettikde, hemen Râgıb, Târih-i Seyf ikidir. Biri Selîmî, biri Murâdî'dir. Acaba Şah'daki hangisidir? demekle, Elçi Han'ı perîşân, Ahmed Paşa'yı ihyâ ve mesrûr etmiştir. Acem'in muradı gâlib olduklarını imâ ile Paşa'yı tahcîl iken, Râgıb Efendi şâhân-ı Acem'i kahr eden Sultan Selim ile Sultan Murad'ı işaret etmekle elçiyi hacîl etmiştir.*' (Şemdânîzâde, (I), s. 55)

Ancak Bağdat valisi Ahmed Paşa ile adamları müşkil anlar yaşamaktadır. Bu esnada yapılabilecek tek şey Osmanlı ordusu yetişinceye kadar Nâdir Şah'ı oyalamak, zaman kazanmaktır. Ahmed Paşa, Râgıb'ı şehrin teslimi şartlarını konuşmak bahanesiyle Nâdir'e gönderir. Râgıb diplomatik manevralarla görüşmeleri uzatarak Nâdir Şah'ı avutmuş ve bu süre içinde ordu yardımı yetişerek 7 ay çok kötü günler geçiren Bağdad dehşetli muhasaradan kurtulmuştur (7 Safer 1146 / 20 Temmuz 1733) (BOA. Mühimme D. Nr. 139, s. 288, 310, 318; Şemdânîzâde, (I), s. 33-35). Bu zafer çok önemli tehlikeleri bertaraf etmiş, Hacc yollarının güvenliği sağlanmış, bir çok din büyüğünün kabirlerinin bulunduğu Irak toprakları Nâdir istilasından kurtarılmış ve tabii ki akabinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu muhakkak bir tehlikeden arındırılmıştır. Zafer İstanbul'da da büyük sevinç meydana getirmiş, üç gün üç gece şenlikler düzenlenmiş ve bir süre sonra Râgıb taltiflerle ve bazı '*umûr-ı husûsiyi hâvî tahrîrât ile*' İstanbul'a çağırılmıştır. Zaten kısa bir süre sonra da Bağdat'taki başarıları sebebiyle kendisine Maliye Tezkireciliği ihsan olunmuştur (1734) (BOA., A.RSK. nr. 1571, 21; BOA., KK, nr. 261/6 4; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 3a-3b). Önemli hâmilelerinden Hekimoğlu Ali Paşa sadarete olduğundan, artık kendisine İstanbul'da da ikbal yolları açılmıştır. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Hekimoğlu, ittifaklarından endişe ettiği Avusturya ve Rusya ile girilebilecek bir savaşın ayak seslerini işittiğinden, onun zamanında İstanbul, yabancı devletlerin diplomasi arenasına dönmüştür. Bu diplomatik hareketlilikte Râgıb'a da önemli işler düşmüş, Humbaracı Ahmed Paşa, Osmanlı Avrupa siyasetini etkilemek için Hekimoğlu'nun Râgıb gibi bendeleriyle ilişkilerini sıkılaştırmıştır. Ancak bu sırada İran seraskerliği yeniden Ahmed Paşa'ya verilmiş ve Râgıb 1148 (M. 1735) senesinde Ordu Defterdarlığı ve Reisülküttab vekâleti ile kısa bir süre sonra da defterdâr olarak tekrar orduya nasb olunmuştur (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; BOA, A.RSK, nr. 1571, 15). Kısa bir süre sonra Rusya'nın Kırım'a saldırmasıyla Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve Râgıb bu kez yine diplomatik tecrübeleri sebebiyle sadrâzam maiyyetinde Rus seferine dahil edilmiştir (1736). Ordu, İsakça sahrasına yerleşmişken İstanbul'dan Hatt-ı Hümâyûn ile gelen elçi, '*ahvâl-i İran'a ve keyfiyyât-ı sefer-i İran'a vukûfu ve İran ordularında Defterdar ve Reis olup muhasara ve kütâllerde bulunmağla umûr-ı hafîyye ve celîyyeye vâkıf*' olduğu için, Râgıb'ı bu kez İran ile sulh görüşmelerine çağırmıştır (BOA. Mühimme D., nr. 142, s. 96 (H. 1149 tarihli ferman).

Râgıb'ın heyetteki resmî görevi Reisülküttab İsmail Efendi'nin tercümanlığını yapmaktır, ancak maksat, bilgileriyle nâzik bir şekilde olaya müdâhil olabilmek, gerektiğinde İran edebiyatından, özellikle şiirlerden beyitler, mısralar okuyabilmek ve geleneksel İslam kültürü hakkında geniş bilgisiyle muhatabı şaşırtabilmektir. Nâdir'in isteği, Şîî inancını, Sünnî çoğunluğun alternatifi bir anlayış olmaktan çıkarıp, genel kabul gören dört fıkıh mezhebine paralel beşinci mezhep saydırmaktır. İki ay süren müzakereler, dîni konular üzerinde çok sofistike tartışmalara, İranlılar tarafından akıllıca manevralara, Osmanlıların buna karşı verdiği zekice cevaplara ve tabii yer yer münakaşalara sahne olmuştur. İran heyeti eli boş bir şekilde yola revân olurken, Râgıb Efendi de '*mesrûr ve kadr ü kıymeti bilinmiş bir halde*' tekrar ordunun bulunduğu İsakça'ya dönmüştür (1736 sonları). Tercümanlık yapmak için geldiği İstanbul'dan seçkin bir diplomat olarak ayrılmış ve peşinden kaleme alınan ferman ile ve bizzat padişahın emriyle mektûbî-i sadr-ı âli vazifesine getirildiği müjdelenmiştir (2 Ramazan 1149-4 Ocak 1737) (BOA, Ali Emîrî, I. Mahmud, nr. 3517, 91). Müzâkereler esnasında İran ahvâlinin iç yüzünü bilen bir uzman olarak, zekâsı, kabiliyeti ve dirâyetiyle I. Mahmud ve ileri gelenlerin dikkatlerini çekmiştir (İzgoer, 2003, s. 42 vd).

Osmanlı bürokrasisinde Mektûbî-i sadr-ı âli görevi, sadrazamın bir tür özel kalemi gibiydi. Râgıb bu görevle ilk defa kadro olarak iktisâdî yönetimin dışına çıkarılmış, merkezî bürokratlar arasında önü açılmıştır. Ancak asıl iş olarak kendisini yine müzakereler, Rusya ve Avusturya cephesinde yeni görevler beklemektedir. Ordu Babadağı Kışlağı'nda karargah kurmuş olmasına rağmen, sadrazam ve adamları hâlâ diplomatik yollardan çözüm aramaktadır. Bu sebeple Ruslarla yapılan Nemirow görüşmelerine murahhas-ı sâlis olarak katılmıştır ki, heyetin ve Râgıb'ın Avusturya ve Rusya murahhasları karşısındaki performansı, dost-düşman herkesi şaşırtmıştır. Murahhasların Lehistan sınırına gitmeleri başka bir fırsat doğurmuş ve bu arada Lehistan ahidnâmesi de yenilenmiştir. Bu vesile ile Râgıb'a yüklü bir zeâmet ile birlikte Şikk-ı sâni pâyesi de ihsan olunmuştur (18 Nisan 1737) (BOA, Tahvil Defteri, nr.2, s. 42). Heyetler ile sadrazam arasındaki iletişimi ve bu arada Fransa'nın aracılığı ile devam eden barış görüşmelerini de Reisülküttap Mustafa Efendi ile birlikte genelde hep Râgıb Efendi yürütmüştür. Avusturya'nın da savaşa girmesi ile artık barış imkanı kalmamış, Osmanlı Belgrad üzerine yürümüş ve önce Adakale ardından Belgrad yeniden ele geçirilmiştir (1738 ve 1739). Dönemin kaynakları Râgıb'ın bu iki kritik fetih hareketinde de önemli roller oynadığını kaydeder. Nitekim şâni, şöhreti, rütbesi hergeçen gün artan Râgıb Efendi, Avusturya ve Rusya ile yapılan Belgrad görüşmelerine de ikinci murahhas olarak katılmıştır. 4 Eylül 1739 günü ise, 22 yıl önce Avusturyalıların zaptettiği şehri yeniden teslim alan küçük heyet ile Çasar-İmparator Kapısı'ndan Belgrad'a girmiştir (Aydiner, 2007, 161b; Hammer, (VII), s. 515). Râgıb'ın bu anlamlı gün için düşürdüğü tarih beyti de neredeyse konu ile ilgili tüm tarih kitaplarına serlevha olmuştur:

Çıkarub 'Leşker-i Küffâr'ı didim târih

*Belgrad Kal'asının aldı Mehemmed Pâşâ (H. 1152)*⁸

Osmanlı Murahhasları Osmanlı Devleti'nin muzafferen imzaladığı bu son barış anlaşmasındaki gayret ve başarılarından dolayı halktan ve padişahın büyük övgü almışlardır. Belgrad Fethi ve anlaşmalarının müjdesi bütün vâkilere, Asya ve Afrika'daki tüm Müslüman devletlere Râgıb'ın kaleminden çıkan bir fetihnâme ile ulaştırılmıştır (Uzun, 2000, s. 43-44 vd.). Nitekim, “*mektupçuluğa riyâset kadar kadr ü şân vermiş*” olan Râgıb, sadrazam sarayına davet edilmiş ve bir hil 'at giydirilerek yeni reisülküttab olarak ilan edilmiştir (19 Zilkade 1153-5 Şubat 1741) (Aydın, 2007, 186b; İzzî, 1198, 4a-5a; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50a; Hammer, (VIII), s. 21; Şemdânîzâde, (I), s. 102). Başkent'in birbiri ardınca yabancı elçileri ağırladığı böylesi bir zamanda gerçekleşen bu tayininin anlamı açıktır: Müzakerecilik tecrübesi, dışişlerindeki başarıları, yabancı devlet adamları ile temasları sayesinde çok geniş bir birikim elde eden Râgıb takdir edilmiş ve o dönemin en etkili makamlarından birinin başına getirilmiştir. Reisülküttap Râgıb Efendi kaleminden yetişmiş biri olarak, gelir gelmez bürokrasiye dair bir kısım işlere çeki düzen vermiş ve mesleğinin problemlerine çözümler getirmiştir. Meselâ kaleme ait defter düzeni konularına göre ayrı sınıflandırmalara tabi tutulmuş, Şikâyet Defterleri ile Ahkam Defterleri tamamen birbirinden ayrılmış, Ahkam Defterleri vilayetlere göre belirli bölgelere taksim edilmiştir. Böylece, bürokratik gecikmeye mahal verilmeyerek, sonuçlar hızlı biçimde ilgili kişilere ulaştırılmak istenmiştir. Bu dönemde Teşrifat Kalemi'nde yapılan bazı değişikliklerde de Râgıb'ın parmağı olduğunu söylemek yanlış olmaz (1155-1742). Zaten sadaret döneminde de onun kaleme ilgisi sürecektir, işleyiş ve sisteme ait bazı uyarılar ve değişiklikler yapacaktır.

Râgıb'ın reisliği dönemi birbiri ardınca gelip-giden elçiler ve Belgrad anlaşmasına ait bazı pürüzlerin giderilmesi için yapılan görüşmelerle geçmiştir. Döneme ait kaynaklar, onu ‘*Rusya, Avusturya ve İran ile girilen bütün müzakerelerin ruhu*’ olarak niteler ve birçoğunda diplomatik kurnazlık yaparak muhatapları iknâ ettiğine işâret ederler. Batılı kaynaklara göre ise (Hammer, (VIII), s. 25-172); “*Râgıb döneminde diplomasi sanatı Osmanlılarda gözle görülürcesine bir mükemmellik kazanmış ve bu sanat hristiyan devletler aleyhine bir silah olarak kullanılır hale getirilmiştir. Evvelce İran, Avusturya ve Rusya ile anlaşmalar imzalanması sırasında olağanüstü yetkili murahhas olarak ön plana çıkan, ileri zekâ sâhibi Reisefendi Râgıb, aynı zamanda sağlam eğitimi ve itidâli ile de ünlüdür. Ne aç gözlü, ne de iş karıştırıcıdır. Avrupa temsilcileriyle tam bir ahenk içinde münasebet sürdürmekte ve onlara karşı nazik davranmaktadır.*” Nitekim bu dönemde Râgıb'ın yakın arkadaşlarından Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi Fransa'ya, Küçük Hüseyin Efendi Sicilyateyn Krallığı'na Napoli'ye elçi gönderilmiştir (1154-1741) (BOA. Mühimme 148, s. 36, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1154 tarihli hüküm; Aydın, 2007, 199b, 200a-200b; Şemdânîzâde, (I), s. 107).

⁸ “Çıkarub ‘leşker-i küffâr’ı” demek, kafir askerlerin kaleden çıkarılması anlamı yanında, ebced hesabına göre bu iki kelimenin sayı değerleri toplamının sonuçtan çıkarılması da demektir, yani : 2003-851=1152; şiir için ayrıca bkz.: İsmail Yakıt, Ebced, s. 320.

Yine İspanya, İngiltere elçilerinden başka önemli görüşmelerden biri de İsveç Elçileri ile yapılmış, Ruslarla aralarındaki problemler yüzünden İsveç tabii müttefik kabul edilmiş ve ilişkilere özen gösterilmiştir. Elçiler Hoepken ve Carlson sık sık Râgıb ile görüşür olmuşlar, mâlî vaziyeti iyi olmayan İsveç için borç istemiş ve Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesine yardımcı olunmasını rica etmişlerdir. I. Mahmud adına İsveç ve Rusya'ya nâme yazılmış, İsveç ile Rusya sulh yapmış, hattâ her iki devlet bu barışıklık ve tavassuttan dolayı teşekkür için elçi yollamışlardır. Râgıb'ın gayretleri ile İsveç'e iki yüz bin kuruş borç bulunmuş ve para 3 Temmuz 1742'de elçi Carlson'a senet mukabili teslim edilmiştir (BOA, NHD., nr. 8, s. 3).

Fransa ise Osmanlı'yı kendi yanında Avusturya'ya karşı cephe açmaya ikna etmeye çalışmış, ancak Râgıb'ın da dahil olduğu gurup, yakın zamanda büyük gayretlerle imzalanan muahedeye riâyet edileceğini beyân ile, savaştan uzak durmuşlardır. Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa'dan dolayı Râgıb'ın da Fransa yanlısı siyâset izleyeceğinden ümitli bu takım, Osmanlı'yı harekete geçirmeye muvaffak olamamış, ancak Avusturya ve Rusya bu korku ile devamlı diken üzerinde kalmıştır. Avusturya elçisi Ulefeld ve von Penkler Osmanlı'yı savaşa bulaştırmamak için İstanbul'da Rus Elçi Vişniyakof ile birlikte Fransa ve İsveç'e karşı cephe oluşturmuşlardır. Râgıb elçiler arasındaki bu çatışmayı ustalıkla kullanmasını bilmiş, Penkler'e esirler ve barışın sürdürülmesi konusunda yardımcı olurken, karşılığında, Avusturya verâset savaşlarının gidişâtı ve Avrupa ahvâline dair bilgiler almayı ihmal etmemiş, Penkler de düzenli malumat aktarmayı sürdürmüştür. Râgıb'ın Reisülküttap olarak dış devletlerle ilişkileri şöphesiz bunlarla kalmamış, bu yıllarda İstanbul, âdetâ Nuh'un gemisi gibi her cinsten mahlûku barındıran bir beşerî zemine sahip olduğundan, yabancılar peşi sıra gelip gitmeye devam etmiş, hatta çok ilginç bir olay daha cereyân etmiştir. 1743 yılında İstanbul'da Korsika Cumhuriyeti adına faaliyet göstermeye başlayan Kont Beaujeu, Bonneval Ahmed Paşa ve İbrahim Müteferrika'nın aracılıkları ile Sadrâzam Hekimoğlu ve Râgıb Efendi ile görüşmelerde bulunmuştur. Beaujeu, Korsika'yı Bâbiâli himâyesine devredecek nihâyetlenmemiş bir ön anlaşma bile yapmış, ancak Râgıb elçiye pek iyi gözle bakmadığından, anlaşmanın bitirilmesine taraftar olmamıştır. Dönemin gözlemcisi, kendisine baskı yapmak isteyenlere karşı Râgıb'ın başını olumsuzca iki yana sallamaktan öte pek bir laf etmediğini, sadece, harita üzerinden Korsika'nın yerini kendisine göstermelerini isteyerek, muhataplarına anlamlı bir cevap verdiğini kaydeder. Daha sonraki gelişmeler, âdetâ Avrupa'nın kucağında yeralan bir devlete bulaşmamakla, Râgıb gibi düşününlerin ne kadar isâbetli bir tercihte bulunduğunu ispatlamıştır.

Bir türlü yakasını bırakmayan İran ve Nâdir Şah gâilesi, Râgıb'ı reisliğe başladığının ilk günlerinde de bulmuş ve onu görevinden edene kadar rahat bırakmamış, Râgıb, fermân-ı âli ile İran konularında görüş beyân etmek ve tüm müşâverelere katılmakla yetkili kılınmıştır 1155 (M. 1742). Mezhep tartışmaları sebebiyle İran ile yeniden savaş durumuna gelindiğinden Safevî hanedanına mensubiyetini iddia eden Safi Mirza lakablı bir şehzâde Nâdir'e karşı kullanılmak istenmiş, sık sık Râgıb ile görüşüp İran meselesine dair tenbihatlardan sonra, Mirza'ya Şah'lık unvanı verilmiştir. İran ümerâsına, Mirza'nın ağzından Râgıb tarafından farsça mektublar yazılmış ve sınır vâlileri aracılığı ile bunlar el altından İran içlerine kadar dağıtılıp, yakında İran'ın Nâdir'in elinden kurtarılacağı telkini ile kamuoyu oluşturulmak istenmiştir. Ancak

geleneksel nokta barış yanlısı Râgıb'ın başını yemiş, Nâdir'in, Caferî mezhebi konusundaki ısrarı karşısında, o mütereddid ulemâyâ karşı hep şunları söylemiştir: “*Hak mezhep dörtlüdür, lâkin padişahımızın hükmü cârî olduğu yerlerde, diğer mezheplerden dâvalara karşı kadılar Hanefî mezhebi üzere hüküm verirler; Caferî mezhebi tasdik olursa Osmanlı ülkelerinde yine Hanefî mezhebi cârî olacağından; bu tasdik lâfzı izâfî bir şey olarak kalacaktır. Bu boş laf için otuz seneden beri Anadolu harab ve nice yüz bin müslüman lüzumsuz yere telef olmuş, hazîne boşalmıştır. Devletin Nemçe ve Moskov gibi düşmanı dahi bu savaş yüzünden zuhur etmiş ve şimdi yine Acem, mezhep kavgası için sefer açmıştır. Böyle zaruret zamanlarında kuru bir söze şer'in müsadadesi vardır ve zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır. Otuz seneden beri Acem seferi diyâr-ı islâmîye ile hazîne-i âmire'yi harâba sebep oldu ve dört seneden beri Nemçe ve Moskov seferleri yetmedi mi; kezâlik şimdi yine Acem'e sefer lâzım gelir ise, hâl nice olur; Nâdir Timurlenk gibi bir belâdır ve teklifi sehildir; onun vücudu cihandan kalkıncaya kadar mezhep kelâmı tasdik olunmağla, def-i belâ etmek münâsibdir. Zaruretde her şey mübâh olur.*” (Şemdânîzâde, (I), s. 123).

Ancak Râgıb'ın bu tutumu ve sözleri, muhâliflerini ve özellikle dönemin en güçlü figürlerinden Dârüssaâde Ağası meşhur Hacı Beşir Ağa'yı çok rahatsız etmiştir. Ulemâ-yı dinden bazıları ise, ‘*Bu Devlet-i aliyye'nin zuhûru ve bekâsı, her işi şer'a tatbik ve salâbetle olup, rehâvetden ve izhâr-ı aczden berî olmağladır*’ deyip direktmişler, Beşir Ağa da Râgıb'ı şöyle tekdîr ve tehdîd etmiştir: “*Bir daha bu kelâmı ağzına alma, yoksa karışmam; mâdem hayattayım, dört mezhebe beşinci bir bâtil mezhep ilâve ettirmem*” (Şemdânîzâde, (I), s. 108-109). Nitekim Hammer, Reîsefendi Râgıb'ın vezirliğe yükseltilmesi ve Mısır Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebi olarak bu olaylara işaret eder. Ona göre eski bir yeniçeri olan ve hatta okuma – yazma dahi bilmeyen Vezîriazam, bilgili Reîsefendi Râgıb'ın padişah üzerindeki tesirini kıskanmış ve bu vesilelerle onun İstanbul'dan uzaklaştırılmasına destek vermiştir. Râgıb'ın tayininden sonra gidip, Dârüssaâde ağasını tebrik ederek; böylece, kendi iktidarı konusunda kıskanç olan Beşir Ağa'yı da tatmin etmiştir (10 Rebiülevvel 1157-23 Nisan 1744) (BOA, Tahvil Kalemi nr. 4, 361; BOA, Bâb-ı Asafî A. RSK, nr. 1578, s.4; BOA. Mühimme D. 150, s. 247, hüküm 1; İzzî, 1198, 5a; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50a; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2a).

Râgıb'ın reisliği üç yıldan biraz fazla sürmüştür. Elçilerle görüşmelerinde devlet menfaatini gözetmesi, makul ve mantikî hareketleri, sür'at-i intikâli, vakar ve ciddiyetle kaleme aldığı takrir ve mütâlaaları fevkalâde takdîri mucib olduğundan, hükümette mevkiinin üstünde mânevî bir yer tutmuştur. Yerli yabancı kaynakların ittifakı ile, Râgıb Efendi döneminde Osmanlı diplomasisi hayâtî bir ehemmiyet kazanmış, en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Râgıb'a üç tuğlu vezirlik ile vezârette üst makamlardan biri olan Mısır Beylerbeyiliği verilmiş, fermanla, Mısır eyâletinin *hasretü'l-vüzerâ* olduğu özellikle belirtilmiş, böyle önemli bir tâyin ile Râgıb'ın onurlandırıldığı ifâde edilmek istenmiştir. Son zamanlarda önemli karışıklıklar içinde olan Mısır'ı zabt u rabt altına alması için gönderildiği de söylenir ki Mısır'da görülen olaylar bu kanaati doğrular.

İlginç olan durum ise şudur: Mısır, Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir'in bir nevi arka bahçesi hükmündeydi ve yerel beylerin çoğunluğu neredeyse onun mânevî evlâdi

hükmünde addedilirdi. Valiler yetkilerini kullanamaz, bu beyler istemeden hiç bir iş yapamaz, dolayısıyla beylerin ve Ağa'nın oyuncağı hükmünde kalırlardı. Aslında bu dönemde Mısır artık *Hasretü'l-vüzerâ* olmaktan çıktığı gibi, birçoklarına göre de, Mısır Valiliği çekilmez bir görev haline gelmişti. Râgıb'ın bir şiirinde de görüleceği üzere, Mısır'ı yönetmek adeta dünyanın anasını yönetmek gibiydi ve Kâhire'nin kahrı, Râgıb gibi hoşgörü sahibi bir insanı bile illallah dedirtecek kadar çoktu. Çünkü ilk defa ciddî bir eyâletin idâresini ellerine almıştı ve çözmesi gereken onlarca problem Râgıb'ı bekliyordu. Mesela, bu eyâlet gelirinden önemli bir miktâr paranın biran önce İrsâliye Hazînesi adı altında İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Bu çok ciddî bir rakamdı. Devletin mâlf durumunun bozukluğu ve İran seferi dolayısıyla bu paraya çok ihtiyaç duyulduğundan, onu en fazla meşgul eden hadiselerden biri İrsâliye Hazînesi olacak, hatta Mısır'dan ayrıldıktan sonra bile o problemle uğraşmak zorunda kalacaktır.

Devletin açtığı seferlere bizzat katılma zorunluluğu bulunmayan Mısır vâilileri, nereye istenirse oraya asker ve sancakbeyi göndermek zorunda idiler. Ancak o döneme kadar hiç yapılmayan bir uygulama Râgıb için yapılmış ve ilk defa, Mısır'ın seferlere 3000 asker mukâbili para göndermesi kabul edilmiştir.

Râgıb Paşa, eyâletin ahvâlini teftiş, ıslah ve tanzim etmek üzere memlûk idârecilerden güvendiği adamlarla işe koyulmuş, Mısır onun zamanında parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Bölgenin ekonomik canlılığı büyük ölçüde Nil nehrine bağlı olduğundan, valiliğinin ilk yılında tüm Mısır halkını etkileyen bir olay cereyan etmiş, Yukarı Mısır'da Nil'in denizle birleştiği noktada büyük bir âfet yaşanmıştı. Ebûkır ile Maâdiye arasında denizin tarım arazilerine zarar vermesini önlemek için yapılan büyük İskenderiye seddi, bakımsızlıktan ve sert dalgalardan dolayı yıkılmış, birçok köy ve kasaba sular altında kalmıştı. Feyyum, Reşid ve Dimyat gibi üç önemli şehrin tarım arâzileri, özellikle Mısır ticâreti için büyük önem arzeden pirinç tarlaları ciddî zarar görmüştü. Râgıb, seddin biran önce inşâ ve tarım arâzilerinin hubûbât mevsiminden önce kurtarılması konusunda acele etmiş, İstanbul'a yazı üzerine yazı, rapor üzerine rapor göndermişti. Ayrıntılı raporları, gayretli çalışmaları ve durumun ciddiyetini ortaya koyan uzman görüşlerini sadrazam ve padişah çok beğenmiş, hemen seddin inşâsına başlanmıştır. Seddin yeniden inşâsı esnâsında Nâsırıyye, Feyyum ve civârdaki bazı yerler de tâmir edilmiş ve Râgıb bu özverili çalışmalarla halkın gönlünü kazanmıştır. Vâlilerden nefret eder durumdaki Memlûk beyleri de dâhil olmak üzere, Mısır'ın sözü geçen ne kadar adamı varsa İstanbul'a mahzarlar göndererek Râgıb'ın vazîfede devâmını istemişlerdir. Râgıb Mısır idaresinde -uzun zamandır terk edilmek zorunda kalınan- müesses nizâmı yeniden yerine oturtmaya çalışmış.. ticaretin geliştirilmesi ve tüccarların emniyeti gibi hususlara dikkat ederek yeni gemiler inşâ ettirmiş.. iskele ve limanların emniyetini artırarak usulsüzlük ve yolsuzlukları önlemeye gayret etmiş.. hususiyle şikâyet konusu olan cizye ve vergiler meselesini.. İrsâliye Hazînesi ile ilgili problemleri.. her sene Haremeyn'e gönderilen para ve ihtiyaç maddelerini düzene sokmuş ve artırmış.. çeşitli gâileler sebebiyle yıkılmış veya harâb olmuş birçok yerin îmar ve tâmir işlerine yardımcı olmuştur (BOA, A.AMD, 7/2; BOA. A.AMD, 7/40; İzzî, 1198, 28a-29b; Hammer, (VIII), s. 70-71). Bu arada, önemli işlerinden biri olan ulemâ ve İstanbul ile ilişkilerini diri tutmaya çalışmış ve 5 yıla yakın süre ile dönemin en uzun görev yapan Mısır vâlilerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Nitekim son olarak, başta Kâhire'dekiler olmak üzere Aşağı ve Yukarı Mısır'da fesada

sebepler olup, her tarafı âdeta haraca bağlayan bir çete hâlini almış Dimyatlılar ve Katamışlıların reislerini ortadan kaldırmaya çalışmak Râgıb'ın Mısır'daki önemli vazifelerinden bir başkası olmuş, elebaşılardan büyük bir kısmının kellesini almış, ancak Beşir Ağa destekli bu adamlar ve meydana getirdikleri hadiseler yüzünden hem Mısır'ın hem de kendisinin huzuru kaçmıştır. Bu arada Paşa'ya önemli bir suikast teşebbüsünde bulunulması güç odaklarını ne kadar rahatsız ettiğini göstermesi bakımından ilginçtir ve kaçarak canını zor kurtardığı bu hadiseye önemli icraatları sebep olmuştur (İzzî, 1198, 178b vd). Ancak olayların yeniden patlak verme ihtimali üzerine İstanbul'a bir mektup göndererek tayinini istemek zorunda kalmış, durumdan çektiklerini, yorgunluk ve bıkkınlığını tarihe geçen şu mısra ile göstermiştir, 1161 (m. 1748 sonları) (Demirbağ, 1999, s. 305):

*Kelâl geldi tasarrufdan Ümm-i Dünyâ'yı,
Yeter şu Kâhire'nün kahrı azm-i Rûm idelüm.*

Nihâyet, isteği kabul edilmiş ve Paşa âdeta kaçarcasına Mısır'ı terk etmiştir. Padişah nazarında sevilen biri olduğundan önce nişancılık vazifesiyle İstanbul'a çağırılmış (BOA, Mühimme-i Mısır, nr. 6, hüküm nr. 496; BOA, Mühimme-i Mısır, nr. 6, hüküm nr. 509-510), başta İngiliz Elçi Sir James Porter olmak üzere, birçok kişi, Râgıb'ın sadâret için İstanbul'a çağırıldığı kehânetinde bulunmuştur (Itzkowitz, 1959, s. 125 vd). Rodos'a geldiği haber alınınca, belki de muhalifler devreye girmiş, nişancılıkla İstanbul'da bulunması sadrâzamlık ihtimalini kuvvetlendirdiğinden '*Aydın ve havâlisinde ba'zı eşkiyâ tâifesinin hilâf-ı marzî harekete cesâretleri üzerine*' buraya kudretli bir vezir tâyini uygun görüldüğünden bahisle, görevi malikâne suretiyle Aydın muhassıllığına tebdil edilmiştir (1161 Zilhicce ortaları – 1748 Aralık) (BOA Mühimme D. 153, s. 352; BOA, Mühimme D., 153, s. 359/ 2; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; İzzî, 1198, 187b; Hammer, (VIII), s. 111).

Aydın'da bulunduğu sürece Güzelcehisar'da oturmuş, Aydın Paşa'sı veya Muhassıl Paşa olarak bilinmiş, onun döneminde Aydın ayrı bir vilayet olmamasına rağmen, o vali gibi görülmüş ve bu havâliye başka bir tayin yapılmamıştır. Menteşe, Sığla, Saruhan, Karesi sancağı da onun hükmü tasarrufu altında kalmış, hatta çevredeki paşalara bazı buyruklar yazmıştır. '*Şükr ü şikâyeti huzûr-ı şâhânedede makbul ve muteber*' bir adam olarak '*istiklâl-i tâm*' ile hareket etmiş, '*kimden şikayet ederse, bilâ-tehir mücâzâtı icrâ olunmuş, kime aff dilerse o aff olunmuştur*'. Nitekim affedilmesini istediği bazı kimseler onun ricâsıyla affedilmiştir. Ancak özellikle Balıkesir, Çanakkale, Menemen, Denizli, Bergama civarındaki ve Kaz Dağı, Yund Dağı eteklerindeki eşkiyalar Râgıb'ı fazlasıyla meşgul etmiştir (BOA Mühimme D.154, s. 190-191, s. 297, s. 324-325, 425, 432; BOA. Cecdet-Maliye 23763). Başarılı icraatlarına rağmen, iki sene kadar sonra bugün Lübnan sınırları içinde bir sâhil şehri olan Sayda vilâyetine tâyin edilmek istenmiştir (BOA. Mühimme D. 154. s, 432; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 5a). 1163 yılının Zilkâde ayı başlarında (1750) Sayda'ya tayin edildiğine dair emir, İstanbul'a dönme ümidi taşıyan Râgıb'ı çok şaşırtmış, nasıl hareket edeceğini kestiremeyen Râgıb kaleme sarılarak İstanbul'daki dostlarına nazı, rakiblerine de iğneyi işmâm eden şu satırları kaleme almıştır (Demirbağ, 1999, 363):

Gözü aydın rakîbün tîrelendi kevkib-i bahtım

Sevâdd-ı Şamm-ı gam mı sevdiğim, Sayda nedir şimdi

Biran önce Sayda'ya varıp göreve başlaması istenmesine rağmen ayak direktmiş, ancak direktmesi daha iyi bir sonuç vermemiş, yaklaşık 4 ay kadar sonra bu kez tayini mâlikane olarak Rakka Eyâleti'ne çevrilmiştir (Safer 1164-Ocak 1751) (BOA. Mühimme D. 154. s, 433, BOA, Mühimme D. 154, s. 489/1; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b). Bilinenlerin aksine Sayda'da hiç görev yapmamış, valiliği sadece kağıt üzerinde kalmıştır. Bugünkü Kuzeydoğu Suriye sınırlarına dahil, yukarı Fırat havzası içerisinde yer alan ve oldukça netâmeli bir bölgedir Rakka. Kürt ve Türkmen aşiretlerinin bitmeyen kavga ve çapulları buraya tayin olan valileri canlarından bezdirmiştir. Ancak İstanbul'un kendisi için daha iyi bir alternatif sunmayacağını artık anlamış olduğundan, burada da dezavantajı avantaja çevirmenin yollarını aramıştır. Asıl vazifesi kabile ve aşiretler arasında barışı muhafaza etmek, konar göçerleri düzene ve mümkünse iskâna tâbi tutarak, bölgeyi çöl eşkiyasından korumak olduğundan, tüm mesâisini bu işlere vermiştir. Kalıcı hizmetleri ile adını bir kez daha İstanbul'da duyurmuş ve diğer eyaletler senede bir vali değiştirmesine rağmen o 4 seneden fazla Rakka'da başarı ile hizmet etmiştir. Rakka, aşiretlerin iskânı meselesinde adeta bir üs işlevi görmeye başlamış, gelen hükümler Râgıb'ın bu konudaki gayretlerini överek vazifesinde tekrar tekrar ibkâ edildiğini göstermiştir. '*Mecma'-ı aşâyir ü kabâyil ve muvattar-ı esâfil ü erâzil olub zabtı ve umûrunun idâre ve rü'yeti sâir memleketlere göre daha güç olduğundan*' Râgıb zaman zaman zora başvurmak durumunda da kalmıştır. Kahire'de uyguladığı önce yumuşak sonra sert siyâsetini burada da uygulamış ve şerhlerinden illallah dediği Millî-i Kebir aşiretinin isyâncıbaşısı Beşşar'ın başı "*yo-lunu takibedeceklere ibret olması için, kavun misâli yerde yuvarlanmıştır* (Receb 1165-Mayıs 1752)". Yıllardır mîriye ve haremeyn evkâfına ait arazilere el koyan bazı gâsıblardan devletin ve milletin mallarını geri almış, başarıları ileride buraya tayin edilecek vâkilere ibret olarak anlatılmıştır (BOA. Mühimme D. 154, s, 494, 495, 496; Mühimme D. 155, s, 295, 263 ve 264, 351 ve 352; Mühimme D. 157, s, 17, 22, 23; BOA. Cevdet-Dahiliye 11896; Vâsıf, 1219, 12; Hammer, (VIII), s. 144).

Nitekim Seyyid Abdullah Paşa ile becâyış yapılarak Halep eyâletine transfer olmuş ve 24 Ağustos 1755 tarihinde vazifeye başlamıştır (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; Itzkowitz, 1959, s. 134). Ticârî olarak aktif, bölgenin gözcü eyâleti olan Halep doğudan batıya, kuzeyden güneye bir çok ticâret yolunun merkezinde bulunuyor, her milletten ve dinden halkı ile İstanbul'u ve Kahire'yi hatırlatmaktadır. Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk, İsveç, Venedik, Dubrovnik, Sicilyateyn gibi ülkelerin konsoloslukları ya da adamları bulunuyor ve bunlar gerek ticârî hayatta gerekse bölgenin hristiyan ahali üzerinde önemli roller oynamaktadır. Şehirde birçok Avrupa'lı şirketin temsilcileri vardı ve Fransızlar başta olmak üzere çoğu Avrupa'lı tüccar, ipeklerini Halep üzerinden alıyordu. Râgıb için Halep valiliği yeniden parlak bir görev yeri olmuştur. Onun önemli işlerinden biri hac ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve bölgeyi, halka ve tüccarlara zarar veren eşkiyadan temizlemektir. Özellikle Adana taraflarına çıkıldıkça eşkiyanın yolculara, tüccara ve hacılara tasallutu artıyor, güvenlik ciddi mânâda zarar görmektedir. Râgıb bir süre sonra İstanbul'a gönderdiği mektubunda, söz konusu "*eyâlet ve civârında, yolcuların, tüccarın ve hüccâc-ı müslîminin emn ü âsâyişlerinin sağlandığını ve sâir ebnâ-i sebîlin bölgeden emniyet ve huzur içerisinde gelip geçtiklerini*" belirtmiştir. Paşa bu meyanda, bölgedeki Afşar ve

ekrad eşkiyâsını tamâmen def'e çalıştığını, kervanlardan ve yolculardan gasb ettikleri emvâl ve eşyânın tahsîl edilerek, sahiplerine iade edildiğini ifade etmiştir. Eşkiyanın tamamen asker kuvveti ile temizlenemeyeceğine inandığından, onların barınma ve saklanma yerlerinden olan İsakçı ile Bolvadin arasındaki büyük bir bataklığı bir kanal açtırarak kurutturmuştur. Bu yerleri tarım ve iskâna açtırmış, özellikle Reyhanlı Aşireti'nden bazılarını bugünkü Hatay Vilayeti Reyhanlı İlçesi'nin bulunduğu bölgede iskân etmiştir. Buralardaki bataklığı kurutma çabaları, eşkiyayı önlemek kadar, bataklıklardan kaynaklanan bulaşıcı hastalıkların önünü kesmek ve bölgeyi kırıp geçiren vebâ mikrobinin yayılmasını hızlandıran etkenlerin kökünü kurutma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Yine bu meyanda Antakya ile Halep arasında, İskenderun limanına giden ana kervan yolu üzerine yeni bir köprü ve çevresine yollar yaptırmış, bölgedeki diğer yollar tamir ve tadil edilmiş ve bazı yollara modern belediyeçilik anlayışıyla kaldırımlar döşettirmiştir. Ayrıca eşkiyanın önemli merkezlerinden biri ve Anadolu platosuna tek ara geçit olan Tarsus geçidi (Kilikya kapısı) içindeki Külek boğazını tahkim ettirerek, yollarını genişlettirmiş ve buraya askerler için bir kule ve derbent inşâ ettirmiştir. Halep'in çok canlı olan ticâret hayatının aksamaması için de bazı faaliyetlerde bulunmuş, imal edilen veya alınıp satılan bazı malların vergileri ile ilgili düzenlemelere gidilmiş ve vâki şikayetleri giderici tedbirler alınmıştır. Meselâ Halep'te dokunan kumaşlardan alınan vergiler ve bu vergilerin taksimi ile ilgili bir problem çıkmış, Paşa'nın re'yi ve Halep muhassılının marifetiyle yapılan düzenleme, Kadı Yahya Efendi tarafından şer'îye sicillerine kaydedilerek, muhtemel müracaatlar için düstûru'l-amel kılınmıştır. Paşa, Halep halkı ve yabancı kolonilerinin mensupları tarafından da sevilip sayılmış, Halep üzerine kapsamlı bir kitap hazırlayan Russel kardeşler onunla görüşebildikleri için kendilerini şanslı saymışlar ve Râgıb'ın kendilerine, kızının istinsah ettiği bir yazmayı gösterirken ne kadar mutlu olduğuna şahit olmuşlardır. İngilizler onu ve fikirlerini oldukça liberal bulduklarından, kendisine otopsi izni için müracaat etmişler ve Paşa hiç tereddüd etmeden izin vermiştir ki, bu da muhataplarını çok şaşırtmıştır (BOA., Ali Emîri, III.Osman, nr. 5075-I.A, nr. 1775, 109, 3517, 92; BOA. Mühimme 157, s, 285-286, 287, 330 ve BOA. Mühimme 158, s, 10, 171 ve 172; BOA., Halep Ahkam (2), s. s. 136/1, 138/1-2, 138/3, 139/1, 137/4, 139/2, 140/2, 145/1, 161-1; Itzkowitz, 1959, s. 135)⁹.

Râgıb'ın Halep'te rahatı iyidir ancak bir beytinde de ifade ettiği gibi, *Reha balsa eger ... kapağı Şam'a atmaktır fikri* (Demirbağ, 1999, s. 314). Nitekim bir Fransız'ın şu gözlemleri dikkat çekicidir: "10 Ocak 1757 sabahı erken vakitlerde Halep şehrinin üzerindeki sessizlik kaleden atılan topla son buldu. Hemen ardından sokaklar 18 aylık başarılı hizmetlerinden sonra Paşa'nın Şam'a transfer olduğu haberleriyle çalkalanmaya başladı." Paşa Konağı'na koşanlar arasında Halep Fransız Konsolosu da vardır ve tebriklerini sunmak kadar, Halep halkının vâlilerini kaybetmekten duyduğu üzüntüyü dile getirmek için geldiğini belirtmektedir (Itzkowitz, 1959, s. 134-136). Nihâyet, 1757 yılı Ocak ayı ortasında bir Perşembe günü haberciler, rüzgar gibi Şam'a girmiş ve tellallar müjdeyi Şam'a da getirmiştir. Fermana göre Râgıb valiliğin yanında gittikçe bozulan Hac yollarının güvenliğini sağlayacak ve emir-i hacclık vazifesini de

⁹ Sicill-i Osmanî, II, 358-59; Panzac, **Vebâ**, 10, 12, 14, 36, 38, 44, 45 vb.

üstlenecektir. Ancak büyük bir heyecanla yeni valilerini bekleyen Şam halkı, iki gün sonra Paşa'nın şehirlerine değil, sadrazamlık için İstanbul'a doğru yola çıktığını öğrendiklerinde, muhtemelen, üzölmek mi sevinmek mi gerektiğini bilememişlerdir (22 Ocak 1757) (El-Bedirî, 1995, s. 148-149).

Böylece Râgıb Paşa, en düşük mertebelerden başlayarak derece derece ilerledikten, idârî ve siyâsî işlerde olgunlaştıktan sonra III. Osman'ın son sadrazamı olarak en yüksek makama ulaşmıştır. Dönemin vak'anüvislerinden Vâsıf Efendi, Bâhir Mustafa Paşa'nın görevden alınarak Râgıb'ın bu göreve getirilmesini, güvenilir insanlardan naklettiğini söyleyerek, ilginç bir hikaye ile ilişkilendirmiştir: *Şam valisi Azmâde Esad Paşa'nın yolsuzlukları ve Şam'dan geçen Mısır Hazinesi'nin yağmalanmasına seyirci kalması kendisine güveni sarsmış, Sultan, Şam valiliği ve mir-i haclık görevini yerine getirecek birini aramaya başlamıştır. Sadrazam'a bu işi kimin yapabileceğini sormuş, o da, bilgisi, tecrübesi ve kabiliyetleriyle son zamanlarda adı çok duyulan Râgıb Paşa'nın aranılan evsafa olduğunu belirtmiştir. Sultan acaba bu zor görevi yapabilir mi dediğinde, sadrazam, Râgıb'ın eşsiz bir kişi olduğunu, devletin kuruluşundan bu yana, o ayarda zekâ ve fazilet sâhibi birinin gelmediğini ve bu göreve ondan daha iyi bir adam bulamayacakları cevabını vermiştir. Padişah 'var o zaman Şam'ı tevcih kü' demiş ve toplantı, Râgıb'ın Şam'a tâyini için hüküm yazılması ile sona ermiştir. Ancak padişah bu sözlerden fazlasıyla etkilenmiş olacak ki "Böyle âkil ve müdebbir bir vezirin Şam'a vâli olmaktan çok sadâret mevkiinde bulunması lâzımdır." demiştir. Dîvân 20 Rebiülahir 1170 günü yeniden toplanmış, mühür Bâhir Mustafa Paşa'dan alınarak, Râgıb Mehmed Paşa sadrazam ilan edilmiş, silahdar-ı şehriyârî Ali Ağa Halep'e haberci salınmıştır. Paşa, İstanbul'a 27 Şubat 1757'de ayak basmış, mühür-i hümayûnu bizzat padişah'tan almıştır (9 Cemaziyelâhir – 29 Şubat 1757) (BOA, Tahvil nr. 11, s. 224-230; Vâsıf, 1219, (II), s. 70-71; Ahmed Nüzhet, Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları, 5a; Itzkowitz, 1959, s. 141).*

Aslında Paşa'nın sadâreti sadece Mustafa Paşa'nın basit övgüleri yüzünden gerçekleşmemiş, muhtemelen bu tayinde başka bilinçli tercih ve tavsiyeler de rol oynamıştır. O sıralarda meşhur yedi yıl savaşlarına başlayan (1756-1763) Avrupa ile ilişkileri uyumlu bir şekilde götürebilecek diplomasiye vâkıf bir sadrazama ihtiyaç vardır. Dönemin devlet adamlarına bakıldığında Râgıb dışında neredeyse sadârette denenmemiş vezir kalmamış, özellikle III. Osman'ın 3 yıllık döneminde güçlü alternatiflerin neredeyse tamamı elenmiş veya kısa sürede azledilmişlerdir. Bu da Râgıb'ın şansını artırmış ve kaynakların da belirttiği gibi, İstanbul'da gerek okur-yazar takımı, gerek devlet ricâli hatta halk arasında bile Râgıb'ın sadâretine yönelik güçlü bir beklenti (kamuoyu) oluşmuştur. Aslında memleketin durumu da pek iç açıcı değildir. Artan eşkıyalık olayları, yangınlar, bozulan sosyo-ekonomik yapı ve huzursuzluk, müdebbir bir vezir ihtiyacını artırmıştır. Valiliklerindeki başarıları ile göz doldurmuş, bürokrasi ve diplomasiye vâkıf, denenmemiş bir devlet adamına ihtiyaç vardır. Emsallerine bakıldığında yine Râgıb'ın bu görev için pek alternatifi de görünmemektedir. Tüm bunların yanında İstanbul'un durumu da hiç iç açıcı değildir. III. Osman'ın saltanatı halkın uğursuz addettiği talihsizliklerle geçmiş, peşi sıra değişen sadrazamlar ise ne millete ne de padişaha ümid verebilmişlerdir. Birbiri ardınca çıkan ve bazıları ricâl-i devletten memnuniyetsizliğin göstergesi olarak başlayarak hızla büyüyen yangınlar İstanbul'un yarısını harâb etmiş, yeniçeri odaları ve devlet

dairelerinin önemli kısmı küle dönmüştür. Rüşvet ve iltimâs almış yürümüş, tarihe “küçük buzul çağı” olarak geçen iklim olaylarının da etkisinin görüldüğü kıtlık ve salgın hastalıklar halkın büyük korkusu haline gelmiştir. Huzursuzluk ve istikrarsızlık her şeyi önüne katıp götürmeden, itidal sahibi, işbilir, mâkul bir sadrazamı göreve getirmek zarûrî hâle gelmiştir. Nitekim Râgıb’ın İstanbul’a girişi halk ve dostları tarafından büyük sevinç ile karşılanmış, adâlet arayanlar Paşa Konağı’na akmış ve sadâreti ile ilgili pek çok tarih düşürülmüştür (Yakıt, s. 74, 193, 200).

Gerçekten de Paşa, uzun yıllar devletin her kademe ve köşesinde görev yapmış olmanın verdiği tecrübe ile göreve bir hayli hazırlıklı ve hızlı başlamış, yeni düzenlemelerle memleketin âsaiyet ve huzurunun teminine çalışmıştır. Döneme dâir, divan toplantıları gibi önemli karar ve hükümleri içeren Mühimme Defteri kayıtları, ilk günden itibaren pek çok işe nizâm vermeye çalışan bir Devlet adamı portresi çizmektedir. Mesela yukarıda zikredilen sıkıntılar cümlesinden olarak, kış vakti iş başı yapıldığından ve şehirde bir süredir et, zahîre ve yakacak sıkıntısı çekildiğinden, özellikle bu işe nizâm verilmesine çalışmış, sıkıntının çözümü için iş sıkı tutulmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 330/1 vd). İstanbul’un Karadeniz sahiline kadar olan yollarının bakımı yapılmış, olanların yanına yenileri eklenmiş ve başta Istranca Dağları olmak üzere bölgeden odun ve iâşe nakliyesinin aksamamasına çalışılmıştır. Anadolu’dan kopup gelen işsiz ve vasıfsızların şehri kalabalıklaştırmasına mâni olunmaya çalışılmış, göç merkezlerindeki ilgililerin dikkatli olmalarını istemiştir. Bazı önemli davaları divanda gördürmüş, devletin kudret ve etkisini yeniden tesise çalışmış, özellikle ticaret yollarının güvenliği başta olmak üzere eşkıya üzerine düzenli ordu ile yürünmesini istemiştir. Halka zulmeden bazı paşaları görevlerinden tard ile pašalıklarını ref’ etmiş, hatta bazılarının katline fetvâ almıştır (BOA. Mühimme 159, s. 152/3, 153/1, 153/3, 163/2, 195/1, 194/1, 194/2, 195/1. 315/2, 163/2, 194/1, 194/2, 328/2 vd.).

Sadârete gelir gelmez öteden beri ilgili olduğu dış ilişkilere de ehemmiyet vermiştir. Bu meyanda İstanbul elçileri ile Avrupa ahvâli ve yedi yıl savaşları ile yaptığı görüşmeler dışında, savaş halinin de etkisi ile karışan ve bir süredir Akdeniz ticaretine zarar veren yabancı korsanlara yönelik, ilgili elçilere hükümler çıkarmıştır. Komşu devletlerle ve özellikle İran ile huzursuzluğa sebebiyet verilmemesini, sınır boylarının muhafazasına dikkatli olunmasını emretmiştir. Uzunca bir süredir sürüncemede kalan ve Avrupa denge siyâsetinde yeni müttefik arayışı içerisinde olan Danimarka ile ilk ticâret muâhedeşi tasdik olunmuştur (h.1171–m.1757) (BOA, A.DVN-DVE, Danimarka’lı Defteri, s. 1).

Sık vezir değiştirmekle ünlenen III. Osman’ın huyunu bilen bazı muhâlifler, henüz bir yılı bile doldurmamasına rağmen Râgıb aleyhinde faaliyete başlamışlardır. İngiliz elçi Porter, Paşa’nın yetkilerini son derece kısıtlı ve dikkatli kullandığını belirtmesine hatta iktidarını Kızlar ağası ile paylaştığını söylemesine rağmen (1757 Nisan), Ebukof Ahmed Ağa, Kaptan-ı deryâ Ali Paşa ile anlaşmış ve onun sadâreti için padişahı ikna etmeyi başarmıştır. III. Osman, on beş günden beri ağır surette hasta yatıp ümitsiz bir halde bulunduğundan, Ağa bu durumu fırsata çevirmek ve işi bu sırada halletmek istemiştir. Râgıb Paşa’nın bir oldu bitti ile görevden alınacağını öğrenen Darrüssaade ağası yazıcısı Kayserili İbrahim Efendi, sadrâzama gizlice tezkire yazarak vaziyeti bildirmiş ve padişahın bir kaç sabah daha göremeyecek şekilde hasta olduğunu

ifade etmiştir. Paşa hemen tebdil suretle ortadan kaybolmuş ve bir müddet sonra baltacılar kethüdası sadrâzamı saraya davet için gelmiş ise de, kendisini bulamamıştır. Hırsından köpüren Ebukof Ahmed Ağa, kethüdâyı tekdir ederek : “-Git nerede bulursan al getir, yoksa gözüme görünme” diye emretmiş, kethüda birkaç defa Paşakapısı'na gidip-gelip kendisini bulamadığı gibi, Râgıb'ın izini bilen bir kimseye de rastlamamıştır. Bu surette akşam olup Enderun kapıları kapandığından davet işi ertesi güne kalmış, Râgıb gece Paşakapısı'na gelerek mukadderatı beklemiş ve yatsıdan sonra III. Osman'ın vefatını duymakla derin bir nefes almıştır. 16 Safer 1171 – 30 Ekim 1757'de sabaha karşı III. Ahmed'in oğlu, hanedânın en büyük şehzâdesi III. Mustafa'nın cülus merasimi yapılmış ve Râgıb yeni padişahın da ilk sadrâzamı olarak görevine devam etme imkânı bulmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 345/2, 345/3, 345/4; BOA. Teşrifat Defteri, nr. 676, Mükerrer, 2-6; BOA. Mühimme 159, s. 327-337; Vâsıf, 1219, (I), 94; Uzunçarşılı, 1988, IV/II, s. 390-391). Râgıb Paşa âdet olduğu üzere yeni padişah için şenlikler düzenlenmesi konusunda dört bir tarafa emirler göndermiş, tören ertesi ülkede huzur ve asayişin temin edilmesini istemiştir. Bir süredir menzillerin nizamı bozuk olduğundan yeni bir düzenlemeyle menzillerin hüsn-i nizamı sağlanmış ve ulaklara kolaylık gösterilmesine dâir hükümler çıkarmıştır.

III. Mustafa cülus bahşişi veren padişahların sonuncusu olmuş, ancak bahşiş ve terakki ile ilgili problemler uzun süre Râgıb'ı meşgul etmiştir. Bozulan mâlî sitemin de bir neticesi olarak ortaya çıkan bu ve benzeri pek çok problemle de uğraşmıştır. Uzun zamandır ücreti iyi ödenmeyen askeri ihmal etmemiş, maaşları zamanında ödemeye gayret ile askerini yıkılmaya yüz tutan itibârını ıslahatlarla düzeltmeye çalışmıştır. Nitekim Yeniçeri mevâciblerinin dağıtılmasına özen gösterdiğinden, hemen her mevâcibden sonra, konuya verdiği ehemmiyet dolayısıyla padişahın tebrik ve ihsanlarına mazhar olmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 342/2; BOA., Mühimme 160- s. 10/1, s. 56-66).

III. Mustafa'nın tahta çıkışı Lehistan, Rusya ve Avusturya'ya özel elçi, Hristiyan dünyasının diğer hükümdarlarına da birer hatt-ı hümayûn ile bildirilmiş, elçiler Râgıb tarafından seçilmiş ve Resmî Ahmed Efendi Viyana'ya, Şehdî Osman Efendi Rusya'ya, Mehmet Ağa da Varşova'ya gönderilmiştir (Âkif Mehmed Efendi, nr. 2108., vr., 10-30). Râgıb Paşa bu sırada, kendisini sadareten azlettirmek isteyen Dârüssaâde Ağası Ebukof Ahmed Ağa'nın hakkından gelmiş ve onu urbanın (çöl Araplarının) hacıları katletmesinden mes'ul tutarak evvelâ Rodos'a sürgün ettirip, arkasından gönderilen bir fetvâ ile Çanakkale'de boğdurtmuştur. Böylece yıllar boyu devam eden ve üst düzey devlet adamlarının tepesinde kara bir bulut gibi dönüp duran Ağalar saltanatını sona erdirmiş ve bir daha Dârüssaâde Ağaları eski güçlerine kavuşamamışlardır. Çoktandır bu Ağaların silahlı gücü gibi iş görür hale gelen Baltacı Ocağını da lağvettirip yerine Galatasaray'dan yeni iç oğlanlar getirtmiş ve yine, geliri en yüksek vakıf olan Haremeyn Evkafı'nı da Dârüssaâde ağalarının kontrolünden alıp Defterdâlığa bağlayarak, onların ekonomik gücünü de bitirmek istemiştir. Haremeyn Evkafı'nda yapılan düzenlemeler ve teftişlerle gelirler önemli ölçüde artırılmış, bu tür mâlî icraatlar Paşa'nın sadâretindeki en önemli ıslahatlar arasında sayılmıştır. Nitekim Haremeyn'den başka diğer vakıflar ve gelirler de düzene sokulmuş, ticârî muâmelelerin nizamı sağlanmış, vergiler doğrudan hazineye intikal ettirilmiştir, bir yandan devletin gelirleri artırılırken diğer yandan israflar önlenmiş, tasarruf tedbirlerine başvurulmuştur.

Bu meyânda, yurtdışına külliyyetli miktarda para çıkmasına sebep olan ithal kumaşlar, kakum ve vaşak kürkleri ile çok şatafatlı giyim kuşam da yasaklanmıştır. Bunun sebebi olarak özellikle pahalılığı ve lüks tüketimi önlemek, ithalatı kısmak, hindî, rumî denen değerli kumaşların, kürklerin tüketimini azaltmak olarak açıklanmıştır. Ancak, “*kefere memleketinden gelen çukadan müstağni olmak mülâhazası ile*” yalnız bu düzenleme ve yasaklarla yetinilmeyip, Hind Kumaşı, Venedik dibâsı taklidi dokuma üretimi için pek çok yerde yerli dokuma tezgâhları da faaliyete geçirilmiştir. Üsküdar Ayazma’ya yeni dokuma tezgâhları kuran esnafa kolaylıklar sağlanmış, yine buraya enfîye ve ilaç sanayinde kullanılmak üzere bir tür baharat işleyecek imâlathâne kurulmuş ve bu mâmuller kısa süre sonra dünyaca tanınır hale gelmiştir. Ayrıca esnaf ile ilgili sıkı tâkip ve düzenlemeler yapılmış, mahkemelere çekidüzen getirilmiş ve yalancı şahitliklerin önü alınmaya çalışılmıştır¹⁰. Bu çabalar pek çok alanda karşılığını bulmuş, özellikle huzur ve refah düzeyi artmış, vergiler bin kese gümüş mikdârı arttığı için padişah büyük bir mutlulukla keseleri saray duvarına dizdirerek halkın görmesini sağlamıştır. Yıllardan beri ilk defa 1761 yılında, bütçe gelirleri giderlerin önüne geçmiştir. Muktesit bir padişah olarak da bilinen III. Mustafa, bu sebeple Paşa’yı altın sırmalı bir kaftan ve serâpâ samur kürkle taltif etmiştir ki, Damad İbrahim Paşa’dan beri hiçbir sadrâzam bu iltifâta mazhar olmamıştır (Şemdânîzâde, (II/A), s. 13-17). Ve nihâyet padişah, Râgıb Paşa’yı kızkardeşi Sâliha Sultan ile evlendirerek onu kendine dâmat yapmıştır (Uzunçarşılı, 1988, (IV/II), s. 391; Uluçay, Harem II, 99 vd). Sadrâzam hergeçen gün, otoritesi, kemâli ve geniş ufkuyla devrin en muktedir, müdebbir ve mütefekkir hükümet reisi hâline gelmiş, içeride ve dışarıda kendini olumlu icraatlarıyla tanıtmıştır. Devrin kaynakları, namuskârlığı, irtikâp ve irtişâdan uzak olması, kanaatkârlığı ve ıslahatlarıyla III. Mustafa’nın itimâdını kazandığını ve sarayla uyum içerisinde çalışarak devlet idâresinde başarılı olduğunu kaydeder. İngiliz Elçi Porter, 1758 Ocak ayının ilk günlerindeki durumu şöyle anlatır: “Sadrâzam gücünün zirvesinde, herşey onda yoğunlaşmış durumda, padişah ona başvurmadan adım bile atmıyor.” (Itzkowitz, 1959, s. 146-154).

Râgıb’ın gayr-i Müslimlerle arası iyi olmasına rağmen, işler iyice çığırından çıkarıldığı için, bazı gayr-i Müslimlerin yabancı devlet elçilikleri ile anlaşarak berat elde etmesine mâni olmaya çalışmış, tercümanlıklarla ilgili olarak sayımlar ve yeni düzenlemelere gidilmiştir (BOA., Mühimme 160, s. 4). Yine kamu görevlilerinin rüşvet almamaları titizlikle tâkip edilmiş ve halktan çeşitli isimler altında vergi ve bahâ alınmasına müsâade edilmemeye çalışılmıştır. Kendisi durumu yakından bildiği için, önemli vilayetlere atanacak vâlilerin serhat umûruna vâkîf, liyâkatlı ve güngörmüş kimseler olmasına dikkat etmiştir. Bunlardan ‘*komşu devletlere dostluk izharla sulh u salâh şartlarına âzamî dikkat etmelerini*’ istemiş, ‘*halktan karşılıksız bir şey almadan zabt-ı memleket ve sıyânet-i fukaraya dikkat etmelerini*’ özellikle emretmiştir (BOA Mühimme D. 159, 282/1; BOA., Mühimme 160, s. 22/1, 33/1, 36/1, 46/2, 65/3). Nitekim, vilayetlerdeki karışıklıklar daha önceki devirlere göre büyük ölçüde azalmıştır.

¹⁰ BOA., MAD, 9983 numaralı defterde Bursa, Edirne ve bilhassa İstanbul’da bulunan erbâb-ı sanâyi ve ticaretin müessesesi usul, âdet ve nizâmına dair, Gurre-i Muharrem 1171 tarihinden 28 Zilhicce 1171 tarihine kadar yazılan hükümler mevcuttur.

‘Çille-yi saht-ı vezâret beni dervîş itdi’ diyen bir devlet adamı olarak vüzerâ ve mirimirâna ait işlere, tayin ve tevcihlere çekidüzen vermiştir. Mesela, paşaların maddi sıkıntı çekmelerine ve farklı vergiler icad etmelerine sebep olan, âvâid ve câize meselelerini nizâma sokmuş, bazı eyâlet ve sancakların câizelerinde tenzil veya artırma cihetine gidilirken bazılarının câizeleri tamamen kaldırılmıştır. Padişahı önemli hemen her konuda bilgilendirmeye gayret eden Paşa, istediği ehil adamları istediği göreve tayin edebilmek için zaman zaman padişah ile bile ters düşmüştür.

Yine onun döneminde para piyasası karmaşa ve hilelerden arındırılmak istenmiş, yerli ve yabancı paraların değerlerinde düzenlemeler yapılmış, yeni râyicler tespit edilerek, Mısır-Cezâyir gibi önemli bazı yerler dışında darphâneden başka yerde sikke basımına pek müsâade edilmemiştir. Maden işletilmesine, ocaklara ve maden mukâataalarına önem verilmiş, bilhassa Balkanlar, Gümüşhane, Ergani ve Keban gibi madenlerindeki bozuk durum ciddi boyutlara ulaştığından, bu tür yerler yeniden nizâma sokularak, maden akışının kesilmemesine çalışılmıştır. Bonfil Yako idâm edilerek Darphâne ifrâzât idâresi Yahudilerin kontrolünden alınmış ve Ermeni Düzyanların kontrolüne verilmiştir ki Düzyanlar bu işi bir asırdan fazla sürdürmüşlerdir (1758). Gayr-i müslim vatandaşlar, özellikle Ermeniler onun Râgıb Paşa döneminde parlak zamanlardan birini yaşamışlardır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Mesut Aydınır “Koca Ragıp Paşa Döneminde Osmanlı Ermenileri”, Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu, İstanbul 2007, s. 28-77).

Râgıb Paşa’nın önemli ıslah çalışmalarından biri de askeri alanda olmuştur. Göreve gelir gelmez yangın sebebiyle harap olan yeniçeri ve acemi oğlanlar kışlarının inşâ işini bitirmiş, maaşlarını düzene sokmuştur. Kalyonların ve büyük anbarlı, yüksek bordalı gemilerin bu dönemde önem kazanması sebebiyle donanmaya da ağırlık verilmiş, filo güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple uzun zamandır ilgisizlikten bitirilemeyen kalyonların yapımına hız verilmiş, pek çok yeni gemi inşâ edilmiş, tersanenin lüzumsuz masrafları kısılmış, işleri düzene sokulmuştur. Sinop ve Rodos’ta inşâ edilenlerin yanında artık Tersane’den de iş çıkmaya başlamış ve Hısn-ı Bahrî gibi kalyonlar padişahın da katıldığı muhteşem törenlerle denize indirilmiştir (Şubat 1758). Bu dönemde bir çok gemi kürekliden yelkenliye dönüştürülmüş, eskiler hızlı kalyonlar tarzında yeniden tamir ve tadil edilmeye çalışılmıştır. Tersâne kalyonlarındaki görevlilerin ve reislerin İstanbul’a gümrüksüz mal getirip pazarlamaları âdet iken bunlardan da gümrük alınması için ferman çıkarttırmış, işleri denizcilikten çok esnafılık olan sözde kalyoncular ayıklanmış, yerlerine işten anlar yeni elemanlar yerleştirilmiştir. Yine önceleri Mısır malını, ağır hareket eden büyük yerli kalyonlar getirirken, tüccar malının heder olduğu gerekçesiyle yelkenli ve hızlı kirâlık Avrupa gemileri devreye sokulmuştur. Böylece, eskiden 40-50 kalyon bu işi görürken Avrupa gemilerinin sayısı kısa zamanda 200’ü bulmuş ve bu sayede gümrük gelirleri arttığı gibi, İstanbul’a sevk edilen mal ve zahire de bollaşmıştır. Padişah sadrâzamının gayretlerinden o kadar memnun olmuştur ki tersane zindanlarındaki borçlu mahkumları, yarı borçlarından alacaklılarının vazgeçmeleri koşulu ve kalan miktarının da hazineden ödenmesi suretiyle serbest bıraktırmıştır.

Gerileyen savaş stratejileri sebebiyle askerler genelde eğitimsiz ve talimsiz olduğundan, sık sık yeni usul tâlimlerle çalışmalarına önem verilmiştir. Padişah bazen

sadrâzam ile bazen yalnız Sâdâbâd'da askerî oyunları, tüfek ve top atışlarını seyretmiş, savaş hünelerine şahid olmuştur. Birçok sınır kalesinde tâmirât ve yenileme faaliyetlerine girişilmiş, cephâne ve techizât sayımları yapılmıştır¹¹. Yine bu meyânda serhadlardaki yeniçerilerin mevcudu yoklanmış, tımarlı olanların hizmet erbâbı ve ehil olup olmadıkları kontrol edilmiş, askeri gevşeklikten kurtarmak için pek çok yeniçeri ortası ile birlikte bir başka kaleye tâyin edilmiştir.

Râgıb döneminde barış hali ön koşul olmak şartıyla, komşu devletlerle hiçbir taşkınlığa müsâade edilmemiş, ancak tedbir de elden bırakılmamış, özellikle Rusya için hazırlıklar ihmâl edilmemiştir. Rus ve Nemçe sınır kaleleri takviye edilmiş, Bosna, Bender, Hotin gibi önemli üslerin istihkamları güçlendirilmiştir. Azak Kalesi'nin bir gün elden gidebileceği düşünülerek onun yerini alacak ve Kafkasya'nın merkezini teşkil edebilecek yerler de takviye edilmiştir. Bu amaçla 1758 yılında Soğucak Kalesi neredeyse yeniden inşa edilmiş, civardaki birçok kale tâmir edilmiş ya da ayrıntılı raporlar ve masraf defterleri çıkarttırılmıştır. Gürcü Melikleri arasında olaylar baş gösterince, Anadolu'dan özellikle Karadeniz bölgesinden asker temin edilerek Doğu Karadeniz sahillerindeki kaleler, özellikle Anapa, Faş, Sohum tarafları asker ve mühimmat bakımından da tahkim edilmiş, bölgenin kontrol altında tutulması sağlanmıştır. Yine başta İstanbul olmak üzere önemli yerlerdeki cephanelikler de yeni baştan düzenlenmiştir.

Askerî teknik sınıfların zamanın savaş usul ve îcaplarına cevap verebilecek hâle getirilmesi için de faaliyetlerde bulunulmuştur. Çok zamandır âtil duran Lağımçı ve Humbaracı Ocağı'nı ıslah ile, eski talebeler ve onların çocukları yeniden toplanarak Karaağaç'ta tadrise başlanmış, kısmen başarılı olunmuştur (1759). Kağıthane'de yeni kışlalar, talimgâhlar yapılmış, seçme askerler ve sadrâzam cündîlerinden kabiliyetli olanlara Avrupa usûlünde atış ve savaş eğitimleri verdirilmiş, Sâdâbad yakınında, lağımçılara yer kazdırılıp mayın döşetilir patlattırılmıştır. Bütün eyâletlere fermanlar gönderilerek, sipâhi tımarlarında da aynı tâlim ve manevraların yapılması istenmiştir. Uzun süren barış devresinde askerlerin, ateş etme, kılıç kullanma, mızrak fırlatma ve ok atma maharetlerini yitirmemelerine çalışılmıştır. Nitekim yeni süngü talimleri de böyle başlamış ve ordu ilk kez III. Mustafa dönemi Rus Savaşı'nda resmen süngüye geçmiştir.

Gelişen savaş tekniklerini izlemek ve uygulamak amacıyla özellikle Topçu Ocağı ve Tophâne-i Âmire de ıslah edilerek, yeniden düzenlenmiştir ki kaynaklar dönem ile ilgili bu ıslahat üzerinde çokça dururlar. Yeni tekniklerle pek çok top dökümü için uğraşmış ve birçoğunda başarılı olunmuştur. Bu işlerle kendisi bizzat ilgilendiği gibi, top dökümü için düzenlenen törenlerden bazılarında padişahı da davet etmiş ve nitekim Şubat 1759'da Tophâne'deki geleneksel top dökümü merâsiminde hazır bulunan padişah, ustaların mahâretini överek sadrazama ihsanlarda bulunmuştur. Mart 1759'da ise yine Râgıb'ın da katıldığı top dökümü töreninden sonra iki adet üçer kantarlı topla, Tophâne'den Fenerbahçe'ye "menzile ve sekdirme" atışları yapılmış, padişah da Sarayburnu'ndan atışları izlemiş ve hedeflerin vurulduğunu görünce çok

¹¹ Meselâ, BOA., MAD, 9983 numaralı defterde muhtelif kale, köprü, su yolu ve baruthanelerin tamiratlarına dair pek çok hüküm vardır.

sevinmiştir. Bu çalışmalar o kadar verimli hale gelmiştir ki, kolay hareket edebilen, balistik değeri yüksek toplar üretebilir hale gelen Tophâne için İngiliz Elçi Porter, “*Yılda her kalibreden 300 topun üretilebildiği muhteşem bir tesis*” şeklinde söz eder. Bu amaçla bazı yabancıların da ustalık ve uzmanlıklarına başvurulması meselesi gündeme gelmiş, aslen Fransız Elçiliği’nde görevli bir casus olan Baron de Tott’tan ilk kez Râgıb’ın emriyle istifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak Tott bu askerî yeniliklerde abartıldığı kadar fayda sağlamamış, hatta Osmanlı uzmanlarını, birçok kez ehil olmadığı saçma sapan işlerle oyalayarak, gelişmelere darbe vurmuştur. Râgıb’ın gayretleri ile “*Bu kadar eşhâs-ı muhtelifenin padişahın yakınına getirilmesinde*” sakıncalar görülmüş, padişahı ve bazı devlet adamlarını, bu hususun devlete büyük yükler getirebileceği endişesi sarmış ve bir süre, yabancı uzmanlardan istifade etme meselesi, sürüncemede kalmıştır. Süveyş Kanalı meselesi yeniden gündeme gelmiş, nitekim yine bu dönem yeniden başlatılan önemli projelerden Sakarya Kanal Projesi’nde önemli mesafeler alınmıştır. 1759’da bölgeye giden Hezarfen Mustafa Ağa, mühendis Giridi Ahmed Efendi ile su yolcu ve lağımcılar, Anadolu’dan sevk edilen tımar ehli ile bir hayli çalışmalar yapmışlardır. Ancak Tott’un da bazı çalışmalara katılmasında ısrar edilmiş, onun mühendisleri lüzumsuz ölçümlerle, Fransa’dan geleceğini söylediği aletleri beklemekle, hatta zaman zaman hakarete varan tartışmalarla oyalaması, yoğun kış şartları ve yerel ahalinin de muhâlefeti üzerine bu önemli proje maalesef bitirilememiştir. Tarihçi Şemdânîzade “*III. Mustafa, bir câmi inşâsına 4-5 bin kese harcıyor. İmâretinden 70-80 kişi faydalaniyor ve bu kamu hizmeti sayılıyor. Oysa bu kanal açılrsa İstanbul’un 400.000 nüfusu, 50-60 yıl bundan istifâde edecekti*” diye teessürlerini tarihe not düşmüş ve proje Râgıb tarafından çok desteklenmesine rağmen, Tott işin içine sokularak aksatıldı diye, sanki Paşa tarafından sürüncemede bırakıldığını imâ etmiştir. Nitekim Tott bu tür falsoları sebebiyle bir daha bu işlere yaklaştırılmamış, ancak Paşa’nın vefatından sonra, Rus Savaşı’nın çaresizliği içerisinde Padişah, aralarında Tott’un da bulunduğu bazı uzmanlara tekrar başvurmak zorunda kalmıştır (Şemdânîzâde, (II/A), s. 33-35).

Râgıb sadâreti döneminde memleketin ve İstanbul’un imârına, ıslahına da önem verdiği gibi günümüzün şehircilik anlayışına uygun önemli bir adım atmıştır. Macar Mühendis Reben’in şehrin bir çok yerine âit haritalar çıkarmasına müsaâde hatta teşvik etmiştir. Büyük ticaret hanları, özellikle Eminönü’nde Yeni Han ve geniş zahire depoları inşâ edilmiş, çoktandır el atılmayan Edirne Sarayları son kez yine bu dönemde tâmirat ve tâdilât görmüş, padişah da imar faaliyetlerini sevdiğinden bu işlere kendi eserleriyle destek vermiştir. 5 Nisan 1760’ta Laleli Külliyesi’nin temeli atılmış, padişahın, annesi Mihrişâh adına Üsküdar Ayazma’da yaptırdığı külliye ise Ocak 1761’de bir Cuma günü Râgıb tarafından ibâdete açılmıştır. “*Sadr-ı asrı bendesi Râgıb târihini*” söylemiş ve ünlü Hattat Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi câminin taç kapısı üzerine bu beyti nakşetmiştir (Ayvansarâyî, s. 595-596)¹². Tüm bunlar olurken Lâleli Camii’nin inşaatı da hızla devam etmiş, temel hafriyatından çıkan molozla Yenikapı-Kumkapı arasındaki sahil doldurulmuş ve burası özellikle Ermenilere tahsis edilerek, yeni bir mahalle inşâ ettirilmiştir.

¹² Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi, **İstanbul’un uzun dört yılı (1785-1789)** (Haz: Feridun M. Emecen), 87.

Râgıb Paşa dönemindeki bolluk ve refah İstanbul'un sosyal hayatını da renklendirmiştir. 14 Mart 1759'da III. Mustafa'nın Hibetullah adı verilen ilk çocuğunun doğumu üzerine âdete uyularak sadrâzam emir vermiş ve İstanbul'da, o vakte kadar hiçbir şehzâde ve sultan için düzenlenmemiş, muhteşem şenlikler yapılmıştır. Bizzat sadrâzam da kendi sarayını süslemiş ve şenliklere katılmış, uzun süredir hânedânın çocuğu dünyaya gelmediğinden 7 gün 7 gece süreceği ilân edilen donanma, halkın '*şevk u safâsı müşâhede olunduğundan*' 10 güne çıkarılmıştır. Elçiler ve yabancılar bile sefârethânelerini, evlerini süslemiş, hatta sadrâzam bir vesile ile bunları padişaha göstererek, pencerelerden sarkarak el sallayan yabancılara III. Mustafa'nın mukâbelede bulunmasını sağlamıştır. Paşa'nın kendisi Hibetullah'ın doğumuna tarih düştüğü gibi, yakın dostu Şair Haşmet'in de bir eser yazmasını istemiş ve Haşmet'in ünlü vilâdetnâmesi padişaha takdim edilmiştir¹³. 24 Aralık 1761'de III. Mustafa'nın ilk oğlu Selim'in (III. Selim) doğumu da, İstanbul'da ve tüm vilâyetlerde günlerce süren şenliklerle kutlanmıştır. Bir diğer muhteşem şenliği ise Paşa kendisi düzenletmiştir.

Kütahya'da ölen eski sadrâzamlardan Hekimoğlu Ali Paşa'nın cenâzesi 20 gün gömülü kaldıktan sonra, Râgıb'ın padişahı iknâ etmesi üzerine İstanbul'a getirilip kendi câmisinin yanındaki türbesine gömülmüş, yetim iki oğlu da Râgıb'ın himmetiyle sünnet ettirilmiştir. Bu sünnete İstanbullu 800 fakir çocuk da dâhil edilmiş, Paşakapısı'nda "*azîm ziyâfet ve âheng*" ile şenlik yapılmış ve çocuklara büyük ihسانlarda bulunulmuştur. Paşa kendisini yetiştiren efendisinden kalan iki yetimin gönlünü aldığı gibi 800 garip çocuğun ailesinin de hayır duâlarına nâil olmuştur (1758).

Tüm bu güzel gelişmelere rağmen kendini tamamen dış politika ile ilgili meselelere ve kütüphânesi inşâatına verdiğiinden, sadârettteki son zamanları sıkıntılı geçmeye başlamıştır. Avrupa harpleri ve Rusya meselesinden dolayı başta Padişah olmak üzere İstanbul halkında da pahalılık ve darlıktan memnuniyetsizlik ve kıpırdanmalar başlamıştır. Artık Beyoğlu ve Galata tarafında sık sık meydana gelen yangınlar sabotaj havası vermeye başlamıştı. Sanki bu yakada çıkan yangınlar Râgıb'ın devletin iç işlerinden çok dışişlerine ağırlık vermesine nispet yapılırlar gibi bir intiba oluşturmuştur. Çünkü zaten savaş hali devam eden Avrupa'da son birkaç senedir işler iyice karışmış ve şiddetlenmiş, elçilerin bir biri ardınca Paşakapısı'nı ziyaretleri sıklaşmıştır. Kendisi de bu ilişkilere başından beri önem vermiş, Paris'e, Berlin'e, Viyana'ya, Rusya'ya ve Varşova'ya birbiri ardınca elçiler göndermiş, özellikle elçiler veya maiyyetlerindeki diplomatlardan Avrupa'nın askerî, teknik, siyâsî ve sosyal ahvâline dair sefâretnâmeler ve raporlar kaleme almalarını istemiştir. Avrupa 7 yıl Savaşları'nın boğucu ikliminde İngiltere Fransa'ya üstünlük sağlarken, Prusya önemli bir güç olarak devreye girmiş, II. Friedrich yükseldikçe Avrupa'da durum karışmış ve devletler Osmanlı'yı da denkleme dahil ederek dengeyi bulmaya çalışmışlardır. Bu

¹³ Surnâme adıyla da bilinir. Asıl adı Vilâdetnâme-i Humâyûn'dur. Râgıb Paşa'nın isteği üzerine yazılmış olup Haşmet'in en önemli mensur eserlerinden biridir. Haşmet bu eserinde, doğum şenliklerini canlı tablolar halinde tasvir eder. Surname, ilkin İstanbul'da eski harflerle tarihsiz olarak, Vilâdetnâme-i Hümâyûn adıyla yayınlanmış, daha sonra, Reşat Ekrem Koçu tarafından sadeleştirilerek yeni harflerle İstanbul'da 1940 yılında Vilâdetname ismiyle yayınlanmıştır. Günümüzde ise Haşmet Külliyyâtı içerisinde edisyon kritiği yapılarak neşredilmiştir. (M. Arslan- İ. H. Aksoyak, **Haşmet Külliyyatı**, Özel Yayın, Sivas, 1994)

sebeple Prusya kralı II. Friedrich, Rusya ve Avusturya yükünü hafifletebilmek düşüncesiyle Osmanlı'yı kendine müttefik yapmaya çalışmış, Adolf de Regin'i Râgıb'a göndererek askerî yardım sağlayabileceğini ümit etmiştir. Avrupa'nın iç işlerine karışarak, Osmanlı'yı sonu belirsiz bir mücadeleye atmak istemeyen Râgıb, bu tekliflere hep mesâfeli yaklaşmış, tarafları diplomasi oyunları ile oyalayıp durumu idâre etme yoluna gitmiştir. Osmanlılar'ı Rusya üzerine sevk etmeyi düşünen II. Friedrich, III. Mustafa bu teklife meyilli olduğu bir sırada Rusya ile sulh imzalayarak Râgıb'ı haklı çıkarmış, bununla yetinmeyip Osmanlılar'ı bu kez Avusturya ile harbe teşvik etmiştir. Buna mukâbil ne Osmanlı'dan tam bir destek ne de Avusturya'ya yardım etmeyeceğine dair Rusya'dan teminat alabilmiştir. Özellikle devletlerin sık sık politika ve ittifak değiştirmedeki rollerini bilen, gördüğü harpler ve bulunduğu devletlerarası müzakerelerde diplomatik manevraları yakından izleyen Râgıb, Avusturya ile yıllar önce yine kendisi tarafından imzalanmış sulhü bozan taraf olmayacağını ve muharebeyi ancak gelişecek hadiselerle göre düşüneceğini Prusya'ya bildirmiştir. Bundan sonra da takip ettiği ince siyasetle Prusya ile yapılması düşünülen ittifakı çeşitli bahanelelerle hep sekteye uğratmış, yapılmasına mutlak gibi bakıldığı anlarda bile ileri sürdüğü mantıklı mahzur ve istediği garantilerle bir tür engellemiştir. Prusya'nın büyük umutlar vadeden ittifak davetlerini hep İngiltere'nin garantörlüğüne bağlamak istemiş, baskılara karşılık sadece dostluk ve ticaret anlaşması yapmakla yetinmiştir. (Zilhicce 1172/Temmuz 1761) (Beydilli, 1985, s. 36-37). Böylece vefat tarihi olan Nisan 1763'e kadar II. Friedrich'i tedbirli ve akılcı politikası ile oyalamış, Osmanlı savaş dışında kalmayı başarmış, ancak ilişkiler, yerine geçen Hamid Hamza Paşa'nın Prusya aleyhindeki tavrı sebebiyle bozulmuştur.

Gürkanlı Hükümdarı'nın o sıralarda yine bir ihtilal içinde bulunan İran'ı birlikte sıkıştırma teklifi ve ısrarına rağmen, Râgıb sınır ilişkilerinin bozulmasına bile müsâade etmemiştir. Rusya ve Lehistan'daki taht değişikliklerini de yakından takip etmiş, yeni iktidarlar ile dostluk tazelemiştir. Râgıb döneminde İngiltere'yi Sir James Porter, Fransa'yı ise Vergennes gibi iki güçlü diplomat temsil etmiş, diplomasi arenasına dönen İstanbul gizli ve açık kimlikleriyle gelip giden ve çeşitli vazifeler üstlenen yabancı trafiği ile dikkat çekmiştir. Dönemin Prusya Elçisi Regin, İstanbul'un diplomatik havasını '*Avrupa'nın en mâhir politikacıları bile burada çocuk mesabesinde kalır*' diyerek özetlemiştir.

Avrupa'yı tanıyan ve devletin askerî vaziyetini iyi bilen Râgıb, Osmanlı'yı savaşa çekme çabalarına hiçbir zaman pirim vermemiş, ecdâdının zaferlerine imrenen ve öteden beri yayılmacılığın endişe ettiği Ruslara kesin bir darbe indirmeyi arzu eden padişahı, ısrarından vazgeçirmenin yollarını arayıp durmuştur. Devamlı sulh yollarını araması bazı tarihçiler tarafından kusur sayılmışsa da, ölümünden sonra başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan kötü neticeler onu bir kez daha haklı çıkarmıştır. Paşa'ya göre Osmanlı Devleti geniş hudutlarıyla zâhiren muazzam bir varlık göstermekte idiyse de askerî bakımdan zayıf ve Avrupa'ya kıyasla artık geride bulunmaktadır. Nitekim III. Mustafa ile aralarında geçen bir konuşmayla ilgili şu satırlar, devletin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından son derece ilginçtir: Rusya ile savaşmak isteyen Padişah "*Eğer maksat para ise Edirnekapısı'ndan ta Rusçuk'a kadar iki yana altın dizerim*" demiş, Râgıb Paşa itiraz ile: "*Devlet-i Aliyye'niz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda bir muhârip arslan olduğunu ispat etmiştir*."

Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış, yeşeri dökülmüş bir ihtiyar olup, muharebe esnâsında düşman bu hali anlarsa durum zor ve dönülmez olur. Askere düzen ve nizâm verildikten sonra bu işleri düşünelim" diyerek, padişahı hep ıslahatlara yöneltmiştir (Uzunçarşılı, 1988, (IV/I), s. 366).

Son günlerini İstanbul Koska'da bir külliye yaptırarak geçiren Râgıb, 1176 Ramazan'ın 9'unda hastalanmış, "*dâimü'l-harâre ve dolap*" denilen prostat yüzünden 20 Ramazan'dan sonra yataktan kalkamaz hale gelmiştir. 24-25 Ramazan'da perşembeyi cumaya bağlayan gece vefat etmiş, ulemâ câmii olarak bilinen Fatih Camii'nde Cuma Namazı'nı müteakip kılınan Cenaze Namazı'ndan sonra büyük bir kalabalığın elleri üzerinde Koska'ya taşınmış ve bir ay kadar önce açılmış kütüphanesinin bahçesine sıbyan mektebinin dibindeki türbesine defnedilmiştir (8-9 Nisan 1763). Öldükten sonra bile kitaplarından ve çocukların şen şakrak seslerinden ayrı kalmak istemeyen bu büyük adamın kaybına halk çok üzülmüş, şairler birçok tarih düşürmüştür¹⁴.

Râgıb Paşa, sadece başarılı bir devlet adamı olarak değil, nükteleri, hazırcıcağı, okuryazarlığı, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şâirliği ve sohbetleri ile de İstanbul'a ve Osmanlı Devlet adamı kimliğine katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde âlim ve şâirlerle kurduğu dostlukları ölene kadar devam ettirmiş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiş, doğuya ait engin bilgisi yanında Avrupa'dan kitaplar getirterek batı aleminden ve fikir adamlarından da istifade etmeye çalışmıştır. İngiltere Kavân-i Bahriyesi gibi askerî ve teknik kitaplar yanında Grotius, Volter ve Newton gibi aydınların eserlerini tercüme ettirmiş, din, kültür, sanat adamlarını himâye ederek ilmin ve sanatın ilerlemesine çalışmıştır. Sohbet meclislerine büyük âlimlerinden İbrahim el-Halebî, Ezher Şeyhi İbrahim b. Mustafa el-Haneî, Şâfiî müftü Abdülmevâhib, Muhammed b. Ömer el-Arabî, Abdülaziz b. Muhammed er-Rahbî, Mısır Müftüsü Cebertî, Ermeni Patriği Hagop Nalyan gibi her kesim ve milletten insanların yanı sıra şeyhülislamdan Mehmed Esad, Çelebizâde Asım, Veliyyüddin Efendi gibi zatlar, Fıtnat Hanım, Haşmet, Nevres, Ahmed Nüzhet gibi şairler, İpsilanti gibi doktorlar vd. gibi yüzlerce dostları katılmıştır. Konağı bir ilim mahfeli gibi çalışmış, '*memleketlerin alimleri, kadıları ve müftileri kendi ile bahse kadir olamadıkları şöyle dursun, sohbe dahi şerm ve hicab ile muktedir*' olmuşlardır. Yakınları onu hep, '*vaktinin çoğunu kitap okuyarak geçiren ve başlıca zevki ilmî meseleler ile uğraşmak olan*' biri olarak anlatmıştır. Vefat ettiği odasındaki eşyalar arasında kendi yazdığı kitaplar da dahil olmak üzere onlarca kitabın çıkması, onun neredeyse 'beşikten mezara kadar' ilimle meşgul olduğunu göstermiştir¹⁵. Zaten kendisi de bir beytinde '*Çünkü yokdur enis-i hücre-i gam, Râgıbâ sohbetim kitâb iledir*' demektedir (Demirbağ, 1999, s. 80).

Reisülküttab olduğu zaman, dönemin meşhur âlimlerinden Mısırlı İbrahim el-Halebî'yi kendine hoca yapmış ve bu sebeple Halebî günümüze kadar daha çok 'Râgıb

¹⁴ Vefatına Tarih, Nihân-ı İstirâhat, sene 1176, Ayvansarayı, **Hadîka**, I, 178-179; **Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl**, 15; Yakıt, 339

¹⁵ A. Nüzhet, a.g.e. Râgıb Paşa'nın tercüme-i hâli ile ilgili bölümün muhtelif kısımları; Resmî, a.g.e., 49 vd.; TSMA, D. 7172

Paşa Hocası' olarak anılmıştır. Topladığı ve daha sonra kurduğu kütüphanedeki kitapların çoğunun kendi eliyle aldığı notları içeriyor olması, Bağdat'ta, Mısır'da, Halep'te ve nihayet İstanbul'da ömrünü âlim ve şâirlerle bezeli çevrelerde geçirmesi ona Osmanlı sadrazamları içerisinde ayrı bir mevki kazandırmış, Prusya Elçisi Rexin onu '*Bir Paşa'dan çok ömrünü kitaba ve ilme vermiş bir derviş*' olarak nitelemiştir. Nitekim, diğer ilim ve fenlerin yanında cifir, vefk, ilm-i nücum gibi ulûm-ı garîbeye dahi ârif olduğunun alâmetlerinin kendinde mevcûd olduğu ifâde edilmiştir. Râgıb zamanında Avrupa devletleri ile kültürel temaslar da artmış, özellikle elçi Verjen ile dostlukları sayesinde Fransa'dan birçok kitap getirtilmiştir. Arapça ve Farsça şiirlerinin mevcudu bilinmekle beraber, İtalyanca ve Fransızca'ya da aşînâ olduğu iddia edilmiştir. Râgıb'ın sarraflarından biri olan Abraham Kuleliyan, d'Ohsson diye meşhur Muradcan Tosunyan'ın kayınpederi idi ve Avrupa ile çok sıkı ilişkileri vardı. Doktoru İtalyada eğitim görmüş, meşhur İpsilanti ailesinin üyelerinden Rum Aleksandır İpsilanti idi. Avrupa'daki casusu ise yine meşhur Fenerli Rumlardan Mavrokardato idi ki bunlar sayesinde Avrupa ilmini ve havadisini iyi takip eder, dünya siyasetinin nabzını tutmaya çalışırdı. Râgıb bu yönleri ile Tanzimat'ı hazırlayan aydınlardan biri veya batı ilmine, tarihine, dillerine ilgi duyan 19. yy. aydınlarının öncülerinden sayılabilir.

Nebile Hanım ve Saliha Sultan ile bilinen iki evliliği ve Nâile Hanım (ö. 15.11.1774) ile Lebibe Hanım (1734?- ö. 6.1831) adında iki kızı vardır. Nesli XIX yüzyıl sonlarına kadar kızlarından devam etmiş ancak daha sonra takip edilememiştir. Şairler ve alimler yanında Cezayirli Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa, Hamza Hamid Paşa, Ebubekir Paşa, Abdürrezzak Paşa, Moldovancı Ali Paşa, Küçük Hüseyin Efendi, Şehdî Osman Efendi, Ahmed Resmî vd. gibi pek çok devlet adamının elinden tutmuş, ya da yetişmelerine katkıda bulunmuştur. Râgıb'ın ıslahatlarını Halil Hamid Paşa'nın programlı olarak devam ettirmek istediği bilinmektedir.

Vefatından sonra yanında çalışan görevlilerden Acem Ali, Hindî Hasan ve 3 Ermeni sarrafindan biri olan Kazer'in bazı suistimalleri görülmüş, bunlar özellikle Râgıb'ın iş göremez hale geldiği son döneminde hayli zenginleşmiş, büyük yalılar edinmişlerdir. Acem Ali'nin boynu vurulmuş, sarrafı Kazer asılmıştır. Mirasından ve geriye bıraktıklarından altmışbin kese akçeye padişah adına el konulduğu söylene de özellikle kütüphane inşaatından dolayı esnafa bir sürü borcu çıkmış ve bu borçları yakınları tarafından zorla ödenebilmiştir.

Râgıb'ın yerine yıllardır yanında yetiştirdiği ve yerine kaymakam yaptığı Hamza Hamid Paşa sadârete getirilmiş (BOA, Tahvil Defteri, nr. 11, s. 387), ancak o uzun yıllar birlikteliğine rağmen hiç ona benzememiş, gelir gelmez Râgıb'ın politikasına ters işlerle başarısız olmuş ve çok geçmeden azledilmiştir. Râgıb Paşa'nın dirâyetle sürdürdüğü barış siyaseti, biraz cihângir olma heveslisi padişahın hırçınlığı, biraz da yerine geçen adamların iş bilmezliği sayesinde, kısa sürede yok olmuş, sadâreti döneminde doldurulan hazine kısa sürede erimiştir. Râgıb'ı Rusya ile savaşa ikna edebilmek için 'İstersen Rusçuk'a kadar yola keselerle akçe dizerim' diyen III. Mustafa, Rus savaşının getirdiği perişanlık içerisinde kızının kolundaki bilezikleri, kulağındaki küpeleri bile hazineye borç almak zorunda kalmıştır. Paşa'nın vefâtı ertesi son 6 yılda Rus Savaşı, Çeşme Faciası, İstanbul depremleri gibi peşi sıra gelen felaketler hem devleti, hem padişahı yiyip bitirmiş, 21 Ocak 1774 Cuma günü öğle

ezanı okuyan müezzinler “hayye ale’l-felâh” (kurtuluşa koşun) derken, III. Mustafa da kederler içinde son nefesini vermiştir.

Eserleri:

A. Tarih Eserleri

Münşeât-ı Râgıb: Reisülküttab iken hazırladığı telhislere, daha sonra çeşitli görevlerde iken kaleme aldığı siyâsî-edebî tarzdaki seçme yazılarının da eklenmesiyle Ahmed Nüzhet Efendi tarafından tertip edilmiş bir inşâ mecmuâsıdır. Baş kısmında Ahmed Nüzhet Efendi tarafından kaleme alınan Paşa'ya ait kısa bir biyografi yer alır. Osmanlılar git gide daha sık ve daha ağır yenilgilere uğrarken Râgıb'ın Münşeât'ı bir ölçüde Osmanlı yöneticileri için teselli kaynağı olmuş, onlara Osmanlı diplomasisinin son görkemli ânını hatırlatmış, bu yüzden son dönemlere kadar neredeyse elden ele katiplerin ders kitabı gibi okunmuştur. Ancak şiirlerindeki sadeliğe rağmen, bu nesir çok tımtıraklı, çok ıstıhlalı ve çok secili olduğundan Münşeât şiirlerine nispetle eskimiştir. Divanının baş tarafında basılmış olmasına rağmen (Bulak, h. 1253), pek çok kütüphanede Telhisât veya Münşeât adı altında, Râgıb'a ait karışık pek çok yazıyı ihtiva eden yüzlerce değişik yazması mevcuttur. Özellikle Sultan I. Mahmud devrine ait orijinal bilgiler ihtiva eden bu eserin tarih tedkikleri için büyük bir değer taşıdığı şüphesizdir. Pek çok yazma nüsha karşılaştırılarak bazı nüshalarda görülen eksik mektup ve yazılar tamamlanmış ve eser H. Abdülkadir Özel tarafından Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır (2014).

Münşeât'da, bazen müstakil bir eser gibi yazma nüshalarına tesadüf edilen Fethiyye-i Belgrad ile Huneyniye ve Taifiye adlı risaleler de vardır. Bunlardan Huneyniye ve Taifiye, Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği ile Nâbi'nin Zeyl-i Siyer'ine zeyl mahiyetinde yazılmış bir eserdir. Hazret-i Peygamberin seferlerinden bahseden bu eser tamamlanamamıştır. Noksan olan nüshaları Ün.v.Ktp.Yzm. 5711, 7355 numaralarda kayıtlıdır.

Fethiyye-i Belgrad

Avusturya ile 1739 (h.1151) senesinde yapılan muharebe neticesinde Belgrad Muahedesi ve bu muahedeyi imzalayan Sadriazam Hacı Mehmed Paşa'nın iktidar ve ehliyetine ait bilgileri de ihtiva eden eser, Sultan I. Mahmud adına yazılmıştır. Belgrad Anlaşmaları'nı müteakip bir fethiyye-zafername şeklinde pek çok ülke ve vilâyete gönderildiğinden esere çoğu kütüphanede rastlanmaktadır. Bazı nüshalar Fethiyye-i Râgıb adıyla da geçmektedir. Eser üzerinde Sakarya Üniversitesi'nde bir Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. (Fatma Çiğdem Uzun, Belgrad Hakkında Râgıb Paşa'ya Ait Bir Risâle: Fethiyye-i Belgrad, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000)

Tahkik ve Tevfik

İran Hükümdarı Nadir Şah ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen sulh müzakerelerinin geçmiş devirlere nazaran emsâli görülmemiş bir keyfiyet arz etmesi sebebiyle Sultan I. Mahmud, bu konuların müstakil bir eser halinde yazılmasını istemiş, bu iş için olayların içindeki Râgıb Efendi'yi görevlendirmiştir. Râgıb, Osmanlı Devleti

ile İran arasındaki ihtilafların giderilebilmesinin ancak yeterli miktarda kitap ve risâle yazılmasıyla mümkün olacağına inanmaktaydı. Emre uyarak Tahkîk ve Tevfîk'i kaleme almış ve eserin, Sünnî ve Şîî mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasına, her iki İslam devletinin birbiriyle yakınlaşmasına ve hatta tek devlet halinde birleşmesine vesile olmasını temenni etmiştir. Râgıb'ın bu eseri üzerinde de bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmış ve İstanbul'da basılmıştır (A. Zeki İzgöer, Koca Râgıb Mehmed Paşa, Tahkîk ve Tevfîk, İstanbul 2003).

B. Edebî Eserleri

Dîvân-ı Râgıb

Râgıb Paşa, şiirlerini müretteb bir divan halinde toplamamıştır. Bunlar sonradan Müstakimzâde tarafından tertip ve tanzim edilerek Dîvân haline getirilmiş ve Münşeât'ı ile birlikte basılmıştır (Bulak, h. 1253). Eserde devrin büyükleri için yazılmış birkaç kaside yanında birçok tahmis, gazelden meydana gelen şiirler yer almıştır. Bu eserin bilhassa gazeller kısmı, daha çok "hikemi gazeller"iyle tanınmış, sevilmiştir. Divan'ın basma ve yazma nüshaları ülkemizin ve dünyanın pekçok kütüphanesine yayılmıştır. Eser, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Doktora Tezi olarak çalışılmıştır (Ömer Demirbağ, Koca Râgıb Paşa Ve Dîvân-ı Râgıb, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1999).

Paşa'nın bazı farsça manzum parçaları ise bir başka tez konusu olmuştur: Faysal Soysal, Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, (Metin-Çeviri-Yorum), Yüzüncü yıl Ün. S. B. E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006

Mecmu'â-i Râgıb Paşa:

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde manzum ve mensur birçok edebî yazılarla Râgıb Paşa'nın kendisine ait resmî ve gayr-ı resmî yazılarını içine alır. Baş tarafında alfabe sırasıyla değişik konularda mısra ve beyitler yer almıştır. Bundan sonra çeşitli nazım şekillerinde yazılmış altmış beş kadar kaside bulunur. Bunlar genellikle devlet ileri gelenlerine hitap etmektedir. Müellif hatlı nüshası Murad Molla Kütüphanesi'nde nr. 1468'de bulunmaktadır. Eser, edebiyat araştırmacıları için önemli bir kaynak olup Paşa'nın Divan'ından sonra üzerinde durulması gereken en önemli kitabıdır. Ancak cildi dağılmış ve perişan bir vaziyette olduğu gerekçesi ile esere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metalib:

Muhtelif fenlerden bahseden bir eser olup Arapça kaleme alınmış bir ansiklopedi tarzındadır. Bu yüzden Râgıb bazı yerlerde ansiklopedist olarak da geçer. Sefîne'nin müsveddesi kendi el yazısı ile kütüphanesindedir (nr. 1489). Bulak'ta basılmıştır (h. 1255). Günümüzde Lübnan'da da üzerinde bir çalışma yapılmış ve karışık bir düzen ile üç cild halinde Beyrut'ta basılmıştır (Muhammad Ar-Râgıb, Mevzû'ât Mustalahât, el-Mevzû'ât fî Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metalib (ed. Refik El-'Ağam-'Ali Dahrûğ), Beyrut 2000).

Aruz Risalesi:

Aruz kâidelerine ait bilgiler yer almaktadır. Eserin müstakil yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi nr. 740'ta bulunmaktadır.

C. Tercümelere

Râgıb Paşa'nın Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği iki eser vardır. Bunlar tarih türünde eserlerdir. Ancak eksik olup tamamlanamamışlardır.

Tercüme-i Matlau's-Sa'deyn: Abdürrezzak Semerkandi'nin Matla'u's-Sa'deyn ismiyle kaleme aldığı ve m. 1304-1450 (704-854) yıllarını içine alan, Farsça İran Moğolları Tarihi'nin dörtte birini Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak bu eser henüz kayıptır.

Tercüme-i Ravzatü's-Safa: Mirhond'un meşhur eserinin tercümesidir. Yine bu da eksik kalmıştır ve henüz kayıptır. Bazı yerlerde Râgıb'ın Çin Tarihi'ni anlatan bir kitap üzerinde çalıştığı da belirtiliyorsa da bununla ilgili henüz ciddi bir kayıt bulunamamıştır.

D. İctimâi Eserleri

Râgıb Mehmed Paşa, küçük yaşından itibaren toplamış olduğu kitapları milletinin istifadesine sunarak telif ve zâyi olmalarını önlemek istemiştir. Bu maksatla İstanbul Lâleli semtinde döneminin en güzel kütüphanelerinden birini yaptırmış, yanına da bir sıbyan mektebi, çeşme ve sebil ilâve ettirmiştir. Türbesi ile birlikte aynı bahçede yer alan bu yapılar topluluğu kütüphâne inşaatı ile birlikte 2 Mart 1763 (15 Şevval 1176) tarihinde vefatından 40 gün kadar önce tamamlanarak hizmete açılmıştır. Açılışa az bir zaman kala kütüphanenin kubbesinin çökmesi paşanın vefatının yakın olduğuna hamledilmiş ve gerçekten açılıştan sonra vefât etmiştir. Sıbyan Mektebi de kütüphâne ile aynı tarihte inşâ edilmiştir. Enfes bir hat ile yazılmış kitâbenin yer aldığı kapı ve giriş kısmı üzerine yer almaktadır. Kurulduğunda hocası, halifesi ve kırk adet talebesinin olduğu ve bunlara Paşa tarafından maaş vakfedildiği bilinmektedir. Bir ara çocuk kütüphânesi olarak hizmet vermiştir. Gerek kütüphane ve gerekse Sıbyan Mektebi, Râgıb Paşa'nın kitaba ve irfân hayatına verdiği önemin en canlı misalleridir. Sıbyan Mektebi bugün restore halinde olup Kütüphâne restorasyonu ile birlikte bir türlü bitirilememiştir. Kütüphâne avlusunun sağ tarafında bugün nispeten iyi durumda bir çeşme ve yine kütüphanenin kuzeyinde cadde üzerinde, bugün perişan vaziyette olup işporta dükkanı olarak kullanılan sebil de onun İstanbul'a bıraktığı hediyelerdendir. Kütüphanesi için vakfettiği cadde üzerindeki dükkanların çoğu bugün maalesef el değiştirmiş durumdadır ve hemen hepsi faaldir. Râgıb ayrıca Aksaray civarındaki Çakır Ağa Mescidi'nin minberini yaptırmış ve yine Üsküdar Bulgurlu Mescidi yakınında Mehmed Ağa isimli biri tarafından yaptırılan mektebi ve câmiyi harab olduğu için yeniden binâ ve ihya ettirmiştir. Vakfiye'de ayrıca Eski odalar yakınlarda Kemal Paşa mahallesinde ve Boğaziçinde Yeniköy civarında Kalender Bahçesi sahilinde iki çeşme bina eylediği ve yine eskiden padişahların mesire yeri olan harap vaziyetteki Kalender Bahçesi'ni ihya ettirecek buraya bir namazgâh yaptırdığı bilinmektedir. Râgıb Paşa, bu hayır eserlerini yaşatmak, bakımını sağlamak ve görevlerinin ücretlerini temin etmek için İstanbul'un muhtelif semtlerinde ve Yalova gibi İstanbul'a yakın yerlerde bulunan dükkan, ev, bostan, han, hamam vs. emlakini vakfetmiştir. İçeriği ile hala özgünlüğünü koruyan muhteşem vakfiyesinde günümüzde hâlâ işler vaziyette olan Balat Tahtaminâre Hamamı ve çevresindeki dükkanların gelirinin de kütüphâne için vakfedildiği belirtilmişse de bunlar da günümüzde el değiştirmiş vaziyettedir.

Edebî Yönü

Osmanlı Tarihi ve siyasetinin önemli aktörlerinden biri olmasına rağmen Râgıb'ı gelecek nesillere taşıyan en önemli özelliklerinden biri edebî yönü olmuştur. Bu açıdan o şimdikiye kadar tarih kitapları kadar edebiyat kitaplarının da ilgi sahasına girmiş, tarihi şahsiyetinden daha çok eserlerine ve edebî yönüne dair incelemelere konu olmuştur.

XVIII. yüzyılın ilk yarısı özellikle Dâmâd İbrahim Paşa zamanının kültürel ve edebî faaliyetler bakımından oldukça parlak geçtiği bilinmektedir. Devrin padişahı ve sadrazamı, şii ve şairleri bilhassa himaye ediyorlar ve sanat hayatının inkişâfı için himmet gösteriyorlardı. Bu devrin divan şairleri arasında Osmanzâde Tâib, Nâzım, Nâhîfî, Seyyid Vehbi, Râşid, Neylî, Kâmi, Kâni, Dürrî, Sâkıb, Ârif, Çelebizâde Âsım, gibi önemli şairler ve yazarlar bulunmakla beraber, bilhassa Nedim yüzyılın ilk yarısına mührünü vurmuştu.

Koca Râgıb Paşa'nın da içinde bulunduğu XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelince, kaside ve gazel türlerinde Bâki, Necati, Nâilî, Nef'î gibi büyük şairlerin nüfuzu daima hissedilmekteydi. Bilhassa Nef'î kasidede dürr-i yektâ sayılmış, bu sahada en büyük üstad kabul edilerek Râgıb tarafından da taklid edilmiştir. Gazel tarzında da bir taraftan Nedim ve şürekâsının yolunu izleyenler, diğer taraftan da Nâbi mektebinin müntesipleri tesirlerini sürdürmüşlerdi. Bu yüzyılın Râgıb gibi bir kısım şairlerinin gazellerinde ise hem Nâbi, hem de Nedim tesiri görülmüştür. Ancak Râgıb'ın Nâbi'ye uyararak daha ziyâde tercih ettiği akım Sebki-Hindî tarzıydı. Sebki-Hindî sözden çok mânâ güzelliğini ve derinliğini temel alan bir akım olarak İran'da doğup, Hindistan'da gelişmiş XVII. yüzyılda Türk edebiyatını etki altına almıştı. Bu üslub İran şâirlerinden Urfî ve Sâib ile Şevket-i Buhârî elinde gelişen bir ifade tarzından yankılanmıştı. Bu yüzyılda divan edebiyatının büyük ustaları olan ve Râgıb'ın da kendilerini takip ettiği Nef'î, Nâ'îlî, Neşâtî gibi üstadların bir nevi Türk Sebki-Hindî'sini oluşturan büyük şairler oldukları kabul edilmektedir. Sebki-Hindî üslubuna nisbetle daha "yerli" sayılabilecek bir diğer akım ise Nâbi'nin öncüsü olduğu 'Hikemî' tarzıdır ki Râgıb'ın şiiirlerinin çoğunluğunun bu tarza uygun olduğu kabul edilmiştir. İçe doğru insan ruhunun esrarlı bükülüşlerini terennüm eden Sebki-Hindî ile dışa doğru selîm aklı temsil eden Hikemî tarzın Nâbi'den sonra bu yüzyılda da Râgıb'da ve özellikle yüzyılın sonunda Şeyh Gâlib'de kemâlini bulduğu söylenebilir (Demirbağ, 1999, s. 25-26).

Râgıb, eski edebiyatımızın en kudretli üstadlarından bir hayli tesir almış olmasının yanında bu konuda asıl Nâbi mektebine mensûbiyeti ile öne çıkmış ve bu ekolün en başarılı şâirlerinden biri olarak ün yapmıştır. Nâbi'nin "hikmeti" şiiirle söylemek tarzında başlattığı çığıra, Râgıb şiiiri hikmet haline getirmek şeklindeki bir katkı yapmıştır. Necâti'de "îrsâl-i mesel" biçiminde ilk işaretlerini veren fikrin şiiire dönüşmesi, Nâbi'de hikmet, Râgıb Paşa'da ise akl-ı selîmin sesi olarak gerçek ifâdesini bulmuştu. Ziya Paşa onun için, '*İrsâl-i meselde misli yoktur*'. derken çok haklıdır (Pala, 1997, s. 176). Adeta bir darb-ı mesel, bir atasözü hüviyetine bürünen mısraları elden ele, dilden dile, ilden ile dolaşmış; *her biri bir eser hükmündeki berceste mısralar* suarâ meclislerinden yola düşüp kahve köşelerine kadar ulaşmıştır (Demirbağ, 1999, s. 333). Sayfalarla anlatıma bedel mânâ yüklü bu mısralardan herkes kendi kavlince bir düstur çıkarmış, ancak *ne kimse hikmetin anlayabilmiş, ne Râgıb illetin söyleyebilmiştir* (Demirbağ, 1999, s. 231).

Şüphesiz Râgıb'ın edebî yönünün gelişmesinde yaşadıklarının da büyük tesiri vardır. Gençliğinde şâirlik kudreti kazanma yolundaki rûhi melekeleri, Sâdabad şarkılarının nağmeleriyle beslenmişti. Henüz yirmili yaşlarda bir divan kalemi şakirdiyken, manzumeleri, dönemin meşhur şûara meclislerine, helva sohbetlerine gidip gelmeye başlamış, maşallahlarla, aferinlerle bezeli tahsin ve tebrikler, zamanının kudretli bir şairi olma yolunda hızla ilerlediğine şehâdet etmişti¹⁶. Nedim gibi, Seyyid Vehbî gibi, Çelebizâde Âsım gibi Lâle Devri bülbüllerine özenmiş; bu dönemlerde taze heveslerle şen – şakrak, adeta şakıyan mısralar kaleme almak istemişti. Şiirlerine kattığı şuh çeşni ile mısralarında ahenk yakalamayı deniyor, belki de o zamanlar “hikmet-fürûş” görünmekten kaçınmak istiyordu (Demirbağ, 1999, s. 38). Devrin parıltılı ikbal işiyle, henüz gençlik dönemini yaşayan şairin gazeller, şarkılar yazmaya olan iştiyâkını da kamçılıyordu. Nedim'in dillerden düşmeyen şu gazeli bir bakalım Râgıb'da nasıl aks-i sadâ buluyordu:

*“Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana”* Nedim (Banarlı, 1948, (II), s. 764)

...

*“Cevher-i tîğ-ı tegâfûl pîc ü tâb olmuş sana
“Aks-i hûn-ı âşikân reng-i hicâb olmuş sana”* Râgıb (Demirbağ, 1999, s. 38)

Ancak o, bu vadîde Nedim'le başa çıkılamayacağını biliyor, o ses ve söyleyişten elini eteğini çekerek meydanı gerçek sahibine terk ediyordu.

*“Reh-revi ser-menzile vâsıl hevâ-yı aşk eder
Bir adım gitmez per ü bâl olmadıkça tirde
Aldı meydânı bu vâdide Nedîm-i yeke-tâz
Olma çok refîâre Râgıb sâha-i tanzîrde”* (Demirbağ, 1999, s. 37)

Birçok akranı gibi gazelde ne kadar Necâtî¹⁷ ve Nedim gibi şairlerin tesirindeyse de kasîde ve hicivde üstâdı, *dili yüzünden hakkın belasına uğramış olan* Nef'i idi. Bağdat Valisi ve bir dönem hâmisî olan Ahmed Paşa için yazdığı ve karşılığında 20 bin kuruş caize aldığı şu kasîdede ne kadar Nef'i ne kadar Râgıb, ayırmak güç gibidir:

¹⁶ Tarihçi Vâsıf, ‘...dekâyık-ı kâleme ba'de'l-vukûf kesb-i hüsn-i sohbet ve şöhret idüp..’ diyerek Râgıb'ın gençliğinde bu meclisleri takib ettiğine işaret eder gibidir. Vâsıf, **Târih**, 222.

¹⁷ Şiirde âdetâ Necâtî ile başlayan atasözünü kullanma geleneği, asırlar içinde gelişe gelişe, şiiirin atasözüne dönüşmesi gibi bir kemâl noktasına ulaşmış ve en zengin misâllerinden birini de Koca Râgıb Paşa'da bulmuştur. İşte Necâtî'nin Koca Râgıb Paşa üzerinde uzaktan uzağa hissedilen tesirinin bu noktada değerlendirilmesi gerekir. Nitekim Necâtî'den beri süregelen geleneğin Nâbi'de ifade mükemmeliyeti bulduktan sonra Koca Râgıb Paşa ile devam ettiği kaynaklarca ifade edilmektedir. Muallim Nâci tarafından “irsâl-i mesele yatkın olduğu” belirtilen Râgıb Paşa'nın, şiiirlerindeki Necâtî tesiri; Nâbi, Nef'i ve Nedim etkisi kadar belirgin olmamakla beraber, geleneğin bir devamı olması bakımından önemli bir husustur. Necâtî Beg'deki, şiirde vecize kullanma özelliği, divân şiiirinde maya tutarak tekâmül etmiş ve birkaç asır sonra Koca Râgıb Paşa'da şiiirin vecize haline gelmesini sağlamıştır. Demirbağ, **Dîvân**, 39-40; Karahan, İ. A., c. IX, 594-598.

*“Âferin ey rüzgârın şeh-süvâr-ı safderi
Arşa as şimden geru tiğ-ı Süreyyâ-cevheri”* (Banarlı, 1948, (II), s. 656)
Nefî

*“Âferin ey şeh-süvâr-ı arsa-ı rezm ü vegâ
Bârek-Allâh ey sipeh-sâlâr-ı mansurü'l-livâ”* (Demirbağ, 1999, s. 190-193)
Râgıb

Nefî kadar olmasa ve kime yazdığını açık açık tasrih etmese de zaman zaman onun gibi muhataplarını hicvetmekten de geri durmamıştır. Dili, yermekte de mâhirdir, ki Dîvân’ından rasgele seçtiğimiz şu birkaç mısra, merâmı ifadeye kâdirdir:

*“İblis ile de’âvi-i telbisi fasl için
Gördüm rakibi dest ü giriban olup gider”*

...

*“İderdi suret-i dibayı adem buşîş-i dibâ
Eger palan-ı zer düz ile esb olsaydı merkebler”*

...

*“Efendi ta’n idenün aklı var mı Mecnuna
Güruh-ı ehl-i heva içre bir mi bin deli var”*

...

*Sühan-şinas oluyor kim ki bi-vefa olsa
Meger zamanede gaddarlık zerafet imiş”*

...

*“Eğlentür kasd-ı ticâret ile cünbişlerden
Sandun ey hâce meger Kâ’beyi sen hân-ı Halil*

*Var ise bir hünerün arz ile isbat eyle
Olamaz mahz-ı mübahat bu da ‘vâya delil”*

...

*“Kibar-ı devleti hem meşreb-i pîr-i muğân buldum
Kasîde dinlemezler Râgıb almazlar gazel virme”*

...

*“Ayagun denk alagör, basmaya görsün sakın
Zahidün bezme çöker sıkleti kabus gibi”* (Demirbağ, 1999, s. 235, 251, 253, 286, 294, 303, 336, 354).

Râgıb Paşa gibi filozof ve hakikat aşığı biri için büyüklerin medhini düzmek pek zevk vermeyecektir, dolayısıyla Divan’ında sadece bir kaside görürüz. Ayrıca birkaç tarih ve büyük üstaplara nazire olarak yazılmış altı tahmis bulunur. Bunlar Şevket, Sâib ve Nâbi’nin gazelleridir ve ikişer tanedir. Şevket ve Sâib’in gazellerine yazdığı tahmisler Farsça; Nâbi’nin gazellerine yazdığı tahmisler ise Türkçe’dir.

O, kendinden sonrakiler arasında bile Nâbî ekolünün en kudretli ve en önemli şairi olarak zikredilmiş, ismi ilgili hemen hemen tüm kitaplarda Nabi ile anılır olmuştur.

Ancak bu tesir asla kuru bir taklit ölçüsüne varmamış, onun mısralarındaki kendine mahsus ağır başlı ve seçkin ifade kudretinin, yer yer Nâbî'yi aştığına dair değerlendirmeler bile yapılmıştır¹⁸. Nâbî'deki çok yönlülük elbette onda yoktur, fakat hayatla ilgili olarak söylediği şeyler daha özlü ve dolambaçsızdır. Râgıb'ın dili çağdaş bir dildir, genellikle abartılı ifadelerden ve hatta şiiri süsleyici unsurlardan sakınmıştır. Tasvirlerinin, temsillerinin çoğu darb-ı mesellidir ve yorumlar doğrudan doğruya tabii çevreden alınmış canlı yorumlardır. Şiirleri önceden tasarlanarak söylenmiş bir hava içerisinde değildir; adeta konuşur gibi kasıtsız, tabii ve sade bir biçimde 'sehl-i mümtenî' ile sunulmuştur.

Evet onun, "*Elde isti'dâd olunca kâr kendin gösterir*" mısraı bu hikmeti de bittecrübe yaşadığını gösterir (Pala, 1997, s. 176). Bu hikmet şairliği bahsinde de yerine oturmuş ve o, henüz devlet adamlığı vasfını haiz değilken bile, şuara tezkirelerinde yer alacak kadar bir müktesebatla ismine yer bulmuştur. 'Elsine-i selâse'de şairdir. Farsça ve Arapça'yı Türkçe kadar iyi konuşur ve yazardı. Kaynaklarda Râgıb, İranlı şâirlere kıyas edilmiş, Arapça ve Farsça şiirler yazabilmesi, bir üstünlük nişânesi olarak belirtilmiştir. Dilinin külfetsiz, sohbetinin tatlı, nüktedan, bilgi bakımından devrinde eşsiz ve edebî sanatları kullanmakta mahir olduğu takdirle yadedilir. Az sözle öz söylemeyi başaran bir şiiri vardır. Her sözü yanan parlak bir kandil, her beyti kıvılcım saçan bir ateş parçası olmasa da kendine has üslûbu "tarz-ı hâss", "tarz-ı mahsûs", "tâze" diye övülmüştür. Râgıb şiirlerinde kullandığı kelime, ifade ve deyimlerle tam bir Türkçecidir, kelime hazinesi devrinin etkilerini taşır (İnalçık, 2003, s. 67)¹⁹. Böyle yapmakla döneminin mahallileşme cereyanına uygun mısralar yazmış ve edebiyatın millileşmesi yolunda adım atmış olarak kabul edilmiştir. Râgıb bu yüzden İran tesirini azamî derecede azaltarak kendi çevresinin şâiri olmaya çalışmış, çevre hususiyetlerini, yaşanılan devir ve hayatın manzumelerini söylemek yolunda belirgin adımlar atmıştır (Banarlı, 1948, (II), s. 746). Onun küçük Dîvân'ı, Türkün İran'a elvedası olarak yorumlanmıştır²⁰. Gerçekten de şiirleri fazla hacimli değildir; ancak küçük bir divan oluşturmaktadır. Ancak bu küçük divanda çok güzel şiirler vardır ve günlük dilde kullanılan atasözleri ve ifadeler içermesinden olsa gerek halk tarafından da çok beğenilmiş, yaygın olarak okunmuş ve ezberlenmiştir. Bazı beyitleri târihi, ahlâkî, ekonomik ve sosyal bakımdan önemli ve dikkate şayandır. Ancak, bu tür şiirleri daha çok kendisi ile bir hasbihal şeklindedir veya hep kendi namına topluma sesleniş vardır. Bu yapısıyla da şiirleri kuru bir nasihatnâme olmaktan çıkarak Dîvân'ına her devir ve her dönemden yankılar getiren bir eser hüviyetini kazandırmıştır (Banarlı, 1948, (II), s. 744-745).

Râgıb'ın şairlik yeteneğini daha çok gazellerde görürüz. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle gazelde Nâbî ve Sâib ekolünün didaktik, ahlakçı şiirleriyle büyük bir uyum içindedir ve atasözü nakletme geleneğinde büyük hissesi vardır. Divanın en hacimli bölümünü meydana getiren bu gazeller konu bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte şairin hayat tecrübesini ve dünya görüşünü ortaya koyan hikemi tarzda söylenmişlerdir ve çoğunluğu teşkil eder. Ağızdan ağza, kulaktan kulağa

¹⁸ Gibb, 333

¹⁹ Gibb, 334

²⁰ Gibb, 336

dolaşarak bir özdeyiş karakterine bürünmüş olan pek çok beyit de şairin Dîvân'ının gazeliyyat bölümüne aittir. Onun ahlak anlayışı, varlığını daha çok akla, ilme borçlu olduğu dinî hikmete dayanır. Bundan dolayı da davranışların ölçüsü olarak akli kullanmaktan yanadır. Ama imanı da bir kenara bırakmaz. Esas olarak onda akilla imanı, beşerîyle ilâhîyi birleştiren bir ahlak anlayışı buluruz. Onun samimi ve kâmil bir mü'min tavrı içinde olduğunu anlatan pek çok mısraı yanında, ömrü boyunca taşıdığı ve kullandığı mührüne nakşedilmiş kendine ait şu Arapça beyit, Koca Râgıb Paşa'nın ruh cevheri hakkında fikir verir.

Mehmed, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile emân diliyor ve korktuklarından emîn olmak istiyor ve atâsını dahi talep ediyor (Abdurrahman Şeref, 1333, s. 69).

Râgıb'ın, veciz olmakla birlikte zaman zaman zerâfet ve incelikten bütünüyle yoksun gibi görünen üslûbu, vermek istediği mesaja fevkalâde uygun ve oldukça güçlüdür. Ancak sanatkarlıkları övünmenin ötesine geçemeyen pek çok usta şair unutulup gitmişken veya ilgi alanlarında kalırken Râgıb, bütün didaktizmine ve sadeliğine rağmen hâlâ hafızalarda yaşamaktadır. Bu yüzden, modern edebiyat tarihçileri de Râgıb'ın hakkını teslim etmekte gecikmemişlerdir.

Kaynaklar

Abdurrahman Şeref, (1333), "Berlin Hazîne-i Evrâkında Vesâik-i Kadîme-i Osmâniyye", TOEM, Sene 8, Cüz 44, s. 69.

Afyoncu, E., (2005), "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", Belgeler, sy. 30, s. 148-158, Ankara.

Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i Hâli ve Yazıları*, TSMK, Yeniler, nr. 610.

Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 639.

Âkif Mehmed Efendi, *Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2108.

Aktepe, M., *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Müri't-tevârih*, c. I, İstanbul.

Aydiner, M., (2005), *Koca Râgıb Mehmed Paşa-Hayatu Ve Dönemi (1699-1763)*, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

_____, (2007), *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi- Subhî Târihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ayvansarâyî, Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, (F. Çetin Derin-Vahid Çabuk) İstanbul 1985

_____, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul 1281

Babinger, F., (1994), "Raghip Pasha", EI (New Edition), Vol. VIII, Leiden, s. 390-391.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

Banarlı, Nihad Sami, (1948) Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II, İstanbul

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî, I. Mahmud, nr. 926, 2682, 2683, 2686, 3517, 4500, 8267.

_____, Ali Emîrî, III. Osman, nr. 332, 706, 1048, 1775, 2019, 2902, 3284, 3577, 3617, 7201, 7295.

_____, Ali Emîrî, III. Mustafa, nr. 8356, 12870.

_____, Cezâir ve Rakka Ahkâm Defterleri, nr. 24.

_____, A. AMD, nr. 5, 6, 7.

_____, A. NŞT, nr. 1378.

_____, A. RSK, nr. 1571, 1572, 1578, 1588, 1594, 1603, 1605.

_____, Cevdet, Dahiliye, nr. 4512, 4527, 6983, 7442, 7622, 9968.

_____, Cevdet, Askeri, nr. 18338.

_____, Cevdet, Timar, nr. 6088.

_____, Cevdet, Maliye, nr. 4941.

_____, D. BŞM, nr. 10537/42308.

_____, D. BŞM. MHF, nr. 38/5, 40/25, 41/46, 45/20, 60/17.

_____, MAD, nr. 3393, 10198.

_____, MD, nr. 133, 139-163.

_____, Mühimme-i Mısır, nr. 6, 7.

_____, NHD, nr. 7, 7/3, 8, 8/1.

Baykal, B. S., - Abdülkadir Karahan, (1979), "Râgıb Paşa", İA, c. IX, 594-598, İstanbul.

Beydilli, K., (1985), *Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, s. 33-78, İstanbul.

_____, (1984), *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 8, 139, İstanbul.

_____, (1997), "Korsika ve Osmanlı Devleti", İlmî Araştırmalar, c. IV, s. 17-46.

_____, "Mustafa III", TDVİA, c. 31, s. 280-283.

Demirbağ, Ö., (1999), *Koca Râgıb Paşa Ve Dîvân-ı Râgıb*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

El-Bedirî, (1995), *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar (Berber Bedirî'nin Günlüğü, 1741-1762)*, çev. Hasan Yüksel, Akçağ Yayınları, Ankara.

Erdem, S., (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, Ankara.

Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. VII-VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Irmak, Y., (1991), *III. Mustafa Ruznamesi [TSMK nr. E. 12358] (H. 1171-1177/M. 1757-1763)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Itzkowitz, N., (1959), *Mehmed Raghîb Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Princeton University.

İcâzetnâme an Râgıb Mehmed Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 1471/2.

İnalçık, Halil, (2003), *Şair ve Patron*, Ankara.

İzgöer, A. Z., (2003), *Koca Râgıb Mehmed Paşa, Tahkik Ve Tefvik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İzzî, (h. 1198), *Târih*, İstanbul.

Külliyât-ı Râgıb, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 533.

Muhammad Ar-Râgıb, (2000), *Mevzû'ât Mustalahât El-Mevzû'ât fî Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*, ed. Refik El-'Ağam-'Ali Dahrûğ, Beyrut.

Münşeât-ı Râgıb, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 1191/1; Lala İsmail, nr. 598; Ali Nihad Tarlan, nr. 85/1.

Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928

Özel, H. A., (2014), *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşe'ât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan G. S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pala, İskender, (1997), *Şairlerin Dilinden*, İstanbul

Pamukciyan, Kevork, **İstanbul Yazıları**, İstanbul

Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib, Râgıb Paşa, nr. 1489.

Sievert, H., (2006), *Ragib Mehmed Pasa (St. 1763)-Beziehungen, Bildung und Politik zwischen Arabischer Provinz und Hoher Pforte*, Doktora tezi, Ruhr Universität Bochum.

Soysal, F., (2006), *Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, (Metin-Çeviri-Yorum)*, Yüzüncü yıl Üniv. Sosyal bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Telhîsât-ı Râgıb Paşa, Bayezid, nr. 5848; Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, nr. 2028; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3442/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 725.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA, MD, nr. 7172.

_____, E 2266/2, E 10252.

Tott, B., *Türkler ve Tatarlara Ait Hatıralar (XVIII. Yüzyılda)*, çev. Mehmet R. Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Türek, A. İ., (1970), “Râgıp Paşa Kütüphanesi Vakfıyesi”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, sy. 1, s. 65-78, Erzurum.

Uraz, M., (1940), *Râgıp Paşa*, İstanbul.

Uzun, F. Ç., (2000), *Belgrad Hakkında Râgıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad*, S.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), *Osmanlı Tarihi*, IV/1, IV/II, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Vâsıf, (h. 1219), *Târih*, c. I, İstanbul.

Yakıt, İsmail, () Ebcad, İstanbul

Yorulmaz, H., (1998), *Koca Râgıp Paşa*, Ankara.

_____, (1999), *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul.

Yüksel, S., (1974), “Koca Ragıp Paşa'nın Bilinmeyen Gazelleri”, *Türkoloji Dergisi*, VI/1, s. 77-80, Ankara.

_____, (1977), “Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri”, *Türkoloji Dergisi*, VII, s. 23-33, Ankara.

**NAMIK KEMAL'İN KOCA RAGIP PAŞA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ ve
ONA YAZDIĞI BİR NAZİRESİ**

Bedri AYDOĞAN¹

ÖZET

Onsekizinci yüzyılda yaşayan Koca Ragıp Paşa, başarılı işler yapmış, takdir edilmiş devlet adamıdır. Devlet adamlarının çoğu sanatı koruyup destek olurken bir kısmı da sanatla uğraşmış, çeşitli sanat dallarında denemeler yapmışlardır. İçlerinden bir kısmı edebiyat, özellikle şiirle ilgilenmiş ve yetkin örnekler vermişlerdir. Koca Ragıp Paşa da yaşadığı yüzyılın önemli şairleri arasında sayılmıştır.

Namık Kemal ise yeni Türk edebiyatının kurucuları arasında yer alır. Divan şiirini iyi tanıyan ve seven Namık Kemal, gerçekçi, yaşama bağlı, süsten uzak ve topluma yararlı bir edebiyattan yana olduğu için Divan şiirine eleştiriler yönelmiş, hatta onun bazı yönlerini abartarak karikatürleştirmiştir. Oysa Namık Kemal, bunu yeni bir edebiyatın kurulması ve kabulü açısından yapmıştır. Divan şiirini eleştirse de yüzlerce beyti ezberden okuyacak kadar tanıyıp sevmektedir. Koca Ragıp Paşa da onun takdir ettiği sanatçılardandır. Namık Kemal, mektuplarında Ragıp Paşa'nın şiiri ve devlet adamlığı konusunda görüşlerini belirtmiştir. Ayrıca ona bir de nazire yazmıştır. Bu yazı, Namık Kemal'in Ragıp Paşa hakkında değerlendirmelerini ve naziresini ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa, nazire

**NAMIK KEMAL'S ESTIMATES ABOUT KOCA RAGIP PASHA AND A
NAZIRE THAT HE WROTE TO HIM**

ABSTRACT

On the 18th century living Ragıp Paşa, he made successful businesses, state man has been appreciated. While most of the statesmen in helping to preserve the art, part of them laboured to art, have made experiments in various fields of art. A portion of them was interested in literature, especially poetry and gave the important examples. Ragıp Pasha was counted among the most important poets of the century in age.

The Namık Kemal is among the founders of the new Turkish literature. Divan poetry that good and loving Namık Kemal, realistic, life depends, because away from decorations and beneficial to society in favor of a literary criticism has been directed to the Divan poetry, and even has it's caricature exaggerates certain aspects. Namık Kemal,

¹ Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü baydogan@cu.edu.tr

however, he has made for the establishment and adoption of a new literature. Also criticized hundreds of Divan poem he loves this style. Moreover, recite up to read them. Ragıp Pasha in one of the artists he appreciated. Namık Kemal, stated their views on Ragıp Pasha's poems and statesmanship in his letters. He also wrote a nazire to him. This article will discuss the Namık Kemal's assessments about Ragıp Pasha and his nazire.

Key Words: Namık Kemal, Koca Ragıp Pasha, nazire

Eski edebiyatın yaşayan otoritelerinden Mine Mengi'nin de işaret ettiği gibi Koca Ragıp Paşa "Nedim ve Şeyh Gâlip'ten sonra 18. yüzyılın en önde gelen şairidir" (Mengi, 2009, s. 247). Böyle olmakla birlikte hakkında yeterince araştırma yapılmadığı görülmektedir. Eski edebiyat sahasında bile Koca Ragıp Paşa'ya hak ettiği yerin verilmediği koşullarda yeni edebiyatçıların ona ilgi gösterip göstermediğini yeni edebiyat alanında çalışan biri olarak araştırdım. Koca Ragıp Paşa'dan yeni edebiyata açılan bir yol olup olmadığı noktasından hareket ederek Şinasi'den Yahya Kemal'e doğru geleneğe ilgi duyabilecek sanatçıları taradım. Önce kestirmeden bir tarama yaparak onun şiirlerine yapılan bir tazmin, tahmis olup olmadığını araştırdım, ancak böyle bir şiire rastlamadım. Sonra hikmetli şiirleriyle tanınan Koca Ragıp Paşa'ya, yine bu tarzda şiir yazarların ilgi göstereceğini düşünerek yola devam ettim. Namık Kemal'in Paşa'ya ilgi gösterebileceğinden yola çıkarak onun üzerinde yoğunlaştım ve şiirlerini taramaya başladım.

Böyle bir taramadan ipucu olmaksızın sonuç alınması zordu. Fevziye Abdullah Tansel'in "Namık Kemal'in Mektupları" adlı dört ciltlik çalışması bu noktada yardımcı oldu. Mektuplarda Namık Kemal'in Koca Ragıp Paşa'dan söz ettiğini gördük. Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa'yı önemsemiş; ona, şiirlerine ilgi göstermiş, onun hakkında görüşlerini belirtmiş ve bir de nazire yazmıştır. Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa'dan 77 yıl sonra doğduğundan onun çağdaşı değildir. Koca Ragıp Paşa, Namık Kemal için edebî bir figürdür. Dolayısıyla onunla daha çok edebî yönden ilgilenmiş ve o yolda göndermelerde bulunmuştur. Mektuplarda Koca Ragıp Paşa sekiz kez anılır. Bu anmalarda Ragıp Paşa üzerine şu görüşler yer alır:

Koca Ragıp Paşa'dan ilk olarak Leskofçalı Galip'e yazdığı Ağustos 1865 tarihli mektupta söz eder. Namık Kemal, en beğendiği şairlerden olan Leskofçalı Galip'e nazireler yazmış, Leskofçalı Galip de ona nazireler yazmıştır. Namık Kemal, ünlü Hürriyet Kasidesi'nin ilhamını da Leskofçalı Galip'ten almıştır. Bu mektubunda da Leskofçalı Galip'in yazmaya başladığı ve bitirmediği "kendin gösterir" redifli gazelini beğendiğini ve bitirdiğinde ona nazire yazacağını söyler. Hatta şimdiden şu beyti de söylemiştir:

Cüst-cû-yî kâme hâcet görmez ehl-i ibtisâr
Kuvvet oldukça nazarda kâr kendin gösterir

Söylediği bu beyit için yaptığı değerlendirmede Koca Ragıp Paşa'ya göndermede bulunarak şunu söyler:

“ Zannederim ki Râgıb’ın en mu’tena beytine şi’ren ve ma’nen fâ’iktir ”
(Tansel, 1967, s. 13).

Burada Namık Kemal yazdığı beyti, Koca Ragıp Paşa’nın şiiriyle değerlendirir. Kendi yazdığını Koca Ragıp Paşa’nın en seçkin beytinden şiirce ve manaca üstün görür. Burada bir yandan örtük olarak şiirini beğenip kendini övse de karşılaştırma ve mihenk taşı olarak Koca Ragıp Paşa’yı alması önemlidir. Kendini büyük göstermek, ancak büyük bir şairle kıyaslamakla mümkündür ve Namık Kemal de bunu yapmaktadır.

Burada bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir. Namık Kemal, Leskofçalı Galip’in bazı beyitlerini yazdığı, ama henüz bitirmediği “kendin gösterir” redifli gazeline nazire yazacağını söylemişti. Leskofçalı Galip, bu gazeli sonradan tamamlamış ve bugün Divan’ında bulunmaktadır. Namık Kemal’in şiirleri içinde ise “kendin gösterir” redifli bir gazeli yoktur. Anlaşıyor ki Namık Kemal, bir beyit söylediği nazireyi tamamlamamıştır. Koca Ragıp Paşa’nın da “kendin gösterir” redifli bir gazeli var. Leskofçalı Galip, işte bu gazele nazire yazmıştır. Bu durumda nazire zinciri, Koca Ragıp Paşa, Leskofçalı Galip ve Namık Kemal’i kapsayan üçlü bir zincir olmaktadır. Namık Kemal’in “Zannederim ki Râgıb’ın en mu’tena beytine şi’ren ve ma’nen fâ’iktir” yargısı “kendin gösterir” redifli gazelinesi değil, Koca Ragıp Paşa’nın tüm şiirini kapsamaktadır. Hüseyin Yorulmaz, andığımız değerlendirmeyi Leskofçalı Galip’e değil de Koca Ragıp Paşa’ya bağlar. Oysa Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa’ya değil, Leskofçalı Galip’e nazire yazmak istediğini söylüyordu. Bağlantı direkt Koca Ragıp Paşa’ya değil, Leskofçalı Galip’e ya da onun aracılığıyla Koca Ragıp Paşa’yadır (Tansel, 1967, s. 13; Yorulmaz, 1998, s. 51).

Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa’nın zatının ve yazdıklarının önemli olduğunu ondan söz ettiği bir başka mektubunda daha belirtir. Ahmet Midhat’a yazdığı, aralarındaki anlaşmazlıkları ele aldığı ve Ahmet Mithat’ın söylediklerine yanıt verdiği mektubunda Koca Ragıp Paşa’nın değerini vurgular.

“Gevezelik ber-teraf, siz hakikaten ortaya bir vahime çıkarmak ile beni korkutmak ümidine mi düştünüz? Yoksa hükmü her zaman ve mekânda cârî olan Nâbî’ler, Râgıb Paşa’lar zamanında söylenebilen birtakım kavâ’id-i külliyeyi, müessis-i kânûn-ı esasî pâdişâh-ı hürriyet-perver efendimizin devr-i adâletinde söylenilemez mi kıyâs ediyorsunuz ” (Tansel, 1969, s. 267).

Koca Ragıp Paşa’yı ondan daha önemli şair olan Nabi ile bir tutarak onların hükümlerinin, sözlerinin her zaman ve mekânda geçerli olduğunu belirtir. Bu da Koca Ragıp Paşa için en büyük övgüdür. Namık Kemal’e göre onun sözleri, geçen zaman, değişen mekân içinde eskimemiş, değerini yitirmemiş ve her zaman geçerli olmuştur.

Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa’dan üçüncü kez Ebuzziya Tefvik’e yazdığı 15.06.1979 tarihli mektubunda söz eder. Ebuzziya Tefvik, Numûne-i Edebiyat başlığı altında bir nazım ve nesir antolojisi hazırlama çalışmasındadır. Bu konuda Namık Kemal’in görüşlerine başvurup yardım ister. Namık Kemal, bu konuyu işleyen uzun bir mektup yazar ve Divan edebiyatı tarihi konusunda görüşlerini bildirir. Bu görüşler aslında antolojiye girecek şairler üzerinedir. Ebuzziya Tefvik’e antolojisine kimleri alması gerektiğini söylerken kısa bir Divan edebiyatı tarihi yazmış olur. Divan şiirinin

kimle başladığı ve kimlerle sürdürdüğü üzerine görüş bildirir. Bunlar arasında yaptığı bir tespit de Baki ile Nefi arasında şiir olmadığı dolayısıyla şair de olmadığı yolundadır (Tansel, 1969, s. 439). Nefi ile Nabi arasında bazı şair adları sayar.

"Nef'i zamânından Nabi zamânına gelinceye kadar Azmî var, Azmîzâde var, Nâdirî var, Riyâzî var, Şeyhül-İslâm Yahyâ var, Şeyhül-İslâm Bahâyî var ki hiçbirisi Nef'i mukallidi değildir. Bahâî ile Yahyâ birer tavr-ı mahsûsa gitmiş; kusurları gâh Bakî'ye, gâh İran'ın o zamânlar pek iştihâr bulan Feyzîsine, 'Urfîsine taklîd etmiş; Sonra Nâbî zuhûr etmiş; Nâbî'nin zuhûr ettiği zamân ise İran'da re'îs-ül-üdebâ veyâ sultân-ı şu'âra Sâib imiş; Nâbî, ânın yolunu iltizâm eylemiş.

Seyyîd Vehbî, Râgıb Paşa, Kırımî Rahmî, Kelîm, Sâmî hep o tarza gitmişler ” (Tansel, 1969, s. 440).

Namık Kemal sanatçıları sayarken kısa ama önemli değerlendirmelerde bulunur. Bunların en önemlisi de taklit noktasındadır. Taklit, edebiyatımızın önemli hastalığıdır. Bizden Baki, İran şiirinden Feyzi ve Urfi'nin taklit edildiğini söyler. Baki'nin ortaya çıktığı zaman İran'da reis-i üdeba ve sultan-ı şuara Saib olduğundan Nabi onun yolundan, Koca Ragıp Paşa ise hem onun hem Nabi'nin yolundan gitmiştir. Koca Ragıp Paşa hakkında bu değerlendirmesine bir eklemeye bulunur. O da Koca Ragıp Paşa'nın devlet adamlığına ilişkindir. Osmanlı'da sanatı devlet adamları korumaktadır. Bu devrin koruyucuları arasında Köprülüzadeler, Şehid Ali Paşa, Sultan Selim-i Salis ve son halkada Koca Ragıp Paşa'nın olduğunu söyler. Namık Kemal'in gözünde Koca Ragıp Paşa hem şair olarak önemli hem de sanatı koruyan devlet adamı olarak önemlidir.

Namık Kemal, Ebuzziya Tefvik'e yazdığı 07.07.1879 tarihli mektubunda antolojilere alınacak kişiler konusunu sürdürürken Koca Ragıp Paşa'dan antolojiye alınacak pek çok söz olduğunu söyleyip aşağıya alacağımız gazelinin ilk beytini örnek gösterir:

Âzâdegân-ı kayd-ı emel ser-fîrâz olur
Nâz eylesün sipihre o kim bî-niyâz olur
Şimşîr-i ebrûvâne sipeh-zâğ-ı fitnedir
Çeşmin ne dem ki sürme-keş-i hâb-ı nâz olur
Genc-i derûnî hâne-i bî-minnet eylemiş
Var mı enîs-i gam gibi bir dil-nevâz ol
Bâkî henûz* neşve-i feyz-i dem-i subh
Âb u hevâ-yı mey-gede nâ-sâza sâz olur
Yeksân bilen bahâr u hazânın bu gülşenin
Mânend-i serv kâmet-i ömri dîrâz olur
Sâlik pil**-i hevâdan ider ibtidâ güzer
Âhir reh-i hakîkate mebbe' mecâz olur
Râgıb semend-i nefis-i harûnın zebûn iden

Bu 'arsada şehâmet ile yekke-tâz olur (Yorulmaz, 1989, s. 91-2)

Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa'nın bu gazelini beğenmiştir ve antolojiye alınmasını önerir. Namık Kemal'e göre Koca Ragıp Paşa'nın başka beyitleri ve şiirleri de antolojilere girecek özelliktedir. Namık Kemal, hafızasında kalan beyitleri söyledikten sonra divanlara başvurulmasını ister. Divan şiiri için eleştiriler getiren Namık Kemal'in pek çok beyti ezberine alması da dikkat çekicidir. Bu aslında Divan şiirini yakından takip ettiğini gösterir.

Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları'nın üçüncü cildinde Mir'ât-i 'Âlem Mecmuasını çıkarması üzerine Namık Kemal'in Nuri Bey'e yazdığı bir mektubuna yer verir. Bu mektup hakkında açıklamalar yapan Tansel, Nuri Bey ve Mir'ât-i 'Âlem üzerine bilgiler verir. Mir'ât-i 'Âlem'den önce Mir'ât adında ilk resimli dergimiz 1863 yılında çıkmaya başlamıştır. Namık Kemal'in, 23 yaşında Tercüme Odasında çalıştığı sırada Mir'ât'te iki gazeli yayımlanır. Tansel'in belirttiğine göre bu gazellerden ilki Sami'ye, ikincisi Koca Ragıp Paşa'ya naziredir. Sami'ye nazire olan gazel Kemal imzasıyla, Koca Ragıp Paşa'ya nazire olan ise Namık mahlasıyla yazılmıştır. Önce Koca Ragıp Paşa'nın gazelini, sonra Namık Kemal'in buna naziresini alıntılıyoruz:

- 1- Tıfıdır gitdikçe ol meh-rû gelür âfetlenür
Gün-be-gün artar fûrûğ-ı hüsni mâhiyyetlenür
- 2- Her ne rütbe dest peymâ-yı taleb bî-tâb olur
Genc-i istiğnâ-güzînân ol kadar râhatlenür
- 3- Nâkıs olmaz feyz-i zâtı telhî-i eyyâmdan
Bâde telh oldukça artar neş'esi kuvvetlenür
- 4- Lâl olur elbet zebân-ı hâme-i pîçîde-mûy
Kılca gamdan tab'-ı erbâb-ı suhan 'illetlenür
- 5- Kâse-i lebrîz fağfür olsa da virmez sadâ
Servet efzâyiş bulunca ağniyâ hissetlenür
- 6- Râgıb olsun iltifât itsün de bir 'âlî-himem
Şi'r-i pâkim gör nice Tâliblenür Şevketlenür Koca Ragıp Paşa (Yorulmaz,
1989, s. 89)

- 1- Ehl-i cür'et renciş-i âlâm ile gayretlenir
Zahma dûş oldukça zîrâ şîrler savletlenir
- 2- Hep sadâ bâlâdan eyler cây-ı dûr-â-dûra aks
Ehl-i câhın sıyıtı âlem-gîr olur şöhetlenir
- 3- Kalmaz ikbâlinde dâ'im havf eden idbârdan
Derd-i sârîden tehâşî eyleyen illetlenir
- 4- Hubb-ı câh artar cihân oldukça makrûn-ı fesâd
Cismi za'f etdikçe istilâ tama' kuvvetlenir

- 5- Kimse bilmez kadrini oldukça ârif ber-hayât
Bir güherdir kim hüner fikdân ile kıymetlenir
- 6- Neş'e germ oldukça artar iştiâ-yı zevk u şevk
Devlet efzâyiş bulunca ârzû kesretlenir
- 7- Kâbil-i her hâldir NÂMIK dil-i erbâb-ı hâl
Bir heyûlâdır bu kim her vech ile sûretlenir.

Namık Kemal (Göçgün, 1999, s. 262)

Nazirecilik eski Türk edebiyatında önemli bir gelenektir. Cem Dilçin'e göre bir şairin şiirini tanzir etmek, "ona karşı bir saygı duyulduğunu, onun şiirinin üslubunun beğenildiğini anlatmak içindir" (Dilçin, 1983, s. 269). Dolayısıyla Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa'nın şiirini beğenmekte ve önemsemektedir. Yine yazımızın başında söylediğimiz gibi Namık Kemal, Koca Ragıp Paşa'yı şairleri koruyan, sanatı destekleyen bir devlet adamı olarak da takdir etmektedir. Yukarıda alıntıladığımız,

Âzâdegân-ı kayd-ı emel ser-firâz olur
Nâz eylesün sipihre o kim bî-niyâz olur

beytiyle başlayan gazelini hazırlamayı düşündüğü şiir antolojisine alabileceğini Ebuzziya Tevfik'e önerip ondan alınacak başka örnekler de olduğunu söylemesi düşüncemizi destekler özelliktedir.

Namık Kemal, Paşa'nın

Tıfıldır gitdikçe ol meh-rû gelür âfetlenür
Gün-be-gün artar fûrûğ-ı hüsni mâhiyetlenür

matlı gazelini tanzir etmiştir. Koca Ragıp Paşa'nın altı beyitlik gazeli Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Her iki gazelde de uyaklı olan sözcüklerin hepsi Arapça kökenlidir. Üzerlerine Türkçe addan fiil yapan "la", çatı eki "n" ve geniş zaman eki "r" getirilmiştir. Bugünkü uyak kurallarına göre e-t-l-e-n sesleri benzeşmektedir. Divan şiiri kurallarına göre ise benzeşen ses yalnızca " t "dir.

Biçim açısından değerlendirdiğimiz gazellerin içerik özelliklerine değinmek istiyoruz. Sırasıyla beyitlerin anlamlarını veriyoruz. Önce Koca Ragıp Paşa'nın gazeli, sonra Namık Kemal'in naziresini kısaca açıklamaya çalışacağız.

- 1- Tıfıldır gitdikçe ol meh-rû gelür âfetlenür
Gün-be-gün artar fûrûğ-ı hüsni mâhiyetlenür

Çocuktur, zamanla büyür, ay yüzlü bir güzel olup bir afete dönüşür. Güzelliğinin ışığı gündün güne artar, kendine özgü bir hâl ve değer kazanır.

- 2- Her ne rütbe dest-peymâ-yı taleb bî-tâb olur
Genc-i istiğna-güzinân ol kadar râhatlenür

Hangi makam ve mevkide olursa olsun arzu, istek eli yorulur; taleplerden vaz geçer. Gönül tokluğunun seçkin hazinesi rahatlar.

- 3- Nâkıs olmaz feyz-i zâtı telhî-i eyyâmdan
Bâde telh oldukça artar neş'esi kuvvetlenür
İçkinin acı ve sert olması nasıl neş'eyi artırır; zamanın sıkıntıları da onun zatından kaynaklanan bereket ve feyze bir eksiklik vermez.
- 4- Lâl olur elbet zebân-ı hâme-i pîçîde mûy
Kılca gamdan tab'-ı erbâb-ı sühan illetlenür
Kalemin içindeki kıl, nasıl eğilip büküldüğünde yazamaz susarsa; söz ehlinin gönlü de kıl kadar gamdan dertlenir, hastalanır.
- 5- Kâse-i lebrîz fağfûr olsa da virmez sadâ
Servet efzâyiş bulunca ağniya hissetlenür
Ağzına kadar dolu kâse, Çin işi olsa bile susar, seda vermezse; servet artıkça zenginler de cimrileşir.
- 6- Râgıp olsun iltifât itsün de bir âlî-himem
Şi'r-i pâkim gör nice Taliblenür Şevketlenür
Bir himmet sahibi istekli olup iltifat ettiğinde benim temiz şiirim nasıl isteklenir, büyür görün. Benim seçkin şiirlerim nasıl Tâlib'in Şevket'in şiirine benzer.
- 1- Ehl-i cür'et renciş-i âlâm ile gayretlenir
Zahma dûş oldukça zîrâ şîrler savletlenir
Cesaretli kişiler elem ve üzüntülerin acısıyla gayretlenir, çünkü aslanlar yaralandıkça canlanıp şiddetle hücumla geçerler. Acılar, aslanı da insanı da şevklendirip gayretlendirir.
- 2- Hep sadâ bâlâdan eyler cây-i dür-â-dûra aks
Ehl-i câhın sıyıtı âlem-gîr olur şöhretlenir
Ses her zaman yüksekten, gökten yere yansır, değerli insanların sesi âlemi tutar, şöhret kazanırlar.
- 3- Kalmaz ikbâlinde dâ'im havf eden idbârdan
Derd-i sârîden tehâşî eyleyen illetlenir
İşlerin ters gitmesinden, talihsizlikten korkan yerini koruyamaz, ikbali kalıcı olmaz. Bulaşıcı hastalıktan, kalıcı dertten korkan, hastalanır.
- 4- Hubb-ı câh artar cihan oldukça makrûn-ı fesâd
Cismi za'f etdikçe istîlâ tama' kuvvetlenir
Dünyada fesat ve fitne sahiplerine itibar gösterildikçe, yaklaşıldıkça mevki ve makam sevgisi artar, önem kazanır. Beden zayıfladıkça tamah ve açgözlülüğün yayılması artar ve güçlenir.

- 5- Kimse bilmez kadrini oldukça ârif ber-hayât
Bir güherdir kim hüner fikdân ile kıymetlenir

Arif, bilge kişi hayatta olduğu sürece kimse onun değerini bilmez, o bir cevherdir ki hüneri, değeri yok olunca anlaşılır. Bilge kişinin kıymeti yitirildiğinde fark edilir.

- 6- Neş'e germ oldukça artar iştiâ-yı zevk u şevk
Devlet efzâyiş bulunca ârzû kesretlenir

Neşe çoğalıp hararetlendikçe heves ve lezzet isteği; zenginlik ve makam isteği büyüüp çoğaldıkça arzular da büyür çoğalır.

- 7- Kâbil-i her hâldir NÂMIK dil-i erbâb-ı hâl
Bir heyûlâdır bu kim her vech ile sûretlenir

Ey Namık, hâl erbabının, arif kişinin gönlü her hâli kabul eder. Bu öyle bir heyula, öyle bir gerçek, öyle bir durumdur ki her açıdan her yönden yeni ve farklı bir suret, bir görüntü kazanır.

Divan şiirinde gazeller genellikle 5-9 beyit arasında yazılırlar ve beyit sayıları çift rakamlardan oluşmazlarsa da istisnaları elbette vardır. Koca Ragıp Paşa'nın altı beyitten oluşan gazeli genel eğilimin dışında kalır. Namık Kemal'in yedi beyitten oluşan gazeli ise bu bakımdan geleneğe uyar.

Kaynaklarda gazellerin konusu hakkında yapılan ortak saptama aşk, sevgili ve içki konularını işledikleridir. Bu konulara yaklaşım rindane, âşıkane, hakimane tarzlarda farklılıklar gösterir. Bu farklı yaklaşımlar gazellerin zenginliğini oluşturur. Koca Ragıp Paşa Türk edebiyatında Nabi'nin açtığı hakimane yoldan ilerlemiş ve buna uygun gazeller yazmıştır. Doğu şiirinden aldığı etkiler ise Sebki Hindi kaynaklıdır. Talip, Şevket, Saib'in Koca Ragıp Paşa üzerinde etkileri vardır. Hakimane tarz ve konulu şiirlerde görgü, bilgi, hikmet öne çıkar. Bu şiirlerde felsefi bir özellik ve öğreticilik de bulunur. Koca Ragıp Paşa'nın şiirlerine bu açıdan yaklaşmak, bir başka deyişle bu özellikleri şiirinde aramak gerekir.

Bu açıdan gazele yaklaşırken Divan şiirinin bir özelliğine daha dikkat etmek gerekir. Divan şiirinin yeni edebiyatçılar tarafından en çok eleştirilen yanı, şiirlerde ve özelde gazelerde konu bütünlüğünün olmayışıdır. Yek ahenk gazelerde bu özellik olsa da yek avaz gazeller çoğunluktadır. Bu yüzden kısa bir gazelin her beyti farklı konulara değinebilir. Koca Ragıp Paşa'nın gazeli de ilk bakışta yek avaz özelliindedir. Gazelin ilk beyti güzelle; 4. beyti söz, şiir, sanatla; son beyit ise Koca Ragıp Paşa'nın kendi şiiri ve sanatıyla; diğer beyitler, hayat, erdem ve değerlerle ilgilidir. Buna göre ilk bakışta bu gazeli yek avaz bir özellik gösterir denilebilir. Daha dikkatli bakıldığında ise üç beytin birbirine bağlı olduğu görülür.

Değerler açısından bakarsak Koca Ragıp Paşa'nın tokgözlülük ve gönül zenginliği üzerinde durduğu görülür. Mevki ve makamın getirdiği önemsizdir. Esas olan doyunluk, tokgözlülük, el açıklığı ve vericiliktir. En yüksek makam gönül zenginliğidir ve tokgözlü insanın hazinesi verdikçe zenginleşir, tokgözlü insan verdikçe huzur ve mutluluk kazanır. Aynı gazelin beşinci beytinde Koca Ragıp Paşa, servet

artıkça zengininin cimrileştiğini söyler. Oysa ağzına kadar dolu olan kâse fağfur da olsa ses vermez. Onun için kâsenin dolu tutulmaması, eksiltilmesi gerekir. Koca Ragıp Paşa üçüncü beyitte hayat ve insan üzerine bir değerlendirmede bulunur. Birbiri ardı sıra geçen günler acı da olabilir, önemli olan insanın acılar karşısında ışığını eksiltmemesi, gönül gözünü köreltmemesidir.

Koca Ragıp Paşa, son beyitte temiz şiirinin iltifat karşısında daha istekli olduğunu ve daha büyüdüğünü söyler. İltifat sanatçının itici gücüdür, bu itici gücün eksiltmemesi gerekir. Bir başka okuyuşa göre talip ve şevket sözcükleri özel adlardır (Yorulmaz,1989, s.89). Ünlü sanatçılar Talip ve Şevket'e işaret eder. Buna göre değerlendirildiğinde Koca Ragıp Paşa yolundan gittiği sanatçılarla kendini kıyaslamış ve sözünü Talip, Şevket mertebesine yükselmiştir.

Koca Ragıp Paşa'nın gazelini kısaca değerlendirdikten sonra Namık Kemal'in naziresine bakabiliriz. Namık Kemal, yedi beyitlik naziresiyle geleneğin tek beyitlik gazel özelliğine sadık kalmıştır. Koca Ragıp Paşa'nın gazeli ise altı beyitle bu anlamda istisna özelliği gösteriyordu. Nazire olduğu için Koca Ragıp Paşa'nın gazeli gibi Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Uyak ve redif açısından da Koca Ragıp Paşa'nın gazeline uyar. Hatta uyaklı iki sözcüğü "illetlenür ve kuvvetlenür"i ondan alarak gazeline taşır.

Namık Kemal'in naziresi yek ahenk bir naziredir. Yek ahenk ve yek avaz olma hâli, yeni ve eski edebiyatın en önemli özelliğidir. Eski şiir parça güzelliğine, yeni şiir bütün güzelliğine önem verir. Koca Ragıp Paşa'nın mısra-ı bercestesi olarak halk arasında pek tanınan "maksat eserse bir berceste mısra kâfidir" sözü bu görüşün ve eski şiirin özetidir. Yeni şiir ise tam tersi bir anlayışa, bütünlük anlayışına sahiptir.

Koca Ragıp Paşa ile Namık Kemal arasında içerik bakımından yol olarak benzerlik vardır. Namık Kemal de şiirlerinde aşktan ziyade sosyal, toplumsal, siyasi ve ahlaki konulara değinir. İnsana ve topluma mesaj verir. En önemli iki konusu nedeniyle "vatan ve özgürlük şairi" sıfatını almıştır. Bu naziresinde Koca Ragıp Paşa gibi insana seslenir, ona ne ile yüceleceği, hangi değer peşinde koşması gerektiğini söyler. İnsanı insan yapan ve beğenilen bir karaktere ulaştıran bu değerlerdir ve ideal olarak her yurttaşın bu değerleri üzerinde taşıması gerekir. İnsan bu değerleri edindikçe özgürleşir, mevki, makam, ikbal hırsı ve arzusundan uzaklaşır. O yüzden bu değerlerin tekrar edilmesi ve hatırlatılması gerekir.

Namık Kemal bu naziresinde Ragıp Paşa gibi ehil insan, erbab-ı hâl olan insan ile ehl-i cah ve hubb-ı cah olan insanı öne çıkarır. Bu insan tipi tokgözlüdür, mevki, makam, ikbal düşkünü değildir. Cesurdur, sesini kırmaz, tam tersine sesi alemi tutar; elemeler onu gayretlendirir, zorluklar onu korkutmaz, yaralandıkça canlanır, düştükte kalkar ve hedefine yürür. Sesini yükselttiği susmadığı zaman şöhret sahibi olunur. Bu şöhret elbette iyi bir şöhrettir. Adalet için, vatan için yükseltilen sesin getirdiği şöhrettir. Bu ses fitne ve fesat sahiplerine karşı çıkar. Kişiye menfaat sağlamaz, makama giden değil makamdan uzaklaştıran sestir. Bu sesi çıkaran kişi bir cevher, değerli taşdır. Bilgedir ve hüner sahibidir. Bu yüzden hayattayken değeri anlaşılmaz, ancak yok olduğunda farkına varılır. Bu sesin karşısında olan ve çarpışılan sesler de vardır. Karşı ses makamdan menfaatten yanadır. Arzuları, kişisel istekleri besler. Bu insan tipi

beğenilmez ve örnek alınmaz ya da Namık Kemal'e göre alınmamalıdır. Örnek alınacak olan kişisel arzularından uzaklaşmış, başkalarını, vatanını ve ulusunu düşünen kişidir. Tüm bu özellikleriyle erbab-ı hâldir. Erbab-ı hâl her hâliyle kabul görür. Erbab-ı halin gönlü de hoşgörülüdür.

Erbab-ı hâl ile kemal arasında da ilişki vardır. Kemal, tam olma, olgun olmadır. Namık Kemal'e kemal mahlasının verilmesi ve onun da bunu kabullenip benimsemesi bu nedenledir. Namık Kemal de her zaman olgunluğun, örnek olmanın sorumluluğunu yüklenir. Kendisi için bir şey istememiş ve bir şeyi de olmamıştır. Onun için vatan ve özgürlük şairi sıfatı her türlü makamdan yüce ve önemlidir. O aynı zamanda ulusunun şairidir. Ulusuna "ümmid-i feyz" aşılama amaçlar. Bu özellikler Koca Ragıp Paşa için de geçerlidir. Tarih onun kişiliğini, devlet adamlığını, ulusuna bıraktığı şiirleri ve kütüphanesini unutmamıştır. Beyitlerinin halk arasında yayılması onun benimsendiğini gösterir. Her iki şair de halka mal olmasıyla mutlu sona ulaşmıştır. Onları halka ulaştırın elbette, aralarındaki aynı yoldan yürüme ilişkisi ve kemale ermiş kişilikleridir.

*Bu beyitteki henüz sözcüğünün orijinal yazımı henüz biçimindedir, ayrıca henüz okununca vezin problemi çıkmaktadır.

** Pil okunan sözcüğün pül okunması gerektiğini düşünüyoruz. Pül anlam açısından beyte daha uygun düşmektedir. Beyitte geçen salık, güzer itmek, reh-i hakikat sözcükleri köprü anlamına gelen pül ile daha iyi bağdaşmaktadır. Bu sözcükler arasında tenasüp ilişkisi de vardır.

Kaynaklar

Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Birol Emil, nr. 87640, Van.

Dilçin, C, (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Göçgün, Ö, (1999), *Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Mengi, M, (2009), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 15. b, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tansel, F. A, (1967; 1969; 1973; 1986), *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, C.I- II-III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yorulmaz, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1989), *Koca Râgıp Paşa Dîvânı*, Yüksek Lisan Tezi, Danışman: Prof. Dr. Kemal Yavuz, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

RAGIB PAŞA KÜTÜPHANESİ HAKKINDA YAZILAN TARİH MANZUMELERİ

Hatice AYNUR¹

*Çünkü yokdur enîs-i hücre-i gam
Râgıbâ sohbetim kitâb iledir*

ÖZET

Sadrazam Râgıb Paşa, edebî hâmilîği, yazdığı edebî eserleri, kitaba düşkünlüğü ve özellikle kütüphanesiyle Osmanlı dünyasında onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında yöneticilik yapmış kişiler arasında seçkin bir konuma sahiptir. 15 Şabân 1176'da (1 Mart 1763) yapımı tamamlanan Râgıb Paşa Kütüphanesi, binası ve koleksiyonuyla tanınmaktadır. Kütüphane binası üzerinde Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış sekiz adet kitabe bulunmaktadır. Ayrıca, kütüphanenin yapımı üzerine Zihnî, Nevres-i Kadîm, Şehrî, Lebîb ve Yahyâ Tevfik tarafından Türkçe tarih manzumesi yazılmıştır. Bu manzumelerden Zihnî'nin manzumesi kütüphane binasının üzerindedir. Bu makalede hem binanın üzerinde bulunan kitabeler hem de hakkında yazılan şiirler ilk kez tam ve toplu olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sadrazam Râgıb Paşa, Ragıb Paşa Kütüphanesi, kitabeler, tarih manzumeleri

CHRONOGRAMMATIC VERSES WRITTEN FOR THE RAGIB PAŞA LIBRARY

ABSTRACT

Grand vizier Râgıb Paşa has a unique place among the ruling elites of the second half of the eighteenth century in the Ottoman world, in terms of his literary patronage, literary productions, and especially his library, as well as his fondness for books. The library was built on 1 March 1763 / 15 Şabân 1176, and since this date, it has been well known for its architecture and collection of books. There are eight inscriptions on the entrance of the library written in Turkish, Arabic and Persian. In addition, poets Zihnî, Nevres-i Kadîm, Şehrî, Lebîb, and Yahyâ Tevfik have written chronogrammatic verses for the library. Among these commemorative poems only Zihnî's chronogrammatic verse is on the entrance of the library.

This article focuses on not only the inscriptions on the entrance of the library, but also on the chronogrammatic verses written for the Ragıb Paşa Library.

Key Words: Grand vizier Râgıb Paşa, Ragıb Paşa Library, inscriptions, chronogrammatic verses

¹ Prof.Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, haticeaynur@sehir.edu.tr

Onsekizinci yüzyıl bir kütüphaneler çağıdır. Bu dönemde yönetici sınıftan çok sayıda seçkin, kitap koleksiyonlarını yaptırdıkları kütüphanelerde kullanıma sunmuşlardır. Bunların arasında Koca Râgıb Paşa (ö. 1763) kitap koleksiyonu kadar yaptırdığı kütüphanesi ile de ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı seçkinlerinin kitapsever ve koleksiyoner olarak kitapla olan ilişkisi henüz ayrıntılı ve müstakil çalışmalara konu olmamaktadır. Bununla birlikte farklı bağlamlarda yapılan çalışmalar, bu ilişkinin daha ayrıntılı irdelenmesinin Osmanlı kültür dünyasının bileşenlerini ortaya çıkarmasının yanı sıra seçkinler arasındaki ilişkilerini anlama konusunda da ufuk açıcı olacağını göstermektedir². Bu dönemde de, şiir ve kitapla olan yakın ilişkinin hatta şiir söyleme becerisinin “yönetici-seçkin” olmanın önemli referansı ve kültürel sermayesi konumunda olduğu görülmektedir³. Öte yandan onsekizinci yüzyıl seçkinlerini diğer yüzyıllardaki mevkidaşlarından ayıran önemli noktalardan biri de kitaba olan düşkünlüklerini koleksiyoner olmanın ötesine kütüphane kurma yani bânî olma noktasına taşımalarıdır. Bu durumu ortaya çıkaran koşullar ile nedenlerine odaklanma hem ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak ettiği hem de bu yazının kapsamını aşacağı için burada sadece işaret etmekle yetinilecektir.

Râgıb Paşa’ya (ö. 1763) gelinceye kadar bu yüzyılda hem sadrazam hem de kütüphane kurucusu olarak Şehîd Alî Paşa (ö. 1716)⁴, Çorlulu Alî Paşa (ö. 1711)⁵;

² Osmanlı sultanları ve elitlerin kitap merakları ve kütüphaneleri üzerine öncü çalışmalar olarak bk. Julian Raby, “East and West in Mehmed the Conqueror’s Library,” *Bulletin du bibliophile* 3 (1987): 296-318; Zeren Tanındı, “Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapı Saray,” *Muqarnas*, s. 21 (2004): 333-43. Son yıllarda özellikle Osmanlı’da kitap kültürü, üretimi ve dolaşımının yanı sıra bunun kültürel ve siyasi bağlamlarına yeni açılımlılar getiren çalışmalar olarak bk. Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı’nın Gözüyle Resimli Tarih*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi, 2011); Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012); *Osmanlı Kitap Kültürü: Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notlar*, Editör Berat Açıl (İstanbul: İlem Kitaplığı, Nobel, 2015).

³ Onsekizinci yüzyılda artan kütüphane binası yaptırma ve koleksiyon oluşturma konusuna farklı yaklaşım geliştiren ve yorumlarda bulunan Yavuz Sezer, görüşlerini 11-13 Haziran 2013 tarihlerinde İstanbul Şehir Üniversitesi’nde gerçekleştirilen *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Süreklilik ve Değişim*, adlı çalışmada “18. yy. Kütüphane Binaları” başlıklı bildirisinde sunmuş ve “Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries,” (Dr Tezi, MIT, 2015) başlıklı tezinin özellikle beşinci bölümünde (“Perceptivity of Mind, Illumination of Eyes and Other Prizes of Libraries”) işlemiştir. Sezer’e göre kütüphane binalarının yaygınlaşması esasen ve her şeyden önce “kültürel sermaye rekabetinin” önem kazanmasıyla birlikte kütüphane binaları İslam mimarisi tarihinde “kültürel sermaye mimarisi” olarak ortaya çıkmıştır.

⁴ Şehid Alî Paşa’nın İstanbul’da kurduğu üç kütüphane için bk. İsmail E. Erünsal, “Şehid Ali Paşa’nın İstanbul’da Kurduğu Kütüphane ve Müsadere Edilen Kitapları,” *İÜEF Kütüphanecilik*

Damad İbrâhîm Paşa (ö. 1730)⁶, Hekimoğlu Alî Paşa'nın (ö. 1758)⁷ adlarını sıralamak yerinde olacaktır. Bu sadrazamlar arasında Şehid Alî Paşa kitap koleksiyonerliği ve kurduğu kütüphane sayısı bakımından öne çıkmaktadır. Râgıb Paşa'nın mektep, sebil, çeşme, şadırvanla birlikte yaptırdığı kütüphanesi ise mimarisi ve yapımı şerefine yazılan tarih manzumelerinin yanı sıra Osmanlı İstanbul'unda Batılı seyyahların hakkında en çok söz edip görselini oluşturdukları bir yapı olmasıyla dikkat çeker⁸. Ayrıca Paşa'nın kütüphanesi, diğer adı geçen kütüphanelerin aksine, 1999 İstanbul depremine kadar kütüphane olarak işlevini sürdürmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Bu yazıda, Râgıb Paşa'nın 15 Şabân 1176'da (1 Mart 1763) yapımı tamamlanan kütüphanesinde mevcut kitabeler ile kütüphane için yazıldığı tespit edilen tarih manzumeleri ele alınacaktır. Ayrıca, tarih manzumesi yazan şairler ile Râgıb Paşa arasındaki ilişkiye dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma sırasında Râgıb Paşa Kütüphanesi'yle ilgili sekizi kütüphane binasına hakk edilmiş, dördü şair dîvânlarında mevcut tarih manzumesi olmak üzere toplam on iki metin tespit edilmiştir. Bu sayı Râgıb Paşa Kütüphanesi'ni I. Mahmûd'un (salt. 1730-1750) yaptırdığı Ayasofya Kütüphanesi (yapımı 1152/1740) hariç, en çok kitabesi ve tarih manzumesi olan kütüphane olma konumuna çıkarmaktadır⁹. Bu durum, Râgıb Paşa'nın kütüphane yaptırmasının çevresinde çok önemsendiğini, himayesi altında olanların Paşa'yı tebrik etmenin yanı sıra ona

Dergisi: Belge, Bilgi, Kütüphane Araştırmaları, s. 1 (1987): 79-87; Aynı yazar, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu* (Ankara: TTK, 2008), 186-94.

⁵ Çorlulu Alî Paşa'nın İstanbul Divanyolu'daki darülhadisindeki kütüphane için bk. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 183.

⁶ Damad İbrâhîm Paşa'nın biri İstanbul'da diğeri memleketi Nevşehir'de kurduğu iki kütüphane için bk. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 199-201.

⁷ Hekimoğlu Alî Paşa'nın İstanbul'da adıyla anılan camiinin yanında yaptırdığı kütüphane için bk. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 206-07.

⁸ Râgıb Paşa Kütüphanesi'nin kuruluşu ve durumu hakkında birincil kaynaklara dayanarak ayrıntılı çalışma İsmail E. Erünsal tarafından yapılmıştır. Bu kaynaklardaki bilgileri tekrarlamak istemedik. Ayrıntılı bilgi ve konuyla ilgili literatür için bk. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 235-38. Yabancı seyyahların görüşleri için bk. Müjgân Cunbur, "Râgıb Paşa Kütüphanesi Hakkında Yabancıların Görüşleri," *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 12, s. 1-2 (1963): 17-26.

⁹ I. Mahmûd'un kütüphaneleri ve tarih manzumeleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Hatice Aynur, "I. Mahmûd'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri," *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Hazırlayan Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, c. 2 (İstanbul: Ülke Armağan, 2014) 681-734. Bu yazıda, I. Mahmûd'un on bir kütüphaneden altısının bânisi ve kurucusu, beşinin koleksiyonuna katkıda bulunduğu ortaya konmuş, bânî ve kurucusu olduğu Ayasofya Kütüphanesi (1152/1740) hakkında dokuz; Fatih Kütüphanesi (1155/1742) için beş ve Galatasaray Mektebi Kütüphanesi (1167/1753-1754) için bir tarih manzumesi yazıldığı tespit edilmiştir.

sundukları şiirleriyle aralarındaki ilişkiyi güçlendirip tazelemeye çalıştıklarını göstermektedir denilebilir.

Kütüphane Binasında Mevcut Kitabeler

1) Dış kapıdaki “Fihâ kütübün kayyime” ayeti

Râgıb Paşa Kütüphane’sinin Laleli Caddesi’ne bakan dış kapı üstünde önünden geçenlerin dikkatini çekecek büyüklükte celi ta’lîkle yazılmış “Fihâ kütübün kayyime” ayeti bulunmaktadır.

Fotoğraf 1- Dış kapının üstündeki kitabe

Kur’ân, Beyyine sûresi 98:3’te bulunan bu ayet Türkçe “O sahifelerde doğru yazılmış hükümler vardır.” anlamına gelmektedir.

2) Dış kapıdaki “Maşâa’llâh”

“Fihâ kütübün kayyime” ayetinin bulunduğu levhanın üst tarafında madalyon içinde yine celi sülüs ile yazılmış “Maşâa’llâh” ve altında da “1197 (1782-173)” tarihi yer alır. Bu tarih kütüphanenin yapımının tamamlanmasından yaklaşık 20 yıl sonradır. Kütüphanenin açılışı yapıldıktan bir süre sonra kubbesi çöker, kubbe tamiri sırasında kütüphanenin dış cephesinde de birtakım değişiklikler yapılması söz konusudur. Bu kitabe büyük bir ihtimalle tamir sırasında konulmuştur¹⁰. Eldeki veriler, bu rakamın tamir tarihine mi, kütüphane ana kapısının yeniden düzenlenmesine mi işaret ettiği hakkında şimdilik yetersiz kalmaktadır.

¹⁰ Kütüphanenin tamirine dair mustakil bir çalışma henüz yoktur. Konuyla ilgili olarak Ahmet Küçükalfa’nın makalesinde bilgiler yer almaktadır. bk. “Ragıp Paşa Kütüphanesi,” *Vakıflar: 3. Vakıflar Haftası Armağanı* (İstanbul: Vakıflar Bölge Müdürlüğü, [t.y.]), 54-60. Küçükalfa, kütüphanenin mimarı aynı zamanda 1198’e (1783-84) kadar Hassa mimarı olan Mehmed Tâhir Ağa’nın bu tamirden de sorumlu olabileceğini yazmaktadır.

Fotoğraf 2- Dış kapının en üstündeki kitabe

Bu ibareleri taşıyan iki kitabenin yerleştirildiği konum daha önceki kütüphane binalarında rastlanmayan bir uygulamadır. Râgıb Paşa Kütüphanesi'ne gelinceye kadar “Fihâ kütübün kayyime” ayetinin Osmanlı kütüphane binalarındaki serencamı dikkat çekicidir. Tespitlerimize göre bağımsız¹¹ olarak ilk kez I. Mahmûd'un Ayasofya Kütüphanesi'nin Hazîne-i Kütüb adı verilen bölümündeki kitap dolabının üzerinde göze çarpmayacak bir şekilde; ardından Atıf Efendi Kütüphanesi'nde (1154/1741) giriş kapısının iç tarafında üste; Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (1169/1755) kütüphane binasına giriş kapısının üzerinde küçük bir madalyon şeklindeki mermere yazılmıştır¹². Ayet Ragıb Paşa Kütüphanesi'nde ise görülmesi/bakılması gereken ilk kitabe olarak yerleştirilmiştir.

¹¹ Bu ayet ilk kez III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı kütüphanenin Arapça manzum kitabesinin tarih mısramında (1131/1719) yer almaktadır. Bu yazıda işaret etmek istediğim ve ayrıca üzerinde düşünmeyi sürdürdüğüm nokta, bu ayetin tek başına kütüphane binalarına konulması sürecinin nasıl gerçekleştiğidir.

¹² Bu ayetin, Osmanlı kütüphaneleri dışında İslam dünyasının diğer kütüphanelerinde yer alıp almadığı ayrıca bakılması gereken bir konudur. bk. Aynur, a.g.m., dipnot 19. Osmanlı bina kitabeleri veritabanı www.ottomaninscriptions.com adresinde 28 Şubat 2015 tarihinde yapılan taramaya göre bu ayetin yer aldığı kütüphane binası sayısı Râgıb Paşa dahil on altıdır. Veritabanı henüz tamamlanmadığı için bu rakam kesin değildir. Yukarıda da işaret edildiği gibi ilk kez bir mısraın parçası olarak III. Ahmed Kütüphanesi'nin tarih manzumesinde, bağımsız olarak Ayasofya Kütüphanesi'nde yer alan bu ayet kronolojik olarak şu kütüphanelerde yer almaktadır: III. Ahmed Kütüphanesi (1131/1719); I. Mahmud Kütüphanesi (1152/1740); Atıf Efendi Kütüphanesi (1154/1741); Beşir Ağa Kütüphanesi (1158/1745); Nuruosmaniye Kütüphanesi (1169/1755); Akovalı Osman Şehdi Kütüphanesi (Saraybosna 1173/1759-60); Hacı Selim Ağa Kütüphanesi (1196/1781-82); Murad Molla Kütüphanesi (1189/1775); Yusuf Ağa Kütüphanesi (Konya, 1210/1795-1796); Kapanizade Kütüphanesi (İzmir, 1250/1834-1835); Hacı Ahmed Ziyaeddin Efendi Kütüphanesi (Trabzon, 1284/1867-1868); Kemeraltı Camii Kütüphanesi (İzmir, 1301/1883-1884), Hüsrev Paşa Tekkesi Kütüphanesi (1319/1901-1902); Elmalı Ümmügülüm Hanım Kütüphanesi (Antalya, 1322/1904-1905); Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi (Eyüp, 1300?/1883).

Kütüphane kapısına kütüphane adının celî sülüsle yazılmasına ilk kez I. Mahmûd'un yaptırdığı Fatih Camii Kütüphanesi'nde (1155/1742) rastlamaktayız¹³. Atıf Efendi Kütüphanesi'nin adı da celî sülüsle yazılıp kapıya konulmuşsa da bu işlemin yazının altında bulunan tarihte 1289'da (1872) gibi geç bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu kitabenin de yukarıda işaret edildiği gibi Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra 1197 (1782-173) tarihinde konulduğu anlaşılmaktadır. Dönemin Osmanlılarının bilincinde kütüphaneyi çağrıştırdığı anlaşılan bu ayetin kapının üstüne konulması binanın kütüphane olduğunu belirtmek için yeterli olmaktadır ki isminin ayrıca yazılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ayetin üstünde bulunan "Maşâa'llâh" a ise eldeki verilere göre kütüphane binalarında ilk kez rastlanmaktadır. Sonradan eklenen "Maşâa'llâh"ın kütüphaneye gösterilen ilginin ve binanın mimari açıdan güzelliğine vurgunun tescillenmesi olarak görülebilir¹⁴.

Kütüphane binasının giriş kapısının üstünde üzerinde yazı bulunan iki mermer levha bulunmaktadır. Bunlardan en üstte olanda iki, altta olanda bir olmak üzere üç kitabe bulunmaktadır. Bu üç kitabenin en üstte olanı Arapça, onun altında bulunanı Türkçe, en alttaki ise yine Arapça'dır. Her üç yazının farklı yazı türlerinde yazılması dikkat çeker ki bunun dönemin bina yazılarının manzum ya da mensur ya da Arapça veya *Kur'an*'dan ayet olmasıyla ilgili olması muhtemeldir.

3) *Bina giriş kapısındaki yapım bilgisini veren üstten birinci kitabe (Arapça)*

Fotoğraf 3- Bina giriş kapısının en üstündeki Arapça kitabe

¹³ bk. H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (editörler), www.ottoman.inctions.com, Kart ID: 4695.] Giriş 16 Ağustos 2014].

¹⁴ 1189'da (1775-1776) Vefâ'da yapımı tamamlanan Recâi Mehmed Efendi Mektebi ve Sebili'nin kapısının sol üstünde celî sülüs ile yazılı "Maşâa'llâh" bulunmaktadır. bk. H. Aynur, K. Hayashi, H. Karateke (editörler), www.ottoman.inctions.com, Kart ID: 2143. [Giriş 16 Ağustos 2014]. Belki de Ragıb Paşa Kütüphanesi'nden itibaren bu uygulama moda olmaya başlamıştır. Dönemin hattatlarının eğilimleri ve tercihleri üzerine yapılacak çalışmalar daha kesin değerlendirme yapma imkanı sunabilecektir.

Sülüs yazı cinsiyle yazılan bu Arapça kitabe aşağıdaki çeviride¹⁵ görüleceği üzere kütüphanede bulunan kitapların niteliğine, Râgıb Paşa'nın kim olduğuna ve kütüphanenin tamamlanma yılına dair bilgileri içermektedir:

“Burası kıymetli [kitapların] kütüphanesi olup, burada elden ele dolaşan ve herkes tarafından bilinen ilimlere dair, vakfedilmiş kitaplar vardır. Burasını, ihsanlar ve atıyyeler sahibi Mevlâsı'nın nimetlerine muhtaç olan fakir [kul] sadrazamlar arasında Râgıb olarak çağrılan Mehmed oğlu Mehmed -Allah onu nimet ve ihsanlarıyla muhafaza buyursun- ecrini Yüce Allah'tan umarak ve onun yüce rızasını kazanmaya talip olarak inşa etti. İnşa tarihi şeref ve övüncün kendisine ait olduğu [Hz. Muhammed'in] hicret yıllarından 1176 yılıdır.”

4) Bina giriş kapısındaki yapım bilgisini veren kitabede yer alan dü-beyt (Türkçe)

Celî hatla yazılmış iki beyitlik manzumenin şairinin Zihnî olduğu kitabede yazılmaktadır. Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan Kitapçı Zihnî Efendi olarak tanınan şair Zihnî, Bâhîr Mustafa Paşa ve Râgıb Paşa'nın kitapçısı olmuş, sonra da haccgâna alınmıştır. III. Mustafa devri (1757-74) sonlarına kadar yaşadığı bilinmektedir. Zihnî'nin kitabesi, kütüphaneye ve bânîsine övgü yapmadan ebced hesabına göre yapım tarihinin düşürülmesine odaklanmıştır.

Fotoğraf 4- Bina giriş kapısındaki Türkçe kitabe

*Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Nola bir beyt ile Zihnî felege târîhin / Hâlden sâde ruḥ-ı mihr-veş etse imlâ
Bu kitâb-hâne-i ‘ilm oldu be-tevfîk-i Hudâ / Vakf-ı şadri’l-vüzerâ hazret-i
Râgıb Paşa¹⁶*

¹⁵ Bu yazıda yer alan 3, 5 ve 7 numaralı Arapça kitabelerin bugünkü Türkçe’ye aktarılmasında ve bazı bilgilere ulaşmam konusunda yardımcı olan değerli meslektaşım Özgür Kavak’a çok teşekkür etmek isterim.

¹⁶ Mısram ebcede göre toplamı 1173 rakamını vermektedir. 1175 ya da 1176 tarihini verecek iki veya üç sayılı bir tamiye de bulunamadı.

5) *Bina giriş kapısının taç kısmındaki kitabe (Arapça)*

Fotoğraf 5- Bina giriş kapısının en altındaki Arapça kitabe

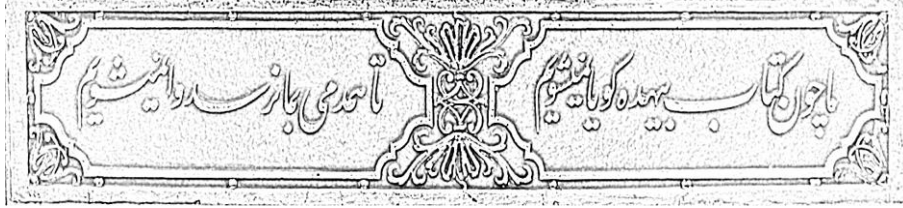
Bu kitabenin yazısı diğer iki kitabeye göre daha büyük olup sülüs yazıyla yazılmıştır. Kitabede bulunan metin doğrudan kütüphanenin yapımıyla ilgili olmayıp kitabede daha ziyade cami, mescid gibi dinî yapılarda görülen “kelime-i şehâdet” yer almaktadır:

“Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi (*el-Melik*), bizzat ve sürekli olarak var olan (*el-Hakk*) ve gerçekleri açıklayan (*el-Mübîn*) Allah’tan başka ilah yoktur. Emin ve sözünün eri olan Muhammed Allah’ın Resulüdür.

Lütuf ve kerem, yüce ve noksanlıklardan münezzeh olan Allah’a mahsustur, aittir.”

Kapının iç tarafında üstte biri Farsça, biri Arapça olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır.

6) *Kapının iç tarafında üstte bulunan kitabe (Farsça)*

Fotoğraf 6- Bina giriş kapısının iç tarafında üstteki Farsça kitabe¹⁷

Restorasyon nedeniyle fotoğrafının çekilmesi mümkün olmayan talik hatla yazılı bu Farsça beytin şimdilik şairi veya nereden alıntı olduğu tespit edilemedi¹⁸.

¹⁷ Dipnot 1’de belirtildiği üzere bu kitabe görseline ulaşmamı Ümit Erdim sağlamıştır.

¹⁸ Bu beyitle ilgili ilk akla gelen Fars şairlerine ait olabileceğidir. Ancak ulaşabildiğimiz Fars kaynaklarında yer almamaktadır. Değerli meslektaşım Himmet Taşkömür ise beytin Râgib

Mef'ülü Fā'ilātü Mefā'ilü Fā'ilün
Mā çün kitāb bîhūde gūyā nemîşevīm / Tā hem-demī be-mā neresed vā ne-
mîşevīm
“Biz kitap gibi boş laf söylemeyiz. Bir dost bize ulaşmadan (başkasına)
açılmayız”

7) **Kapının iç tarafında altta bulunan kitabe (Arapça)**

Fotoğraf 7- Bina giriş kapısının iç tarafında alttaki Arapça kitabe¹⁹

Sülüs yazıyla yazılmış ve Allahın yüceliğini vurgulayan tazim ve dua ibaresinin de restorasyon nedeniyle fotoğrafının çekilmesi mümkün olmamıştır.

“Ey her şeyin üstünde bir yüceliği olan, ulular ulusu,
Ey övgü, övünç, izzet, yücelik ve büyüklük sahibi Azametli [Allah]!
Onun izzeti asla zevâl bulmaz”²⁰.

8) **Okuma salonundaki kuşak yazısı**

Ortasında hazîne-i kütübün bulunduğu okuma salonunun kuşak yazısı Muhammed b. Saîd el Bûsûrî'nin (ö. 695/1296?) *el-Kevâkibü'd-Dürriye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adını verdiği fakat daha çok *Kasîdetü'l-Bürde* olarak tanınan kasideden alınan beyitlerden oluşur. Yüz altmış beyit olan bu medhiye, İslam dünyasında Hz Muhammed için yazılmış en meşhur iki kasideden biridir²¹. Bu yazıyı hazırladığımız sırada kütüphanenin restorasyon çalışması devam ettiği için kuşak

Paşa'ya ya da dönemin diğer şairlerinden birine ait olabileceğine dikkat çekmekle birlikte bu konuda henüz bir bilgi ulaşılamadı.

¹⁹ Bu kitabe görseline de Dipnot 1'de belirtildiği üzere ulaşmamı Ümit Erdim sağlamıştır.

²⁰ Bu kitabenin ulaşılan görselinin kalitesi çok düşük olduğu için metin tam olarak okunamadı. Burada okunabildiği kadarıyla Türkçe anlamı verildi. Bu ibare, kimi kaynaklarda İdris Peygambere atf edilmekte ve bazı sûfi tarikatlarda zikir olarak tekrarlanmaktadır.

²¹ Kaside hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Kasîdetü'l-Bürde,” *TDVİA*, c. 24 (İstanbul: TDV, 2001), 568-69.

yazısını incelemek mümkün olamadı²². Bundan dolayı da Bûsîrî'nin medhiyesinin tamamının mı yoksa bir kısmının mı hakk edildiği tespit edilemediği gibi hattatın kimliğine de şimdilik ulaşılamadı.

Yazılıp Hakk Edilmeyen Tarih Manzumeleri

Bu çalışma sırasında Ragıb Paşa Kütüphanesi için Nevres-i Kadîm (ö. 1175/1762), Şehrî (ö. 1193'den sonra/1779-1780), Lebîb (ö. 1182/1768-1769) ve Yahyâ Tevfik (1205/1791) tarafından yazılmış toplam dört şiir tespit edilmiştir.

1) Nevres-i Kadîm'in tarih manzumesi

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısının önemli edebî şahsiyetlerinden olan Nevres-i Kadîm Râgıb Paşa'nın kütüphanesi için bir tarih manzumesi yazmıştır²³. Nevres-i Kadîm'in kitap ve kütüphaneyle içiçe yaşadığı bilinmektedir.

Şairin *Dîvân*'ı üzerine çalışma yapan Hüseyin Akkaya, onun büyük bir ihtimalle Hekimoğlu Alî Paşa'nın Tebriz seraskeri olduğu dönemde (Zilkade 1138-Cemâziyelevvel 1143/Temmuz 1726-Kasım/Aralık 1730) *hidmet-i kitâbilik* göreviyle maiyetine katıldığını belirtmektedir (Akkaya, 1995-1996, C. I, s. 21). Sadrazam olarak 15 Zilkade 1144'de (10 Mayıs 1732) İstanbul'a gelen Hekimoğlu Alî Paşa'yla birlikte İstanbul'a gelen Nevres, Paşa'nın yukarıda adı geçen kütüphanesinde (1147/1734-1735) iki yıl kadar "hâfız-ı kütüb" olarak görev yapmıştır (Akkaya, 1995-1996, C. I, s. 21-22). Ayrıca, sadrazam Tiryaki Mehmed Paşa'nın (ö. 1164/1751) yapılıp yapılmadığı saptanamayan kütüphanesi için de ebced hesabına göre 1160 (1747) tarihini veren bir tarih manzumesi yazmıştır²⁴.

Râgıb Paşa ile Nevres'in yakınlığı her ikisinin de Hekimoğlu Alî Paşa'nın maiyetinde bulunmalarına dayanmaktadır²⁵. Nevres, Râgıb Paşa Kütüphanesi yapıldığı tarihlerde dönemin şeyhülislamı Dürrîzâde Mustafa Efendi (ö. 1188/1775) tarafından Bursa'ya ikinci kez sürgün edilmiş (12 Şevvâl 1175/6 Mayıs 1762) olup belki de sürgüne gitmesini engelleyebileceği ümidiyle tarih manzumesini yazıp ulaştırmıştır. Fakat sürgün gerçekleşmiş, zaten hasta olan Nevres Bursa'ya varduktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir (Akkaya, 1995-1996, C. I, s. 33-34).

²² Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı dönemi binalarındaki yazıların bir dökümü olmadığı için yok olma veya restorasyon sırasında bu yazılara ulaşma neredeyse imkânsız oluyor. Dipnot dokuzda sözü edilen proje tamamlandığında en azından bina kitabelerinin bir kısmının kaydı tutulmuş olabilecek.

²³ Nevres-i Kadîm'in hayatı, eserleri ve *Dîvân*'ı için bk. Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvân: İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, 2 c. (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Edebiyatları, 1995-1996).

²⁴ Bu kütüphane hakkında bk. Hatice Aynur, "Tiryaki Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı?" *Meral Alpay'a Armağan*, Yay. Haz. Hülya Dilek-Kayaođu (İstanbul, 2007), 189-97.

²⁵ Kütüphane tarih manzumesi dışında, *Dîvân*'ında reisülküttap olan Râgıb Paşa'nın Bosna kadılığına yardımcı olmasına binaen 1154 (1741) tarihinde yazdığı "Kaside der-Vasf-ı Re'is-i Râgıb Mehmed Efendi" başlıklı bir kasidesi ile Paşa'nın 1171'de (1758) Sultan III. Mustafa'nın kızıyla yaptığı evliliğe düşürdüğü tarih vardır. bk. Akkaya, a.g.e., II, 121, 156.

Aşağıda yer alan tarih manzumesinde de görüleceği üzere Nevres, yedi beyitlik şiirin ilk üç beytinde Râgıb Paşa'yı övmektedir²⁶. Dördüncü ve beşinci beyitlerde binanın kendisini anlatır. Altıncı beyitte ise Feyzî'nin (ö. 1595) noktasız harflerle yazılan *Tefsîr*'i²⁷ gibi olan yedinci beyitteki tarihin kütüphanenin takına yazılmaya layık olduğunu belirtir:

Tārîh-i Kütüb-hâne-i Râgıb Paşa (Akkaya, 1995-1996, C. II, s. 163)

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Şadr-ı mifzâl-ı şehensâh-ı hümayün-mesned / Mecma'-ı fazl u hüner hazret-i

Râgıb Paşa

O hünermend-i Felâtün-şiyemiñ zâtını Haq / Eylemiş nüsha-i ahlâka müsellema'nâ

ma'nâ

Mümteziç zâtı ile fazl o kadar kim olunur / Nakş-ı pâyından anıñ lafz-ı kemâl

istinbâ

Edip inşâ bu kütüb-hâne-i bâlâ-tâkı / Kıldı esrâr-ı ma'âniyle derünun imlâ

Revzeni bâb-ı kütüb-hâne-i levh-i mahfûz / Bâbı reşk-i nühumîn-manzar-ı çarh-

ı bâlâ

Bî-nukât nüsha-i Tefsîri gibi Feyzî'niñ / Nevresâ tākına bu maṭla'-ı tārîh sezâ

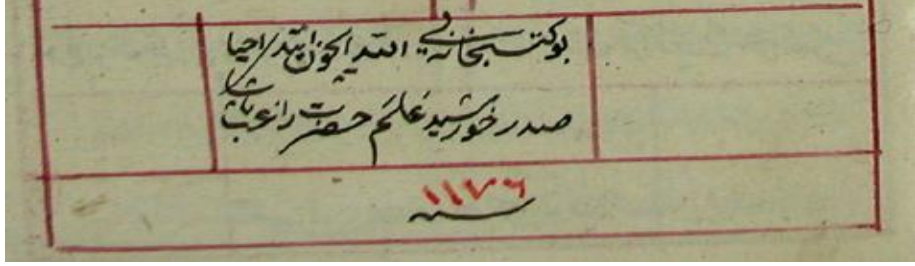
Bu kütüb-hâneyi Allâh için etdi ihyâ / Şadr-ı hürşîd-'alem hazret-i Râgıb

*Paşa*²⁸ 1176

²⁶ Tarih manzumesi için bk. Akkaya, a.g.e., II, 163. Ayvansarâyî'nin *Hadikatü'l-Cevâmi*'nde tarih manzumesinin son 2 beyti yer almaktadır. bk. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, c. 1 (İstanbul, 1281 [1865]), 178-79. Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih* adlı eserinde bu kütüphane için yazılmış tarih olarak aşağıda ayrıca ele alınacak olan Lebîb'in tarih manzumesini vermiştir. I. Mahmûd'un kütüphaneleri için yazılan tarih manzumelerinde de benzer uygulamayı yaparak her iki kitabında bir bina için yazılmış şiirlerden sadece bir taneyi örnek göstermek yerine farklı şiirleri tercih etmiştir.

²⁷ Nevres, burada Feyzî-i Hindî'nin *Sevâtu'l-ilhâm* adlı tefsir kitabına işaret etmektedir. Feyzî'nin 1002'de (1593) tamamladığı eseri Arap alfabesindeki noktasız harfleri kullanarak yazmasıyla tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hidayet Aydar, "Sevâtu'l-ilhâm," *TDVİA*, c. 36 (İstanbul: TDVİA, 2009), 582-83.

²⁸ Nevres'in belirttiği gibi mısraın noktasız harfleri toplandığında 1169 rakamı çıkmaktadır. Akkaya, a.g.e., II, 163'de ve *Dîvân*'ın yazma nüshalarından SK-Yahya Tevfik 309, yk. 52a'da 1175 tarihi, *Dîvân*'ın SK-Esad Efendi 2700, yk. 55a'da; SK-Hüsrev Paşa 563, yk. 59a'da ve *Hadika*, I, 179'da 1176 tarihi yazılıdır. Öte yandan 1175'de vefat eden Nevres'in tarihi 1175 olabileceği gibi, kütüphanenin tamamlanma tarihini bildiği için 1176 yılını da verebilir. Tarih düşürmede ustalığı ile tanınan Nevres'in tarih manzumesindeki 5/6 rakamlık eksikliğin neden kaynaklandığı şimdilik anlaşılamadı.

Fotoğraf 8- Tarih beyti (Nevres-i Kadîm, *Dîvân-ı Nevres*, SK-Hüsrev Paşa 563, yk. 59a)

2) *Şehrî'nin tarih manzumesi*

Şehrî'nin kimliği şimdilik tespit edilememiştir²⁹. *Dîvân*'da "Der-sitâyiş-i sadr-ı a'zam-ı pâdişâh-ı cihân Hazret-i Râgıb Mehmed Paşa" başlıklı kaside bulunması dönemin yönetici seçkinlerine yakın olduğu en azından onlara şiir takdim edebilecek bağlantıları olduğunu göstermektedir.

Aşağıda da görüleceği üzere Şehrî, ilk üç beyitte Râgıb Paşa'yı övmekte, onun III. Mustafa'ya olan yakınlığına ve hayır eserleri inşa etmesine vurgu yapmaktadır. Dördüncü beyitten itibaren kütüphanenin övgüsüne geçmektedir ki üzerinde durduğu Râgıb Paşa Kütüphanesi koleksiyonundaki kitaplar değil kütüphanenin mimarisidir. "Nev-resm", "nevîn-tarz" ifadeleriyle kütüphanenin mimarisinin farklılığına işaret etmektedir. Şairin kendisi de kütüphaneyi temâşâ etmeye gidip binasına hayran kalmıştır. Son mısradan da "güzel dâr-ı kütüb" kelimelerini kullanarak yapıldığı dönemde kütüphanenin mimarisine duyduğu hayranlığı iyice vurgular. Şehrî, "temâşâ"sının verdiği şevkle eline kalemi alıp tarih manzumesini yazdığını ekler. Bu da, Şehrî'nin Nevres'in aksine bina tamamlandıktan sonra ya da tamamlanmak üzereyken manzumesini yazdığını göstermektedir.

*Tārîh-i Kütüb-hâne-i Râgıb Paşa*³⁰

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

*Cenâb-ı hazret-i sulţân-ı 'aşr Muşafâ Hân'ın*³¹ / *Nedîm-i bezm-i hâşû'l-hâsıdır elhaq Râgıb Paşa*³²

²⁹ Zira onsekizinci yüzyılda yaşamış birden çok Şehrî vardır. *Dîvân*'ında 1193 tarihli (1779-1780) tarih manzumesi olması ölümünün bu yıldan sonra olduğunu göstermektedir. *Dîvân*'ında I. Mahmûd'un yaptırdığı Ayasofya Kütüphanesi için düşürdüğü bir tarih de vardır. Bu tarih manzumesi için bk. Aynur, a.g.m., 701, 720-21. Burada, 41 nolu dipnotta "1757'de vefat eden ve Ayasofya yakınlarında mevkufat katibi olan Şehrî'nin [bu] tarih manzumesini yazmış olma ihtimali daha fazladır." ifadesi olmakla birlikte *Dîvân*'daki 1193 tarihli manzume, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

³⁰ Şehrî, *Dîvân-ı Şehrî*, SK-Hacı Mahmud 5112, yk. 51a kenarda.

³¹ Bu mısradan vezin bozuktur.

O şadr-ı a'zam-ı ekrem ki teşrif edeli şadra / Rızâu'llâh için etdi nice hayrâtlar inşâ

Cibilli mâ'il-i hayr olduğundan şıdk-ı tām³³ ile / Bu mevki'i kütüb-hâneyle kıldı hasbeten ihyâ

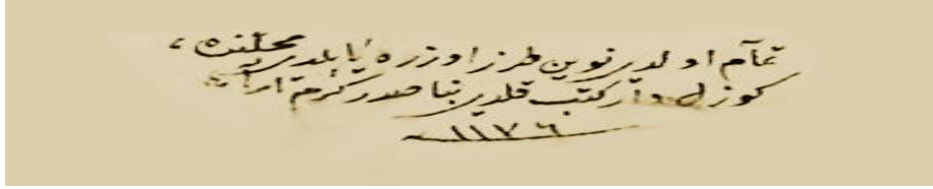
Ne dil-cü tarhla olmuş binâ nev-resm bu vâdî / Gören hayrân olur resm eyleyen üstâdına hakkâ

Temâşâ eyleyip ben daği ol dem resmine hayrân / Bu resme bir binâ gök kubbeniñ altında yok hâlâ

O şevkle ele hâme alıp Şehrî hisâb etdim / Düşürdüm harf-i menkûfî ile bir târîh-i ğarrâ

Tamâm oldu nevîn tarz üzere yapıldı mağallinde / Güzel dâr-ı kütüb kıldı binâ şadr-ı kerem-ârâ

Sene 1176³⁴

Fotoğraf 9- Tarih beyti (Şehrî, *Dîvân-ı Şehrî*, SK-Hacı Mahmud 5112, yk. 51a kenarda)

3) *Lebîb'in tarih manzumesi*

Lebîb tarafından yazılan bu tarih manzumesi *Dîvân*'ının bilinen nüshalarında bulunmamakta şimdilik sadece Ayvansarayî'nin *Mecmû'a-i Tevârih*'inde yer almaktadır³⁵. Kaynaklarda onsekizinci yüzyılda yaşamış yaklaşık yedi tane Lebîb mahlaslı şair bulunmaktadır³⁶. Şairlerin ölüm tarihleri, şiir yazma tercihleri ve mevcut eserleri gibi noktalarda yapılan karşılaştırmalar tarih manzumesinin büyük bir ihtimalle Diyarbakırlı Hüseyin Abdulgafûr Lebîb'e ait olduğuna işaret eder³⁷. Ayrıca, *Dîvân*'ında bulunan Râğıb Paşa'ya yazdığı 1171 (1757-1758) tarihli "Arz-ı Hâl-ı Kahtiyye Berây-ı Vezîr-i Efham u Ekrem Râğıb Mehmed Paşa Vezîr-i A'zam-ı Devr-i

³² Bu mısradaki vezin bozuktur.

³³ Anlam gereği *şıdk u tām = şıdk-ı tām* olarak okundu.

³⁴ Mücevher tarih. Şehrî'nin de işaret ettiği gibi mısradaki noktalı harfler toplandığında 1157 tarihi çıkmaktadır. Yazmada 1176 tarihi yazılıdır. 29 sayılı fark şimdilik çözülemedi.

³⁵ Hâfiz Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmû'a-i Tevârih*, TSMK-Hazine 1565, yk. 97a; Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmû'a-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1985), 294.

³⁶ Lebîb mahlaslı şairler için bk. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>

³⁷ Lebîb'in hayatı, eserleri ve *Dîvân*'ı için bk. Orhan Kurtoğlu, "Lebîb Dîvânı: inceleme-tenkitli metin-sözlük" (Dr. Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004); <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebibi-divanipdf.pdf?0>

Mustafâ Hân” başlıklı elli bir beyitlik kasidesi (Kurtoğlu, 2004, s. 406-09) Hüseyin Abdulgafûr Lebîb’in Paşa ile ilişki içinde olduğunu göstermektedir³⁸.

Lebîb, kütüphane için yazılan diğer şiirlerden farklı olarak manzumede sadrazamın ve kütüphanenin övgüsünü dönemin muteber kitaplarına göndermede bulunarak yapar³⁹. Böylece dönemin en önemli kitapları üzerinden kütüphanenin değerinin yüceltilmesi imkânı ortaya çıkar. Aşağıda şiirde geçtiği yerlerde belirtildiği üzere bu kitaplar ya hâlâ medreselerde okutulmakta ya da Râgıb Paşa gibi kitap meraklısı birinin koleksiyonunda olması elzem kitaplardır.

*Râgıb Paşa'nın kitâb-hânesine târîhdir
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün
Şehinşâh-ı cihân sultân-ı 'âlem Muştafâ Hân'ın / Tulû'ı fahr-i Eşbâh-ı
Nazâ'ir⁴⁰ âl-i 'Osmân'a
O 'âdil ibn-i 'âdil emr-i **Kur'ân** ile 'âmildir / Sezâ **Beyzâvî**⁴¹ olsa kâdî-ı belde
o sultâna
Muvaffak kıldı feyz-i vakti ikbâl-i sa'âdetle / Yegâne câmi'-i seyf ü qalem bir
sadr-ı zî-şâna
Sezâ-yı rağbeti Râgıb Mehemmed nâm pašadır / Vezîr-i a'zamı sadr-ı
Niżâmü'l-mülki el-âne
Anın mecmû'a-ı âşârının bir cüz'idir güyâ / Bu kân-ı ma'rifet dârü'l-kütüb
erbâb-ı itkâna*

³⁸ Lebîb'in Diyarbakır'da Abdurrahmân Paşa'nın 1178'de (1764-65) kurduğu kütüphane için bir kıt'a ile bir beyit yazması onun kütüphanelere olan ilgisinin yanı sıra yöneticilerle yakın ilişkisini göstermektedir. bk. Kurtoğlu, a.g.t, 400, 410.

³⁹ I. Mahmûd'un yaptırdığı Ayasofya ve Fatih kütüphaneleri için yazılmış tarih manzumelerinden özellikle medrese kökenli şairlerin şiirlerinde muteber yazar ve kitap adlarından söz etmeyi tercih ettikleri görülür. bk. Kasımpaşalı Sâlik (18. yy. ikinci yarısı), Şeyhülislâm Esad (ö. 1753) ve Haşmet (ö. 1768) manzumeleri. Bu muteber yazar ve kitap adları ile kısa açıklamaları için bk. Aynur, a.g.m., 723-34 (Ek-2). Lebîb'in manzumesinde geçen kişi ve eser adları için bu Ek-2'den yararlanılmıştır.

⁴⁰ *Eşbâh-ı Nazâ'ir*: İslam hukukundaki küllî kaideleri, benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı *Eşbâh* ve *Nezâ'ir*'dir. Lebîb'in bu ortak ada mı yoksa bu kelimeleri adında içeren kitaplara veya hepsine mi gönderme yaptığı belirsizdir. *TDVİA*'da *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* başlığı altında üç kitap tanıtılmaktadır. Bu üç kitabın ikisinin yazarı Süyûtî (ö. 911/1505) olup ilk kitapta nahvin çeşitli konularını benzerlik ve farklılık bakımından inceler; ikincisinde İslam hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri ele alır. Üçüncü kitap, Zeynüddîn İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) kitabı olup Süyûtî'nin ikinci kitabıyla aynı konudur. Osmanlı âlimleri tarafından okunması, şerhlerinin yapılması ve İstanbul kütüphanelerinde eserin ve şerhlerinin bulunması dikkate alındığında İbn Nuceym'in eserine gönderme yapılma ihtimali fazladır.

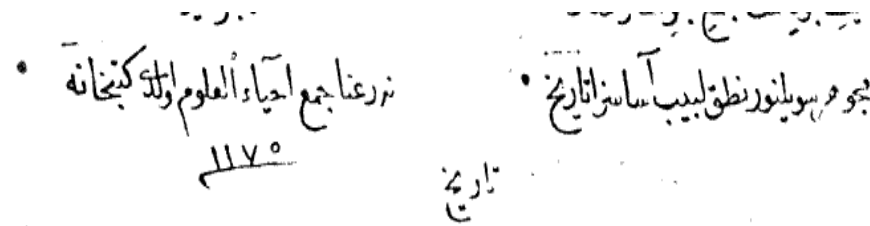
⁴¹ *Beyzâvî*: Nâsırrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî (ö. 685/1286), müfessir, Eş'ârî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi.

Kitâb-ı 'āleme şirāze-bend-i intizām oldu / Be-dest-i nā-sezā dönmüşdü evrāk-ı perīşāna

Muḥīf⁴²-i cūd-ı himmet Mecma '-ı Bahr-i Ma'ārif⁴³'dir / Hülāşā Mültekā'dır Ebbur⁴⁴-ı ḥayrāt-ı iḥsāna

Mücevher söylenir nuḥk-ı Lebīb-āsā sezā tārīḥ / Ne ra'nā cem'-i İḥyā'u'l-'ulūm⁴⁵ oldu kütüb-ḥāne

1175⁴⁶

Fotoğraf 10- Tarih beyti (Ayvansarâyî, *Mecmu'â-i Tevâriḥ*, yk. 97a)

4) *Yahyâ Tevfik'in tarih manzumesi*

Müderris olarak ilmiyeye dahil olan (1149/1736) ve 1180'den (1767) itibaren kadılık mesleğine geçen Yahyâ Tevfik'in en son görevi şeyhülislamlık olup bu makama atandıktan (8 Receb 1205/13 Mart 1791) on üç gün sonra ise vefat etmesiyle dikkat çeker (22 Receb 1205/27 Mart 1791)⁴⁷. Yahyâ Tevfik'in

⁴² *Muḥīf*: Radıyyüddîn es-Seraḥsî'nin (ö. 571/1176) *Muḥītü's-Seraḥsî* ve *el-Muḥītü'r-Radavî* diye bilinen eseri ile Burhâneddîn İbn Mâze el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Muḥītü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî* adlı geniş hacimli Hanefî fıkıh eserlerine gönderme yapılma ihtimali söz konusudur.

⁴³ *Mecma '-ı Bahr-i Ma'ārif*: Adında *Ma'ārif* geçen İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), Bahâaddîn Veled'in (ö. 628/1231) ve Sultan Veled'in (ö. 712/1312) eserleri vardır, bunlardan hangisine işaret edildiği şimdilik anlaşılmadı.

⁴⁴ *Mültekâ'l-Ebbur*: İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549), yazımını 923'de (1517) tamamladığı Hanefî fıkıhına dair temel bir eserdir. Osmanlı medreselerinde okutulmuş, kaza ve fetva işlerinde başvuru eseri olmuş çok sayıda şerhi, haşiyesi ve çevirisi yapılmıştır.

⁴⁵ *İhyâ'ü 'Ulūmiddîn*: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm alanında yeni yaklaşımlar getiren dört ciltlik eseridir. İslam dünyasının en önemli eserlerinden biri olup Türkiye ve yurtdışı kütüphanelerinde çok sayıda nüshası vardır.

⁴⁶ Lebīb'in de işaret ettiği gibi mücevher tarih olup mısraın noktalı harflerinin toplamı 1175 tarihini vermektedir. Herhangi bir tamiyeye işaret edilmediği için Lebīb manzumenin ebcedini kütüphanenin muhtemel tamamlanma tarihi olan 1175'e göre yazmış olabilir. Ayvansarâyî, *Mecmu'â-i Tevâriḥ*, yk. 97a'da da 1175 yazılıdır.

⁴⁷ Hayatı için bk. Mehmet İpşirli, "Yahyâ Tevfik Efendi," *TDVİA*, c. 43 (İstanbul: TDV, 2013), 266-67. Nazmi Özerol, "Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi ve Türkçe Şiirleri: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin" (Dr. Tezi, İnönü Üniversitesi, 2010), 8.

kütüphanenin yapıldığı tarihlerde müderris olduğu anlaşılmakta ancak eldeki bilgilerin yetesizliğinden dolayı nerede görevli olduğu saptanamamaktadır. Aynı şekilde Râgıb Paşa'yla ilişkisi hakkında bilgiye şimdilik ulaşmak mümkün olmamakla birlikte Râgıb Paşa'ya hem kütüphanesine⁴⁸ tarih manzumesi hem de gazelini tahmis edecek kadar yakınlığı olduğu anlaşılmaktadır (Özerol, 2010, s. 328-329).

Aşağıda görüleceği üzere Yahyâ Tevfik, bu tarz metinlerde olduğu üzere padişahın adını zikir etmediği gibi atıfta da bulunmaz. Doğrudan kütüphanenin, içindeki kitapların ve bânî Râgıb Paşa'nın övgüsünü yapar. Dikkat çeken bir nokta da kütüphanenin kitabelerinin çokluğuna ve yazılarının güzelliğine yaptığı övgüdür: “*Kitābe her taraf tahrîr olunmuş enfes-i a'lā.*” Bu övgü benzeri tarih manzumelerinde görülen bir tutum değildir. Ayrıca, bu mısra Yahyâ Tevfik'in şiirini kütüphane tamamlandıktan sonra yazdığını akla getirmektedir⁴⁹.

Tārîḫ-i kütüb-ḥāne-i Rāgıb Paşa (Özerol, 2010, s. 210-11)

Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün

Hoṣā dārü'l-kütüb mecmū'a-i irfān-ı müstesnā / Müretteb-sāz-ı nev-şîrāze-i şad fenn-i lâ-yuhsā

Debîr-i şun'u münşî-i ezel tertîb edip yapmış / Vezîrî küt'a nev-mecmū'a-i mergûbedir ḥakkā

Bu nev-mecmū'anıñ zer-şemsesi gül-mîh-i tākıdır / Kitābe her taraf tahrîr olunmuş enfes-i a'lā

Güzîde nev-şadefdir baḫr-ı zehḫār-ı ma'ârifde / Ki andan münselik târ-ı nigāhe şad dürr-i yektā

Bu bendergāh-ı 'irfānıñ olur her destgāhından / Nesîc-i zer-keşiyü'r-raḫş-ı minvāl-i fünûn peydā

Kitāb u sünnete evfaḫ rızā-yı ḥakkā müsteclib / Bu güne ḫayra mazḫar oldu şadr-ı mekremet-pîrā

Nizām-ı memleket nûr-ı cemāl-i şāhid-i devlet / Fîrûğ-ı salḫanat rûḫ-ı şadâret revnâḫ-ı dünyā

Semîyy-i faḫr-ı ümmet Rāgıb-ı erbāb-ı ḫayşîyyet / Be-hem-sāz-ı kemālāt u ma'ârif şāḫibü'l-ārā

Ḥulāşa ma'nî-i seyḫ ü kalem-den müstefād olmuş / Celî bir nûkte-ı mergûbedir ol zāt-ı bî-hemtā

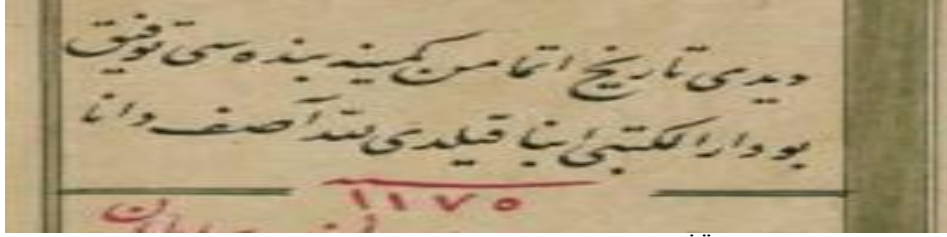
Biri ser-dād-ı emri biri rû-māl-ı pey-i kilki / Odur fermān-dih-i kütüb ü ketā'ib dāver-i dānā

Edip ābiş-ḫor-ı fazlından icrā cedvel-i sîmîn / Ter ü her dem bahār etdi riyāz-ı 'ilmi ser-tā-pā

⁴⁸ Yahyâ Tevfik'in *Dîvân*'ında şimdilik hangi kütüphaneler için yazıldığı belli olmayan iki tarih manzumesi daha bulunmaktadır. bk. Özerol, a.g.t., 7-8.

⁴⁹ Binalar için yazılan tarih manzumelerinin ne zaman yazıldığı üzerine bir çalışma henüz yoktur. Tarih manzumelerinin binanın yapımı planlandığı sırada ya da bina yapılırken yazıldığı ön kabulü vardır. Yahyâ Tevfik'in bu mısraı bina tamamlandıktan sonra da tarih manzumesinin yazıldığını göstermektedir.

*Yed-i re'y-i rezîn ü diqqat-i fikr-i metniyle / Mahall-i lâyiķında kıldı bir hısn-ı
haşin ibnâ
Baķılsa çeşm-i im'ân ile onda cem' olan nüsha / Kitâb-ı metn-i fażl u dānîşin
şerh etmede gūyâ
Olup maķbûl-ı dergâh-ı Hudâ hayr u müberrâtı / Niçe 'ömr-i tavil ecr-i cezil
ihsân ede Mevlâ
Dedi târîh-i itmâmın kemîne bendesi Tevfîk / Bu dârü'l-kütbü ibnâ kıldı li'llah
âşaf-ı dānâ
1175⁵⁰*

Fotoğraf 11- Tarih beyti (Yahyâ Tevfik, *Dîvân-ı Yahyâ Tevfik*, İÜ-TY 5479, yk. 21b)

Sonuç

Râgıb Paşa, Osmanlı dünyasında onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında yöneticilik yapmış kişiler arasında seçkin bir konuma sahiptir. Onun bu konumunun simgelerinden olan ve 15 Şabân 1176'da (1 Mart 1763) yapımı tamamlanan kütüphanesinin üzerinde bulunan kitabeler ile kütüphane için yazılan diğer şiirleri ele alan bu yazıda, ilk kez bu metinler tam ve toplu olarak ortaya konulmuştur.

Deprem ve restorasyon nedeniyle 1999'dan bu yana kapalı olan kütüphane, mimarisiyle yapıldığı dönemden günümüze kadar İstanbul'un simgeleri arasında yer almıştır.

Özellikle kütüphanenin dış kapısında bulunan “*Fihâ kütübün kayıme*” ve “*Maşâa'llâh*” kitabeleri kütüphane ve binalarına yönelik yeni bir algı ve dönüşüme işaret etmektedir. Bu yazıyla dördü *Dîvân*'larda, sekizi kütüphane binasına hakk edilmiş olan on iki metin ilk kez bir araya getirilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu on iki metin, ayet (1), dua cümlecği (2), yapım bilgisini veren Arapça mensur metin (1), iki beyitlik Türkçe tarih manzumesi (1), kelime-i şehadet (1), kitap üstüne Farsça beyit (1), okuma salonundaki Arapça kuşak yazısından oluşmaktadır. Bunların dışında hakk edilmemiş dönemin tanınmış şairleri tarafından yazılmış dört tarih

⁵⁰ Mısraın ebced hesabına göre toplamı 1176 vermektedir ki kütüphanenin tamamlanma tarihini göstermektedir. Fakat *Dîvân*'da yukarıda bulunan görselde görüldüğü üzere 1175 rakamı yazılıdır. Ragıb Paşa Kütüphanesi için yazılan tarih manzumelerinin pek çoğunda yazıda görüleceği üzere ebced hesaplamalarında sorun ortaya çıkmaktadır. Mevcut bilgilerle bu sorunların şimdilik çözümü yapılamadı.

manzumesi bulunmaktadır. Bu metinlerin bir araya getirilmesiyle I. Mahmûd'un yaptırdığı Ayasofya Kütüphanesi'nden (1152/1740) sonra üzerindeki kitabe sayısının çokluğunun yanı sıra hakkında en çok şiir yazılan kütüphane olduğu ortaya konmuştur.

Kütüphane için tarih manzumesi yazan Zihnî, Nevres-i Kadîm, Şehrî, Lebîb ve Yahyâ Tevfik'in bu şiirleri tesadüfen yazmadığı Râgıb Paşa'yla olan ilişkilerine odaklanılarak açıklanmıştır.

Kaynaklar

Açıl, B, (ed. 2015), *Osmanlı Kitap Kültürü: Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notlar*, İlem Kitaplığı, Nobel, İstanbul.

Akkaya, H, (1995-1996), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divânı: İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, 2C., MA: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Edebiyatları, Cambridge.

Aydar, H, (2009), "Sevâtu'l-ilhâm." *TDVİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul.

_____, (2007), "Tiryaki Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı?", *Meral Alpay'a Armağan*, Yayına Hazırlayan Hülya Dilek-Kayaoğlu, İstanbul, s. 189-97.

_____, (2014), "I. Mahmûd'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Hazırlayan Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, C. 2, Ülke Armağan, İstanbul, s. 681-734.

Ayvansarâyî, H. H, (1281 [1865]) *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, C.1, İstanbul.

_____, H. H, (1985), *Mecmu'â-i Tevârih*, Hazırlayan: Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk, İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

_____, H. H, (1565), *Mecmu'â-i Tevârih*. TSMK-Hazine.

Cunbur, M, (1963), "Ragıb Paşa Kütüphanesi Hakkında Yabancıların Görüşleri." *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 12, s. 1-2 : 17-26.

Değirmenci, T, (2012), *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Erünsal, İ. E, (1987), "Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphane ve Müsadere Edilen Kitapları." *İÜEF Kütüphanecilik Dergisi: Belge, Bilgi, Kütüphane Araştırmaları*, İstanbul, s. 1: 79-87.

_____, (2008), *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, TTK, Ankara.

Fetvacı, E, (2011), *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih*, Çeviren Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi, İstanbul.

İpşirli, M, (2013), "Yahyâ Tevfik Efendi." *TDVİA*. C. 43, TDV, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 47-66

Kaya, M, (2001), “Kasîdetü’l-Bürde.” *TDVİA*, C. 24, TDV, İstanbul.

Kurtoğlu, O, (2004), “Lebîb Dîvânı: inceleme-tenkitli metin-sözlük.” Dr. Tezi. Gazi Üniversitesi), Erişim: [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr / Eklenti / 10623, lebibi-divani.pdf.pdf?0](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebibi-divani.pdf.pdf?0).

Küçükalfa, A, “Ragıp Paşa Kütüphanesi.” *Vakıflar: 3, Vakıflar Haftası Armağanı*, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, İstanbul, [t.y.]: 54-60.

Özerol, N, (2010), “Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi ve Türkçe Şiirleri: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin.” Dr. Tezi, İnönü Üniversitesi.

Raby, J, (1987), “East and West in Mehmed the Conqueror’s Library.” *Bulletin du bibliophile* 3 : 296-318.

Sezer, Y, (11-13 Haziran 2013), “18. yy. Kütüphane Binaları”, *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Süreklilik ve Değişim*, İstanbul Şehir Üniversitesi.

Tanırdı, Z, (2004), “Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapı Saray.” *Muqarnas*, s. 21 : 333-343.

<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com>

www.ottoman.inctions.com

**KOCA RAGIP PAŞA DİVANI'NDA SİYASETE VE DEVLET YÖNETİMİNE
DAİR BAZI ÖNEMLİ TESPİTLER**

İsrafil BABACAN¹

*Kalmadı râbıta-i hâne vü sâ mân-ı vatan
Çille-i saht-ı vezâret bizi dervîş etdi*

Koca Ragıp Paşa

ÖZET

Koca Ragıp Paşa, devlet adamlığı ve şairliği başarıyla kaynaştırabilmiş nadir tarihî şahsiyetlerdendir. Şiirleri, doğrudan siyaset ve devlet felsefesinin ürünü sayılmasa da edebiyat felsefesinin inceleme alanına girecek kadar derindir. Ancak bu muhtevaya ait şiir ve beyitler, divan içinde dağınık olup tasnife muhtaçtır. Çalışmamızda, Koca Ragıp Paşa divanındaki siyaset ve devlet yönetimine dair kısımlar genel olarak tasnif edilmiştir. Yazımızın başında, Koca Ragıp Paşa'nın hikemî yönü ve devlet adamlığının kaynaklarca nasıl değerlendirildiği tespit edilmiştir. Daha sonra yine bazı kaynaklara dayanarak edebiyat ve devlet/siyaset felsefesi ilişkisi tartışılmıştır. Son kısımda yani, şiirlerin tasnifine göre yapılan muhteva incelemesinde ise, siyaset ve devlet felsefesine ait tespitlerin, günümüze dahi hitap edebilecek kadar zengin olduğu savı örneklerle ispat edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koca Ragıp Paşa, Hikemî Tarz, Edebiyat Felsefesi, Siyaset/Devlet Felsefesi, 18. Asır Divan Şiiri

**SOME OF THE IMPORTANT DETECTIONS RELATING TO POLITICS AND
STATE GOVERNMENT IN THE KOCA RAGIP PASHA'S DİVAN**

ABSTRACT

Koca Ragıp Pasha is an unique historical personage who integrated roles of statesmanship and poet. Although his poems do not directly related to political and state thought, their deep and multiple meanings encompass them in literature philosophy. But these poems are disordered and needed to organized. In our work we sorted out poems related to politics and state rule. In introduction part, the literature which discusses Koca Ragıp Pasha's philosophical aspect and role in politics are evaluated. In following part, relations between literature and political philosophy are discussed. At the last part

¹ Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibabacan76@gmail.com

of work, we tried to prove argument that his judgements about state and political philosophy have rich content which also speak to our era.

Key Words: Koca Ragıp Pasha, literature philosophy, state and political philosophy, 18th century Divan poem

1. Kaynaklarda Hikmet Şairi ve Devlet Adamı Olarak Koca Ragıp Paşa

Koca Ragıp Paşa (ö. 1763), XVIII. asır Osmanlı tarihinde şairliği kadar hikmet sahibi bir devlet adamı olarak da ön plana çıkmıştır. Hatta şairliğini, devlet adamı ve hikmet sahibi kişiliğiyle yoğurabilmiş nadir kimselerdendir.

Hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan itibaren söz konusu özellikler göze çarpar. Râmiz, tezkiresinde, ona dair övgü dolu farklı sıfatları sıralarken “*gencine-i kenzine-i ma’ârif*”, “*ser-efrâz-ı vücûh-ı suhanverân-ı belâgat-ârâ*” ve “*tâlib-i metâlib-i ilm ü irfân bir vezîr*” tabirlerine yer vermek suretiyle onun irfanına, şairlikteki önemine ve devlet adamı olarak kıymetine dikkat çeker (Râmiz, 1994, s. 113-114). Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Hattatîn’de, “*şâir-i hikmet-beyân bir vezîr-i fazîlet-semîr*” ve “*akl ü tedbîr ü firâsetde müselleme, eş’ârî şâirâne ve güftâr-ı pâkî fâzîlâne*” (Mehmed Tahir, 1333/1915, s. 190; Süleyman Sadeddîn, 1928, s. 450) diye nitelendirilen Koca Ragıp Paşa’nın şairlik ve hikemî yönüne vurgu yapılmıştır.

Muallim Nacî, “*Ragıp Paşa siyasetçe vezîr-i hakîm namını almış olduğu gibi, edebiyatça dahi şâir-i hakîm ünvanını kazanmıştır*” dedikten sonra, “*Râgıp’ın ekser seçilmiş şiirleri ezberlemeğe değer hakîmâne sözlerdir*” (Muallim Naci, 1995, s. 242-243) yargısında bulunur. Ragıp Paşa’yı “*âlim u âkil ve âdil bir vezîr*” olarak gören Şemseddin Sâmî, onun, üç dili (Arapça, Farsça ve Türkçe) kullanmaktaki başarısına dikkat çekerek sadece kendisinin değil çevresindekilerin de “*latif mizaca sahip*” kimseler (Şemseddin Samî, 1308/1890, II, s. 2247) olduğunu söyler.

Koca Ragıp Paşa’nın hikemî şairliğinin ve devlet adamlığının kıymetini takdir etmekle birlikte ona eleştirel yaklaşanlar da vardır. Söz konusu eleştiri sahiplerinin başlıcaları İbrahim Necmî ve Gibb’dir. İbrahim Necmî, “*Koca Râgıp Paşa şöhretini alan bu vezirin meslek-i siyaseti, gününü hoş geçirmek ve gâileye meydan vermemekten ibaret kalmış ve her türlü teceddüd-perverlikten uzak durmayı mut’ad edinmiştir*” (İbrahim Necmî, 1338/1920, s. 212) demek suretiyle onu “*idâre-i maslahat*”la suçlar. Ayrıca Nâbî taklitçisi diye vasıflandırdığı Paşa’ya ait hikmetli söyleyişlerin, devrinin sınırlı felsefesiyle yeni bir çöküşün ortaya çıktığı muasır olayların ilham ettiği kötümser ve mütevekkil bir anlayışın imtizacından doğduğunu iddia eder. Daha da ötesi, üslubunu hikemiyata feda ettiği gibi, his ve heyecandan doğan şiiriyeti de fikirlere tabi tutarak edebî kıymetinin, yaygın şöhretinin uzağında kaldığı kanaatindedir (İbrahim Necmî, 1338/1920, s. 213-215). Gibb ise onu, kendi sınırları içinde Nâbî’den güçlü görmekle birlikte, Nâbî’deki çok yönlülüğün onda var olmadığını söyler. Son olarak Râgıp’ın üslubunu “*veciz*” diye nitelendirmekle beraber, zarafet ve incelikten yoksun bulur (Gibb, 1999, IV, s. 333-334).

Cumhuriyetten sonraki kaynaklarda Koca Ragıp Paşa’nın devlet adamlığına yaklaşım umumiyetle olumludur ancak, şairliğindeki hikemîyâtın zenginliğe nispetle his

ile heyecan yönünün eksik olduğu kanaati yaygındır. Uraz'a göre onun hikmet ve tevekkülü aktarışı başarılıdır ancak, kullandığı dil problemlidir. Özellikle gazellerinde, ince bir his ve heyecandan ziyade, temkinli bir ifade vardır (Uraz, 1941, s. 5; Ertaylan, 1933, s. 21). Son zamanlarda yapılan bir akademik çalışmada Ragıp Paşa'nın, "bilge kişilikli, ilim ve fazilet sahibi bir devlet adamı" diye nitelendirilerek "akılcı politikalarıyla devlete itibar kazandırdığı" vurgulanır. O, vakarlı ve olgun kişiliğini sanatına yansıtmış, mahallî üsluptan ziyade klâsik estetiğe bağlı kalarak olaylara hikmet gözüyle bakmıştır. Bunun yanında şiirleri, yeterli incelik ve coşkunluktan yoksundur (Horata, 2009, s. 127-129).

Bütün bu değerlendirmeler genel olarak ele alındığında, Koca Ragıp Paşa'nın, kıymetli devlet adamlığı ve zengin hikemî kişiliğinin desteğiyle - bağımsız bir ekol teşkil edecek derecede olmasa da- kendine has başarılı bir şiir tarzına sahip olduğu açıktır.

2. Edebiyat ve Devlet/Siyaset Felsefesi

Felsefe sözlüklerinde devlet ve siyaset felsefesi işlevsel olarak ele alınır ve bu kavramlar tarihî misyonlarına uygun olarak tanımlanır. Ancak bilhassa siyaset felsefesi siyasal düşünce ile karıştırılmamalıdır. Çünkü siyasal düşünce, siyaset felsefesinin basit bir biçimlendirilmesinden ibarettir (Reynaud ve Rials, 2003, s. 791). En genel anlamda devlet felsefesi, bir bütün olarak devletin özünü, doğuşunu, anlamını, amaçlarını, kapsamını ve içeriğini inceleyen; devlet aygıtının kökenlerini ve dayanaklarını felsefî bakımdan temellendirmeye çalışan felsefe dalıdır (Uzun ve Yolsal, 2003, s. 363). Siyaset felsefesi ise, çeşitli ideal devlet düzeni önerilerine yoğunlaşarak devletin yapısını, kaynağını, ödevlerini ve değerini felsefeye özgü yöntemlerle temellendiren bir alandır (Uzun ve Yolsal, 2003, s. 1308). O halde "devlet felsefesi" denildiğinde üzerinde durulması gereken şey "devlet" kavramıdır (Cevizci, 2006, IV, s. 245). Siyaset felsefesi ile kastedilen şey ise, "devlet" kavramının, ideal-pratik arasında felsefîk olarak değerlendirilmesi meselesidir.

Doğu/İslâm dünyasında, batılı manada bir felsefeden söz edilemediğinden devlet ve siyaset felsefesi de dahil her türlü düşünce alanı "akıl" ve "hikmetin" bir parçası olarak ele alınmıştır. Hatta devlet ve siyasete dair hikemî düşünceler doğunun eski çağlarında, müstakil "siyasetnameler" in ve benzer türdeki eserlerin konusu olmuştur. Çünkü bu dönemde adalet, saltanatın temelidir. Bunun içindir ki, "*düşünce ve kalem adamları, sultanlara, vezirlere, adaleti salık vermişler, memleket yönetimini halka, reyâyaya, askere ne yolda davranılması gerektiğini, savaşta ve barışta tutulacak yolu, savaşta zafere ulaşmanın, barışta huzura kavuşmanın koşullarını, siyasetname adı altında toplayan bu eserlerle anlatmağa çalışmışlardır*" (Levend, 1973, s. 122). Bu tür eserler, İslamî döneme ait tecrübelerin ürünleri yanında İslam öncesi devlet geleneklerinin tecrübelerinden elde edilmiş hikemiyatı da içermektedir (Köse, 2009, s. 298). Türkler de İslam sonrasında bilhassa bu geleneğe uymuştur. Çünkü Öz'ün de belirttiği gibi, Türklerin kurduğu devletler de dahil, İslam devletlerinde eski devirlerden beri, hükümdarlara ve idarecilere yardımcı olmak amacıyla, devlet idaresi üzerine birtakım eserlerin yazıldığı malumdur. Dolayısıyla İslam siyasî literatürü, İbn Mukaffa'nın (ö. 756?) meşhur Kelile ve Dimne'yi tercüme etmesinin ardından büyük ölçüde eski İran siyaset ve nasihat literatürü ve bir ölçüde de eski Yunan siyaset

eserlerinin etkisiyle gelişmiştir (Öz, 2007, s. 359). Bu temeller üzerinde telif edilen siyasetnameler genel anlamda şöyle tasnif edilebilir: 1. Siyaset konusunu nazari olarak ele alanlar 2. Pratik gayeler güdenler ve sultanlara nasihat vermekle yetinenler 3. Layiha şeklinde olanlar (Bayburtlugil, 2006, s. 6). Kısacası, İslam dünyasında siyasetnamelerin vücuda getirilmesi, hikemiyat ve edebiyatla iç içe girmiş faaliyetler olarak değerlendirilebilir.

Siyasetnameler edebî bir tür ve devlet/siyaset felsefesi de felsefenin bir dalı olduğuna göre bu noktada, edebiyat ile felsefenin benzerlikleri ve farklılıkları sorunu ortaya çıkmaktadır. Genel anlamda edebiyat ve felsefe arasında önemli farklar vardır. Taşdelen'e göre öncelikle, *"felsefe ve edebiyat, zihnin iki farklı tutumu olarak ortaya çıkar; bir tutum şiiri, öyküyü, romanı üretirken diğeri düşünceyi ve felsefeyi üretir. Bunlar birbirini dışlayan değil, tamamlayan, destekleyen ve kimi durumda içeren tutumlardır. Bunun bir ürünü olarak felsefede edebiyat, edebiyatta da felsefe bulunur; kimi durumda şair filozof, filozof da şair olarak ortaya çıkar"* (Taşdelen, 2003, s. 9). Ancak felsefenin "teorik", edebiyatın ise "uygulamalı" bir alan olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü felsefe *"konusunu genelleştirir, soyutlar ve kavramsallaştırır. Edebiyat ise, tekillik alanında iş görür. Felsefe yargılara varır. Soruları, açıklamaları, kıyaslamaları, çıkarımları hep bir yargıya ulaşmak içindir. Edebiyatta ise bir yargıya ulaşma çabası söz konusu değildir"* (Taşdelen, 2009, s. 10-11). Ayrıca edebiyattaki estetik kaygı ve güzellik anlayışı, felsefenin çok ilerisindedir. Bu yüzden ikisinin öncelikleri farklıdır.

Bununla birlikte, *"kazanılan bilginin hayatta bir kıymet taşıması gerekir. Bu bilginin kökü, kaynağı, geçmişi, olduğu gibi geleceğe uzanan tarafı da vardır. Bilgi böyle ele alındığı zaman o toplumda bir mana ifade eder ve bir değer taşır"* (Bolay, 2005, s. 89). İşte edebiyat, bu "mana" ve "değer" in taşıyıcılığı vazifesini üstlenir. Tam da bu noktada, "edebiyat felsefesi" kavramı ortaklıkları ifade edecek biçimde ortaya çıkar.

Bütün bu değerlendirmeler açısından aşağıda ele alacağımız Koca Ragıp Paşa'ya ait şiirler, tam olarak siyaset ve devlet felsefesi metinleri olmasa da edebiyat ve siyasete yer veren estetik metinler olarak ele alınabilir. Çünkü edebiyatın en estetik metinleri olan şiirlerin, mensur siyasetnamelerden farklı olarak "güzellik" amacı içinde eritilmiş devlet ve siyaset anlayışını, "edebiyat felsefesi" çerçevesinde anlattığı öne sürülebilir.

3. Koca Ragıp Paşa Divanında Siyaset ve Devlet Yönetimine Dair Tespitler

Devrinde önemli bir devlet adamı, düşünür, hikmet insanı ve şair olarak Koca Ragıp Paşa, siyaset ve devlet yönetimine doğal olarak bigane kalmamıştır. Çünkü, *"Osmanlı düşüncesi sadece medrese âlimlerinin ürettiği düşüncelerden ibaret olamaz. Bunlara ilaveten mutasavvıflar/sûfîler, medreseli olan veya olmayan âlimler, şairler, musikişinas gibi çeşitli sanatkarlar, teknik elemanlar, mühendisler, meslek ve zenâat erbabı tarafından üretilen düşünce şekilleri de Osmanlı düşüncesini teşkil eder"* (Bolay, 2005, s. 14). Ancak Ragıp Paşa şiirlerini oluştururken asıl kimliğinin şairlik olduğunu

da unutmamıştır. Bu yüzden daha çok -Divan şiirinde bireysel şairlik yeteneğini yansıtan- gazelleri içerisine yerleştirdiği düşünceleri dağınık bir durumdadır.

Bazen bağımsız bir gazel bazense gazellerinin muhtelif beyitleri arasındaki siyaset ile devlet felsefesine ait düşünce ve tespitlerin, popülerleştirilmiş “edebiyat felsefesi” ürünleri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu gazel ve beyitlerin çok genel anlamda da olsa tasnif edilmesi gerekir. Bu konuda tarafımızca: 1. Poetika niteliği taşıyan örnekler 2. Makam, mevkî ve istiğna konulu geleneksel hikemî yargılar 3. Siyaset ve devlet idaresine dair durum tespiti içeren örnekler, biçiminde bir tasnife gidilmiştir.

En “âşıkâne” şiirlerinde dahi sözü bir şekilde bireysel ya da kamuya dair hikmet anlayışına getirmesini bilen Ragıp Paşa'nın şiirlerinin hemen tamamı bu tür bir çalışmaya örnek olarak verilebilir. Şimdi, çalışmamızın makale boyutunda olduğunu göz önüne alarak olabildiğince ön plana çıkan ve günümüz olaylarına da ışık tutabilecek örnekleri², yukarıdaki tasnifi esas alarak inceleyelim.

3.1. Poetika Niteliği Taşıyan Örnekler: Koca Ragıp Paşa bazı gazellerinin tamamında ya da büyük kısmında, siyaset ve devlet felsefesine dair “poetika” niteliği taşıyabilecek tespit ve hükümlerde bulunmuştur. Örneğin “devlet” redifli aşağıdaki gazelinde siyaset ve devlet yönetimine dair tespit ve hükümlerini, kendi devrindeki durumu da göz önüne alarak, hikemî bir tarzda dile getirmiştir:

*Hümâya mağz olurken üstühândan vâye-i devlet
Acebdir kim ser-i bî-mağza düşmek sâye-i devlet*

*Tesâvî-i firâz u şîbe nisbetle olur zâhir
Değil memdüh pek bâlâter olmak pâye-i devlet*

*Musahhar etdi iklim-i ser-â-ser şûr u sevdâyı
Ser-i Kays'a cünûn oldu aceb ser-mâye-i devlet*

*Niçün tıflânedir mestâne vaz'-ı nev-ser-âmedler
Meger hem-şîre sahbâyâ şîr-i dâye-i devlet*

*Eğer tedkik olunsa derd-i ser olmakda dún olmaz
Humâr-ı mey-perestîden hamîr-i mâye-i devlet*

*Eder endâm-ı nâ-sâzın yine zîbende-i teşrîf
Eden zer-bâf-ı cûdu dûşuna pîrâye-i devlet*

*Salındırmaz direfş-i Gâveyîyi fer ü cümbüşle
Olursa zîb-i dûş-ı baht Râgıb râye-i devlet (G. 16, s. 208)*

² Çalışmamızdaki örnekler, Koca Ragıp Paşa ve divanı üzerine yapılan bir doktora çalışmasından (Demirbağ, Van, 1999) tespit edilmiş olup şiir ve sayfa numaraları bu teze aittir. Ayrıca gerektiğinde divanın matbu nüshasına da (Koca Ragıp Paşa, Bulak, 1252) başvurulmuştur. Örnek metinlerin dil özelliklerinde ise bahsi geçen doktora tezindeki durum esas alınmıştır.

Şair günümüz Türkçesiyle³ şöyle demektedir: “*Nasip devleti, Hüma kuşuna kemikten akıl olurken devlet gölgesinin akılsızlar üzerine düşmesi ne gariptir! Devlet mevkii, iniş ve yokuşa nispetle görüldüğünden övülmenin de yükseğinde/ötesinde olması gerekir. Heyecan ve sevdıyla ülkeyi baştan başa ele geçirip Kays’ın başında delilik olan devlet sermayesi ne gariptir. Yeni başa geçenlerin durumu niçin sarhoş ve çocuk gibidir? Yoksa devlet dadısının sütü, içki ve şarap ile akraba mıdır? Eğer araştırılsa, devlet gücünün hamuruyla sarhoşluğun verdiği sersemlik, baş ağrısı olmak konusunda birbirinden aşağı değildirlir. Cömertliğin altın kumaşını omzuna devlet süsü edenler yine de biçimsiz bedenleriyle görünme/gelme süsünde bulunurlar. Râgıp! Eğer devlet sancağı baht omuzuna süs olursa Gave’nin bayrağını gösteriş ve debdebeyle sallandırmaz*”.

Bilindiği gibi Hüma kuşu, talih kuşudur ve eski bir inanca göre üzerine gölgesi düştüğü kimselere mutluluk, güç ve iktidar nasip olurmuş. Şair, kemikle beslenen bu kuşta akla dönüştürülen devlete benzer nasibin nasıl olup da akılsız kimselerin hissesine düştüğüne hayret etmektedir. Devlet gücünün, kendisini ele geçirenleri Kays⁴ gibi delirteceğini öne süren şair, başa yeni geçenlerin kendilerini bu gücün tesirinde sarhoş ya da çocuk gibi hissedebileceklerini söylemektedir. Çünkü devlet/iktidar gücü bir süte benzetilirse insanın başına dert açma hususunda, içkinin verdiği baş ağrısı kadar etkilidir. Şaire göre cömertlik süslü bir elbise gibi insanı güzel gösterir. Son tahlilde o, devlet sancağını omzuna alan kimselerin Gâve’nin⁵ bayrağının bile dalgalanmasına izin vermeyeceği kanaatindedir. Görüldüğü gibi Ragıp Paşa, devlet ve iktidar gücünün muhteşemliğine dikkat çekmekle birlikte onun, ehliyetsiz ellere düşmesinin vahim neticeler doğuracağını farkındadır.

Aşağıda bazı beyitlerini vereceğimiz ikinci örnek gazelde ise Ragıp Paşa adeta, iktidarı ele almış siyasetçiye poetika niteliği taşıyabilecek nasihatlerde bulunmaktadır:

*Muzaffer vakt-i fursatda adûdan intikâm almaz
Mürüvvetmend olan nâ-kâmî-i düşmenle kâm almaz*

*Sakın ey herze-tâz-ı nev-süvâr-ı eşheb-i devlet
Çıkar elden inânın tevsen-i nahvet licâm almaz*

*Gören ham-geşte kadd-i mâhı mihrin imtinânından
Değil deryûze erbâb-ı keremden zerre vâm almaz*

Nice memnûn-ı dest-âvîz-i lutf olsun tabî‘at kim

³ Gazelde geçen “devlet” kelimesi, “mutluluk, baht, talih, saadet, makam, mevki, saltanat, hükümet, ülke vb.” anlamlara gelmekle birlikte, hem bütün bu manaları ihtiva eden “devlet” kelimesinin zenginliğini bozmamak, hem de çalışmamızın devlet ve siyasetle ilgili olması bakımından, gazelin günümüz Türkçesine aktarımında kelimenin farklı anlamlarına yer verilmemiştir.

⁴ Leylâ ve Mecnûn hikayesinin erkek kahramanı. Lakabı “Mecnûn” olup kelime anlamı, cinlenmiş ve deli demektir.

⁵ İran’da zalim bir hükümdar olan Dehhâk’ın devrilerek Feridun’un tahta geçmesine vesile olan demirci... Demirci önlüğünü bir bayrak haline getirerek halkı isyana çağırmıştır (Tokel, 2000, s. 174).

Hayâl-i imtinân eyler ehibbâdan selâm almaz

Libâs-ı nev-be-nevle ey olan ârâyîşe mâ'il

Kemâlınden haber ver kimse senden ihtişâm almaz (G. 79, s. 272)

Yani şair şöyle demektedir: “Galip kimse fırsat anında düşmanından intikam almaz. İyiliksever kişi de düşmanının bahtsızlığıyla mutlu olmaz. Ey devlet atına yeni binmiş tecrübesiz süvari sakın unutma! Dizginin elinden çıkar, gururun başı sert atına gem vurulmaz. Güneşin başa kakması dolayısıyla ayın belini bükülmüş gören, dilencilik bir yana, cömertlerden bile zerrece borç almaz. Fitrat küçük bir hediyenin memnuniyetini niçin taşısın? Çünkü o, (bunun karşılığında) başa kakmayı düşünerek dostlardan selam dahi almaz. Ey yepyeni elbiselerle süse meyleden kişi! Sen kemalinden haber ver (yoksa sırf süslü elbiseyle) kimse seni ihtişamlı bulmaz”.

Günümüz siyasal ve toplumsal mücadeleleri düşünüldüğünde, şairin ne kadar mertçe bir tavır içinde olduğu açıktır. Zira günümüzde hangi siyasetçi ya da toplumsal kanaat önderi fırsat bulunca düşmanından intikam almaz? Hatta düşmanının mutsuzluğuyla sevinmez? Acaba kaç tane siyasal ya da toplumsal önder, “devlet atına” bindiğinde gurura kapılmaz? İnsanların maddî-manevî borçlarla başkalarının elini kolunu bağlayıp adeta iradelerini teslim aldıkları bir dünyada, sırf yapılan iyilikler yüzüme vurulmasın diye yokluğa razı olacak kimseler var mıdır hâlâ? Ya da insanlar bugün karşısındakilere, giyim-kuşam ve sosyal statüsüne göre mi yoksa kemaline göre mi değer biçmektedir?

Aşağıda yine bazı beyitlerini seçtiğimiz gazelde Ragıp Paşa, daha sembolik hikemî bir dil kullanmaktadır. Ancak hedefi aynıdır: Dünya iktidarının geçici gücüne ve ihtişamına aldanmamak.

...

Turfe dükkân-ı hikemdir şu kühen tâk-ı felek
Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı

Garaz-ı hakka isâbet nicedir seyr eyle
Var mı bir doğru gider tîr-i hatâdan gayrı

...

Tûşe-i râh talep eyler isen ihlâsı
Hızır'ı reh-ber arama avn-i Hudâ'dan gayrı

...

Yine hem-cinsi eder âdeme Râgıb hasedi
Reşk eder mi sana kimse vüzerâdan gayrı (G. 166, s. 362)

Şair şöyle demeye getirmektedir: “Şu köhne felek kubbesi tuhaf bir hikmetler dükkanıdır. Onda, derde devadan gayrı ne ararsan bulunur. Doğru hedefe isabetin nasıl olduğunu gör: Hata okundan başka doğru giden (!) var mı? Kendine yol azığı istersen ihlâsı iste, Hızır'ı bile rehber edinme, Allah'ın yardımından başkasını arzu

etme. Râgıp! İnsana hasedi yine kendi cinsi eder. Seni vezirlerden başka kıskanan var mı?”.

Sadrazamlığa gelene kadar devlet bürokrasisinde pek çok görev almış Koca Ragıp Paşa'nın bu beyitlerinden adeta tecrübe akmaktadır. Hatta tespitin ötesinde yaşanmışlık hissedilmektedir. O, gökyüzünü (feleği/kaderi) sürprizlerle dolu eski bir dükkâna benzetmektedir. Pek çok malın yer aldığı bu dükkânda her nedense işimize yarayanlardan başka her şey mevcuttur. Bu dükkânda her şey öylesine terstir ki hedefine dosdoğru giden eğri oktan başka yolunda giden bir şey yoktur. Böyle bir dükkânda yani âlemde helal yol azığı talep edenlerin, kendini Hızır diye takdim edenlere bile güvenmeyip ihlası ve Allah'ın yardımını istemekten başka çaresi yoktur. Koca Ragıp Paşa'ya göre bürokrasideki “haset” derecesindeki mücadele vezirlere yani bakanlara kadar ulaşmıştır. Devrinde mâlî-ahlakî fesat zirveye çıktığından, Paşa'nın bu tespitlerini, kendisinden sonraki devirler için de naklettiği açıktır.

Bu gruba alacağımız son örnekte şair anlatacaklarına bir sitemle başlayıp realist tespitlerde bulunmaktadır. Siyaset ve idareye talip olanlara öğüt niteliği taşıyan bu şiirde, ikbal sahibi olmaktan ideal yöneticiliğin metotlarına kadar birçok şey mevcuttur.

*“Kâbiliyyet istemezler kadr ü câha kâ'il ol
Şeh-süvâr-ı tevsen-i baht ol hünerde râcil ol*

*Ebr-i nîsân gibi feyzin olmasın mahsûsa hâs
Pertev-i ihsân ile mihr ol cihâna şâmil ol*

*Çîn-i ebrûlar seni pâ-mâl-i emvâc-ı fütûr
Etmesin ey çeşm-i giryânım meded deryâ-dil ol*

*Kimseden havf etme senden pür-hirâs olsun kesân
Olma miğferveş sebük-ser şeş-perâsâ pür-dil ol*

*Basdılar ser-menzil-i kâma sebük-pâyân kadem
Ey girân-rev sen dahı dermânde-i âb u gil ol*

*Râgıb olma kûr-dilveş pey-rev-i bî-dest ü pâ
Olma muhtâc-ı 'asâ sen reh-neverd-i kâmil ol* (G. 107, s. 300)

Gazel günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir: “İtibar ve makam için kabiliyet istemediklerine inan. Bahtın asi atına bin, o hüner (konusunda) yaya (cahil) ol. Nisan bulutu gibi (yağmurunu/bereketini) özel kimselere indirme. İhsan ışığı ile güneş olup dünyayı kapla. Kaş çatıklıkları seni keder dalgaları altında ezmesin. Ey ağlayan gözüüm meded! Himmeti geniş ol. Kimseden korkma, başkaları senden korksun. Miğfer gibi hafif (alçak, aşağı düşünceli) olma, topuz gibi cesur ol. Hızlı hareket edenler muradın tam hedefine ulaştılar. Ey sen yavaş giden! Sen de su ve çamur⁶ gibi aciz ol (olacak mısın?). Râgıp! Etsiz ayaksıza (benzer) idraksiz yolcu gibi olma. Sen, bastona muhtaç kalmayıp olgun ve çevik bir yolcu ol”.

⁶ Su ve çamur insan vücudundan kinaye olup kastedilen şey, insanın “beşer şaşar” mülâhazası içinde hata yapmasıdır.

Günümüzde dahi makam ve mevkilere ya kayırma ya da talihin yardımıyla geldiği düşüncesinin yaygın olduğu göz önüne alınırsa, Ragıp Paşa muhataplarına cesurca önerilerde bulunmaktadır. Yani ikbal yolcularının cesur, çevik, güçlü ve kararlı olmalarını salık vermektedir. Bu yolda ilerleyen kimse, kendisine sert davranılmasıyla karamsar olmamalı, kimseye dayanmadan idrak ve azmine sarılmalıdır.

3.2. Makam, Mevkî ve İstiğna Konulu Geleneksel Hikemî Yargılar: Bu grupta yer alan şiirler, Divan şiirinin genelinde mevcut olup hikemî tarzda yazan şairlerin divanlarında daha sık görülür. Ancak Koca Ragıp Paşa'nın üslubu ile çok uyumlu olan bu tür konular, onun şiirinde berceste mısralar halinde duracak kadar dikkat çekicidir. Vereceğimiz ilk örnek yine nasihat tarzındadır:

Cihân âlâyişinden dest-şûy ol râhat istersen

Kanâ 'at dâmenin elden bırakma râhat istersen

Tehî-dest olma bâr u berg-i sebzîn tâze-dâğ olsun

Harîm-i bezm-i hâsu 'l-hâs-ı aşka ruhsat istersen

Tenezzül rif'atin kesb eyle her ednâya feyzinle

Felekde mihr-i âlem-tâba benzer şöhret istersen

Bulursun sâ'id-i sîmîn-i sâkî câm-ı sahbâda

Safâ-yı hâtıra dâ'ir eger keyfiyyet istersen

Seni pâ-mâl eder vaz'-ı girânı her sebük-mağzın

Vakârı terke çek Râgıp çekilmez sıklet istersen (G. 103, s. 296)

Ragıp Paşa adeta günümüze seslenerek şöyle demektedir: “Rahat istersen dünya kirinden elini yıka; nimet istersen de kanaat eteğini tut. Aşkın en has meclisinin haremine girmek istersen cimri olma, yeşil yaprak ve meyvenin yarısı taze olsun⁷. Eğer gökyüzünde dünyayı aydınlatan güneş gibi şöhret istersen, her hakir, zavallı kimseye yardımınla tevazu yüceliğini yakala. Eğer gönül hoşluğuna dair bir şey istersen, sâkinin beyaz, gümüşüne benzer bileğini, kolunu içki kadehinde bulursun. Her kendini bilmez ağır hali seni ayak altına alır. Eğer çekilmez bir yük istersen ağır başlılığı terk et”.

Bir devlet adamı için nasihat olması da mümkün bu gazelde görüldüğü gibi Ragıp Paşa, dünya nimetlerini “kir” olarak nitelendirip rahat isteyen kimsenin bu kirden arınması gerektiğini söylemektedir. Çünkü en büyük nimet “kanaat”tır. Kişi varlıklı zamanında da zor günlerini hatırlayarak başkalarına karşı cömert olmalıdır. Zira devlet adamı ya da herhangi bir kimse parlak bir şöhret isterse karşılaştığı her muhtaca yardım elini uzatmalıdır. Aşk kavramıyla “sevgi”yi kasteden şair, içkiyle temsil ettiği bu sevgide büyük bir kudret olduğuna inanmaktadır. Devlet adamlarını, yanlarına faydasız kişiler almamak konusunda uyararak Ragıp Paşa, böyle kişilerin varlığını “çekilmez bir yük” olarak tarif etmektedir. Şairin devlet adamlarına uyarı niteliğinde yazdığı gazellerden birinin kimi beyitleri şöyledir:

Esîr-i renc ü anâ ehl-i câh u devlet imiş

⁷ Taze dağ olmak deyimini Farsça “dâğ-ı tâze şoden” tabirinden gelmiş olup “çekilen gam ve sıkıntıyı hatırlamak” (Afîfî, 1376/1996, II, s. 879) anlamındadır.

O kadr-i devleti kim bilmedik kanâ'at imiş

*Belâ-yı sohbet-i ebnâ-yı cinsi bildirdi
Behiştî Âdem'e kim gûşe-i ferâgat imiş*

*Suhan-şinâs oluyor kim ki bî-vefâ olsa
Meger zamânede gaddârlık zarâfet imiş*

*Safâ-yı tab'-ı basîretten anladım Râgıb
Cihâna kim nazarı mûcib-i basîret imiş (G. 93, s. 286)*

Beyitlerin manası şöyledir: “Güçlük ve sıkıntı esiri olanlar devlet ve makam ehlidir. (Yazık ki gerçek) devlet rütbesinin kanaat olduğunu bilemedik. Kendi cinsinden gelenlerin sohbeti Âdem'e, feragat köşesinin cenneti olduğunu bildirdi. Her kim ki vefasız olsa güzel konuşuyor. Demek ki bu zamanda gaddarlık incelik (!) demek imiş. Ragıp, gönül gözünün gücünün berraklığından, dünyaya bakışının basiret nedeni olduğunu anladım”.

Buna göre, makam ve mevkii hizmet değil de bir “esaret” gibi arzulayanların ondan sıkıntidan başka bir şey görmeleri mümkün değildir. Oysa en yüksek devlet mevkii kanaattir. Çünkü her şeyi Allah'tan isteyip gönül tokluğuyla yetinen kimse er geç talebine ulaşır. Yine Ragıp Paşa'nın söylediği gibi:

*Matlabın züll ile mahlûka müdârâ vermez
Veren Allâh'tır ey dil beg ü pâşâ vermez (G. 78/1, s. 371)*

Yani, yaratılmışlara yaranmakla muradın verilmez. Ey gönül! Veren Allah'tır, bey ve paşa vermez. Nitekim aynı doğrultudaki bir beytinde şair, yalvarma boyunu uzatıp itibar gölgesini ağırlaştırmamak yani kısaltmamak gerektiği; zira Allah'tan (yardım) gelince ölçüsüz ve hesapsızca geleceği anlamında şöyle der:

*Dirâz etme niyâzın kâmetin olma girân-sâye
Gelir feyz-i Hudâ geldikde bî-mizân u endâze (G. 146/3, s. 342)*

Müteakip beyitte ise, Hazret-i Âdem'in kendi cinsi ile yani Hazret-i Havva ile olan münasebetinin cennetten çıkarılmasına neden olduğu hatırlatılmak suretiyle bazen, köşeye çekilmenin kişiye cennet gibi gelebileceğine işaret edilmektedir. Kendi devrinde vefasızların sözden anladığına dikkat çeken Paşa, zalimliğin bile zarif sözler örtüsü altında yapıldığına dikkat çekmektedir. Son olarak gönül gözünü parlak tutan kimselerin, dünyaya basiretle baktıkları söylenmektedir. İki yüzlülük, müdara ve şatafatlı yalanların, siyaset ve devlet yönetiminde bugün de yaygın olduğunu ileri sürenlerin iddiası esas alınır, “zamane”nin çok da değişmediği (!) görülmektedir.

Ragıp Paşa, bitmez tükenmez hırs ve arzuların, gönül tokluğu memleketinin düzenini bozan bir “gaflet” olduğuna inanmaktadır. Çünkü “mülk”ün yani memleketin intizamının en büyük düşmanı gaflet nedeniyle doğan hırstır. Çoğu ülkede siyasî mücadele ve iktidar hırsının devleti uçurumun kenarına getirdiği bugün de sabitse, söz konusu beyt, adeta güncellenmiş olur:

*Sakın dest-i ferâga rişte-i tûl-i emel verme
Nizâm-ı mülk-i istiğnâya gafletle hâlel verme (G. 140/1, s. 336)*

Ragıp Paşa'ya göre mesuliyet duygusu, her şeye rağmen kişiyi köşeye çekilmekten alıkoyar. Ancak bunun makam sevdası ile karıştırılmaması gerekir. Bu mânâda şöyle der:

*Künc-i ferâga gerçi ki himmet komaz seni
Sevdâ-yı câha düşme ki râhat komaz seni* (G. 164/1, s. 360)

Ragıp Paşa bu konuda sanki son nokta kabilinde şöyle der:

*Olsak ne kadar kîse-tehî nakd-i gınâdan
İrfân ile mahsûd-ı kirâm-ı vüzerâyız* (G. 89/2, s. 282)

Beytin anlamı şöyledir: “Zenginlik nakdi hususunda ne kadar kesemiz boş olsak da irfanımız dolayısıyla, ulu vezirlerin haset ettiği kimselerdeniz”. Şair, fakir kimselerden olduğu halde, zengin bir sermaye saydığı irfanının yani anlayışının/ıdrakinin, bugünün bakanları sayılan vezirlerce kıskanıldığını iddia etmektedir.

3.3. Siyaset ve Devlet İdaresine Dair Durum Tespiti İçeren Örnekler: Bu son grupta yer alan ve sırasıyla ele alacağımız örneklerde Koca Ragıp Paşa, kendi döneminde gözlemediği ancak, “beşer” fitratının temelinde değişmediği düşünüldüğünde her dönemde geçerli sayılabilecek kimi tespitlerde bulunur. Söz konusu tespitlerin bazıları; kabiliyet ve kabiliyetlilerin siyaset ile devlet yönetiminde değerlendirilmemesi, beceriksiz ve hırslı kimselerin el üstünde tutulması, kin, nefret ve gururun devlet idaresine zararları, halkın ahlakı, idare ve kuvvet, cürm-ceza ve devlet ricalinin hali gibi konulardır.

Ragıp Paşa kendi döneminde, kabiliyetin küçümsenmesinden ve devletin beceriksiz, hırslı ve tecrübesiz ellere düşmesinden oldukça rahatsız olmalıdır ki bu hususa daha bir ehemmiyetle eğilir. Özellikle hüner ehli bilgili kişilerin talihinin devlet/yönetim konusunda acı olmasından çok şikâyetçidir. Bu konuda ilk olarak meyveli ağacın eğilmesini örnek veren Ragıp Paşa şöyle der:

*Şâh-ı pür-bâr gibi etdi şikeste kaddim
Oldu hırmân mı mesmer hüner ü ehliyyet* (G. 17/8, s. 209)

Yani, “hüner harman, ehliyyet de semereli/meyveli (bir şey) mi oldu (ki) meyve yüklü dal gibi eğip boyumu kırdılar”. Bu örnekte meseleye şüpheli gibi yaklaşan şair, şu örnekte, “hüner sahibi, haksızlık seli yarasından kurtulamaz. Onun için çalgıcı, mızrap ve teli (birbirine) çalar çarpar” diyerek kesin bir yargıda bulunur:

*Hünerver zahm-ı seylî-i sitemden olmaz âsûde
Anın'çün mutrib ki mızrâb u târı çalar çarpar*⁸ (G. 69/2, s. 262)

Ragıp Paşa, devlet kademelerinde hünerle bir yere gelinmesi konusunda oldukça karamsardır. Bugünün başbakanlığı olan sadrazamlığa kadar yükselmiş bir kimsenin itirafları gibi görünen ifadeleri olsa da şu örneklerdeki tespitleri, bulunduğu noktaya gelene kadar yaşadığı zorlukların bir fotoğrafı gibidir:

⁸ Mısraın vezni bozuk.

*Râgıb olur zamânede kim bir pul eylemez
Sanma hünerle kim bahâsını arar bulur* (G. 55/6, s. 247)

*Hünerverâna göre feth-i bâb-i genc-i ümmîd
Güşâdi haşre kalan dahme-i mutalsamdır* (G. 56/4, s. 248)

Beyitlerin günümüz Türkçesi ile söylenişi şöyledir: “*Ragıp bu zamanda, değme kimse beş para etmez. Hünerle, değerini arayıp bulacağını sanma*” ve “*Hünerli kimseler için ümit hazinesinin kapısını açmak, açılması kıyamete kalan tılsımlı türbe gibidir*”. Peki bu talihsizliğe rağmen hak eden, becerikli bir kimse makama talip olursa ne olur? Cevabı yine Paşa kendisi, şöyle vermektedir:

*Ten-i bürhen⁹ eder ol kimseyi çarh-ı gaddâr
Görse şâyeste eger hıl'at-i câha düşün* (G. 129/2, s. 315).

Yani, “*Gaddar felek, bir kimsenin omzunu makam kaftanına layık görse, hemen onu üzerinden çıkarıp çıplak bırakır*”. Burada “felek”ten kastın, tabiri caizse, politikadaki “ayak oyunları” olduğu açıktır. Bu durumda devlet ve yönetim kime kalacaktır? Paşa’ya göre tabidir ki kendini bilmezlere ya da sadece servet sahibi olanlara:

*Medârı âsiyâ-yı devletin nâ-dânedir şimdi
Cehâlet sayd-ı murg-ı kâma dâm u dânedir şimdi*

*Kumâş-ı ma'rifet kâsid metâ'-ı bender-i rağbet
Heves tahsil-i kâlâ-yı ser ü sâmanadır şimdi* (G. 167/1-2, s. 363)

Günümüz Türkçesiyle: “*Devlet değirmeninin yörüngesi şimdi, kendini bilmezlerden yana döner. Emel kuşunun avlanmasında cehâlet, tuzak ve tane gibidir. Marifet kumaşı aranmaz/değersizdir. Şimdi rağbet limanının malı heves (ve) mal-mülk kazanımıdır*”.

Bu konuda kesin çözümü Ragıp Paşa yine kendisi bulur. “*Ragıp, eğer riyakarlık hırkası gibi bir kumaşın var ise, seni de devlet omzuna süs ederler*” diyerek yönetime talip olanlara, riya ve iki yüzlülüğün her devirde geçerli olacağı konusunda uyarıda bulunur:

*Râgıb eyler seni de zîver-i dūş-ı devlet
Bir kumâşın var ise hırka-i sâlûs gibi* (G. 158/7, s. 354)

Ehliyetsiz yöneticilerin en mühim hususiyetinin kuvvet ve iktidarın getirdiği yanıltıcılık olduğuna inanan Ragıp Paşa, “*Dünyaya bel bağlayanların devlet/iktidar gururu, feleğin dönüşünün sabit olduğunu zannettirir*” der. Dolayısıyla böyle kimselerin kuvvetli halinin kalıcı olmadığına dikkat çeker:

*Gurûr-ı devlet-i ebnâ-yı dehr ider iş'âr
Ki gerdişi feleğin ber-karârdır gûyâ* (G. 7/3, s. 199)

Devlet idaresinde kaba güç ile zorbalıktan hoşlanmayan Ragıp Paşa, günümüzde siyasî bir tabir olan “yumuşak güç”ün önemini çok iyi bilmektedir:

⁹ “bürehne” kelimesi vezin gereği “bürhen” şeklinde okunmuştur.

*Olur berkende bünyân-ı adâvet zûr-ı nermiden
Hemân sen bâzû-yı saht-ı müdârâya kesel verme*

*Edersin hâk-ber-ser hân mân-ı zühd ü takvâyı
Gel ey burc-ı şehâmet zûr-ı meyden böyle bel verme*¹⁰ (G. 140/2-3, s. 336)

Koca Ragıp Paşa yukarıdaki beyitlerde şöyle demektedir: “*Düşmanlık binası, yumuşaklık gücüyle yıkılır. Sen daima, idare etmenin sıkı pazusuna gevşeklik verme. (Aksi taktirde) züht ve takva ocağını zelil edersin. Gel ey zekâ ve akıl burcu! İçki gücünden yardım bekleme*”. Güç dengelerin olmadığı ya da problemlerin güçle halledilmek istenmediği durumlarda, zekâ ve aklın ön plana çıkarılıp bir süre serinkanlılıkla durumun idare edilmesi gerektiğini vurgulayan Paşa’nın bu metodunun, bugün de geçerli olmadığını kim söyleyebilir? Böyle durumlarda zekâ ve aklın yanında bahtın da yaver gitmesi gerektiğine inanan Paşa, sıkı güçten ziyade yolunda giden “mesut talihe” inanır:

*Sâz-kâr-ı kâr-ı âlem kuvvet-i ikbâlde
Baht-ı fîrûz isteriz bâzû-yı pür zûr olmasın* (G. 130/4, s. 326)

Ragıp Paşa, o günkü devlet adamlarının bazı tavırlarından ve hallerinden de şikayetçidir. Devrindeki idarecileri “ateş huylu” ama “soğuk tavırlı” diye vasıflandırarak şöyle der:

*Âteşîn-hû yah-edâ nev-devletânı görmeyen
Nidiğün fehm eylemez ma’nâ-yı germ ü serd-i derd* (G. 26/4, s. 218)

Yani, “*Ateş huylu (ama) soğuk tavırlı/buz gibi yeni devlet adamlarını görmeyenler, soğuk ve sıcak derdinin ne olduğunu anlayamaz*”. Demek ki o günlerde, uygulamalarda sert ama halkla ilişkilere gelince çok mesafeli davranan devlet adamları varmış. Ayrıca Paşa, devrindeki “devlet büyükleri”nin iltifat, şiir ve güzel sözden anlamamalarından da rahatsızdır. Dönemin “medya”sı sayılan şair ve şiiirlerin, devlet adamları katında değeri olmadığını belirterek “*devlet büyüklerini meyhaneci ile aynı meşrepte buldum. Ey Ragıp! (Onlar artık), kaside dinlemezler, gazel almazlar (boşuna) verme*” anlamında şu beyti söylemiştir:

*Kibâr-ı devleti hem-meşreb-i pîr-i mugân buldum
Kasîde dinlemezler Râgıb almazlar gazel verme* (G. 140/6, s. 336)

Ragıp Paşa’nın siyasî rekabet ve rakiplerle ilişkiler konusunda da ibret alınacak tespit ve hükümleri vardır. Ama her şeyden önce o, söz konusu alandaki ilişkilerinde “mürüvvet”i yani mertliği ve insaniyeti esas tutmuştur. Örneğin, düşmandan intikam almanın büyük bir “safa” olduğuna inandığı halde, insaniyet ve mertliğin, kendisini intikam almaktan alıkoyduğunu belirtir:

*Düşmenden ahz-ı intikam gibi var mı bir safâ*¹¹
Râgıb bu zevke âh mürüvvet komaz seni (G. 164/5, s. 360)

¹⁰ “Bel vermek” deyimini Farsça “miyân dâden” deyiminden çeviri olup bu deyim, “yarık açmak, izin vermek ve yardım etmek” manalarında (Afifi, 1376/1996, III, s. 2425).

¹¹ Mısraın vezni bozuk.

Öte yandan, siyasî rekabette ahlak sınırlarını ve düsturlarını önemseyen Ragıp Paşa, “*insanların ayıplarını ortaya çıkarmaktansa elbiselerini soymak daha zararsızdır. (İnsanların ayıplarını ortaya çıkararak) pervîz (hükümdar) olmaktansa, bana eşkıyalık daha hoş gelir*” anlamında bir beyit söylemiştir. Bu beyit, sanki günümüz için söylenmiş kadar günceldir:

*Uyûb-ı nâsı işşâdan libâsın soymak ehvendir
Bana hoşter gelir reh-zenlik olmaktansa pervîzden* (G. 126/3, s. 321)

Devlet yönetiminde gerekli cezaların yeterince ve kararlılıkla uygulanması gerektiğine inanan Ragıp Paşa, o devrin had cezası olan idam cezasının uygulanmaması durumunda, “herkesin Mansur gibi” ilahî iddialara kadar uzanacak cürette bulunacakları kanaatindedir. Zira korku ve ümit veren cezaların, yeterince caydırıcı olmadığını belirtir:

*Eylemez Râgıb te’eddüb kimseyi havf u recâ
Da’vâ-yı Mansûr ederdî her kişî dâr olmasa* (G. 139/7, s. 335)

Onun, rüşvet ve riyakârlık konusundaki tespitleri de oldukça dikkat çekicidir. Rüşvet için, “*rüşvet almak, toplum tabiatını yerinden koparsa da/kökünden değiştirirse de sonuçta kıymetsizdir. (Zira), rüşvet alan sonunda üzengi gibi çiğnenir*” diyen Ragıp Paşa, dünyanın eziyet ve zulümle değil riya ve dalkavuklukla yıkılacağı inancındadır:

*İz’âc-ı halk olsa da bî-kıymet âkıbet
Pâ-mâl olur misâl-i rikân irtikâb eden* (G. 134/5, s. 330)

*Râgıb müdâhaneyle riyâdır zamânede
Dünyâyı sanma cevri ü sitemdir harâb eden* (G. 134/8, s. 330)

Yöneticiler için halkı tanımak her devirde önemlidir. Ragıp Paşa’nın, halkı tanımak ve ona göre tavır belirlemek isteyen yöneticilere kıymetli öğütleri vardır. Mesela halkın, yaptığı işten ve uğraşından tanınabileceğini düşünen Paşa, şöyle der:

*Hûb u zîst âsârıdır âyîne-i girdâr-ı halk
Her ne sûret tarh eder sehâr kendin gösterir* (G. 36/6, s. 228)

Beytin günümüz Türkçesi ile söylenişi şöyledir: “*halkın uğraşı/tavır aynası, güzel ve çirkinlik eserleridir. Sihirbazın, hangi sureti oluşturursa kendini ortaya koyması (gibi)*”. Kısacası, “âyinesi işidir kişinin, lafa bakılmaz” sözünde olduğu gibi. Ragıp Paşa şu örnekte, “ikbâl ve idbâr”, yani yükselme ve düşme olmasa, halkın kolay kolay terbiye olmayacağı kanaatindedir:

*Hod-ne-dânî tıynet-i merdümde merkûz ol kadar
Anlamaz pîş ü pesin ikbâl u idbâr olmasa* (G. 139/6, s. 335)

Yani, “*Kendini bilmezlik, halkın mayasına öyle yerleşmiş ki yükselme ve alçalma olmasa, (hayatın) önünü arkasını bilmez*”.

Siyaset ve devlet yönetimine dair ihtiyat ve karamsarlık taşıyan kanat ve tespitlerine rağmen Ragıp Paşa, tabiri caizse, yine de “devlete kapaklanma”nın en güzel yol olduğu düşüncesindedir:

*İntisâb-ı ehl-i devlet hâki eyler azîz
Zâ'il olmaz sıyt-ı izzet kâse-i Fağfûr'dan* (G. 133/6, s. 329)

Beyit, günümüz Türkçesi ile, “devlet ehline bağlanma zelili aziz eder. İzzet sesi, Çin/Fağfûr kâsesinden eksik olmadığı (gibi)” manasındadır. Devlet kapısından uzak nice kulaklar bu sesin hayalini kurarken kim bilir devlet erkânı, “bir dokun bin âh dinle kâse-i Fağfûr'dan” demektedir.

4. Sonuç

Koca Ragıp Paşa, hakîm devlet adamlığı kimliği ile şairliğini başarıyla imtizaç ettirmiş bir kimsedir. Onun şiirleri birebir siyaset ve devlet felsefesi ürünü olmasa da muhteva bakımından, edebiyat felsefesinin konusu olduğu muhakkaktır.

Özellikle gazellerine derç ettiği siyaset ve devlet yönetimine dair tespitler, kuru, öğretici ve didaktik olmanın ötesinde estetikdir. Bu yönüyle klâsik siyasetnamelerden ayrılır. Ancak söz konusu muhteva, diğer konular arasında dağınık ve tasnife muhtaçtır.

Koca Ragıp Paşa'nın bütün bu tespit ve hükümleri, zamanımızın da şahitliğiyle, insan ve toplum fitratının değişmezliği mülâhazasına bağlı olarak kalıcılık kazanmıştır kanaatindeyiz.

Kaynaklar:

- Afîfî, R, (1376/1996), *Ferhengenâme-i Şi'ri*, Sürûş Yay., Tahran.
- Bayburtlugil, N, (2006), *Siyerü'l-Mülûk/Siyâsetnâme*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Bolay, S. H, (2005), *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Akçağ Yay., Ankara.
- Cevizci, A, (2006), *Felsefe Ansiklopedisi C. IV*, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, YÜSBE, Van.
- Ertaylan, İ. H, (1933), *Koca Ragıp Paşa ve Fitnat*, Kanaat Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- Gibb, E.J.W, (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi C. IV*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara.
- Horata, O, (2009), *Has Bahçede Hazan Vakti/XVIII. Yüzyıl:Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara.
- İbrahim Necmî, (1338/1920), *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Koca Ragıp Paşa, (1252/1836), *Divan-ı Koca Ragıp Paşa*, Bulak Matbaası, Bulak.

- Köse, H M, (2009), “Siyasetnameler ve Edep Literatürü”, *TDV İslam Ansiklopedisi C. 37*, s. 298, TDV Yay., İstanbul.
- Levend, A. S, (1973), *Türk Edebiyatı Tarihi C. I*, TTK Yay., Ankara.
- Mehmed Tahir, (1333/1915), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Muallim Naci, (1995), *Osmanlı Şairleri*, (Yay. Haz. Cemal Kurnaz), MEB Yay., İstanbul.
- Öz, M, (2007), “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”, *Türk Edebiyatı Tarihi C. II*, s. 359-370, KBY Yay., Ankara.
- Ramiz, (1994), *Âdâb-u Zürafâ*, (Yay. Haz. Sadık Erdem), AKM Yayınları, Ankara.
- Reynaud, P.;Rials, S, (2003), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Çev. İsmail Yerguz vd.), İletişim Yay., İstanbul.
- Süleyman Sadeddin, (1928), *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul Defter Matbaası, İstanbul.
- Şemseddin Sami, (1308/1890), *Kâmûsu'l-A'lâm C. II*, Mihrân Matbaası, İstanbul.
- Taşdelen, V, (2003), *Felsefeden Edebiyata*, Hece Yay., Ankara.
- Tokel, D. A, (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ankara.
- Uraz, M, (1941), *Koca Ragıp Paşa*, Kültür Basımevi, İstanbul.
- Uzun, S.;Yolsal, Ü.H, (2003), *Felsefe Sözlüğü*, BSY Yay., Ankara.

SÜNBUZÂDE VEHBÎ'NİN KOCA RAGIP PAŞA'YA YAZDIĞI İYDİYE KASİDE

H. Dilek BATİSLAM¹

ÖZET

Sünbülzâde Vehbî XVIII. yüzyıl Divan şairlerindedir. Maraşlı olan Vehbî, ilköğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da yazdığı kasideler ve tarihler sebebiyle dönemin önemli şahsiyetlerinin meclislerine girme imkânı bulmuştur. Memuriyet hayatına müderrislikle başlayıp kadılıkla sürdüren şair, hâcegân rütbesi alıp mühimme yazıcılığı da yapmıştır. Çeşitli devlet dairlerinde görevlendirilen şairin döneminin devlet adamlarıyla da yakınlığı olmuştur.

Koca Ragıp Paşa, XVIII. yüzyıl Divan şiirinin hikemî şiir anlayışını sürdüren önemli bir şair ve devlet adamıdır. Şairliği ve devlet adamlığı nedeniyle XVIII. yüzyılın ilgi ve saygı gören simalarından biridir. Divan sahibi Koca Ragıp Paşa'nın Divanı'ndaki şiirler arasında kasidelerin az yer alması dikkati çeker. Şair, fazla kaside yazmamakla birlikte çağdaşı ya da dostu olan başka şairler onun devlet adamı kimliğine bağlı olarak kendisine kaside sunmuşlardır. Koca Ragıp Paşa'ya kaside sunan şairler arasında Sünbülzâde Vehbî'nin yanı sıra kaynakların çoğunda şairin yakın dostları olarak adları sıklıkla anılan Haşmet ve Fitnat Hanım da bulunmaktadır.

Bu makalede, Sünbülzâde Vehbî'nin çağdaşı Koca Ragıp Paşa için yazdığı 29 beyitlik ıydiye kaside incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sünbülzâde Vehbî, Koca Ragıp Paşa, Kaside, İydiye.

THE QASIDA OF BAIRAM WRITTEN BY SÜNBUZÂDE VEHBÎ TO RAGIP PASHA

ABSTRACT

Sünbülzâde Vehbî is one of the Divan poets in 18th century. Vehbî who is from Maraş studied the elementary school in here and moved to İstanbul. He found opportunity to meet some important people in İstanbul by writing qasidas and history writings. He started his business life as a teacher and ended being a qadi. And also he got the degree of 'hâcegân' and became a writer of urgent affair. He was charged in a government duty so he was close to many government people.

Koca Ragıp Pasha was a statesman and an important poet who was following the reasonable poem system of 18th century of Divan poem. He was a respectable and attractive man because of being poet and statesman in 18th century. In Koca Ragıp Pasha's Divan there are only very few qasidas which is interesting. Many of his poet friends wrote qasidas for him regarding his statesman personality even he didn't write

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, batislam@cu.edu.tr

so many qasidas. Sünbülzâde Vehbî was one of the poets who wrote qasidas for Koca Ragıp Pasha; besides him some writings say that his best friends Haşmet and Fitnat Hanım also wrote qasidas for him.

In this article, Sünbülzâde Vehbî's qasida of bairam which was 29 couplets written for Koca Ragıp Pasha will be examined and appraised.

Key Words: Sünbülzâde Vehbî, Koca Ragıp Pasha, Qasida, Bairam

Sünbülzâde Vehbî Maraş'ta Sünbülzâdeler diye bilinen bir aileye mensuptur. Dedesi devrin Maraş müftülerinden Mehmed Efendi'dir. Babası Râşid Efendi de âlim ve şairdir. Çocukluğunun ve gençliğinin bir kısmını Maraş'ta geçiren Sünbülzâde Vehbî daha sonra İstanbul'a gitmiştir. Padişahlara ve döneminin önde gelen başka devlet adamlarına kasideler sunarak onlarla dostane ilişkiler kuran şair, bu sayede Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerlerinde kadılıklarda bulunmuştur. İran'a elçi olarak gönderilmiştir. İran'dan döndükten sonra hâmlerinin güçten düşmesi sebebiyle yedi yıl yoksulluk içinde yaşayan Vehbî, sadrazam Halil Hamid Paşa'nın ilgisi sayesinde tekrar kadılığa dönebilmiştir. Sünbülzâde Vehbî Rodos'ta kadıyken Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Şahin Giray'ın idam edilmesinde etkili olmuştur. Kadılıktan azledilip Rodos'tan İstanbul'a dönen Vehbî, divanını tamamlayarak III. Selim'e sunmuştur. III. Selim dönemi Vehbî'nin hayatının en parlak devresi olmuştur. Bu dönemde "sultanü's-şuarâ" unvanını alan şair, Manisa, Siroz ve Manastır'da kadılık yapmıştır. Vehbî'ye son olarak Bolu kadılığı verilmiştir. Ömrünün kalan kısmını İstanbul'da geçiren şair, 1809'da vefat etmiştir (Kuru, 2010, s. 140; Yenikale, 2011, s. 12-18).

Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî, Divan, Lutfiyye, Nuhbe-i Vehbî ve Şevkengiz olmak üzere beş eseri vardır. Farsça-Türkçe bir sözlük olan Tuhfe-i Vehbî manzum sözlükler içinde ilgi gören sözlüklerdendir. Önceki sözlüklerde bulunmayan bazı Farsça kelimelere yer vermesi nedeniyle dikkati çeken sözlük, okullarda ders kitabı olarak da okutulmuştur. Sünbülzâde Vehbî Divanı 1253'te Bulak'ta basılmıştır. Altı bölümden oluşan hacimli divanda farklı başlıklar altında; Arapça şiirler ve Farsça Divançe'nin yanı sıra kasideler, tarihler ve gazeller yer alır. Nuhbe-i Vehbî Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Tuhfe'den daha hacimlidir ve bu eserde de Tuhfe'de olduğu gibi az bilinen kelimelere yer verilmiştir. Eser III. Selim'e sunulmuştur. Nuhbe, uzun süre derslerde okutulmuş, birkaç kez basılmış ve şerhleri yapılmış bir sözlüktür. Lutfiyye, Vehbî'nin oğlu Lutfullah için yazdığı, Nâbî'nin Hayriyyesine benzer özellikler gösteren nasihatnâme türü mesnevisidir. Edebî değerinden çok Osmanlı toplumuna yönelik değerlendirmeleriyle dikkati çeker. Şevkengiz bir zendost ile bir mahbûb dost tipinin çeşitli özelliklerinin anlatıldığı münazara türündedir. Mesnevi biçiminde yazılmış olan eserde mahallileşmenin etkileri özellikle dil ve anlatımda görülür. Sünbülzâde Vehbî'nin mensur yazılarını içeren Münşeât'ı bir yangında yok olmuştur. Ancak, bazı mektup örneklerine yazma mecmualarda ya da inşâ örneklerinin derlendiği eserlerde rastlanmaktadır (Kuru, 2010, s.141; Yenikale, 2011, s. 18-20).

Döneminin tanınmış şairlerinden ve âlimlerinden olan Vehbî zevk ve eğlenceye düşkünlüğüyle bilinir. Şiirlerinde de yer yer bu özelliğin yansıdığı görülür.

Vehbî'nin şiirlerinde mahallî unsurlar da vardır. İstanbul'u çeşitli özellikleriyle anlattığı şiirlerinde Nedîm etkisi hissedilir. XVIII. yüzyılın son sultanı'ş-su'arâsı kabul edilen Vehbî'nin şiirleri teknik ve biçim bakımından sağlam olmakla birlikte içerik açısından her zaman çok derinlikli ve başarılı bulunmamıştır (Şentürk- Kartal, 2004, s. 417-418).

Divan edebiyatının hacimli divanlarından biri sayılan Vehbî Divan'ında kasideler önemli bir yer tutar. En çok Nef'î'nin kasidelerine nazire yazan şair, Bâkî'nin "sünbül" kasidesine ve Sâbit'in Ramazaniyye'sine de nazire yazmıştır. Sünbülzâde Vehbî, III. Selim başta olmak üzere I. Abdülhamid ve III. Mustafa'ya çok sayıda kaside sunmuş, devrinin hemen hemen bütün sadrazamlarına ve şeyhülislamına kasideler sunarak mansıb isteklerini bu şekilde ifade etmiştir. İran sefaret dönüşünde yazdığı "Kaside-i Tannâne", Rodos'ta Şahin Giray'ın katli ve mahkemesinin basılarak kendisinin hapsedilmesi üzerine yazdığı "Kaside-i Tayyâre", bir tür poetika sayılabilecek "Kaside-i Kelâmiyye" (Sühan Kasidesi) gibi kasideleri geleneğin dışında farklı özellikleri olan kasidelerdir. Bu ilginç kaside örnekleri ve Divanı'ndaki kaside sayısının çokluğu dikkate alınarak Sünbülzâde Vehbî'ye kaside şairi denilmesi uygun olur (Yenikale, 2011, s. 22-23).

Bâkî, Fehîm, Sâmi, Münîf gibi şairlere nazire yazmakla beraber Vehbî'nin en çok etkisinde kaldığı şairler Nef'î, Sâbit ve Nedîm'dir. Edebî sanatların hemen hemen hepsinin güzel örneklerinin yer aldığı Divan'da îhâm, cinas, tevriye ve telmih sanatları dikkati çeker. Hatta Sünbülzâde Vehbî'nin bir îhâm sanatı ustası olduğu söylenilir (Yenikale, 2011, s. 23-24).

Çok sayıda kaside yazan, bir kaside şairi olarak kabul edilen ve kasidelerinde bazı yenilikler görülen Vehbî'nin Divanı'nda 52 kaside bulunmaktadır. Kasideler, Divan'da sunuldukları kişiler dikkate alınarak düzenlenmiştir. Divan'daki kasideler arasında bulunan 24. kaside bir ıydiyedir ve Koca Râgıp Paşa için yazılmıştır (Yenikale, 2011, s. 27).

Vehbî'nin ıydiye kaside yazdığı Koca Râgıp Paşa, verilen görevleri hakkıyla yerine getiren, üstlendiği sorumlulukları başarıyla taşıyan XVIII. yüzyılın önemli devlet adamlarından biridir. Osmanlı devletinin sıkıntılı bir döneminde altı yıldan fazla sadrazamlık görevini yürüten Koca Râgıp Paşa, genç yaşta devlet memuriyetine girmiştir. Kâtiplik, mektupçuluk, defter emniyeti vb. görevlerle bazı devlet adamlarının yanında bulunmuş, özellikle Bağdat defterdarlığı sırasında Bağdat kuşatmasının başarıyla sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu dönemdeki çabası ve gayreti nedeniyle maliye tezkireciliği görevine getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de kabiliyeti dikkate alınarak Koca Râgıp Paşa'nın devletlerarası görüşmelerin çoğuna Osmanlı devletini temsilen katılması uygun bulunmuştur. Çok çeşitli görevler üstlenen Paşa 1757 yılında sadaret makamına getirilmiştir. Kendisini bu makamdaki uzaklaştırmak isteyenlere karşı mücadele ettiği gibi, devlet bütçesinin gelirlerini arttırmak için de çaba göstermiştir. Bütçe gelirlerini giderden fazla hâle getirdiği için ödüllendirilerek padişahın kız kardeşi ile evlendirilmiştir. Koca Râgıp Paşa, ekonomik tedbirlerin yanı sıra askerlik alanında yenilikler yapılması, imar faaliyetlerinin geliştirilmesi, İstanbul'un imar ve ıslahı vb. önemli işlerle uğraşmıştır. Son zamanlarını İstanbul Koska'da bir külliye yaptırarak geçiren Koca Râgıp Paşa 1763'te vefat etmiştir (Aydiner, 2007, s. 404-405).

Râgıp Paşa sadece iyi bir devlet adamı olarak değil; nükteleri, zengin kitaplığı, kendi adına yaptırdığı İstanbul Laleli'deki kütüphanesi, şairliği, sohbetleri ve âlimlere, şairlere verdiği değerle kültür hayatına da önemli katkılarda bulunmuştur. Görev yaptığı yerlerde âlimler, mutasavvıflar ve şairlerle yakınlık kurmuş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiştir (Yorulmaz, 1998, s. 18-19; Aydın, 2007, s. 405). Devlet adamı kimliği dolayısıyla döneminin şair ve âlimleriyle yakından ilgilenen Râgıp Paşa'nın çağdaşı bazı şairlerle olan yakınlığı diğerlerinden farklıdır. Bu şairler arasında özellikle Haşmet ve Fitnat'ın ayrı bir yeri olduğuna kaynakların çoğunda dikkat çekilmiştir (Yüksel, 1977a, s. 23-33; Demirbağ, 1999, s. 52-57). Râgıp Paşa ile isimleri birlikte anılan Haşmet ve Fitnat Hanım da Koca Râgıp Paşa için şiirler yazmışlardır. Haşmet'in kasidelerinden biri Koca Râgıp Paşa Sadrazam olduğu tarihte (1 Mart 1757), Paşa'ya sunulan "târihi mutazammın" 46 beyitlik "tevfik" redifli kasidedir. Kasidede Râgıp Paşa'nın edasını yansıtan, övülenin bir şair ve âlim olduğunu hissettiren, Paşa'nın sanatkârlığına ve âlim yanına dikkat çeken beyitlerin yanı sıra klasik kasidelerde görülen alışılmış beyitlere de yer verilmiştir. Haşmet kasidesinde Paşa'ya karşı duyduğu saygı ve sevgiyi, ona verdiği önemi ifade etmeye çalışmış, kasidesinin özgünlüğü ile de övünmüştür. Kasidede Râgıp Paşa-Haşmet ilişkisinin bazı yönlerini ortaya çıkaran bilgiler de vardır. Söz konusu bilgilerden iki şairin gençlik yıllarını birlikte geçirdikleri, Râgıp Paşa'nın Haşmet'i koruyup gözettiği anlaşılmaktadır. Haşmet'in bu kaside dışında Râgıp Paşa için yazılmış başka şiirleri, Râgıp Paşa'nın gazellerine nazireleri olduğu bilinir (Yüksel, 1977a, s. 23-27).

Şair Fitnat'ın Divan'ında da Koca Râgıp Paşa'ya duyduğu saygı ve yakınlığı gösteren şiirler yer alır. Bu şiirler arasında Paşa'nın sadrazam oluşuna yazılan "tarih", "kendin gösterir" redifli gazeline nazire gazel ve bir "muammâ" sayılabilir. Fitnat'ın yazdığı şiirler, Râgıp Paşa'nın sanatına ve kişiliğine değer verdiğinin göstergesidir (Yüksel, 1977a, s. 32-33).

Râgıp Paşa, dostu olan şairlerin onun için yazdığı şiirlerden de anlaşılacağı gibi çok yönlü kişiliğiyle dirayetli ve kabiliyetli bir devlet adamı, geleceği gören kültürlü bir eğitimci, başarılı bir maliyeci ve konuştuğu dili çok iyi kullanan usta bir şair olarak döneminde daima ilgi ve saygı görmüştür. Döneminin şairlerinin yanı sıra daha sonraki dönemde de birçok şair üzerinde şiirleriyle, hikmetleri ve berceste mısralarıyla etkili olmuştur (Yorulmaz, 1998, s. 18-19; Demirbağ, 1999, s. 51-57; Aydın, 2007, s. 405). Râgıp Paşa, Şeyh Galip ve Nedîm'le birlikte anılarak üstat şairlerden sayılmıştır. Râgıp Paşa'nın etkilendiği şairler arasında İranlı şairlerden Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ve Tâlib-i Âmûlî vardır (Demirbağ, 1999, s. 42-46). Divan şairlerinden ise Nâbî, Nef'î, Nedîm ve Necâtî Koca Râgıp Paşa'yı etkilemiştir (Demirbağ, 1999, s. 24-41). Paşa, ayrıca Nâbî ekolü olarak bilinen hikemî şiirin XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Şiirlerinde atasözleri ve deyimleri sıkça kullanan Râgıp Paşa'nın bazı beyitleri atasözü gibi günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Dönemin etkisinde olduğu Sebk-i Hindî akımına çok rağbet etmeyen Râgıp Paşa'nın şiirlerinde düşünce mazmunun arkasında gizlenmek yerine doğrudan söylenmiştir. Şairin şiirlerine devlet adamı kimliği ve bilgeliği de yansımıştır (Şentürk- Kartal, 2004, s. 417-418). Râgıp Paşa'nın Münşeât-ı Râgıp, Fethiye-i Belgrad, Tahkik ve Tevfik, Divan-ı Râgıp, Mecmûa-i Râgıp Paşa, Sefinetü'r-Râgıp ve Definetü'l-Metâlib, Aruz Risalesi ve Tercüme-i Matla-ı Sa'deyn adlarıyla bilinen eserleri vardır (Yorulmaz,

1998, s. 53-54; Aydın, 2007, s. 405-406). Koca Râgıp Paşa'nın eserleri, şiirleri ve divanıyla ilgili bazı incelemeler de yapılmıştır (Yüksel, 1974-1977a-b; Yorulmaz, 1998; Demirbağ, 1999; Kesik, 2009; Kesik, 2013).

Sünbülzâde Vehbî ve Koca Râgıp Paşa'nın yaşadığı XVIII. yüzyıl, pek çok değişikliğin olduğu ve Osmanlı Devleti'nin gerilemeden çözülmüşe ilerlediği dönemdir. Divan şiiri açısından da değişim ve dönüşümün başladığı yüzyıldır. Vehbî'nin Koca Râgıp Paşa için yazdığı kasideye geçmeden önce XVIII. yüzyılda kasidede görülen farklılıklardan da söz etmek gerekir. Kaside nazım şeklinin özellikleri ve tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimle ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 1986, s. 17-77; Maziöğlu, 1992: s. 80-96; Pala, 2001, s. 564-566; Aydemir, 2002, s.133-168; Tökel, 2005, s. 1-18; Karavelioğlu, 2007, s. 253-270; Mengi, 2010, s. 148-162; Aynur-Çakır-Koncu vd., 2013). Söz konusu çalışmalarda kasidenin biçiminde ve içeriğinde meydana gelen değişikliklerin yanı sıra kasidede işlenen konuların başka nazım şekilleriyle anlatılmasına türler ve şekiller arası geçişlere, anlayış ve yöntem farklılıklarının giderek arttığına dikkat çekilmiştir. Divanlardaki geleneksel kasidelerin yerini yenilik arayışlarının da etkisiyle gazel şeklinde yazılmış methiyeler almaya başlamıştır. Mesnevinin imkânları kasidede denenmiştir. Klasik divan düzenlerinde karşılaşılmayan şekilde, kasideler hiyerarşiye göre değil kronolojiye dikkat edilerek sıralanmıştır. Kişiler yerine kavramlar için kaside yazılmaya başlanmıştır. Kâni'nin "sadakat" kasidesiyle Sünbülzâde Vehbî'nin "sühan" kasidesi bu tür örneklerdendir (Özgül, 2006, s. 207-213; Mengi, 2010, s. 148-162).

Divan edebiyatında teşbîb (nesîb) bölümlerinde bayramdan söz edilen, bayram dolayısıyla yazılan kasidelere ıydiye, bayramiye adı verilir. İydiyeler, Divan şairlerinin bayramlarda; ıyd-i fitr (ramazan bayramı) ve ıyd-i adhâ (kurban bayramı) devlet büyüklerine sundukları kasidelerdir. İçerik açısından ıydiyeler teşbîb, methiye ve dua olmak üzere temelde üç bölümden meydana gelirler. Bazı istisnalar dışında ıydiyelerin uzunluğu ortalama otuz-kırk beyittir. Kalıplaşmış başlıklarla ya da başlıksız yazılan ıydiyelerde XVI. yüzyıldan sonra uzun Farsça başlıklar kullanılmıştır. İlk ıydiyenin ne zaman ve hangi şair tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak XV. yüzyıl Divan şairi Ahmed Paşa'nın divanındaki iki ıydiyenin türün bilinen ilk örnekleri olduğu düşünülmektedir (Uzun, 1999, s. 222-223).

Bayrama göre değişse de ıydiyelerde, genellikle bayrama kavuşmanın sevinci ve coşkusu, bayram günlerinin nasıl geçirilmesi gerektiği, bayram yerleri, törenler ve eğlenceler tasvir edilir. Başlangıç dönemi ıydiyelerinde kaside yazılan kişilere yönelik, kalıplaşmış, geleneksel övgüler yer alırken özellikle, XVIII. yüzyıldan sonraki örneklerde kalıpların dışına çıkılarak mahallî ve yerli unsurlara daha çok yer verilmiştir (Uzun, 1999, s. 223).

Ramazan bayramı şevval hilâlinin görünmesiyle başladığından ramazan ıydiyelerinin ilk beyitlerinde ramazâniyelerdeki gibi hilâl ile ilgili mazmunlar bulunur. Kurban bayramı dolayısıyla yazılan ıydiyelerde nükteler kurban merkezlidir. İydiyelerin övgü bölümü diğer bölümlere göre daha uzun olup övülen kişinin özellikleriyle bayramlar ve bayramlarda yaşananlar arasında edebî sanatlardan yararlanılarak çeşitli ilgiler kurulmuştur. Dua beyitleri ıydiyelerin sonunda yer alır (Uzun, 1999, s. 223).

Sarayda ve devlet kademelerindeki bayramlaşma törenleri, halk arasındaki bayram ziyaretleri, kına yakma, el öpme, bahşiş verme, hediyeleşme, mesire yerlerine gitme vb. bayram gelenekleri ile ilgili tasvirler de ıydiyelerde sıkça yer alır. İstanbul'un Eyüp, Kâğıthane, Sâdâbâd, At Meydanı, Vefa, Tophane, Üsküdar gibi gezinti ve eğlence yerleri de bayram şiirlerinde anlatılmıştır. Ayrıca müzik de bayram kutlamalarının önemli bir unsuru olarak çeşitli yönleriyle bayram kasidelerinde ele alınmıştır (Uzun, 1999, s. 223-224).

Sünbülzâde Vehbî bir kaside şairidir. Vehbî'nin kasideleri hem sayıca çokluğu hem de geleneksel kasidelerden ayrılan yönleriyle dikkati çeker. Şairin Koca Râgıp Paşa için yazdığı incelediğimiz kaside; biçim, içerik, dil ve anlatım özellikleri dikkate alındığında büyük ölçüde kaside geleneğine uygun görünmektedir. Kasidede kullanılan başlık şiirin Râgıp Paşa'ya yazılmış bir bayram kasidesi olduğunu ifade etmektedir. Kaside 29 beyittir. İlk 5 beyit nesib bölümüdür. 6. beyit methiyeye geçişi sağlayan girizgâh beytidir. 7-20. beyitler arasında Paşa'nın övgüsü yapılmış 21. beyitte tegazzüle geçileceği haber verilmiştir. 22-26. beyitler arasında 5 beyitlik gazel vardır. 27. beyit duaya geçiş beytidir. Son iki beyitte de dua edilerek kaside bitirilmiştir. Kasidede genel olarak klasik kasidelerde olan hemen hemen bütün bölümler (fahriye hariç) bulunmaktadır. Beyit sayısı açısından kaside 29 beyit olduğu için genel olarak alt sınır kabul edilen 33'ten az beyitlidir. Kasidenin vezni sık kullanılan aruz vezinlerindedir. Kasidede redif yoktur. Kafiyeli kelimelerin benzerleri farklı beyitlerde aralıklı olarak "hilâl-i şevvâl-mâh-ı şevvâl" ya da "nûr-ı kemâl-İbn-i kemâl" örneklerindeki gibi tekrar edilmiştir.

Kasidenin nesib bölümündeki beyitlerde kaside ramazan bayramı nedeniyle yazıldığı için ramazaniyelerde olduğu gibi daha çok hilalle ilgili tasvir ve benzetmelere, hilalin özelliklerine, bayramın habercisi olduğuna yer verilmiştir. Girizgâh beytinin ardından gelen methiye bölümünde Cem, Vassâf-ı hayâl, İbn-i Kemal, İbn-i Abbâd gibi tarihsel kişilerden de söz ederek şair, Râgıp Paşa'nın kişisel özellikleri ve vasıflarıyla ilgili övgüler yapmıştır. Övgüler Paşa'nın kişilik özellikleri, vezirliği, olgunluğu, aklı, kararları, hikmet sahibi olması, şairliği, inşâ yazarlığı vb. yönleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tegazzüldeki gazel âşikâne olmakla birlikte kasidenin ıydiye olması nedeniyle "oruç bozmak, ayrılık orucu, kavuşma bayramı" gibi ramazan ve bayramla ilgili benzetme ve hayallere de rastlanmaktadır. Gazelde bulunan "câme-i al, şal, gülgülî şal, şuh, âteşin ruh" vb. unsurlar Nedîm'in gazellerindeki edayı çağrıştırmaktadır. Dua bölümünde bayram müjdesinin verdiği sevinçten, günlerin bayram gecelerin kadir gibi binlerce ay ve yıl devam etmesi isteği dile getirilmiştir.

Dil ve anlatım açısından bakıldığında methiye bölümü dilin en ağır olduğu bölümdür. Genellikle kasidelerin çoğunda da durum böyledir. Methiyede şair ikiden çok kelimeden oluşan uzun Farsça tamlamaları, Arapça, Farsça kelimeleri sıklıkla kullanmıştır. Telmih, teşbih, tezat, tenasüp, mübalağa gibi sanatlara başvurulmuştur. "Ayağına yüz sürmek, eteğine yüz sürmek, bayram etmek, vebal almak" vb. deyimlere de yer verilmiştir.

Vehbî'nin Divanı'nda şairin Koca Râgıp Paşa'ya yazdığı ıydiye kaside dışında iki ıydiye daha bulunmaktadır. Bunlardan biri III. Selim'e yazılan 49 beyitlik kaside diğeri de Şeyhülislam Mehmet Kâmil Efendi'ye Eskizağra mansıbı için yazılan 26

beyitlik ıydiyedir (Yenikale, 2011, s. 27-28). Vehbî'nin III. Selim için yazdığı ıydiye ramazaniyelerdeki gibi hilalle ilgili tasvirleri dolayısıyla kayda değerdir (Uzun, 1999, s. 223). Aşağıda Vehbî'nin Râgıp Paşa'ya yazdığı ıydiye kasidesiyi ve bugünün diline çevirisini veriyoruz:

‘İYDİYE BE-MERHÛM RÂGİB PAŞA

(Fe’ilâtün / Fe’ilâtün / Fe’ilâtün / Fe’ilün)

1 Cebhe-i ‘îd-i sa’îd üzre edip ‘arz-ı cemâl
Ham-ı ebrûsunu gösterdi hilâl-i şevvâl

(Şevvâl hilali, kutlu bayramın alında (menzilinde), yüzünü ortaya çıkarıp kaşının kıvrımını gösterdi)

Beyitte şevvâl² hilâlinin görünmesinin bayramın gelişini müjdelemesine dair bir tasvir yapılmıştır. Şevval hilali kişileştirilmiş, şekil özelliğiyle kıvrımlı bir kaşa benzetilmiştir.

2 Ne hilâl ehl-i diliñ câm-ı hilâlî-âsâ
Sînesin cûş-ı neşât ile eder mâl-â-mâl

(Ne hilal! Gönül ehlinin sinisini hilal kadehi gibi sevinç coşkusuyla dopdolu eder)

Hilalin özellikleri anlatılmaya devam edilmiş, ortaya çıkmasıyla gönül ehlinin hilâlî kadehten³ coşmaları gibi coşkuya kapılmalarına işaret edilmiştir. Bayram coşkusunun gücü vurgulanmıştır.

3 Ne hilâl eyledi şîrîn-dehen-i şîr ü şeker
Tıfl-ı bî-dâye-i dil eyler iken istihlâl

(Ne hilal! Gönülün dadısız çocuğu doğar doğmaz ağlarken şeker ve sütle ağzını tatlandırdı)

Hilalin güçlü etkisiyle ilgili benzetme ve hayallere yer verilerek, dadısız bir çocuğa benzeyen gönülün hilalin ortaya çıkmasıyla birden bire sanki süt ve şekerle beslenmiş, ilgi görmüş gibi canlandığına dikkat çekilmiştir.

4 Müjde-i ‘îdi bu şehre getirip bir gecede
Râh-ı yek-mâheyi tayy etdi ‘ale’l-isti’câl

(Bir gecede bayram müjdesini bu şehre getirip bir aylık yolu aceleyle geçirdi)

Hilal ortaya çıkarak bir gecede bayram müjdesini getirip bir aylık yolu (bir ay süren ramazan günlerini) aceleyle tamamlamıştır. Bayram hilalinin Ramazanın bittiğini haber verdiği belirtilmiştir.

² Şevval ayı Arabi ayların onuncusudur, ilk üç günü şeker bayramıdır.

³ Kadeh çeşitleri arasında hilalle kurulan benzerlik nedeniyle hilâlî kadeh de sayılır. Bu konuda bk. Cemal Kurnaz, “Câm” mad., *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yaynevi, C. 7, İstanbul, 1993, s. 41-42.

5 Eder âfâka selâm-ı meh-i 'îdi teblîg

İnhinâ sûreti gösterse 'aceb mi o hilâl

(Ufuklara bayram ayının selamını bildirir, o hilal yay şeklini gösterse tuhaf mı?)

Hilal görünerek bayram ayının selamını her yere duyurmuştur, bu nedenle onun yay gibi eğilip bütün ufukları kaplamasına şaşılmaz. Çünkü hilal zaten şekil olarak da yaya benzer.

6 'Îd-i destûr-ı felek-rif'ati tebrîke gelip

Vech-i ta'zîm ile dâmânına eyler rû-mâl

(Yüce felek izinle bayramını kutlamaya gelip saygısı sebebiyle (Paşa'nın) eteğine yüz sürer)

Hilal'in feleğin izniyle bayram kutlamasına gelip saygıyla Paşa'nın eteğine yüz sürdüğü söylenerek, hilale ilgili beyitlerin ardından Râgıp Paşa'nın övgüsüne, methiyeye geçilmiştir.

7 Dâmen-i lafzına rû-mâl ile ya'nî meh-i 'îd

Mihr-i fazlından olur muktebes-i nûr-ı kemâl

(Yani bayram ayı (Paşa'nın) sözünün eteğine yüz sürmekle faziletinin güneşinden olgunluk nuru almış olur)

Bayram ayı (Paşa'nın) söz eteğine yüz sürerek fazilet güneşinden olgunluk nuru almış olur ifadesiyle de methiye devam eder. Râgıp Paşa'nın olgunluk ve faziletine dikkat çekilir.

8 Âsaf-ı saf-şiken ü safder-i Cem-mertebe kim

Böyle tahrîr eder evsâfîm Vassâf-ı hayâl

(Düşman saflarını bozan vezir ve düşman saflarını yaran Cem mertebeli yiğit, Vassâf-ı hayâl özelliklerini böyle yazar)

Beyitte, Paşa'nın düşman karşısındaki yiğitliğine, kahramanlığına işaret edilmiştir. Cem gibi yiğit olduğu vurgulanırken, Vassâf'ın Hayâl-i Behcet-âbâd (İpşirli, 2012, s. 560) adıyla bilinen, yöneticilerin özelliklerine değinen, nasihâtnâme türü eserine ve devlet adamlarının sahip olması gereken niteliklere de gönderme yapılmıştır.

9 Sadr-ı dîn-perver-i hem-nâm-ı Resûlü's-sakaleyn

Râgıb-ı hayr u rızâ-cû-yı Hudâ-yı müte'âl

(İnsan ve cinlerin peygamberi, Hz. Muhammed ile adı bir olan, dine hizmet ve yardım eden sadrazam, yüce Allah'ın rızasını arayan ve hayırlı Râgıp)

Râgıp Paşa'nın dine hizmet eden, inançlı ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışan bir kimse olduğu vurgulanmıştır.

10 Feyz-yâb-ı eser-i mebde'-i feyyâz-ı hred

Cümle ef'âl-i pesendîde-i 'akl-ı fa''âl

(Akıl bolluğunun başlangıcının etkisiyle feyiz bulan; bütün işleyen, yapıcı aklın, beğenilmiş işleri)

Paşa'nın övgüsüne devam edilmiş ve akılcı davranarak beğenilen işler yaptığı anlatılmıştır.

11 Dikkat-i re'yi olup sâni-i 'Akl-ı Evvel
Zât-ı vâlâ-güheri cevher-i zâtfiye misâl

(Kararlarının inceliği, isabeti ile akl-ı evvelin ikincisi (gibi) değeri yüce zâtı, zâti cevhere örnek olup..)

İsabetli kararlar veren Paşa'nın bu kararlarıyla övgüyü hak ettiği belirtilmiştir.

12 Müncelî âyine-i tab'ına her sûretde
Hüsn-i tedbîre muvâfık ne ise sûret-i hâl

(İçinde bulunulan hâle, yerinde tedbire ne uygun ise, her şekli yaradılışının aynasında parlar. Yani yaradılışı, içinde bulunulan duruma uygun, yerinde çözümler bulmaya müsaittir)

Bu beyitte Koca Râgıp Paşa'nın yaradılıştan gelen, içinde bulunulan duruma uygun, yerinde kararlar verip çözüm üretme kabiliyetine sahip olduğu ifade edilmiştir.

13 Pertev-i lutfu ziyâ-bahş-ı meh ü mihr olsa
Tâ ebed ola masûn-ı eser-i naks u zevâl

(Cömertliğinin, lutfunun aydınlığı güneş ve ayın aydınlığını verse, sonsuza kadar bitme ve eksilme belirtisinden korunmuştur, sağlamdır)

Paşa'nın lutfunun aydınlığının çokluğu, mübalağa yapılarak, "güneşe ve aya sonsuza kadar ışık verse tükenmez" denilerek anlatılmıştır.

14 Vüzerâdan bu kemâlâta kim olmuş mazhar
Aña nisbet ile nâkıs görünür İbn-i Kemâl

(Vezirlerden bu olgunluklara kim sahip olmuş? Ona kıyasla İbn-i Kemâl eksik görünür)

Vezirler içinde Koca Râgıp Paşa'nın olgunluğuyla müstesna bir yere sahip olduğu, İbn-i Kemal'in olgunluğunun bile Paşa'nın olgunluğu yanında eksik kalacağı söylenerek dile getirilmiştir. İbn-i Kemal'e⁴ telmih yapılmış ve onunla kıyaslanmıştır.

15 Şi'r-i hikmet-eseri râz-küşâ-yı i'câz
Tavr-ı inşâ-yı füsûn-perveridir sihr-i helâl

(Hikmet eseri şiiri icaz sırlarını açar, büyüleyici inşâ üslubu sihr-i helal gibidir)

Koca Râgıp Paşa'nın hikemî şiir yazdığı ve inşâ üslubunun özelliği anlatılmıştır. Böylece Paşa'nın şiir ve inşâ konusundaki yeteneğine dikkat çekilmiştir.

16 Fazl u 'irfâni egerçi mesel-i sâ'irdir

⁴ Şeyhülislâm, tarih yazarı Kemalpaşazâde adıyla bilinen âlim, şair. Bu konuda bk. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde" mad. *DİA*, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2002, s. 238-240 vd.

Darb-ı şemşîri de ‘âlemde durûb-ı emsâl
(Fazilet ve irfanı her ne kadar (dillerde) dolaşan söz olsa da kılıcının vuruşu da dünyada atasözleri gibidir)

Paşa'nın fazilet ve irfanının dillere destan olduğu, kılıcının vuruşunun da atasözü gibi anlatıldığı söylenmiştir. Böylece hem faziletli bir devlet adamı olması hem de kahramanlığı övülmüştür.

17 Lutfi hâsiyyet-i iksîr verir hâke velî
Bâd-ı kahrı eder âteş gibi âbî iş'âl
(Cömertliği toprağa iksir özelliği verir, ancak kahrının rüzgârı suyu ateş gibi tutuşturur, alevlendirir)

Dört unsurdan yararlanılarak Paşa'nın kişilik özellikleri anlatılmıştır.

18 Dâverâ dâdgerâ sadr-ı mu'âllâ-kadrâ
Fahr eder pâyiñi takbîl ile ehl-i ikbâl
(Ey vezir! Ey insafli, adaletli, değeri yüce sadrazam, ikbal sahibi olanlar ayağını öpmekle övünür)

Koca Râgıp Paşa'nın insafli, adaletli, değerli bir sadrazam olduğu ve ikbal sahiplerinin dahi onun ayağını öpmekle övünecekleri söylenmiştir.

19 'Add olunsaydı 'ibâd-ı der-i iclâlînden
İbn-i 'Abbâd'a olurdu sebab-i câh u celâl
(Büyükük kapısının kulları, ibadet edenleri sayılsaydı, İbn-i Abbâd'a yücelik ve makam sebebi olurdu)
Râgıp Paşa'nın kullarıyla İbn-i Abbâd⁵ arasında bir kıyaslama yapılmış ve Paşa üstün tutulmuştur.

20 Kâle-i yek-şebe-i nazmımı çespân diyemem
Düş-ı evsâfîña ey âsaf-ı zîbende-hisâl
(Ey huyları güzel, süslü vezir, vasıflarının omzuna, şiirimin bir gecelik kumaşı uygun diyemem)

Şair, şiirindeki övgülerin değerli bir kimse olan Paşa'nın vasıflarını anlatmak için çok uygun olduğunu söyleyemeyeceğini belirtir.

21 Bârî dâmânîni takbîl ü du'â zeylinde
Edeyim bir gazel-i pâk ile tezyîl-i makâl
(Bâri eteğini öpeyim ve dua devamında temiz bir gazel ile söze devam edeyim, sözü sürdürüyüm)

Sözünü bir gazelle sürdürmek istediğini dile getiren şair, tegazzüle geçer.

⁵ Muhtemelen burada Abbâdî hanedanının kurucusu şair ve âlim devlet adamına gönderme yapılmıştır. Bu konuda bk. Mehmet Özdemir, "İbn-i Abbâd, Ebü'l-Kâsım" mad. *DİA*, C. 19, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 265-266.

22 Reng-i ruhsârîna uymuş ne güzel câme-i al

Gonçe-i hüsn idiñ açmış seni bu gülgülü şâl

(Yanağının rengine kırmızı elbise ne güzel uymuş. Güzellik goncasıydın bu güllü, gül renkli şal seni açmış)

Sevgilinin yanağının rengiyle kırmızı elbise renk bakımından birbirine uymuş, güzellik goncası olan sevgiliye gül renkli şal da çok yakışmıştır.

23 Gerden-i sîmiñi seyr etmege pek müştâkız

Şâlı nâz ile sarıp boynuña gel alma vebâl

(Gümüş rengi gerdanını seyr etmeye çok özlem duyuyoruz. Boynuna naz ile şalı sarıp gel vebal alma)

Sevgilinin gerdanına özlem duyan âşık, onun gerdanını şalla kapatıp görmesini engellemesini istemez. Boyuna nazla şal almak, âşığa eziyet edip onun gerdanı görmesini engellemek nedeniyle vebal almak olarak değerlendirilmiştir.

24 Bize bozdurdu ‘akîdeyle siyâmı ol şûh

Bûse-i nukl-i lebi bezme edip nakl-i nevâl

(O şuh, dudağının mezesinin busesini meclise bahşış olarak gönderip yeminle bize orucu bozdurdu)

Şuh sevgili meclise busesini meze niyetine bahşış olarak gönderip âşıkların yeminini ve oruçlarını bozdurmuştur.

25 Micmer-i ‘aşka koyup yakdı dil-i ‘uşşâkı

Âteşin ruhları üstündeki ‘anber gibi hâl

(Ateşten yanakları üzerindeki anber gibi ben, âşıkların gönüllerini aşk buhurdanına koyup yakdı)

Sevgilinin ateş yanakları üzerindeki amber ben âşıkların gönlünü aşk buhurdanına koyup yakdı.

26 Vehbiyâ rûze-i hicrâna tahammül müşkil

‘Âkıbet olmasa ger vâsıta-i ‘îd-i visâl

(Ey Vehbî! Ayrılık orucuna tahammül zor. Eğer sonunda kavuşma bayramına aracı olmasa)

Şair, eğer sonunda kavuşma bayramına vesile olduğu bilinmezse ayrılık orucuna dayanmak zor diyerek ayrılığa ancak kavuşma umuduyla tahammül edilebileceğini söyler.

27 Yüz sürüp pâyına ol âsafîñ etdiñ bayram

Turmayıp hayr-du’â resmini eyle ikmâl

(O vezirin ayağına yüz sürüp bayram ettin. Durmayıp hayır dua usulünü eksiksiz yerine getir, tamamla)

“O vezirin ayağına yüz sürüp bayram ettin durma hayır dua etme usulünü tamamla” diyerek şair, bu beyitten sonra duaya geçer.

28 Müjde-i 'îd ile tâ böyle gelip âfâka
Neşr-i envâr-ı meserret ede mâh-ı şevvâl

(Bayram müjdesiyle böyle ta ufuklara gelip şevval ayı sevinç nurlarını yayılmış ede)

Şevval ayı ta ufuklara kadar bayram müjdesiyle gelip sevinç nurlarını her yere yaysın.

29 Müteyemmin ede Hak 'îd-i sa'îdin her dem
Rûzu 'îd ü şebi Kadr ola hezârân meh ü sâl

(Her zaman Allah mutlu bayramını uğurlu ede. Binlerce ay ve yıl gündüzü bayram ve gecesi Kadir ola)

Beytte her zaman bayramın mutluluk ve huzur verici olması, binlerce ay ve yıl gündüzlerin bayram gecelerin Kadir gibi olması temenni edilmiştir.

Sonuç

Koca Râgıp Paşa döneminin önemli görevler üstlenmiş devlet adamı olması ve şair kimliği dolayısıyla kendisine saygı ve sevgi duyulan bir şahsiyettir. Râgıp Paşa'nın gerek zamanının devlet adamları gerekse âlim ve şairleriyle olan yakınlığı da onun değerini ve ilgi gördüğünü kanıtlamaktadır. Râgıp Paşa'ya verilen değer en önemli kanıtlarından biri de çağdaşı ya da dostu olan şairlerin onun için yazdığı şiirlerdir. Sünbülzâde Vehbî'nin Râgıp Paşa için yazdığı incelediğimiz ıydiye de bu tür örneklerdendir. Vehbî, yazdığı ıydiye kasideyle Râgıp Paşa'nın kişilik özelliklerini, hikmet ve hikemî şiirle olan bağlantısını çağrıştıracak şekilde bazı tarihî kişilere ve onların özelliklerine de göndermeler yaparak anlatmaya çalışmıştır. Onun olgunluğuna, yerinde kararlarına, aklına, hikmetli şiirlerine, inşâ üslubuna, sanatlı söz söyleme kabiliyetine, devlet adamı olarak değerine dair düşüncelerini geleneksel telmih, motif ve benzetmelerden yararlanarak ifade etmiştir. Şiiriyle Râgıp Paşa için iyi dileklerini ortaya koyarak Paşa'ya verdiği değeri ve ona duyduğu saygıyı dile getirmiştir.

Şair ve devlet adamı kimliğine sahip Koca Râgıp Paşa gibi tarihî şahsiyetlerin hayatı ve kişilik özellikleriyle ilgili yeterince bilinmeyen yönlerin ortaya çıkarılmasında söz konusu kimseler için şair dostlarının veya çağdaşlarının yazdıkları değerlidir. Sünbülzâde Vehbî, Haşmet, Fıtnat gibi Paşa'nın çevresindeki kişilerin Paşa'ya yazdıkları onun hayatıyla ilgili ipuçlarına ulaşılmasına az da olsa katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, divan edebiyatı dönemine ait edebî metinler, özellikle tarihî ve sosyal arka planın daha geniş olduğu düşünülen kasideler, dikkatli bir gözle incelendiğinde, tarihsel bilgiler açısından değerlendirildiğinde, şair ve devlet adamı kimliği olan tarihî şahsiyetlerin tanınmasında ve bazı özelliklerinin belirlenmesinde, onların kişilik ve kimliklerine dair bilgiler edinilmesinde önemlidir diyebiliriz.

Kaynaklar

Aydemir, Y, (2002), "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig Yaz*, S. 22, s. 133-168.

Aydiner, M, (2007), "Râgıp Paşa" mad., *DİA*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 403-406.

Çavuşoğlu, M, (1986), “Kasîde”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417, TDK Yay., Ankara, s. 17-77.

Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Van.

Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII, (2013), *Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*, Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Klasik Yayınları, İstanbul.

İpşirli, M, (2012), “Vassâf Abdullah Efendi” mad., *DİA*, C.42, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 559-560.

Karavelioğlu, M. A. (2007), “Klasik Türk Edebiyatında Kaside”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi I*, C. 5, S. 9, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, s. 253-270.

Kesik, B, (2009), “Koca Râgıb Paşa’nın Şiirlerinde Sebki Hindî Tesiri”, *Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, Eskişehir, s.150-169.

_____, (2013), “Koca Râgıb Paşa’nın Şiirlerinde Hikemî Tarz”, *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, Akademik Kitaplar, İstanbul, s.435-456.

Kurnaz, C, (1993), “Câm” mad., *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 41-42.

Kuru, S. S, (2010), “Sünbül-zâde Vehbî” mad., *DİA*, C.38, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 140-141.

Mazıoğlu, H, (1992), *Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Mengi, M, (2010), “18. yüzyıl Kasidediliğine ve Gazelciliğine Değişim Penceresinden Bakış”, *Divan Şiiri Yazıları*, 2. Baskı, Akçağ Yay. Ankara, s.148-162.

Özdemir, M, (1999), “İbn-i Abbâd, Ebü’l-Kâsım” mad. *DİA*, C. 19, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 265-266.

Pala, İ, (2001), “Kaside” mad., *DİA*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 564-566.

Sünbül-zâde Vehbî, (2011), *Dîvân*, (haz. Ahmet Yenikale), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

Şentürk, A. A- Kartal A, (2004), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul.

Tökel, D. A, (2005), “Türk Cihân Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasideler”, *Millî Eğitim Dergisi*, Yıl: 33, S. 166, Ankara, s. 1-18.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 83-96

Turan, Ş, (2002), “Kemalpaşazâde” mad. *DİA*, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, s. 238-240.

Uzun, M, (1999), “İydiyye” mad. *DİA*, C.19, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 222-224.

Yorulmaz, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yüksel, S, (1974), “Koca Ragıp Paşa'nın Bilinmeyen Gazelleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi*, C. 6, S. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 77-80.

_____, (1977a), “Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. I, Ankara, s. 23-33.

_____, (1977b), “Koca Ragıp Paşa'nın Ramazâniyyesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. I, Ankara, s. 44-46.

KOCA RÂĞIB PAŞA'NIN "KİTÂB" REDİFLİ GAZELİ

Mehmet Korkut ÇEÇEN¹

ÖZET

Koca Râğib Paşa XVIII. yüzyılın meşhur şairlerindedir. Bir devlet adamı olan Râğib Paşa edebî, tarihî, siyasî ve dinî eserler kaleme almıştır. Paşa'nın Divan'ı ise onun şairlik kudretini ve üslup sahibi bir şair olduğunu gösterir. Bu çalışmada Koca Râğib Paşa Divanı'nda bulunan "kitâb" redifli gazel ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğib Paşa, XVIII. yüzyıl Türk edebiyatı, kitap.

GAZEL OF KOCA RÂĞIB PASHA WITH "KİTÂB" REDİF

ABSTRACT

Koca Râğib Pasha is among the famous XVIIIth century poets. A statesman, Râğib Pasha produced works on literature, history, politics and religion. His Divan reveals his great talent as a poem as well as it reveals the fact that Pasha has a distinctive style of his own. This study aims to make a general examination of the gazel in his Divan with "kitâb" redif.

Key Words: Koca Râğib Pasha, XVIIIth century Turkish literature, book.

Koca Râğib Paşa (ö. 1763), XVIII. yüzyılın önemli şahsiyetlerindedir. Asıl adı Mehmed'dir. Babası Şevki Mehmed Efendi gibi Defterhâne'de çalışır; orada kitâbet, inşâ, hesap ve defter usullerini öğrenir. Defterhâne'de ona Râğib mahlası verilir. Çeşitli devlet kurumlarında mektupçuluk, kâtiplik, defter eminliği, cizye muhasebeciliği, maliye tezkireciliği, defterdarlık, sadâret mektupçuluğu, reisülküttaplık (dış işleri bakanlığı) gibi görevlerde bulunur. Mısır, Rakka ve Halep valiliklerini yürütür. 29 Şubat 1757'de sadrazam olur. Sadâreti boyunca memleketin gelişmesi ve halkın refah seviyesinin yükselmesi için birçok yararlı işler yapar. Doğu ve Batı'yı iyi tanıyan Râğib Paşa, Osmanlı Devleti'nin İran ve Avrupa ülkeleriyle olan münasebetlerinde aldığı görevlerde oldukça başarılıdır (Baykal, 1997, s. 594-596; Aydın, 2007, s. 403-405). 8 Nisan 1763'te vefat eden Râğib Paşa, kendi yaptırdığı kütüphanenin bahçesine defnedilir (Baykal, 1997, s. 596). Ahmed Nüzhet Efendi'ye göre, çağdaşları, Râğib Paşa'nın âteşin fikirli, güzel yüzlü, sağlam akideli, konuşmaları latif, ifadesi tatlı, çeşitli ilimlerde bilgisi olan yüksek ahlaklı bir zat olduğuna, ömrü boyunca vaktinin çoğunu kitap okuyarak geçirdiğine ve başlıca zevkinin ilmi meselelerle uğraşmak olduğuna şahadet ederler (Karahan, 1997, s. 596).

¹ Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, korkut.cecen@inonu.edu.tr

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

Râgıb Paşa şairliği, münşîliği ve nükteleri ile de tanınır. Görev yaptığı yerlerde âlimler, mutasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuş; kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiştir (Aydiner, 2007, s. 405). Kitaplara düşkünlüğü bilinen Paşa'nın küçük yaştan itibaren biriktirdiği kitapları, zengin bir kütüphane meydana getirecek seviyededir. Konağındaki kütüphanede kitaplarının bakımıyla görevli bir de yardımcısı vardır (Erünsal, 2007, s. 406). Vefatından bir yıl önce Laleli'de yaptırmaya başladığı kütüphane, mektep ve şadırvan Şubat-Mart 1763'te tamamlanarak hizmete girer. Râgıb Paşa, hazırlattığı vakfiyesiyle kütüphane ve mektebin idaresi ile bakımı için gerekli personeli tayin eder (Erünsal, 2007, s. 405-406). Sıbyan mektebinin hocalarına ve talebelerine maaş vakfeder (Yorulmaz, 1998, s. 20) ve kütüphane görevlilerinin barınmaları için evler tahsis eder. Eski kütüphanelerde görülmeyen hâfız-ı kütüb yamaklığı, gece nöbeti gibi yeni hususlar da kütüphane vakfiyesinde yer alır (Erünsal, 2007, s. 406).

Koca Râgıb Paşa, ilim ve edebiyata çok önem verir; kendisinin de katıldığı kültürel faaliyetlerin çoğalması için gayret gösterir. Evi, âlimlerin ve şairlerin toplanma yeridir. Birçok şairi etkilemiş ve şiirleri çok okunmuştur (Yorulmaz, 1998, s. 20). Paşa'nın atasözü niteliğindeki beyitleri bugün bile dillerde dolaşmaktadır.

Devrinin önemli edipleri arasında ismi zikredilen Râgıb Paşa, Sâib-i Tebrizî (ö. 1671) ve Nâbî (ö. 1712) etkisindeki hikemî şiirleriyle dikkati çeker (Karahana, 1997, s. 597). Şairlikteki şöhretini bu hikmetli şiirleriyle elde eder (Yorulmaz, 1998, s. 33). Divanı, onun üslup sahibi bir şair olduğunu gösterir. Resmî ve özel yazılarından meydana gelen münşeati vardır. *Mecmua-i Râgıb Paşa* Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler ile mensur parçalardan oluşur. *Tahkik ve Teyfik* ise İran ve Osmanlı Devleti arasındaki barış görüşmelerini anlatan diplomasiye dair meşhur bir eserdir (Aydiner, 2007, s. 406). Aruz ve siyere dair eser yazar. Abdurrezzak Semerkandî'nin *Matlau's-sa'deyn* ve Mirhond'un *Ravzatu's-safâ* adlı eserlerinin tercümesi ise yarım kalmıştır (Yorulmaz, 1998, s. 53-54).

Bu çalışmada, bir kitap dostu olan Koca Râgıb Paşa'nın divanında dikkatimizi çeken "kitâb" redifli gazelini ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağız.

Kitap, Arapça "ketebe: yazdı" fiilinden türemiştir. Mütercim Âsım Efendi *Kâmus Tercümesi*'nde kitaba kelâm, mektup, mektup sayfası, yazı yazmak, üzerine yazı yazılacak şey, yazı yazılmış sayfa, Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat vb. anlamlarını verir ve Kur'an-ı Kerîm'de kitap için vahiy, fârz, hüküm, kader ve kaza anlamları verildiğini dile getirir (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 628-629). Şemseddin Sâmî ise kitap için, yazılmış veya basılmış ve bir kabın içinde dikilmiş kâğıtlar mecmûu anlamını verir (Şemseddin Sâmî, 1999, s. 1144).

Klasik Türk şiiri geleneğinde kitâb sözcüğünün redif olarak kullanılması pek yaygın değildir. Tespit edebildiğimiz kitâb redifli gazellerin en eskisi tezkire yazarı Latîfî'ye (ö. 1582) aittir. Bu gazel, *Latîfî Tezkiresi*'nin sebab-i nazm-ı kitâb bölümünde

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108
yer almaktadır². 5 beyitten oluşan ve “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” veznindeki
gazelin matları şöyledir³:

Her dem ehl-i dillerün yanında yâridur kitâb
Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-küsârıdur kitâb
(Canım, 2000, s.86)

Bu redifi kullanan diğer şairler ise XVIII. yüzyılda Koca Râgıb Paşa (ö. 1763),
Şeyhülislam Mehmed Şerîf Efendi (ö. 1790), Nevres-i Kadîm (ö. 1762) ve Servet’tir (ö.
1766). Mehmed Şerîf Efendi biri Farsça olmak üzere kitâb redifli iki gazel söylemiştir.
O,

Cemâl-i yâre yazup hat-ı müşg-nâb kitâb
Ne nakş itdi ki bak oldu rûy-ı âb kitâb
(Yağcı, 2006, s. 161)

matlı gazeline Nevres’in nazire söylemesini istemiştir:

Olur cevâb yazarısa eger bu nazma Şerîf
Kelâm-ı Nevres-i i‘câz-intisâb kitâb
(Yağcı, 2006, s.162)

Nevres ise şu şekilde karşılık vermiştir:

Olaydı câm-ı meye muttasıl nikâb kitâb
Olurdu münhasır-ı âyet-i ‘ikâb kitâb

...

Gazel ger olmasa Nevres Şerîf Efendi’miziñ
Cevâblar yazar idim saña kitâb kitâb
(Akkaya, 1994, s. 155)

Mehmed Şerîf Efendi’nin söz konusu gazeli 9 beyitli ve “mefâ‘ilün fe‘ilâtün
mefâ‘ilün fe‘ilün” vezni ile söylenmiştir. Nevres ise aynı vezinle 7 beyitli bir gazel
söylemiştir.

Şeyhülislam Mehmed Şerîf Efendi’nin 7 beyitten oluşan ve “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün
fâ‘ilâtün fâ‘ilün” veznindeki Farsça gazelinin matları ise şöyledir:

Refte refte mî-şevved hatt-ı leb-i dilber kitâb
Lâyık ân bâşed ki gerded bahs-i îñ cevher kitâb
(Yağcı, 2006, s.162)

Servet ve Hanîf mahlaslarını kullanan Pazarbaşızâde Osman Efendi’nin
(Tuman, 2001, s.140) “mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” vezniyle söylemiş olduğu
kitâb redifli gazeli 13 beyitten oluşmaktadır. Bu gazel Râgıb Paşa’nın şirine nazire
olmalıdır:

² Bu şiir hakkında Dursun Ali Tökel’in bir yazısı vardır. “Latîfi Der ki: Kitap Yüz Yapraklı Bir
Güldür” *Türk Dili*, S.748, Nisan 2014, s.28-33.

³ Çeviri yazısı yapılmış gazellerden yaptığımız alıntılarda kısmî değişiklikler yapılmıştır.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

Eger kim olmasa zâtında Cem-cenâb kitâb
Mecâlis ehlini itmezdi neşve-yâb kitâb

...

Nazîre kaydına düşmek ne muhtemel Servet
İderse sözlerini cümle intihâb kitâb
(Servet, *Dîvân* Süleymaniye Ktp., Tercüman Gazetesi Ktp. 13, y.3a)

Gazelin mahlas beyti, Râgıb Paşa'nın mahlas beytini hatırlatmaktadır:

Felekde Ravzatü'l-ahbâb ider idim Râgıb
Dimâğım olsa eger itsem intihâb kitâb
(Râgıb Paşa, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa 533/2, y.61b)

Servet, Sadrazam Râgıb Paşa'yı övdüğünü düşündüğümüz 6 beyitli bir zeyl ekleyerek söz konusu manzumesini müzeyyel gazel hâline getirmiştir.

Cenâb-ı sadr-ı ma'ârif-şinâs kim her dem
Su'âl-i yek-demesiyle olur mücâb kitâb
(Servet, *Dîvân* Süleymaniye Ktp., Tercüman Gazetesi Ktp. 13, y.3b)

Râgıb Paşa gibi edîb, müellif ve kütüphane sahibi olan Ali Emirî Efendi (ö. 1924) de kitâb redifli dört gazel söylemiştir.

Her sohbe müreccah olur sohbet-i kitâb
Yâr u habîbüm oldı benüm hazret-i kitâb
(Arslan, 2016, s.282)

matlalı gazel 7 beyitten müteşekkildir ve “mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün” veznindedir. Matlaları verilen şu iki gazel ise 9'ar beyitli ve “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” veznindedir.

Sîne-i şevkümde bir hırz-ı yakînümdür kitâb
Dîde-i endîşede nûr-ı mübînümdür kitâb
(Arslan, 2016, s.280)

Hem enîsüm hem celîsüm hem karînümdür kitâb
Yâr-ı cânümdür habîb-i nâzenînümdür kitâb
(Arslan, 2016, s.281)

Ali Emirî Efendi'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'e kaydettiği kitâb redifli gazeli ise yukarıda matlalarını verdiğimiz son iki gazelin kimi beyitleriyle benzerlikler gösterir. Şair, bazı beyit ve mısraları aynen veya küçük değişikliklerle tezkiredeki gazelinde kullanmıştır. “Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” vezninde, 13 beyitten oluşan gazelin matlalı bahsettiğimiz benzerliği göstermektedir:

Sîne-i şevkimde bir hırz-ı mübînimdir kitâb
Dîde-i endîşede nûr-ı yakînimdir kitâb
(Ali Emirî Efendi, 2014, s. 130)

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Râgıb Paşa'nın kitâb redifli gazeli ise 7 beyitli olup “mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla söylenilmiştir. Gazelin matla beyti şöyledir⁴:

Getürse tâbiş-i ruhsâr-ı yâre tâb kitâb
Olurdu safha-i takvîm-i âfitâb kitâb

[*Kitâb tâbiş-i ruhsâr-ı yâre tâb getürse, safha-i takvîm-i âfitâb kitâb olurdu.*]

Sevgilinin yanağının ışıltısına tahammül edebilse, kitap güneş takviminin sayfası olurdu.

Koca Ragıb Paşa, gazeline redif olarak seçtiği “kitâb”ı anlatmak için klasik Türk şiiri geleneğindeki sevgili imajından istifade ediyor. Kitap, mükemmel ve ideal bir güzel olan sevgilinin yanağının ışıltısına tahammül gösterebilse, o sevgiliden ışığını alarak güneş takviminin parlak bir sayfası olurdu.

Beyyitteki “safha-i takvîm-i âfitâb” tamlaması, güneş takviminin sayfası anlamındadır. Sözlükte doğrultmak, düzeltmek; değerini belirlemek anlamlarına gelen takvîm sözcüğü terim olarak bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden zaman içerisindeki yerini belirleme ve bunu gösteren belge demektir. Takvimdeki zaman terimleri yıl, ay, gün sayısı ve gün adı şeklinde belirlenmiştir (Akgür, 2010, s. 487). Bu konuyla ilgili olan zîc ise gök cisimlerinin gözlenmesi sonucunda elde edilen bilgilerin tablo halinde yazıya geçirilmesidir. Zîciler takvim yapımında kullanılıyordu (Unat, 2013, s. 397). Güneş takvimi, dünyanın güneş etrafında bir tam dolanımı esas alınarak hazırlanır. Bu dolanım dört mevsimin toplam süresi olan bir yıldır (Akgür, 2010, s. 487).

Yıldız ilmi veya gökküresi bilimi anlamına gelen ilm-i nücûm da takvim ile ilgilidir. İlm-i ahkâm-ı nücûm ise yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayanır. Buna göre yıldızların konum ve hareketleri bir işaret sistemi oluşturmakta ve bu sistem sayesinde geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek hakkında bilgi elde etmek mümkün olmaktadır (Fehd, 2000, s. 124). Münecimler bu ilimle ve bu ilmin alt dalı olan ihtiyârât ile uğraşırlar. İhtiyârât ilmi, belirli bir işi uğurlu ve uğursuz olduğuna inanılan vakitlerde yapıp yapmamayı mümkün kılan takvimler hazırlamaktan ibarettir. Yıllara, aylara, günlere, hatta saatlere göre belirlenmiş olan bu vakitlere bakılarak girişilecek bir iş için en uygun zamanın seçilmesine (ihtiyâr) çalışılır. Hangi vakitte hangi işi yapmanın en uygun olduğunu tespit münecimin temel görevlerinden biriydi (Fehd, 2000, s. 124-125). Bu usul Babillilerden beri biliniyordu. Münecimlere göre her güne hükmeden bir yıldız ve bu yıldızın o günle ilgili özel etkileri vardı. Yıldızların işler ve günler üzerindeki bu hükümlerini cetvellere bağlamış olan münecimler, hangi gün ve saatte hangi işin yapılması yahut yapılmaması gerektiği konusunda yöneticilere tavsiyelerde bulunurlardı (Fehd, 2000, s. 126). Hükümdarlar sefer, savaş ve barış gibi devleti ve milleti ilgilendiren önemli konularda münecimlerden fikir alırdı.

⁴ Gazelin çeviri yazısı şu eserlerden istifade edilerek yapılmıştır: Râgıb Paşa, *Divân*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa 533/2, 61b; Hüseyin Yorulmaz (1989), *Koca Râgıb Paşa Divânı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.77-78; Hüseyin Yorulmaz (1998), *Koca Ragıb Paşa*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.82.

Osmanlı Devleti döneminde de münecimler takvimler hazırlamıştır. Bu takvimlere itibar edilmiş ve değer verilmiştir.

Râgıb Paşa'nın da ilm-i nücûma vâkıf olduğu söylenir (Aydiner, 2007, s. 406). Paşa yukarıdaki beyitinde kitabı, münecimler tarafından hazırlanmış olan içinde zamana dair kıymetli bilgilerin bulunduğu güneş takviminin bir sayfasına benzetmek suretiyle kitabın ne derece değerli olduğunu ifade eder. İnsanlar takvim sayfasını inceleyerek geçmiş, yaşanan zaman ve geleceğe dair bilgiler öğrenmeye ve tahminlerde bulunmaya çalışırlar. Kitaplar da tıpkı takvimler gibi insanları bilgilendirmesi, aydınlatması ve onların hayatlarına yön vermesi bakımından önemli ve değerlidir.

Kur'an'da "Lekad halakna'l-insâne fi ahseni takvîm" şeklinde geçen ayet (et-Tîn, 95/4), "Biz insanı en güzel biçimde yarattık" anlamındadır. Buradaki "ahseni takvîm" ifadesi "en güzel biçim"e karşılık gelir ve "takvîm" sözcüğü, sûret, biçim ve kıvam anlamlarında kullanılır. Ayete telmihen beyitin ikinci mısrasına "Kitap güneşin en güzel biçimdeki sayfası olurdu" anlamı verilebilir.

Beyitteki sevgili ilahî boyutta düşünüldüğünde ise anlam şu şekilde olacaktır: "Kitap Allah'ın tecellilerine dayanabilse güneş takviminin parlak sayfası hâline gelirdi". Burada kastedilen, yazarın ilahî ilham ile kaleme aldığı kitabın güneş gibi ışık vermesidir.

Bu beyit kitabın, okuyucusunu güneş gibi aydınlatacağını düşündürüyor. Zira insan kitap okudukça bilgi sahibi olur ve edindiği bilgiler onun aydınlanmasına vesile olur.

Kelâl virdi temâşâ-yı hüsni zühhâda
'Aceb mi keç-nazârâna getürse h'âb kitâb

[*Temâşâ-yı hüsni zühhâda kelâl virdi; kitâb, keç-nazârâna h'âb getürse 'aceb mi?*]

(*Sevgilinin*) güzelliğini temaşa etmek zahitlere bıkkınlık verdi; (o hâlde) kitabın, eğri bakışlıların/cahillerin uykusunu getirmesine şaşılır mı?

Birinci mısraya göre, sevgilinin güzelliğini temaşa etmek zahitlere bıkkınlık ve yorgunluk verir. Nitekim, klasik Türk şiiri geleneğinde, zahit aşktan anlamayan bir tip olarak sunulur. Buna göre zahit, sevgilinin güzelliğini seyretmekten sıkılacaktır.

İkinci mısrada ise kötü bakışlılara ve iyi niyetli olmayanlara kitabın uyku getirmesine şaşmamak gerektiğini söyleyen şair, ilk mısrada öne sürdüğü tezi ikinci mısra ile delillendirmiş oluyor.

Önyargılarla hareket eden ve hakikati öğrenme derdi olmayan kişi kitap okuyup bilgi sahibi olmak istemez; kitap okumak böyle bir kişiye ancak uyku verir.

Olur mu neşve-i sûrî vü ma'nevî hem-dem
Tahammül eyleyemez meclis-i şarâb kitâb

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

[*Neşve-i sûrî vü ma'nevî hem-dem olur mu? Meclis-i şarâb, kitâb tahammül eyleyemez.*]

Sûrî neşe ile manevî neşe bir araya gelebilir mi? Nitekim şarap meclisi kitaba tahammül edemez.

Burada sûrî, yani nefsanî hazzın neticesi olan neşe ile ruhî zevklerden hâsıl olan manevî neşe karşılaştırılarak bunların bir arada bulunamayacağı söyleniyor. İkinci mısradaki ise sûrî neşe ve manevî neşe ile neyin kastedildiği belirtiliyor. Nefsanî hazzla bağlı neşe şarap meclisinden hâsıl olurken manevî neşe kitaptan hâsıl oluyor.

Koca Râgıb Paşa, kitabın ehemmiyetini anlatmak için şarap meclisi ile kitabı karşılaştırıyor. Şarap meclisinde dostlar bir araya gelerek eğlenip neşelenir ve dertlerini unuttur. Ancak sarhoşluk hâlinde kurtulan kişi hayatın gerçeklerine döner ve dertleriyle baş başa kalır. Bu bakımdan şarabın verdiği neşe geçicidir. Kitap okuyan veya kitap okunan mecliste bulunan kişi ise manevî bakımdan neşelenir, zevk duyar.

İnsan kitap okuyarak bilgi sahibi olur, edindiği bilgiler üzerine tefekkür etme imkânı bulur ve böylece geniş bir ufukla hayata bakabilir. Bu donanıma kavuşan kişi ise daimî bir huzur ve neşe içinde hayatını devam ettirirken zorluklarla mücadelede başarılı olabilir.

Sezâ-yı bûse-i ta'zîm mushaf-ı rûyuñ
Müellifiyle şeref eyler iktisâb kitâb

[*Mushaf-ı rûyuñ sezâ-yı bûse-i ta'zîm; kitâb, müellifiyle şeref iktisâb eyler.*]

Senin yüzünün mushafı hürmet bûsesine lâyıktır. (Nitekim) kitap müellifiyle değer kazanır.

Birinci mısradaki, sevgilinin yüzünün mushafa benzediğinden dolayı tazim bûsesine lâyük olduğu söyleniyor. Mushaf, Kur'ân-ı kerîmdir. Kur'ân öpülerek ele alınır veya okunduktan sonra öpülerek kaldırılır. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, bu nedenle her türlü saygıyı hak etmektedir. Divan şiiri geleneğinde güzellik Mushaf'a teşbih edilmektedir. Yüz ve yanak Mushaf'a benzetilir; güzellik unsurlarından ayva tüyleri, ben vb. Mushaf'taki yazıları ve işaretleri, yani ayetleri temsil eder. Mushaf'ın okunmak için açılması, her zaman ve her yerde okunması, en güzel şekilde süslenmesi bu teşbihi temin eden yönlerdendir (Tolasa, 2001, s. 146). Ayrıca yüz-Mushaf münasebeti bir inanışa göre yüzün esrâr-ı ilahîyi ihtiva etmesi dolayısıyladır (Tolasa, 2001, s. 213).

İkinci mısradaki, müellif ve müellifin yazdığı bilgiler sebebiyle kitabın değer kazandığı ifade ediliyor. Şair, birinci mısradaki söylediğini ikinci mısradaki teşbih-i temsili ile delillendiriyor. Böylece beyitin anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Kitap müellifiyle değer kazandığı gibi sevgilinin yüzü de Mushaf'a benzediği için saygı ile öpülmeye layık olur.

Gören dimez mi gülistânun 'aksini cûda
Çemende gördüğümüz var bizüm der-âb kitâb

[*Gülistânun 'aksini cûda gören, "çemende bizüm gördüğümüz var, kitâb der-âb" dimez mi?*]

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

Gülistanın suda yansımaları gören, "Çimenlikte bizim gördüğümüz su içindeki kitaptır." demez mi?

Beyitte, tabiatın ideal ve mükemmel görüntülerinden biri olan gül bahçesi ile kitap arasında bir alaka kuruluyor. Şair, gül bahçesinin suya yansımış hâlini, su içinde görünen kitaba teşbih ediyor. Burada temsili bir teşbih vardır.

Çağrışım unsurları açısından zenginlik gösteren bu beyite göre, kitap bir gül bahçesidir; gül bahçesi ise âşık ve sevgilinin mekânı, dostların buluştuğu yerdir. Bu bakımdan kitap gül bahçesi gibi kıymetlidir.

Çeşit çeşit güllerin renkleri ve kokuları gül bahçesinde dolaşan kişiye estetik açıdan bir beğeni hissi, ferahlık ve mutluluk verir. Kitap ise manevî bir haz ve mutluluk vererek okuyucusunu bilgilendirir, bu yönüyle adeta büyüleyicidir.

Tabiatdaki varlıklar, insana has duygu ve düşünceler vs. sanatçının bakış açısı ve hayal gücü ile sanat eserine yansır. Beyitte kitabın suya yansımış gül bahçesi olarak tahayyül edilmesi bir bakıma sanat eserinin nasıl meydana getirildiğine işaret ediyor.

Sakin ki nüsha-i ahlâkuñ olmasın mağşûş
Olunca habtı virür âdeme 'azâb kitâb

[*Sakin ki nüsha-i ahlâkuñ mağşûş olmasın; kitâb habtı olunca âdeme 'azâb virür.*]

Ahlak nüshan sakın bozuk olmasın; zira kitaptaki yanlışlık insana azap verir.

Mağşûş'un, hâlis ve sâf olmayan; karışık ve hileli anlamları vardır. Habt ise yanlışlık, şaşırma ve hata anlamındadır.

Şair, ilk mısradaki insan ahlakını bir kitap nüshasına benzeterek onun bozuk ve yanlışlarla dolu olmamasını öğütüyor. İkinci mısradaki ise kitaptaki yanlışlıkların kişiye azap vereceğini ifade ediyor. Şair ahlakın bozuk olmasını kitaptaki hataya ve bozukluğa benzetiyor.

Beyitte, bir taraftan insanın güzel ahlaklı olması tavsiye edilirken diğer taraftan kitaptaki imlâ, tertip ve bilgi yanlışlarının yazara veya okuyucuya daima azap ve ıstırap vereceği dile getiriliyor. Kitaptaki yanlışlık veya düzensizliğin okuyucusuna rahatsızlık vereceği gibi ahlakı bozuk kimseler de insanlara rahatsızlık verir ve azap çektirir.

Râgıb Paşa bu beyit ile kitap yazarının güzel ahlaka sahip olmasını, eserini ahlakî ve ilmî prensiplere uygun bir şekilde yazmasını tavsiye ediyor.

Mağşûş, değersiz metaller katılarak ayarı düşürülmüş, bozulmuş para (sikke-i mağşûşe) anlamında da kullanılır. Tarihte yeniçerilerin bu tür paralarla verilen ulufeyi kabul etmeyip isyan ettiği olmuştur (III. Murat Dönemi-Beylerbeyi Vakası-1589). Paşa, aynı zamanda bir devlet adamı olduğundan bu olaya da bir gönderme yapmış olabilir. Nitekim paranın ayarını bozan defterdar-maliyeci, isyan yüzünden azap çeken, hatta öldürülen kişi olmuştur.

Felekde Ravzatü'l-ahbâb ider idim Râgıb
Dimâğım olsa eger itsem intihâb kitâb

[*Râgıb! Eger dimâğım olsa kitâb intihâb itsem, felekde Ravzatü'l-ahbâb ider idim.*]

Ey Râgıb! Aklım olsa kitap seçecek olsam dünyada Ravzatü'l-ahbâb'ı seçerdim.

Râgıb Paşa, kitap seçecek olsam *Ravzatü'l-ahbâb*'ı seçerdim diyerek kitap konulu gazelini sonlandırıyor. Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteğiyle kendisi de siyere dair eser yazmış olan (Aydiner, 2007, s. 406) Paşa, bu beyiti ile Osmanlı döneminin meşhur siyer kitaplarından *Ravzatü'l-ahbâb*'a olan beğenisini dile getiriyor.

Ravzatü'l-ahbâb, İranlı vaiz ve tarihçi Cemal el-Hüseynî'nin (ö.1521) Farsça olarak kaleme aldığı siyer kitabıdır. Yazarın künyesi Emîr Cemâlüddîn Atâullâh b. Mahmûd b. Fazlillâh el-Hüseynî ed-Deşteki eş-Şîrâzî'dir. Eserin tam adı ise *Ravzatü'l-ahbâb fî siyeri'n-nebî ve'l-âl ve'l-ashâb*'dir. Cemal el-Hüseynî 900/1494-95 yılında tamamladığı eserini Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine yazmış ve ona ithaf etmiştir. Üç bölüm hâlindeki eserin birinci bölümü Hz. Peygamber'in nesebi, doğumu, sîreti ve aile hayatına dair bilgiler ihtiva eder. İkinci bölümde Hulefâ-yı Râşidîn dönemi ve ashâb-ı kirâm hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölüm Hz. Ali'nin fazileti ve on iki imamın hayat hikâyelerini, Emevîler ve Abbâsîler'in sonuna kadar meydana gelen olayları ihtiva eder. Eseri Osmanlı âlimlerinden Benlizâde Mahmûd el-Mağnisavî 1695 yılında Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. Benlizâde'nin çevirisi çok beğenilmiş ve meşhur olmuştur. Yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan bu tercüme, üç cilt hâlinde 1268/1851-52'de ve dört cilt hâlinde 1288/1871-72'de İstanbul'da eski harflerle yayımlanmıştır (Aykaç, 1993, s. 303).

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında kitâb sözcüğünün redif yapılması fazlaca görülmez. Tespitlerimize göre XVI. yüzyılda tezkireci Latîfî bu redifle bir gazel söylemiştir. XVIII. yüzyılda kitap redifli gazeli olan şairler ise Koca Râgıb Paşa, Şeyhülislam Mehmed Şerîf Efendi, Nevres-i Kadîm ve Servet'tir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ali Emîrî Efendi aynı redifle dört gazel söylemiştir. Kitâb redifli bu gazellerin tarzı hikemîdir.

Koca Râgıb Paşa çalışmamıza konu olan gazelinde, bağlı olduğu şiir geleneğinin imkânları içinde kitabı anlatmaktadır. Paşa'nın şiirde bu konuyu seçmesinde, birçok eser kaleme alması, zengin bir kütüphanesinin bulunması ve bir kitap dostu olmasının etkili olduğunu düşünüyoruz.

Râgıb Paşa, gazelinin matla ve makta beyitleri haricindeki diğer beyitlerinde ilk mısradaki bir tez öne sürmüştü, ikinci mısradaki ise bu tezi kitap ile bağlantılı olarak delillendirmiştir. Bu durum, zengin hayaller ve çağrışımlarıyla kitap üzerine düşündürme imkânı sağlamıştır.

Kaynaklar

Akgür, A. N, (2010), “Takvîm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, s.487-490.

Akkaya, H, (1994), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, İstanbul (Metin Bankası).

_____, (2013) *Nevres-i Kadîm, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com) [ET: 02.08.2016]

Ali Emîrî, *Dîvân*, Millet Ktp. Ali Emîrî Mnz. 39.

Ali Emîrî Efendi, (2014), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, (Haz. İdris Kadioğlu), Sonçağ Yayıncılık, Ankara.

Arslan, M. U, (2016), “Alî Emîrî Efendi Dîvânında Kitap ve Şâirin “Kitâb” Redifli Üç Gazeli”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, Yıl.2, S.5, Diyarbakır, s.272-285.

Aydın, M, (2007), “Râgıb Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, s.403-406.

Aykaç, M, (1993), “Cemâl el-Hüseynî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s.303-304.

Baykal, B. S, (1997), “Râgıb Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C.9, Eskişehir, s. 594-596.

Canım, R, (2000), *Latîfi-Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

Erünsal, İ. E, (2007), “Râgıb Paşa Kütüphanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, s.406-407.

Fehd, T, (2000), “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, s.124-126.

<http://mushaf.diyaret.gov.tr/TDV> [ET: 05.08.2016]

Karahan, A, (1997), “Râgıb Paşa, Edebî Şahsiyeti”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C.9, Eskişehir, s. 596-598.

Mütercim Âsım Efendi (2013), *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), C.1, Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.

Râgıb Paşa, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa 533/2.

Servet, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Tercüman Gazetesi Ktp. 13.

Şemseddin Sâmî, (1999), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.

Tolasa, H, (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 97-108

Tökel, D. A, (2014), “Latîfi Der ki: Kitap Yüz Yapraklı Bir Güldür” *Türk Dili*, S.748, Nisan, s.28-33.

Tuman, M. N, (2001), *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), C.1, Bizim Büro Yay., Ankara.

Unat, Y, (2013), “Zîc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, s.397-398.

Yağcı, Ö. G, (2006), *Mehmed Şerif Efendi Divanı (İnceleme-Metin)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Yorulmaz, H, (1989), *Koca Râgıb Paşa Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

_____, (1998), *Koca Ragıb Paşa*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

**KOCA RAGIP PAŞA DİVAN'INDA DÜŞÜNCE
VE
DÜŞÜNCEYLE İLGİLİ BENZETMELER**

İ. Çetin DERDİYOK¹

ÖZET

XVIII. yüzyıl devlet adamı ve şairlerinden Koca Ragıp Paşa, şiirlerinde “düşünce” kavramına önem veren bir şair olarak dikkati çeker. Şiirlerinde Doğu ve Batı kültürlerinde önemli yere sahip âlim ve filozofların adları da geçmektedir. Beyitlerinden her ne kadar Batı kültürünü ve felsefesini tanıdığı anlaşılrsa da Ragıp Paşa'nın Doğu kültürüne bağlı olduğu görülür.

Koca Ragıp Paşa Divan'ında “Düşünce” ve “Düşünce”yle ilgili terimlerden “Endişe” 8, “Fıkr” 17, “İdrâk” 7, “Derk” 3, “Fehm” 5, “Re'y” 2 kez geçmektedir. Bu sözcüklerin büyük bir kısmı daha iyi anlatılmak amacıyla somut nesnelere benzetilmiş, bir kısmı da sözlük anlamıyla yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Koca Ragıp Paşa, XVIII. yüzyıl, divan, düşünce, felsefe, endişe, fıkr, idrâk, derk etmek, fehm, re'y.

**THOUGHTS IN DIVAN OF KOCA RAGHIP PASHA AND SIMILARS
ABOUT THE THOUGHTS**

ABSTRACT

XVIII. century-old statesman and poet Koca Raghıp Pasha, draws attention as a poet who attaches importance to the concept of “thought” in his poems. In this context, the names of scholars and philosophers who are important in Eastern and Western cultures are mentioned in their poems. Although it is understood from the descriptions in the couplets that it is connected to the Eastern culture even though it is known to Western philosophy.

“Concern” as a term related to “Thought” and “Thought” in Koca Ragıp Pasha Divan; “Apprehension” 8, “İdea” 17, “Cognizance” 7, “Understanding” 3, “Comprehension” 5, “Opinion” 2 time passed. Much of these words are likened to concrete objects in order to better explain them. Some of them are in dictionary meaning.

Key Words: Koca Raghıp Pasha, XVIII. century, divan, thought, apprehension, idea, cognizance, understanding, comprehension, opinion.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., cderdiyok@cu.edu.tr

Giriş

Koca Ragıp Paşa, eski şiirimizde Nâbî'den sonra hikemî tarzın en önemli temsilcisidir; şiirlerinde “akıl ve düşünce” kavramları önemli bir yer tutar. Daha önceden Ragıp Paşa'nın şiirlerinde bu kavramları incelemeyi düşünmüş ve çalışmaya başlamıştık². Koca Ragıp Paşa'nın Divan'ı yeni Türk harfleriyle kitap olarak yayımlanmadığından incelememizde Hüseyin Yorulmaz'ın yüksek lisans (Yorulmaz, 1989) ve Ömer Demirbağ'ın doktora tezinden (Demirbağ, 1999) yararlandık. Hüseyin Yorulmaz'ın 1998 yılında yayımladığı, Ragıp Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verdiği, divandan seçtiği bazı şiirlerin yer aldığı Koca Ragıp Paşa adlı bir kitabı da vardır (Yorulmaz, 1998).

Her iki tezde yer alan beyitler karşılaştırılmış, doğru okunduğunu düşündüğümüz şekli incelemeye alınmıştır. Tezlerde farklı biçimde yazılmış sözcükler dipnotlarda gösterilmiş, ayrıca inceleme kısmına alınan beyitlerin altında her iki tezde yer aldıkları sıra belirtilmiştir.

Divan'ı taradığımızda düşünceyle ilgili sözcüklerden “Endişe”nin 8; “Fıkr”ın 17, “İdrâk”ın 7, “Derk”in 3, “Fehm”in 5, “Re’y”in 2 kez geçtiğini tespit ettik. “Endişe” sözcüğü Farsça, diğerleri ise Arapçaydı. Çalışmamızı bu sözcüklerin bulunduğu beyitler üzerinde yaptık. Beyitleri daha iyi anlayabilmek için çoğu kez manzumenin tümünü veya ilgili beyitin önceki ve sonraki beyitlerini incelememiz gerekti.

XVIII. yüzyıl Osmanlı sahasında yetişen Koca Ragıp Paşa'nın “düşünce” ile ilgili benzetmelerini tespit etmek, dünyasını anlamak, onu daha iyi tanımamıza vesile olacaktır diye düşündük. Böylece onun sanatını, düşünce dünyasını biraz daha tanımayı ve tanıtmayı umuyoruz.

Makalede önce Farsça “Endişe” sözcüğünün geçtiği 8 beyit incelenmiş, daha sonra 17 fikir, 7 “İdrâk” ve 3 “Derk etmek” filinin geçtiği beyit, daha sonra 5 “Fehm” ve 2 “Re’y” sözcüğünün bulunduğu beyit incelenmeye ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

İnceleme

A. “Endişe”

Sözlüklerde “Endişe” sözcüğü:

² Koca Ragıp Paşa Divanı'nda “Akıl” kavramıyla ilgili çalışmamızı ICOSTURK'ün 14-16 Ekim 2016 tarihinde Barselona'da yaptığı Türkoloji sempozyumunda sunduk. “Düşünce” kavramıyla ilgili kısmı da “Ölümünün 250. Yılında Koca Râgıp Paşa'ya Armağan” kitabı için düşündük.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ferheng-i Ziya'da "Endişe" "Düşünce; Korku mastarı endişiden = Düşünmek"; "Korkmak" (Ziya Şükûn, 1984, s. 180).

Kâmûs-ı Türki'de "Fars 1. Düşünce, tefekkür, 2. Gam, keder, gâ'ile, 3. Şüphe, vesvese, merak" (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 176).

Mükemmel Osmanlıca Lugati'nde "Fikir, hayâl, düşünce, muhterizâne düşünme, merak, üzüntü" (Ali Nazima-Reşad, 1319, s. 110).

Lügat-ı Nâcî'de "Fikir, hayâl" (Muallim Nâci, 1987, s. 126).

Burhân-ı Katı'da "Hempîşe vezinde fikir, hayal ve mülâhaza manasına. Korku, havf ve haşyet manasına gelir. Bu korkudan Türki'de sakınma ile tabir olunur" (Mütercim Asım, 2000, s. 215; Muhammed Mu'in, 1376, s. 172).

TDK Türkçe Sözlüğünde "1. Tasa, kaygı. 2. Kuşku. 3. Korku. 4. Düşünce" anlamlarında olduğu belirtilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 798).

Bu kaynaklara göre Farsça "Endişe" sözcüğü "düşünmek" anlamıyla birlikte daha çok "kaygıdan kaynaklanan bir düşünme" anlamında kullanılmaktadır. Nitekim günümüz Türkçesinde de daha çok "kaygılanmak" anlamındadır.

1.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

İderse nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı **endişem**³

Fezâ-yı pehn-i tahrîr⁴ üzre nev-tarh-ı hıyâbânî

(Yorulmaz, Kaside 2/5a; Demirbağ, II Kaside/5a)

Nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı endişem, fezâ-yı pehn-i tahrîr üzre nev-tarh-ı hıyâbânî iderse,

Düşüncemin büyüleyici işler yapan kaleminin bahçivani, yazının geniş alanında iki tarafı ağaçlı, büyük ve güzel, yeni bir yol açarsa,

"Nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı endişem" tamlamasında düşünce, önce büyüleyici eserler ortaya koyan bir kaleme, sonra kalemi kullanan bahçivana benzetiliyor. "Düşünce kaleminin büyüleyici eserler ortaya koyan bahçivani, yazının geniş alanında iki yanı ağaçlı güzel bir yol yaparsa" şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz beyitte, düşünce kaleminin etkileyici gücü anlatılmaktadır.

Beyitte, düşüncenin güzel eserler ortaya koyan bir kalem gibi düşünüldüğü ve hayal gücü ile yaratıcılığının vurgulandığı görülüyor.

2.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Ma'ârif 'âlemin teshîr idüp şemşîr-i **endişem**

³ Demirbağ'da "nahl-bend kilik-i" şeklinde okunmuş. "nahl-bend-i kilik-i" şeklindeki okuyuş vezne ve anlama daha uygun düşüyor.

⁴ Yorulmaz'da "Fezâ-yı pehn-i tahrîr" şeklinde tamlamasız okunmuş.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

İçinden bir kılıç tîmârdır mülk-i sühandânî⁵

(Yorulmaz, Kaside II/14; Demirbağ, II Kaside/14a)

Şemşîr-i endîšem, ma'ârif 'âlemin teshîr idüp, mülk-i sühandânî içinden bir kılıç tîmârdır.

Düşünce kılıcım, mârif âlemini ele geçirmiştir, (güzel söz söyleme) şiir ülkesi onun içinde bir kılıç tîmarıdır.

Bu beyit, Koca Ragıp Paşa'nın kişiliği hakkında da ipuçları vermektedir. Şair düşüncesini, bütün âlemi ele geçiren kılıca, şiir sanatını, edebiyatı ise bu âlemde yer alan bir kılıç tîmarına benzetiyor. "Tîmar en çok sipahilere (silahlı atlı) verilirdi. Tîmarlı sipahiler, gelirlerinin üç bin akçesini kendi geçimlerine ayırırlardı. Buna "kılıç tîmarı" denirdi. Geri kalan gelirin üç bin akçesi için bir cebeli, beslerlerdi. Tîmar sahipleri öldüklerinde, yetişmiş oğulları varsa, kılıç tîmarları onlara verilirdi" (A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, 1984, s. 993). "Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder" (İnalçık, 2012, s. 176). "İcmal defterinde kayıtlı bir tîmara dahil köylerinkilerle uyumlu sınırlara sahip, 'kılıç' adı verilen malî ve askerî bir birim oluşturmaktaydı" (İnalçık, 2012, s. 177). Yani şiir, söz söyleme bir ülkedir, maarif, yani bilgi ise bu ülkeleri bünyesinde bulunduran âlemdir. Düşüncenin de bütün bu âlemi fetheden kılıca benzetildiğini görüyoruz.

Şair, düşüncenin etkin gücünü yaratıcı eserler ortaya koyan "kalem"e ve "kılıç"a benzeterek anlatıyor.

"Osmanlı kanun koyucuları, sipahilerin sayısında istikrar sağlamak amacıyla tîmarların bölgesel ve malî birliğini koruyacak çeşitli önlemler almıştır. Her tîmar birimi (kılıç) icmal defterlerinde ayrı bir madde halinde kaydedilmiş ve bu birimler değiştirilmemeye çalıılmıştır. İcmal defterlerinde kabul gördüğü şekliyle tîmar teşkilâtının ve kılıç birimlerinin sayısını kontrol etmek için devlet belirli kurallar koymuştur. Defterde kaydedildiği şekliyle bir tîmar birimi hisse olarak parçalanamaz ve bağışlanamaz ya da bütün halinde bir başka birime katılamazdı" (İnalçık, 2012, s. 178).

3.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Nefy ü isbât-ı femünde mütehâlif akvâl

Müht-i endîşe bu mahzarda müşevveş basılır

(Yorulmaz, Gazel 63/3b; Demirbağ, Gazel 30/3b)

Nefy ü isbât-ı femünde mütehâlif akvâl, müht-i endîşe, bu mahzarda müşevveş basılır.

Ağzında birbirine karşı olumlu olumsuz sözler, düşünce mühtü, burada (bu yerde) karışık (ters) basılır.

⁵ Yorulmaz'da "tîmârdır mülk-i sühandânî".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Şair, “Zînet ile pest fitratlara rif’at gelmez; kâliçe, her tarz ile olsa münakkaş basılır” şeklinde nesre çevirebileceğimiz Divan’da yer alan bir önceki beyitte halı üzerinde de şekillerin süslü ve simetrik basılacağını belirtiyor. İncelediğimiz bu beyitte de düşünce mühüre benzetilmiştir. Çünkü düşünce, karşıt anlamlarıyla ağızda söz olarak ortaya çıkar. Divan şiirinde sevgilinin ağzı mühüre, hâteme benzetilir. Kağıt üzerinde görülmesi gereken yazı, mühür üzerine ters olarak kazınır.

4.

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Neşve-i sahbâ-yı hikmet câm-ı **endîşemdedir**

Cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan şîşemdedir

(Yorulmaz, Gazel 65/1a; Demirbağ, Gazel 33/1a)

Neşve-i sahbâ-yı hikmet câm-ı endîşemdedir; cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan şîşemdedir.

(Hikmet şarabının) ezel meclisinin sarhoşluğu düşüncemin kadehindedir; şiirin güzel perisi şişemin içindedir.

Beyitte bir simetri vardır: Birinci mısradaki “Neşve-i sahbâ-yı hikmet” ile ikinci mısradaki “Cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan” ve yine birinci mısranın son kısmı “câm-ı endîşemdedir” ile ikinci mısranın son kısmı “şîşemdedir” karşılıklı yer almakta ve aralarında anlam ilgisi bulunmaktadır.

Bilhassa “sırların şarabı” anlamına gelen “sahbâ-yı hikmet” ve “düşünce kadehi, şarabı” anlamına gelen “câm-ı endîşe” hemen hemen aynı anlamdadır.

Şair, “Sözün periden doğmuş güzelinin belirlediği yer benim şişemdedir” diyerek, sözü perinin meydana getirdiği çocuğa, kendi bünyesini de şişeye benzetmiştir. Şair, şişesinde perinin görüldüğünü söyleyerek hem sözünün olağanüstü olduğunu anlatıyor hem de cinin, perinin Hz. Süleyman tarafından bir şişeye hapsedilmesi olayına telmih yapıyor.

Beyitte düşünce kadehteki şaraba benzetilmiştir.

5.

Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün

İster ammâ leb ü dendânunı vâsf eyleye yâr

Bahr-ı **endîşede** herkes dür ü gevher bulamaz

(Yorulmaz, Gazel 90/5b; Demirbağ, Gazel 82/5b)

Yâr, herkes leb ü dendânunı vâsf eyleye ister, ammâ bahr-ı endîşede herkes dür ü gevher bulamaz.

Ey sevgili! Herkes senin dudağımı ve dişlerini övmek ister, fakat düşünce denizinde herkes inci ve mercan bulup çıkaramaz.

Beyitte güzelliği nedeniyle pek çok kişinin sevgiliyi övmek istediği, fakat herkesin denizden inci ve mercan çıkaramaması gibi sevgiliyi layıkıyla övemeyeceği anlatılmaktadır.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Burada sevgilinin dişi inci, dudağı mercana benzetilmiştir. İnci ve mercan denizde bulunur. Şair, herkesin denize dalabileceğini, fakat mücevher gibi değerli nesnelere bulamayacağını belirtiyor. Yani sevgiliye herkesin ilgi duyabileceğini, fakat ona herkesin ulaşamayacağını anlatıyor.

Şair, düşünceyi denize, oradan çıkarılacak inci ve mercanı da manaya benzetmektedir.

6.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Olmadım reh-yâb-ı sırr-ı kâkül-i ham-der-hamun

Çok⁶ kilid-i müşkili itdim küşâd **endîşede**

(Yorulmaz, Gazel 143/4b; Demirbağ, Gazel 142/4b)

Endîşede çok kilid-i müşkili küşâd itdim, reh-yâb-ı sırr-ı kâkül-i ham-der-hamun olmadım.

Düşüncede açılması güç olan pek çok kilidi açtım, fakat senin büklüm büklüm saçlarının sırrına giden yolu bulamadım.

Bu beyitte de tasavvufi anlam vardır. Şair pek çok güç işi çözdüğünü, fakat sevgilinin büklüm büklüm saçının sırrını çözüp ona ulaşamadığını belirtiyor. Şair, çözülmesi, anlaşılması güç işleri “sevgilinin büklüm büklüm saçının sırrının yolu”na benzetmiş, teşbih sanatı yapmıştır. Sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarının açılmayan bir kilide de benzetildiğini söyleyebiliriz. Aslında saçlar kesrettir. Kesrette Tanrı'ya giden yol bulunmaz. Kesretten vazgeçmek vahdete yönelmek gerekir.

Ayrıca tasavvuf düşünce sistemine göre her şey görüldüğü gibi değildir. Sembollerini veya sembol kavramları bilmek gerekir.

Beyitte “endîşe” sözcüğü, “anlaşılması, çözülmesi güç işleri çözme yeteneği” anlamında kullanılmıştır.

7.

Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lün

Ne şûh-ı cilvedir 'âlem kebâb olur bunda

Hezâr gevher-i **endîşe** âb olur bunda

(Yorulmaz, Gazel 145/1b; Demirbağ, Gazel 143/1b)

Ne şûh-ı cilvedir!? 'Âlem, bunda kebâb olur; hezâr gevher-i endîşe bunda âb olur.

Bu nasıl bir güzelliştir!? Nasıl bir tecellidir!? Bu güzellik karşısında her şey yanıp kavrulur. Binlerce düşünce incisi burada su olup akar.

Şair duygu ve düşüncesini anlatırken tezat sanatından yararlanıyor. Birinci mısradaki tecelliden söz ediliyor. Bu tecelli o kadar güzel ve etkili bir biçimde ortaya çıkmıştır ki bu güzellik karşısında her şey yanıp kül olabilir, yani yok olabilir. İkinci

⁶ Yorulmaz'da “kilid müşkili”.

mısrada düşünce, temiz, saf ve pırıltılı olması yönüyle inciye benzetiliyor. Aslında suda istiridyenin içinde oluşan incinin de tecellinin güzelliği karşısında eriyip tekrar suya dönüşeceği söylenerek, mübalağa sanatıyla tecellinin güzelliği anlatılıyor. Yani tecelli karşısında her şey yok olucudur.

Beyitte düşünce temiz, saf ve pırıltılı olması yönüyle “inci”ye benzetilmektedir.

8.

Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

Teng oldu zemîn sıkleti def’ itse münâsib

Râgıb kalemün minder-i **endîşe** çürütdi

(Yorulmaz, Gazel 159/5b; Demirbağ, Gazel 159/5b)

Râgıb! Kalemün minder-i endîşe çürütdi; zemîn teng oldu; sıkleti def’ itse münâsib.

Ey Ragıp! Kalemin düşünce minderini çürütdü; yer daraldı, bu sıkıntıyı atmak gerekir.

Şair, beyitte “minder çürütmek” deyimini kullanıyor. Ömer Asım Aksoy’un Deyimler Sözlüğü’nde deyim “1) Okuyup yazmak gibi otururken yapılan işlerle uzun yıllar uğraşmış olmak. 2) İşsiz güçsüz oturmak” (Aksoy, 1984, s. 816) anlamlarında kullanıldığı belirtiliyor. Birinci anlam beyite daha uygun düşüyor. Yani şair, uzun zaman düşünerek çalıştığını anlatıyor. Dilimizde bu deyim benzer “dirsek çürütmek” deyimini de vardır.

“Senin kalemin düşünce minderini çürütdü” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz “Kalemün minder-i endîşe çürütdi” sözünde, kalem yazı ve yazma eylemlerini anlatır. Buradan şairin uzun süre yazmak işiyle uğraştığını anlayabiliriz. Bu uğraştan sonra sıkıntı geldiğini şair “Teng oldu zemîn” sözleriyle ve bu sıkıntıyı gidermek gerektiğini de “sıkleti def’ itse münâsib” sözleriyle anlatıyor.

Beyitte “endîşe” sözcüğünün “minderde uzun süre düşünerek çalışmak” anlamında mecazlı olarak kullanıldığı görülür. Yani düşünce “mindere” benzetilir.

Endîşe, sözcüğünün bulunduğu 8 beyitin incelendiği bu kısımda hemen her beyitte düşüncenin başka bir şeye benzetilerek anlatıldığı görülüyor. Yalnızca 7. sıradaki beyitte düşünce, çözülmesi güç bir duruma benzetiliyor. Diğer beyitlerde düşünce, kalem, kılıç, mühür, şarap, deniz, inci ve minder gibi daha somut nesne ve varlıklara benzetilmiştir. Bu benzetmeler düşüncenin etkisini ve gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

B. “Fikr”

Sözlüklerde “Fikr” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki’de “Ar. Cem’: Efkâr. 1. Düşünme, tefekkür, mülâhaza, endîşe: Fikre daldı; a’ mâl-i fikr itmek; derin birtakım efkâr zihnini meşgûl idiyordu. 2. Re’y, bir âdemin kendi fikrinde kararlaştırıp tesb ettiği yol: Bu bâbda sizin fikriniz nedir? Ben

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

fikrimi beyân ettim; siz de kendi fikrinizi söyleyiniz. 3. Akl, zihin, hîred, hûş, zekâ: Bu âdemde fikr yoktur; efkâr sâhibi âdemdür; fikri doğru âdem. 4. Kuvve-i hâfıza, hâtır: Fikrimde kalmadı; şimdi fikrime geliyor; büsbütün fikrimden çıkmış idi; bunu fikrinizde tutun. 5. Her vakit düşünülen şey, menvi-i zamîr: onun akli fikri hep oyunda. 6. Niyet, maksad, tasavvur: Ne fikriniz vardır? Efkarınız nedir? // fikretmek, akletmek, vaktinde düşünmek, gaflet etmemek: Bunu fikrettiniz; öyle icab ederdi amma fikr edemedim” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 1002).

Lugat-ı Nâci’de “Düşünmek, i’ mâl-i nazar. “Fikr ile olur mu bir semen-ten tâb-âver hamle-i töhmeten” kuvve-i müfekkire, zihin, hatır. Düşünülen şey, mütalaa. Endîşe, muhterizâne düşünme. Cem’i efkâr: Efkar-ı ‘âlîme” (Muallim Nâci, 1987, s. 573).

Lugat-i Remzî’de: “Arapça” “Bir nesnede i’ mâl-i nazar eylemek ma’ nâsınadır ki düşünmek ta’ bir olunur. Fârisî’de endîşe denilir. Cem’î efkâr gelür”⁷.

TDK’nun Türkçe Sözlüğünde “1. Düşünce, 2. Düşün. 3. Kuruntu” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 874).

Sözlüklerden de anlaşıldığı gibi “Fikr” sözcüğü Arapça’dır ve Türkçe’de daha çok “düşünmek, zihinde canlandırmak” gibi anlamlarda kullanılır. Ragıp Paşa Divan’ında 17 yerde geçen “fikr” sözcüğünü beyitleri inceleyerek anlamaya çalışacağız.

1.

Ahmet Paşa’nın övüldüğü, “Ramazâniye” başlığını da taşıyan bu kasidede Ahmet Paşa’nın gücü mübalağalı bir biçimde anlatılmaktadır. 17. beyitte onun korkusuyla dağların civa denizi gibi titrediği, ünlü İran kahramanları Rüstem ve Sam’ın onun gücü karşısında âciz kaldığı anlatılır. 18. beyitte onun düşüncesi övülmektedir.

Fe’ ilâtün fe’ ilâtün fe’ ilâtün fe’ ilün

Cevlân itse olur **fikr**-i sebük-pervâzı
Nice müşkil ise âğâzdan evvel insicâm

(Yorulmaz, Kaside 3/19a; Demirbağ, Kaside III/18a)

Âğâzdan evvel insicâm, nice müşkil ise fikr-i sebük-pervâzı cevleân itse olur.

Nasıl işe başlamadan göç düzelmezse onun uçar gibi koşan düşüncesi, gezmeye çıksa olur.

Bu beyit, aslında Bağdad valisi Ahmed Paşa için yazılmış Divan’da Ramazaniye başlığını taşıyan III numaralı kasidenin 19. beyitidir. 1724 yılında Revan Defterdarlığı’na getirilen Ragıp Paşa, bir yıl kadar sonra Cizye muhasebecisi olarak İstanbul’a dönmüş, arkasından Hemedan eyaletinin yeniden düzenlenmesi için Bağdad valisi, İran Seraskeri Ahmed Paşa’nın maiyetine defteremini ve reisü’l-küttâb vekili olarak gönderilir. 1730 yılında Bağdat Defterdarlığı’na atanır (Aydiner, 2007, s. 403). Burada bilim, sanat, edebiyat ve devlet yönetiminde gösterdiği başarıları nedeniyle Ahmed Paşa’nın dikkatini çeker, yakın ilgisini ve güvenini kazanır.

⁷ Lugat-ı Remzî, s. 73; [http : // www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica -sozluk - madde - 14188. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-14188.html)

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ragıp Paşa'nın Ahmed Paşa'yı övmek için yazdığı Ramazaniyenin bu beyitinde Ahmed Paşa'nın çok çabuk düşünüp sağlam ve düzgün karar verebildiğine dikkat çekiliyor.

Beyiti daha iyi anlatabilmek için önceki ve sonraki beyitlerle de ilgi kurmak gerekiyor. 18. beyitte şair, Ahmed Paşa'nın ezici gücüne ünlü İran kahramanları Rüstem ve Sâm'ın bile dayanamadığını, dağların bile korkudan civa gibi titrediğini anlatıyor.

Bundan sonra gelen "fıkr"ın anlatıldığı 19. beyitte Ahmed Paşa'nın düşüncesinin hızlı, uçan bir kuşa veya dolaşmaya çıkan bir atın uçar gibi gidişine benzetiliyor. Ayrıca onun düşüncesinin böyle uçmaya başladığında işlerin yoluna girdiği belirtiliyor.

Beyitte düşünce, "uçan bir kuş"a veya "uçar gibi hızlı giden bir ata" benzetiliyor.

2.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Olsa bir kerre eger elde 'inân-ı fikrim
Saff-ı mazmûna göreydin⁸ nice olur ikdâm

(Yorulmaz, Kaside III/34a; Demirbağ, Kaside III/33a)

Eger 'inân-ı fikrim bir kerre elde olsa, saff-ı mazmûna ikdâm nice olur göreydin!?

Eğer düşünce dizginlerim bir kez olsun benim elimde olsaydı, gizli mana dizisinin çabası nasıl olurdu bir göreydin.

"Kaside-i Ramazâniye" başlığını taşıyan kasidede düşünce, "dizgin"e benzetilir. Bilindiği gibi dizgin, hareket esnasında binek hayvanlarının kontrolünü sağlar; onun ne zaman gideceğini, ne zaman hızını artıracakını veya duracağını belirtir. Beyitteki anlatımdan şairin düşüncesine güvendiği anlaşılıyor. Çünkü eğer düşünce dizgini kendi elimde olsaydı, gizli anlamların daha kolay ortaya çıkacağını, daha sağlam olacağını "göreydin" sözüyle belirtir. Beyitte "fikir", bir "dizgin"e benzetilmektedir.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Hüsrev-i 'ilm in dür-râ hem-çünîn âverde bûd
Dest-i fikreş ger be-ka'r-ı bahr-ı kenz-i o resîd

(Yorulmaz, Manzume 10/12b; Demirbağ, Kaside IV/12b)

Hüsrev-i 'ilm, in dür-râ hem-çünîn âverde-end; dest-i fikreş k'ez-be-ka'r-ı bahr-ı kenz-i o resîd.

Düşüncesinin eli, eğer o hazine denizinin derinliklerine ulaşırsa o ilim sultanı, bu inciye böyle getirirdi.

⁸ Demirbağ'da "maznûna göreydik".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bir methiye olan bu kasidede, Şeyhülislam Mehmet Es'ad Efendi'nin düşüncesi övülüyor. Es'ad Efendinin düşüncesi, denizden eliyle inci çıkararak bir insana (dalgıç) benzetiliyor, fakat kendisine benzetilen insandan söz edilmediği, yalnızca ele işaret edildiği için kapalı istiare sanatı yapılmıştır. Bu insan, denizin derinliklerinden inciyi çıkardığına göre aynı zamanda iyi bir dalgıç olmalıdır. Kısacası düşüncenin bu beyitte değerli inciyi denizden çıkararak bir dalgıç gibi düşünüldüğünü anlıyoruz.

Beyitte inciyle düşünce arasında bir ilgi kurulmuştur. İnci, az bulunan, parlak ve değerli bir mücevherdir. Bu beyitte Es'ad Efendi'nin düşüncesinin böyle değerli olduğu anlatılmak istenmiştir. Beyitte düşünce, denizden “inci çıkararak bir el” gibi düşünülür, “el” e benzetilir.

4.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Düşdi erbâb-ı ma'ârif 'arz-ı kâlâ fikrine

Geldi pîrâne benim de tab'ıma şevk-ı cedîd

(Yorulmaz, Tarih 15/10a; Demirbağ, Tarih V/10a)

Erbâb-ı ma'ârif, 'arz-ı kâlâ fikrine kapıldı; şevk-ı cedîd, benim de tab'ıma pîrâne geldi.

Bilgi sahipleri, gösterişe düştü; bu yeni tutku, benim yaşlılık dönemime rastladı, ben de bunu yaşlılıkta yaşadım.

“Târih-i Berây-ı Şeyhü'l-İslâm Hazret-i Âsım Efendi Çelebizâde” başlığını taşıyan kasidenin bu beyitinde fikr, “‘arz-ı kâlâ fikrine düşmek” söz öbeğinde kullanılıyor. “Fikrine kapılmak” “hangi tutum ve davranış belirtiliyorsa o şekilde düşünmek” anlamına gelir. Beyitte “fikir” sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Şâhid-i ikbâle tûgun kâkül-i pür-pîç ü ham

Şu'le-'i tûgun 'adûya rehber-i râh-ı 'adem⁹

Hâme-i bârîk-i¹⁰ fikrün nâzım-ı mülk-i ümem

Dest-i isti'dâdınun bâzîçesi seyf ü kalem

Hak budur elkâb-ı düstûrâneye¹¹ sensin sezâ

(Yorulmaz, Manzume 4/Kıt'a 9/3; Demirbağ, Manzume XII/Kıt'a 9/3)

Tûgun, şâhid-i ikbâle kâkül-i pür-pîç ü ham; şu'le-'i tûgun, 'adûya rehber-i râh-ı 'adem; hâme-i bârîk-i fikrün nâzım-ı mülk-i ümem; dest-i isti'dâdınun bâzîçesi seyf ü kalem; elkâb-ı düstûrâneye sezâ sensin, hak budur.

Senin tuğun, talih güzelinin büklüm büklüm olmuş saçıdır; senin kılıcının kıvılcımı, düşmana ölüm yolunun kılavuzudur. Senin düşüncenin pırıltılı kalemi,

⁹ Yorulmaz'da “âdem”. “âdem” sözcüğü, kanımızca anlama uygun düşmüyor.

¹⁰ Demirbağ'da “Hâne-bâr-ı yekke”.

¹¹ Demirbağ'da “destûrâne”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
ümmetin, milletin yurdunun düzenleyicisidir; kalem ve kılıç, senin yetenekli ellerinde
oyuncaktır; doğrusu, “kanun ve nizam adlarına layık olan sensin” gerçek budur.

“Tahmîs-i Dîger Berây-ı Vâlî-i Bagdâd Ahmed Paşa” başlığını taşıyan ve
methiye niteliğindeki bu tahmisin dokuzuncu kıtasının üçüncü mısrasında düşünce,
şimşek gibi parıltısı olan bir kaleme benzetiliyor. Bu sözlerden övülenin, yani Bağdat
Valisi Ahmet Paşa'nın hızlı, etkili ve aydınlatıcı düşünceler üreten, kalem sahibi bir
kimse olduğu anlaşılmaktadır. Beyitte düşünce “şimşek” ve “kalem”e benzetilir.

6.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bî-tekellûf 'aks-i mihr ez-âb birûn mîkeşed

Ân ki ez-dil kerd **fıkr**-i cilve-i rûy-ı to-râ

(Yorulmaz, Gazel 9/5b; Demirbağ, Gazel 9/5b)

Ân ki ez-dil kerd-i fıkr-i cilve-i rûy-ı to-râ, bî-tekellûf 'aks-i mihr ez-âb birûn
mî-keşed.

Senin yüzünün tecellisi fikrinin gönülden çıktığı gibi güneşin yansıması, yalın bir
hâlde sudan çıkıyor.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün daha çok “insan zihninde düşünülen resim, imge,
hayal” gibi anlamlarda kullanıldığı görülür, yani sözlük anlamına yakın olarak
kullanılmaktadır.

7.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Râğıbâ dil eglenür **fıkr**-i hayâl-i yâr ile

'Âşık-ı gam-dîde olmaz kalsa da tenhâ garîb

(Yorulmaz, Gazel 14/7a; Demirbağ, Gazel 15/7a)

Râğıbâ! 'Âşık-ı gam-dîde, tenhâ kalsa da garîb olmaz. Dil, fıkr-i hayâl-i yâr ile
eglenür.

Ey Râgıp! Dertli, çile çekmiş âşık, yalnız kalsa da kimsesiz değildir. Gönül,
sevgilinin hayalini düşünerek eğlenip mutlu olur.

Burada Râgıp Paşa kendisine sesleniyor. Kendisini soyutlayarak âşığın hâlini
anlatıyor. Aşk duygusu zaten ayrılıktan çıkan bir duygudur. Âşığın sevgiliden ayrı
olduğunu, yarin hayalini düşünerek mutlu olma düşüncesinden anlıyoruz.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün “sevgilinin hayalini, şeklini zihinde canlandırmak”
anlamında, sözlük anlamına yakın olarak kullanıldığı görülür.

8.

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Egerçi puhte¹² gerekdir hayâl-i tab'-ı selîm

¹² Demirbağ'da “bahşa”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Hased ki Râgıba¹³ hep **fıkr**-i Sâ'ibâne düşer

(Yorulmaz, Gazel 37/7b; Demirbağ, Gazel 28/7b)

Egerçi hayâl-i tab'-ı selim puhte gerekdir; hased ki Râgıba hep fikr-i Sâ'ibâne düşer

Gerçi sağlıklı bir bünyenin, insanın hayali olgunlaşmış olmalı, yani olgun bir insan artık kendisi özgün imgeler üretebilmeli, fakat ne yazık ki Râgıb'a sebk-i Hindî ve hikemî tarzın usta şairi Sâib'in düşüncelerinden yararlanmak düşüyor.

Aslında beyitte Ragıp Paşa kendisini eleştiriyor, o kadar çalıştım, uğraştım, ömrüm geçti; artık belirli bir yaşa geldim, fakat yine de benim söyleyeceklerimi Sâib-i Tebrizî söylemiş, ben onu tekrar ediyorum diyerek, bir bakıma yaratıcılığımı yeterli bulmadığımı söylüyor.

Beyitte “fikr-i Sâ'ibâne” ibaresinde “fikr” sözcüğünün sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

9.

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Nazîre dânişe olmaz bu **fıkr** ile Râgıb
Miyân-ı yâr gibi nükte-i muhayyeli var

(Yorulmaz, Gazel 31/7a; Demirbağ, Gazel 60/7a)

Râgıb, bu fikr ile nazîre dânişe olmaz; miyân-ı yâr gibi nükte-i muhayyeli var.

Râgıp, bu düşünceyle nazireci olmaz; çünkü ona ilham verecek yarın beli gibi ince bir hayal gücü var.

Beyitte Ragıp Paşa kendisini bir bakıma övüyor. “Nazîre dânişe” nazire bilen, nazire yazan, nazireci anlamlarına gelen bir ibaredir. Bilindiği gibi nazire, daha önce yazılmış ve beğenilen bir şiir örnek alınarak yazılan yeni bir şiirdir. Ragıp Paşa, kendisinin nükte bilen, incelikleri gören bir şair olduğunu söylüyor. Bunu da hüsn-i ta'lil sanatıyla yapıyor. “Miyân-ı yâr”ın kendisine bu incelikleri gösterdiğini belirtiyor.

Beyitte “fikr” sözcüğü, “düşünebilmek, hayal edebilmek” anlamlarında sözlük anlamına yakın olarak kullanılır.

10.

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ne bilür lezzet-i kemâli nedir
Her kimün **fıkr**i hurd u hâb iledir

(Yorulmaz, Gazel 36/7b; Demirbağ, Gazel 65/7b)

Her kimün **fıkr**i hurd u hâb iledir; ne bilür lezzet-i kemâli nedir?

İşi gücü uyku ve küçük işler olan kimseler, olgun insan olmanın tadını, zevkini bilemezler.

¹³ Demirbağ'da “Râgıbâ”. Vezin gereği “Râgıb'a” şekli daha uygundur.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Beyit tasavvufidir. Bütün düşüncesi küçük işlerle yani dünyevî işlerle uğraşmak olanların her şeyden vazgeçmiş, olgun bir ruha sahip olmanın ne demek olduğunu bilemeyecekleri belirtiliyor.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün “düşünülen şey, kavram” anlamında kullanıldığı görülür.

11.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Şevk-ı ruhınla sahn-ı dilim gülsitân olur

Fıkr-i bahâr-ı hattın idince hazân olur

(Yorulmaz, Gazel 67/1b; Demirbağ, Gazel 67/1b)

Şevk-ı ruhınla sahn-ı dilim gülsitân olur; fıkr-i bahâr-ı hattın idince hazân olur.

Yüzünün ışığıyla gönül bahçem gül bahçesine döner; fakat yüzündeki ayva tüylerini düşünüp hayal edince sonbahar olur.

“Bahâr-ı hatt” sözüyle de sevgilinin yüzündeki tüyleri bahar mevsiminde ortaya çıkan yeşil yapraklar ve bitkilere benzetilmiştir. “Fıkr idince” sözlerinden şairin sevgiliden ayrı olduğu anlaşılıyor. Şair sevgilinin güzel ve aydınlık yüzünü düşününce gönlünde güller açıyor, yani çok mutlu oluyor, fakat yüzündeki hattı, yani ayva tüylerini düşününce de (ayva tüyleri biraz daha koyu renktedir) ayrılık duygusu daha da kuvvetlenmekte ve şairi adeta sonbahar mevsimindeymiş gibi hissettirmektedir.

Beyitte “fıkr” sözcüğü, “bir şeyi zihinde canlandırma, hayal etme” anlamında kullanılır. Sözlük anlamına yakındır.

12.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Sâmân-ı ‘akl u **fıkr** ü dili¹⁴ aldı cevri ile

Virdi harâbe mülkini¹⁵ hayfâ emîrimiz

(Yorulmaz, Gazel 87/5a; Demirbağ, Gazel 86/5a)

Hayfâ! Emîrimiz, cevri ile sâmân-ı ‘akl u fıkr ü dili aldı, mülkini harâbe virdi.

Eyvahlar olsun! Efendimiz, ıstırap çektirerek akıl, fikir ve gönlümüzü aldı.

Beyitte bir ülkeyi yakıp yıkan, sonra ülkenin bütün zenginliklerini alıp götüren bir sultan mazmunu veriliyor. Tasavvuf düşüncesine göre benliği, nefsi yok ederek ilâhî sevgiliye kavuşulabilir. Burada sevgili, Emire, sultana benzetiliyor. Sultanın aşkı, aşğın

¹⁴ Gerek Yorulmaz gerekse Demirbağ’da “fıkr-i dili” şeklinde yazılmış. Kanımızca “fıkr ü dili” şeklinde okunması daha uygun olur. Gerçi “-i”li okunuş da Farsçada aynı anlamı veriyor, fakat “fıkr ü dili” şeklinde okumanın hem okuma hem anlama bakımından bir kolaylık sağlayacağını düşünüyoruz.

¹⁵ Demirbağ’da “mülketi”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
gönül ülkesini yakıp yıkmış, aklını başından almıştır. İlâhî sevgiliye de ancak bu şekilde ulaşılır.

Beyitte insanın bedeni ülke, “akl u fikr ü dil” servet gibi düşünülüyor. Buradan da Râgıp Paşa'nın akıl, fikir ve duyguya ne kadar önem verdiğini görebiliyoruz. Gerçekte de bu kavramlar insanı insan yapan hasletlerdir. Kısaca söylemek gerekirse beyitte “fikir”, servete, hazineye benzetiliyor.

13.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Fikr-i zülfün ile bir dil ki perîşân olmaz

Ser-ber-âverde-i ser-rişte-i sâ mân olmaz

(Yorulmaz, Gazel 72/1a; Demirbağ, Gazel 91/1a)

Bir dil ki fikr-i zülfün ile perîşân olmaz, ser-ber-âverde-i ser-rişte-i sâ mân olmaz

Senin saçının düşüncesiyle perişan olmayan bir gönül, rahmet ipinin ucuna bağlanamaz.

Beyitte sevgilinin saçının hayalini düşünerek üzülp perişan olmayan, ıstırap çekmeyen bir gönül servet ipinin ucundaki meyveye ulaşamaz. Kanımızca bu meyve vuslattır. Şair, aslında tasavvufî düşünerek, ayrılık acısıyla nefsinin terbiye edip, ona ulaşmak için çalıp çabalayan bir gönlün amacına ulaşamayacağını belirtiyor.

Ayrıca beyitte fikrin, düşüncenin yine "hayal, imge, insan zihninde oluşturulan resim" anlamında kullanıldığı görülür.

14.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Tâbiş-i **fikr-i** ruhiyle ol mehün¹⁶ şeb-tâ-seher

Külbe-i şevkimde rûşen revgân-ı gülden çerâğ

(Yorulmaz, Gazel 97/5a; Demirbağ, Gazel 98/5a)

Ol mehün tâbiş-i fikr-i ruhiyle şeb-tâ-seher külbe-i şevkimde revgân-ı gülden çerâğ rûşen.

O ay yüzlü sevgilinin yanağının düşüncesinin ışığıyla aşk kulübemde gül yağından kandilim yanar.

Beyitte yüzü aya benzeyen sevgili hayal ediliyor. Fuzûlî'nin şiirlerinde çokça andığı külbe-i ahzân gibi burada da “külbe-i şevk” anılıyor. Âşık külbe-i ahzan veya külbe-i şevkde ayrılık acısıyla feryat eder. Bu beyitte de âşık, sevgilinin hayalini zihninde, hayalinde canlandırmakta ayrılık acısı çekmektedir. Ayrıca gül yağından yapılmış çirayla da odası aydınlanmaktadır.

¹⁶ Demirbağ'da “bütün” şeklindedir, oysa “mehün” şekli anlama daha uygun düşüyor.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bu beyitte de “fıkr” ışıkla birlikte anılmıştır. Düşüncenin ışıltılı, pırıltılı özelliği dikkati çeker. Beyitte “fıkr” sözcüğünün “zihinde canlandırma, hayal etme” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fıkr, bir hayal, imge gibi düşünüyor.

15.

Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün

Kapağı şâma atmaktır dil-i şûrîdenün **fıkrî**

Rehâ bulsa eger zencîr-i zülf-i şûh-ı şeydâdan¹⁷

(Yorulmaz, Gazel 119/9a; Demirbağ, Gazel 119/9a)

Eger zencîr-i zülf-i şûh-ı şeydâdan rehâ bulsa, dil-i şûrîdenün fıkrî, kapağı şâma atmaktır.

Eğer şuh ve çılgın saçın zincirinden kurtulursa, deli gönlün düşüncesi, Şam’a kaçmaktır.

Beyitte gönül, sevgilinin saçının tuzağına düşmüş, ondan kurtuluşu olmayan, sevgilinin saçı gibi dağınık, perişan bir âşığa benzetilmiştir. Eğer sevgilinin saçının tuzağından kurtulabilirse bu âşığın düşüncesi Şam şehrine kaçmaktır. Yalnız “şam” sözcüğünün “akşam” anlamı da vardır. Sevgilinin saçı da şiirde çoğu kez akşama, akşam veya gece karanlığına benzetilir. Aslında kaçış yine sevgilinin saçının karasıdır.

Beyitte “fıkr”, “dil-i şûrîdenün fıkrî” kalıbında “düşünülen şey, durum” anlamında kullanılmaktadır.

16.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

Ümmîd-i neşvedir bize hep derd-i ser viren

Fıkr-i safâda oldugumuzdur keder viren

(Yorulmaz, Gazel 127/1b; Demirbağ, Gazel 128/1b)

Bize hep derd-i ser viren ümmîd-i neşvedir; keder viren, fıkr-i safâda oldugumuzdur.

Bize sıkıntı ve ıstırap veren hep sevinçli ve mutlu olma isteğidir; bizi üzen hep zevk ü safa düşüncesidir.

Beyit aslında tasavvufî bir özellik taşımaktadır. Mutasavvıflara göre insanı İlâhî varlığa kavuşma yolunda engelleyen maddî özelliklerdir, benlik duygusudur. Benlik, maddî, dünyevi işlerden hoşlanır, bu dünyevi işler zevk ve mutluluk verir, fakat ilahî sevgiliden de alıkoyar. Şair, beyitte zevk ve safa arzusunun insanı gerçek mutluluktan alıkoyduğunu belirterek, ancak maddî varlıktan, benlikten vazgeçerek asıl mutluluğa ulaşabileceğini anlatıyor.

¹⁷Yorulmaz’da “sahbâdan” şeklindedir. Kanımızca “şeydâdan” daha uygun düşmektedir.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

“Fıkr” sözcüğü, “fıkr-i safâ” terkinde “düşünülen şey, durum” anlamında kullanılır.

17.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ârzû-yı vuslatun gitmez dil-i mehcûrdan

Dûr olur mı **fıkr**-i sahbâ hâtır-ı mahmûrdan

(Yorulmaz, Gazel 133/1b; Demirbağ, Gazel 133/1b)

Ârzû-yı vuslatun, dil-i mehcûrdan gitmez; fıkr-i sahbâ, hâtır-ı mahmûrdan dût olur mı?

Şarap içme düşüncesinin gönülden çıkmadığı gibi aşk yarasıyla yaralı gönülden de sana kavuşma düşüncesi çıkmaz.

Tasavvuf düşünce sistemine göre “şarap” ilâhî aşkı temsil eder. Beyitteki şarap içme düşüncesi, tasavvuf düşüncesine göre ilahî varlığın aşkıyla kendinden geçmedir. Şair “fıkr” sözüyle sevgiliye “kavuşma düşüncesi”ni kastediyor. Bu düşünce aşığın zihninde sabit fikir haline gelmiştir. Âşık başka bir şey düşünmemektedir. Burada “fıkr” sözüyle bir türlü vazgeçilemeyen düşünce “idefiks”, sabit fikir” anlatılır. Bu durum, sözlük anlamına yakındır.

Fıkr, sözcüğünün bulunduğu 17 beyitin incelendiği bu kısımda 1, 2, 3 ve 12. beyitlerin dışındaki 8, 9, 10, 16 ve 17. beyitlerde sözcüğün sözlük anlamında kullanıldığı, 7, 11, 14 ve 13. beyitlerde ise “zihinde bir görüntü canlandırmak, hayal etmek” anlamlarında sözlük anlamına yakın olduğu görülüyor. 1, 2, 3 ve 12. beyitlerde ise benzetmelerin yapıldığı görülüyor. Diğer 4 beyitte fıkr, kalem veya kuş, dizgin, denizden inci çıkaran bir el, hazine, servete benzetilmiştir. Bu benzetmeler de düşüncenin etkin gücünü göstermesi bakımından dikkati çekiyor.

C. “İdrâk”

Sözlüklerde “idrâk” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Ar. Cem’: İdrâkât (“Derk”den masdar if’âl). 1. Anlayış ve eriş, ‘akl erdirmeye, derk, fehm, fer’aset: “İdrâk-i me’âli bu küçük akla gerekmez”. 2. İrişme, yetişme, kavuşma, vâsıl olma: Vakt-i sa’âdete idrâk idenler”. 3. Çağın bulma, mevsimine yetişme, kemâle erme: Mahsûlâtın idrâki” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 84).

Lûgat-ı Nâci'de “İdrâk” “1. Anlamak, anlaşmak: Mahlûk hakikat-ı Hâlikî idrâk edemez. Hakikat-ı İlâhiye'nin idrâki metehayyildir. 2. Yetişmek, irişmek: İdrâk ettiğimiz ‘asr-ı celîlin mülkümüzde meydâna getirdiği bedâyi'nin her biri pâdişâhımızın me’âli-perverliğini isbât eder bir güvâh-ı ‘âdildir. İdrâkiyle müftehîr olduğumuz = yetişmekle müftehîr olduğumuz. Bu Ma'nâda mef'ûl-i bih ile kullanılmamak meselâ (Bu ‘asr-ı ma'rifete idrâk edenler bahtiyârdır) denilmemek evlâdır. 3. Vakti gelip kemâlini bulmak: mahsûlât idrâk etdi. Mevrû'âtın idrâki zirâ'ı memnûn eder. 4. Anlayış, varış: Ashâb-ı idrâk buralarını i'tirâf eyler” (Muallim Nâci, 1987, s. 40).

Kâmûs-ı ‘Osmânî'de “İdrâk” Arapça, “1. Anlamak, anlaşmak: Hakâyık-ı ahvâli idrâk etmekden ‘âcizdir. 2. Yetişmek, irişmek: İdrâkiyle müşerref olduğum şu

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
zamân-ı meserret anında, vakt-i sa'âdete bahtiyâr olan ahyâr-ı ümmetdendir. 3. Bir şey kâmilini bulmak” (Mehmed Salâhî, 1319, s. 271).

Lûgat-ı Remzî’de “İrişmek, yetişmek ve kemâlini bulmak ve ‘akl u ferâset itmek”¹⁸

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “İdrâk” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra “Anlama yeteneği, anlayış, akıl erdirmeye; erişme, ulaşma” şeklinde tanımlanıyor. Ayrıca ruh biliminde “Algı, algılama” anlamında kullanıldığı da belirtiliyor (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1152). Bu tanımda da akli kullanarak bir durumu anlama, bir nesneyi tanıma yeteneğinin kastedildiğini görüyoruz. Bu kısımda Koca Ragıp Paşa Divan’ında 7 yerde geçen “İdrâk” sözcüğünün bulunduğu beyitleri inceleyeceğiz.

1.

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Rûkn-i ‘ilminde ‘imâd ü dergehinde ‘abd idi
‘Asrına **idrâk** ideydi sâhib-i İbnü’l-‘Amîd¹⁹

(Yorulmaz, Tarih 15/8; Demirbağ, V Tarih/ 8b)

Sâhib-i ibnü’l-‘amid ‘asrına idrâk ideydi, rûkn-i ‘ilminde, ‘imâd ü dergehinde ‘abd idi.

Onun aşkına tutulmuş bir kimse, onun devrinin değerinin farkına varsaydı, ilmin temeline direk, dergâhına kul olurdu.

İran’da yaşamış iki İbnü’l-‘Amîd vardır. Biri 970 yılında vefat eden Ebû’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Kummî (Güner, 1999, s. 485, 486), diğeri 976’da vefat eden Büveyhîlerin veziri, âlim ve şâir Ebû’l-Feth Alî b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed’dir (Güner, 1999, s. 486, 487). Rûknüddeve’nin veziri olan babasının ölümü üzerine Rûknüddeve vezirliği İbnü’l-‘Amîd’e verdi. Değerli bir âlim ve şâir olan İbnü’l-‘Amîd, önemli hizmetlerine rağmen sonunda hapsedilmiş, işkenceler görekerek vefat etmiştir. Beyitte “Rûkn-i ‘ilm” sözleriyle belki Rûknüddeveye de telmihte bulunmaktadır. Çektiği işkenceleri anlatan şiirlerinin bulunması nedeniyle 976’da vefat eden Büveyhî veziri İbnü’l-‘Amîd olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğunu düşünüyoruz.

Beyitte ilm direkli bir yapıya benzetiliyor. Bu tarih manzumesinde eğer İbnü’l-‘Amîd, Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi’nin yaşadığı bu devri fark etseydi, anlasaydı onun ilminin binasına direk, dergâhına da kul olurdu diyerek şeyhülislâmı abartılı bir biçimde övüyor.

Nitekim Şeyhülislâm Es’ad Efendi’nin övüldüğü, tarih manzumesinin Farsça yazılmış 20. beyitinde de İbnü’l-‘Amîd’in adı geçmektedir. Koca Ragıp Paşa’nın bu âlim, fâzıl, şâir ve devlet adamı İbnü’l-‘Amîd’in hayatından çok etkilendiği anlaşılıyor. Koca Ragıp Paşa, Osmanlı-İran savaşları sırasında, yazışmalar yapmış (Gültekin, 2015,

¹⁸ Lûgat-ı Remzî, s. 30, [http : // www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica - sozluk - madde - 952. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-952.html)

¹⁹ Demirbağ’da “sâhib-i İbnü’l-‘amid”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
s. 68), akli ve zekâsıyla büyük başarılar göstermiştir. İran kültür ve tarihine yabancı olmayan Paşa'nın İbnü'l-'Amîd gibi bir bilge kişiyi tanınması da doğaldır.

Beyitte "İdrâk" sözcüğü sözlük anlamında "bir durumu anlamak" olarak kullanılıyor.

2.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Tecellî neş'esin ehl-i şikem **idrâk** kâbil mi

Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler

(Yorulmaz, Gazel 47/3a; Demirbağ, Gazel 39/ 3a)

Ehl-i şikem, tecellî neş'esin idrâk kâbil mi? Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler.

Yalnızca yemek yemeyi düşünen, obur kimsenin vücûd-ı mutlakın tecellîsini anlaması mümkün mü? Kaba sofû da cennetten söz edilirken yalnızca yeme içmenin zevkini anlatır.

Tecellî neş'esi sözü, tasavvufî bir terimdir ve burada her şeyin Tanrı'nın kendi zatına duyduğu aşktan ötürü tecellî ettiği düşüncesi vardır. Mutasavvıflar, tecellî düşüncesine göre vücûd-ı mutlakın bir parçası olduklarını ve onun salt bir parçası olarak O'na tekrar dönmeleri gerektiğini düşünürler. Bunun için de aşkla enâniyet duygusundan, benlikten geçmeye çalışırlar. Ragıp Paşa, yalnızca yeme içmeyi düşünen insanların bu konulardan habersiz olduğunu vurguluyor. Hatta hiç idrakinde olmadıklarını belirtiyor.

Beyitte "idrâk", "bir durumu anlamak, farkına varmak" anlamında kullanılıyor.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Gird-i lebde hatt-ı sebz esrârını **idrâk** idüp

Düşdi sevdâ-yı gubâre²⁰ şimdi rind-i bâde-hâr

(Yorulmaz, Gazel 26/2a; Demirbağ, Gazel 57/2a)

Rind-i bâde-hâr, şimdi, gird-i lebde hatt-ı sebz esrârını idrâk idüp sevdâ-yı gubâre düşdi.

Mey içmeyi seven rind şimdi, ağzının çevresindeki yeşil hatların sırımını anlayıp toz sevdasına, esrar aşkına düşti.

Beyitte beşeri aşk motifleri kullanılarak ilâhî sırlara telmihte bulunuluyor. Sanki şarap düşkününü bir rindin, dudakların çevresindeki yeşil ayva tüylerinin sırımını öğrendikten sonra içkiyi bırakıp toz esrara ilgi gösterdiği anlatılıyor. Fakat asıl anlatılmak istenen, dünya nimetlerine bağlı bir kimsenin, tecellî sırrının farkına vardktan sonra ilâhî aşka yönelişidir. Tasavvufta dudaklar, yani ağız nokta gibi düşünülür, tektir. Bu nedenle Tanrı'nın varlığını birliğini, yani vahdeti temsil eder.

²⁰ Yorulmaz'da "humâre".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Beyitte “idrâk” sözcüğüyle Tanrı'nın varlığını birliğini anlama, farkına varma kastediliyor. Yani “idrâk” sözlük anlamında kullanılmıştır.

4.

Fe'ilâtün fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Lezzeti et'imede zîneti püşîşde arar

Ne bilür neş'e-i **idrâki** nedir ehl-i şikem

(Yorulmaz, Gazel 115/8b; Demirbağ, Gazel 115/7b)

Ehl-i şikem, neş'e-i idrâki nedir ne bilür!? Lezzeti et'imede zîneti püşîşde arar.

Mide düşkünü, anlama zevkini ne bilsin!? O zevki yemek yemede, güzelliği de giyinmede arar.

Bu beyit, “idrâk” sözcüklerinin incelendiği bu kısmın 2. sırasında yer alan beyitle hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Burada da yalnızca karnını doyurmayı düşünen birinin tecellî düşüncesinden ve aşk duygusundan habersiz olacağı vurgulanıyor.

“Neş'e-i idrâk” ibaresinde “idrâk” sözcüğü, sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Fe'ilâtün fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

'Akl-ı kül hasret-i nüh²¹ cür'a-i **idrâkimde**

Neşve-i feyz-i ezel var mı ser-i cûşumda²²

(Yorulmaz, Gazel 147/3a; Demirbağ, Gazel 147/3a)

'Akl-ı kül, hasret-i nüh cür'a-i idrâkimde; neşve-i feyz-i ezel var mey-i ser-cûşumda

Tanrı'nın varlığını, birliğini kavrayan akıl, düşüncemin dokuz damlasının hasretindedir; benim aşkla coşmuş başımda ezelin sarhoşluğu var mı?

Şair, bu beyitte ruhların bezm-i eleste “elestü birabbike” sözüyle kendilerinden geçtikleri zamana da telmihte bulunmaktadır. Cür'a, kadehteki son damladır. Gelenekte bu damlanın yerin hakkı olduğu düşünülür ve yere dökülür. “Nüh cür'a” ile dokuz katlı göğün kastedildiğini düşünüyoruz. “Nüh cür'a-i idrâk” terkibi de “idrâkin dokuz damlası” anlamına gelir. Yağmurlar, bazen aradan uzun bir zaman geçtikten sonra yağar. Kanımızca şair, özlem, hasret duygusunu dokuz katlı gökten düşen bu yağmur damlalarına yükleyerek anlatmak istemiştir. Şair, beyitte “idrâk”i dokuz damlaya benzetmiştir.

6.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Kimün kim çeşm-i **idrâki** hakâyıkdan ola beste

Felekde 'âlemi devr itse benzer esb-i tâhûne

²¹ Demirbağ'da “teh”.

²² Demirbağ'da “var mey-i ser-cûşumda”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

(Yorulmaz, Gazel 142/3a; Demirbağ, Gazel 148/3a)

Kimün kim çeşm-i idrâki hakâyıktan beste ola, felekde 'âlemi devr itse esb-i tâhûne benzer.

İdrak gözü hakikatlere kapalı olan kimse, gökyüzünde bütün âlemi dolaşsa bile dink beygirine benzer.

“Çeşm-i idrâk” terkinde idrâk göze benzetilmiştir. Beyitte ne kadar yüksek bir mevkiye bulunursa bulunsun, hakikatleri göremeyen bir kimse, “esb-i tâhûn”e yani gözleri bağlı bir dolap beygirine benzetilir. Şair burada hakikatleri görebilme, anlayabilme yeteneğinin önemini belirtmektedir.

Beyitte “idrâk”, “hakikatleri gören bir göz”e benzetilir.

7.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şu'le-i idrâk harmen-sûz-ı servetdir baña

Âb-rû seyl-âb-ı sâ mân-ı denâ'etdir bana

(Yorulmaz, Beyit 1/1a; Demirbağ, Beyit V/1a)

Şu'le-i idrâk, baña hirmen-sûz-ı servetdir; âb-rû, bana seyl-âb-ı sâ mân-ı denâ'etdir.

Düşünce ateşi, benim yanımda servet harmanının tutuşturucusudur; yalvarıp yakarma, yüz suyu dökme, benim yanımda soysuzların servetinin selidir.

“Şu'le-i idrâk” terkinde görüldüğü gibi “idrâk” ateşe benzetilmektedir. Özellikle harmanı yakıp tutuşturan bir ateşe benzetilmiştir. Servet de bu ateşle yanıp tutuşan harman gibi düşünülmüştür. Ayrıca yüz suyu, yalvarıp yakarma anlamında mecazlı olarak kullanılmış ve sele benzetilmiştir. Soysuzların hazinesi de akıp giden bir sel gibi düşünülmüştür.

Beyitte “idrâk”, “servet harmanını yakan bir ateş”e benzetilmiştir.

İdrâk, sözcüğünün bulunduğu 7 beyitin incelendiği bu kısımda ilk 4 beyitte “idrâk”ın sözlük anlamıyla “anlamak, kavramak” anlamında kullanıldığı görülür. Diğer beyitlerde “İdrâk”, dokuz kat gökten yağın damlalara, hakikatleri gören göze ve servet harmanını yakan ateşe benzetilir.

D. “Derk etmek”

Sözlüklerde “Derk” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Derk” Arapça “Anlama, tefekkür” “Öyle dakik mazmûnları derk edebilecek adam değildir” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 606).

Lehçe-i 'Osmânî'de “Derk” “Varış, anlayış, ulaşmak, arkadan yetişmek, nihâyete varmak, idrâk etmek” (Muallim Nâci, 1987, s. 40)²³.

²³ Lehçe-i 'Osmânî, 1111; <http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17265.html>

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Lugat-ı Nâci'de "Derk", "Fehm: Derk-i Hakâyık; Aşağı tabaka: Cehennem derk-i esfeli. Bu ma'nâda râ'nın fethiyle de lugattır" (Muallim Nâci, 1987, s. 408).

Kâmûs-ı 'Osmânî'de "Derk", "Fi'l-asl her nesnenin nihâyet-i karfinesine erişmek, kemâle yetişmek ma'nâsındadır. Bu mâsiyetle her şeyin künhünü anlamak, nihâyetine 'akl erdirmek ma'nâsında kullanıldı: (Derk-i gavâmız, Derk-i hakâyık, Derk-i dekâyık, Derk-i netâyic); En aşağı kat, dip, feth (râ) ile de lugatdır: (Derk-i esfel-i cehennem, Derk-i esfel-i cesed,) = Tamunun dibi, "Aceb vaz' eylemiş bu bârgâh-ı hikmet-âmîzi" "Ki kemter-i sun'unu derk eyleyince pîr olur bernâ" (Nâbî)" (Mehmed Salâhî, 1319, s. 363).

Lugat-ı Remzî'de "Derk", "Bir adamın ardından yetişmek ve nihâyetine vâsil olmak ve idrâk etmek ve teb'a ve zubân ma'nâsındadır ki sâhib-i hak olan adamın talebinden hâli olmadığı şey demektir ve her nesnenin ka'rı ve dibi. Cem'i edrâk gelür ve aşağıya doğru olan tabaka ve pâyeye ve mertebeye denilir bu ma'nâda oldukda cem'i derekât gelür"²⁴.

TDK'nun Türkçe Sözlüğünde "Derk" in Arapça olduğu belirtildikten sonra "Anlama, kavrama" anlamında olduğu belirtiliyor (Türkçe Sözlük, 2011, s. 636). "Derk etmek" günümüz Türkçesinde nadiren kullanılıyor. Bu kısımda Koca Ragıp Paşa Divan'ında 3 yerde geçen "Derk" sözcüğünün bulunduğu beyitleri inceleyeceğiz.

1.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Derk idüp bu nükte-i mahfiyyeyi²⁵ ehl-i hîred

Oldı me'mûlün zuhûrundan ziyâde şâdmân

(Yorulmaz, 17/6a; Demirbağ XI, Tarih/6a)

Ehl-i hîred, bu nükte-i mahfiyyeyi derk idüp me'mûlün zuhûrundan ziyâde şâdmân oldu.

Akıl sahibi, bu gizli manayı anlayıp umduğunun meydana gelmesinden daha çok sevindi.

Şâh Sultan'ın doğumu için söylenmiş 13 beyitlik tarih manzumesinin 6. beyitinde:

Akıl sahipleri, bu gizli manayı anlayıp beklenen şeyin, doğum olayının meydana gelmesine çok sevindi.

Koca Ragıp Paşa, III. Mustafa'nın veziriazamlığını yapmış, padişah Ruslarla savaşmayı istemesine rağmen Ragıp Paşa bunu istememiş ve padişahı ikna etmiştir. (Uzunçarşılı, 1982, s. 366). Beyitte Sultan III. Mustafa'nın kızı Şâh Sultan'ın doğumu anlatılmaktadır²⁶. Önceki beyitte anlatıldığına göre bir şehzadenin doğumu

²⁴ Lugat-ı Remzî, s. 537; <http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-14188.html>

²⁵ Demirbağ'da "mahfiyye bir".

²⁶ Koca Ragıp Paşa, III. Mustafa'nın veziriazamlığını yapmıştır. III. Mustafa, Ruslarla savaşmayı istemesine rağmen Ragıp Paşa bunu istememiş ve padişahı ikna etmiştir.

beklenmektedir. Bu beyitte de istenilen olayın, yani doğumun gerçekleşmesinden duyulan mutluluk, bilhassa olayı anlayıp düşünen akıl sahiplerinin sevinci anlatılmaktadır.

Beyitte “derk etmek” sözcüğü “anlamak” anlamında kullanılmıştır.

2.

Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

Tâ olmaya zehr-âbe-çeş-i firkatün²⁷ âşık

Derk eyleyemez lezzet-i vuslat neye derler

(Yorulmaz, Gazel 34/6b; Demirbağ, Gazel 62/6b)

Tâ firkatün zehr-âbe-çeş olmaya ‘âşık, “lezzet-i vuslat neye derler?” derk eyleyemez.

Ayrılığın zehirli suyunu içene kadar âşık, vuslatın zevki nasıldır anlayamaz.

Zehr-âbe-çeş, “Zehirli suyu içen, zehri tadan” anlamındadır. Beyitte ayrılık zehirli, acı bir suya benzetilmiştir. Tasavvuf düşüncesine göre vücûd-ı mutlakın tecellî etmesiyle birlikte ruhlar ayrılığa düşmüştür. O ilâhî varlığa tekrar ulaşmak için aşk gerektir. Şair, “ayrılığa düşüp bunu anlamayanlar, kavuşmanın zevkini bilmezler” diyerek tecellîye işaret ediyor. Bir şair olarak da benzetmeler yapıyor. Kavuşmayı tatlı, ayrılığı acı buluyor; ayrılığı zehre, zehirli suya benzetiyor.

Beyitte “derk etmek” sözcüğü “bir durumu anlamak” anlamında kullanılır.

3.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Geşt eyledim ekâsî-i aktâr-ı ‘âlemi

Tahkîk için mebdâî-i edvâr-ı ‘âlemi

Derk eyledim netâyic-i âsâr-ı ‘âlemi

Benden sorun hakâyık-ı esrâr-ı ‘âlemi

Te’lîf-i rûz-nâme- i dehr ezberimdedir

(Yorulmaz, Manzume 9, Kıt’a 3/3; Demirbağ, Tahmis II, Kıt’a 3/3)

Mebdâî-i edvâr-ı ‘âlemi tahkîk için ekâsî-i aktâr-ı ‘âlemi geşt eyledim; netâyic-i âsâr-ı ‘âlemi derk eyledim; te’lîf-i rûz-nâme- i dehr ezberimdedir; hakâyık-ı esrâr-ı ‘âlemi benden sorun.

Arapça bir sözcük olan “mebdâî”, “mebde’nin çoğuludur ve bir şeyin başlangıcı, ilk unsurları; çekirdeği” gibi anlamlara gelir. Âlemin devredişinin aslını anlamak için dairenin merkezinden en uzak yerine kadar bütün âlemi dolaştım; âlemin eserlerinin sonucunun ne olduğunu anladım. Dünya kitabı benim ezberimdedir; âlemin sırlarının hakikatini bana sorun.

Bu kıtada Koca Ragıp Paşa’nın bilge kişiliği de yansıyor. Bu kıtada da “derk etmek” “bir durumu anlamak, farkına varmak” anlamında kullanılmıştır.

²⁷ Demirbağ’da “zehr-âbe-çeş firkatün” şeklindedir. Bu hâliyle vezne uymuyor.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Derk, sözcüğünün bulunduğu 3 beyitin incelendiği bu kısımda “derk”in Türkçe eylemek fiilini de alarak “Derk eylemek” biçiminde sözlük anlamıyla “anlamak, kavramak” olarak kullanıldığı görülüyor. Bu kısımda benzetmeye başvurulmamıştır.

E. “Fehm”

Sözlüklerde “Fehm” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki’de “Fehm” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: “Anlayış, idrâk, zekâ: Fehm etmek= Anlamak; fehm olunmak = Anlaşılmak” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 1009).

Lehçe-i ‘Osmânî’de “Fehm” sözcüğü, “Es. İdrâk, iz’ân, zekâ, anlama, teyekkun, tefehüm”²⁸ şeklinde tanımlanıyor.

Lugat-ı Nâci’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak. (İtmek) (Olunmak) masdarlarıyla terkîb ider. “Ol meh-i nâ/z u temennâ / tercümân-ı / hüsn ü ‘aşk – Fehm olunmaz/ nükte-i şer/h ü beyân-ı/ hüsn ü ‘aşk. Cevrî” (Muallim Nâci, 1987, s. 577).

Kâmûs-ı ‘Osmânî’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak. (İtmek) ve (Olunmak) maddeleriyle kullanılır: “Fehm olunmaz/ nükte-i şer/h ü beyân-ı/ hüsn ü ‘aşk” (Cevrî) “Ben ne yazdım sen ne fehm ettin garîb efsânedür” (Mu’allim Nâci)²⁹ şeklinde açıklanıyor.

Lugat-ı Remzî’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak, zihin ile idrâk etmek ki Fârisîde şinâhten mürâdifidir”³⁰.

TDK’nun Büyük Türkçe Sözlüğünde sözcük “Fehm” şeklinde bulunmuyor, fakat "Fehmetmek" şeklinde yer alıyor. Sözcüğün Arapça “fehm” ve Türkçe “etmek” fiilinin birleşmesiyle oluştuğu belirtildikten sonra, “Anlamak, kavramak.” şeklinde tanımları veriliyor³¹. Fehm sözcüğü, tanımlardan da anlaşılacağı üzere, “endîşe, fikr ve idrâk sözcüklerinden biraz daha farklı olarak daha çok “anlamak, kavramak” anlamını içermektedir. Bu kısımda Ragıp Paşa Divan’ında 5 yerde geçen sözcüğü, yer aldığı beyitleri inceleyerek tanıtmaya çalışacağız.

1.

Mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün

Ser-efrâzım kemâlat u ma’ârif **fehm** ü dânişle

Tekellûf ber-taraf geçdim bu vâdilerde akrânı

(Yorulmaz, Kaside 2/17a; Demirbağ, Kaside II/17a)

²⁸ Lehçe-i ‘Osmânî, 1263; <http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-20644.html>

²⁹ Mehmed Salâhî Bey, s. 193; <http://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-12968-nedir-anlami.html>

³⁰ Lugat-ı Remzî, s. 82; <http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-22354.html>

³¹TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582f184a77d938.64735377

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ser-efrâzım, kemâlat u ma'ârif fehm ü dânişle bu vâdilerde akrânı tekellüf ber-taraf geçdim.

Şair, beyitte başı dik bir şekilde, bilgi ve anlayışla başarılması güç işleri kolaylıkla başararak arkadaşlarını veya meslektaşlarını kolaylıkla geçtiğini, başarılı olduğunu anlatıyor.

Koca Ragıp Paşa, Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı övdüğü bu kasidesinin 19 beyitlik nesip kısmında ilk önce kendisini övüyor; nitekim bu 17. beyitte de başı dik, bilgi ve anlayışla bu zor vadilerden mevkidaşlarını kolaylıkla geçip başarı gösterdiğini vurguluyor. Girizgah beyti olan 20. beyitte "Semiy-i Ahmed-i Muhtâr Pâşâ-yı kerem-girdâr" diyerek medhiyeye başlıyor ve Ahmed Paşa'yı övüyor.

Beyitte "fehm" sözcüğü "anlama, anlayış, kavrayış" anlamında kullanılıyor.

2.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Fehm ile dikkat olursa her iki tedbire

Bulunur cümle bunun puhte Aristo'nun hâm³²

(Yorulmaz, Kaside 3/20a; Demirbağ, Kasîde III/19a)

Beyitte, Aristo ile Ahmet Paşa'nın düşüncesi karşılaştırılıyor. Ahmet Paşa'nın düşüncesi Aristo'nun düşüncesine göre daha olgun bulunuyor. Böylece Ahmet Paşa, mübalağa sanatı yapılarak övülüyor. Övgü, hemen bu beyitin ardından gelen "Şîve-'i lutf ile üslûb-ı hakîmâne ile / Ne Aristo ki Felâtûnları eyler ilzâm" şeklindeki beyitle sürüyor. Şair bu beyitte de Ahmed Paşa'nın yanında Aristo'nun bir önemi bulunmadığını, Platon gibi filozofları bilgece anlatımıyla susturacağını söyleyerek Ahmed Paşa'yı abartıyla övmeyi sürdürüyor. Oysa Aristo, M. Ö. 384 - 322 yılları arasında yaşamış, İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olmuş İlkçağ Yunan filozofudur (Kaya, 1991, s. 375-378). Platon ile Batı düşüncesinin en önemli iki filozofundan biri sayılır. Fizik, gökbilim, ilk felsefe, zooloji, mantık, siyaset ve biyoloji gibi konularda pek çok eser vermiştir.

Beyitte Ahmet Paşa, Aristo'nun hocalığını yapmış Platon'dan bile üstün görülerek mübalağa sanatıyla övülmüştür.

"Fehm" sözcüğü, beyitte sözlük anlamıyla "bir durumu anlamak" anlamında kullanılmıştır.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Âteşîn-hû yah-edâ³³ nev-devletânı görmeyen

Nidügin **fehm** eylemez ma'ni-i germ ü serd-i derd

³² Demirbağ'da 19. sırada yer alan beyitin ikinci mısra'yı "Bulunur cümle bunun bahta er satvetün hâm" şeklindedir. Bu okunuşla ikinci mısra'yı anlamlandırmak oldukça güçtür, üstelik bu hâliyle vezne de uymamaktadır, bu nedenle Yorulmaz'ın yüksek lisans tezindeki şekli tercih edildi.

³³ Demirbağ'da "hûyih-edâ".

Âteşîn-hû, yah-edâ, nev-devletânı görmeyen, ma'nî-i germ ü serd-i derd nidüğün fehm eylemez.

Meydana gelen sevinçleri, mutlulukları görmeyen, ateş gibi yakıcı, buz gibi soğuk tavırlı kimse, ne derdin sıkıntısını ne de sığının anlamını bilir.

Beyitte benzetmeler yapılmış. Kötü huy, insanlara acı veren yaradılış yerine göre ateşe ve buza benzetilmiştir.

Beyitte “fehm eylemek” “bir durumu anlamak” anlamında kullanılmıştır.

4.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Ser-â-ser hüsn ü ân u şîvedir³⁴ yek-kâlîba mesbûk

Budur **fehm** itdigim ma'nâ-yı nâzûk³⁵ ol ser-â-pâdan

(Yorulmaz, Gazel 119/6a; Demirbağ, Gazel 119/6a)

Hüsn (Ar.): Güzellik, iyilik; eksiksizlik; Cemal ile kemal. Mevcudatta sebep-i muhabbet olan hüsn, ihsan ve kemal, Bâki-i Hakiki'nin hüsn ve ihsan ve kemalâtının işaratu ve çok perdelerden geçmiş zaif gölgeleridir; belki cilve-i esmâ-i hüsnânın gölgelerinin gölgeleridir.

O ser-â-pâdan fehm itdigim ma'nâ-yı nâzûk budur: Ser-â-ser yek-kâlîba mesbûk hüsn ü ân u şîvedir.

Baştan ayağa bütün her şeyden anladığım o ince anlam: O güzellik, ruh ve edanın bir kalıba dökülmüş olduğudur.

Beyitte tasavvufî bir anlam gizlidir. Baştan ayağa olan şey, tecellîdir. O ince anlam budur. Bütün her şey bir kalıba dökülmüş gibidir. Bütün bu kâinat bu şekildedir. Şair kanımızca bütün bunları ima etmektedir.

Sonuçta fehm sözcüğü yine sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Çerâdan dem urur mı macerâyı **fehm** iden Râğıb

Edeb mâni' değil mi i'tirâz-ı sun'-ı bî-çûnâ

(Yorulmaz, Gazel 142/9a; Demirbağ, Gazel 148/9a)

Râğıb! Macerâyı **fehm** iden çerâdan dem urur mı? İ'tirâz-ı sun'-ı bî-çûne edeb mâni' değil mi?

Ey Râğıp! Her şeyin sebebini anlayıp farkına varan, “Neden, niçin” diye sorar mı? Tanrı'nın âlemi yaratmasını sorgulamaya aldığımız terbiye, edep izin verir mi?

³⁴ Demirbağ'da “hüsn ü ân-ı şîvedir”; Yorulmaz'da “hüsn ü ân ü şîvedir”.

³⁵ Demirbağ'da “nâzûk”.

Beyitte şair, Tanrı'nın yaratmasının sorgulanmasını doğru bulmuyor. Bunun aldıkları eğitime, terbiyeye uygun olmadığını belirtiyor. Bu terbiye bu sorgulamayı engelleyecektir. Oysa Koca Ragıp Paşa, doğu ve batıda yetişmiş filozofları tanımaktadır. Şiirlerinde bu filozoflara da telmihte bulunmuştur. Fakat bu beyitteki anlatımıyla filozofların yolunda olmadığını da belirtmektedir. Bu yönüyle XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbî'yle de uyumludur. Şâir Nâbî de oğluna yazdığı Hayriye'de oğlu Hayri'ye felsefeden uzak durmasını söyler.

Sonuç olarak beyitte “fehm” sözcüğü burada da sözlük anlamındadır.

Fehm sözcüğünün incelendiği bu beş beyitte sözcüğün sözlük anlamında kullanıldığı görülüyor; sözcükle ilgili herhangi bir benzetme bulunmuyor.

F. “Re’y”

Sözlüklerde “Re’y” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Re’y”: “Ar. Âra’. Görme, görüş, nazar. Müşâhede: Re’yü'l-‘ayn = Kendi gözüyle görerek. [Bu ma'nâ ile yalnız bu bu ta'bîrde müst'ameldir.] 2. Fikr, mütâla'a, bir iş hakkında düşünme neticesi olarak söylenen söz ve dermiyân olunan çâre ve tedbîr: Re'y vermek = Beyân-ı mütâla'a etmek: Herkes re'yini beân etsin: Bu bâbda sizin re'yiniz nedir? Bu iş re'yinize muhavveldir. // Re'y toplamak = Bir meclis a'zâsının bir iş hakkında ayrı ayrı fikirlerini sorup kaydetmek. İttifâk-ârâ, ittihâd-ârâ = Bir meclis veya mahkeme a'zâsının kâmilen bir fikirde bulunması;; ekseriyet-ârâ = A'zâdan kısm-ı a'zâmetin bir fikirde bulunması; İhtilâf-ârâ = Bir meclis a'zâsının başka başka efkârda bulunup ittihâd edememeleri; Sülûsân-ı ekseriyet-ârâ = Akli iki sülûs nisbetinde olan ekseriyet-ârâ” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 657).

Lugat-ı Nâci'de “Re'y” sözcüğü, “Netice-i tefekkür olan hüküm, hükmi fikrî, hükmi nazârî: Re'y-i sedîd. Re'yü'l-‘ayn = Gözüyle görmek, Re'yü'l-‘ayn görmüş = Gözüyle görmek süretiyle görmüş” (Muallim Nâci, 1987, s. 430).

Lehçe-i ‘Osmânî'de “Re'y” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: “Görme, re'yü'l-‘ayn, nazar-ı mütâla'a, hükmi ihtiyâr, tedbîr-i fikr, sâhib-i re'y – İttifâk-ı ârâ”³⁶

Lugat-ı Ebüziyâ'da “Re'y” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: 1Hüküm, i'tikâd, kıyâs, netice-i fikr ü nazar: Re'y-i sâlim, re'y-i sakîm, re'y-i metîn. Re'yü'l-‘ayn = Gözüyle görmek. Re'yü'l-‘ayn meşhûdum oldu.

Re'y sözcüğü, TDK'nun Türkçe Sözlüğünde “1. Oy. 2. Düşünce, görüş, fikir” (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1656) şeklinde tanımlanıyor. Re'y sözcüğü divanda iki tarih manzumesinin Farsça yazılmış beyitlerinde geçiyor. Farsça yazılmış bu beyitlerdeki “Re'y” sözcükleri için de bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

³⁶ Lehçe-i Osmânî, s. 1129, [http : // www. lehceiosmani.com / osmanlica - turkce - sozluk - madde - 17656. html](http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17656.html)

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bâ işârâteş beşâret-bahş-i erbâb-ı niyâz
Hâme-i re'yeş büved kufl-i hôdeş-râ kilid

(Yorulmaz, Tarih 10/37b; Demirbağ, Tarih IV/37b)

Bâ işârâteş beşâret-bahş-i erbâb-ı niyâz hâme-i re'yeş büved kufl-i hâd tu-râ
kilid

Onun işareti, alakası niyaz erbabına müjdedir; onun düşünce kalemi benlik
kilidinin anahtarı oldu.

Kullara iyi ve hayırlı haberler, onun ilgisiyledir; düşünce kalemi benliğin
kilidini açar, onu fethedip ele geçirir. Şair, Farsça yazılmış bu beyitte düşünceyi, benliği
fetheden, ele geçiren bir kaleme benzetiyor.

2.

Fa 'i lâ tün Fa 'i lâ tün Fa 'i lâ tün Fa 'i lün

Ehl-i perver kadr-dân-ı³⁷ dehr Sultân Mustafâ
Tab'ı nakkâd-ı³⁸ ma'ârif re'y ü tedbîri³⁹ sedîd

(Yorulmaz, Tarih 15/1b; Demirbağ, V Tarih/ 1b)

Tab'ı nakkâd-ı ma'ârif, re'y ü tedbîri sedîd; ehl-i perver, kadr-dân-ı dehr Sultân
Mustafâ.

Bilginin değerini bilen yaratılışa sahip, görüş ve tedbiri güvenilir; insanları
seven, dünyanın değerini bilen Sultan Mustafa.

Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'ye tarih olarak yazılan bu mazumenin
birinci beyitinde Sultan Mustafa, nakkâd, yani "bir şeyin iyisini kötüsünü bilen" olarak
anlatılıyor. Bilginin değerini bilmesi, düşünce tavrının güvenilir olması, insanları
sevmesi, dünyanın ne olduğunu bilmesi bakımlarından tanımlanıyor. Bu özellikleriyle
övülüyor.

Beyitte "re'y" sözcüğünün, "görüş ve düşünce" anlamında kullanıldığını
görüyoruz.

Bu iki Farsça beyitin birincisinde düşünce anlamındaki re'y sözcüğünün
kaleme benzetildiği, ikincisinde ise sözlük anlamında kullanıldığı görülüyor.

Sonuç

Koca Ragıp Paşa Divanı'nda "Endîşe" sözcüğü 8 yerde geçmektedir. Bu
beyitlerde endîşe, kalem, kılıç, mühür, şarap, deniz, inci ve minder gibi somut nesnelere
benzetilmiştir. Yalnızca 7. beyitte sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

Fıkr sözcüğü, Divan'da 17 yerde belirlenmiştir. 1, 2, 3 ve 12. beyitlerde fikr,
kalem veya kuş, dizgin, denizden inci çıkararak bir el, hazine, servete benzetilir. 8, 9, 10,

³⁷ Yorulmaz'da "kadr-dân-ı" Demirbağ'da "kadr-ân" şekli tercih edilmiştir.

³⁸ Her iki tezde "nukâd" okunmuş, kanımızca sahte parayla gerçeğini ayırdeden
anlamında "nakkâd" okunması daha uygun olur.

³⁹ Yorulmaz'da "tedbîri", Demirbağ'da "tedbîr-i" şekli tercih edilmiştir.

C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
16 ve 17. beyitlerde sözlük anlamında, 7, 11, 14 ve 13. beyitlerde “zihinde bir görüntü canlandırmak, hayal etmek” anlamlarında kullanılmıştır.

İdrâk, sözcüğü Divan’da 7 yerde yer alır. Üç beyitte dokuz kat göğe veya gökten yağın damlalara, hakikatleri gören göze, servet harmanını yakan ateşe benzetilir. Diğer dört beyitte sözlük anlamında kullanılır.

Derk, sözcüğü, Divan’da “Derk eylemek” biçiminde, benzetmelere başvurulmadan “anlamak, kavramak” anlamında üç kez kullanılmıştır.

Fehm sözcüğünün Divan’da herhangi bir benzetmeye başvurulmadan beş yerde yalnızca sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

Re’y sözcüğü, Farsça iki beyitte geçer. Beyitlerin birincisinde “re’y” kaleme benzetilir, ikincisinde ise sözlük anlamında kullanılır.

Ragıp Paşa’nın ele aldığımız beyitleri arasında İran’ın bilge şairlerinden Sâib-i Tebrizî’den etkilendiğini anlatan bir beyit de bulunuyor.

XVIII. yüzyıl devlet adamı ve şairlerinden Koca Ragıp Paşa’nın incelediğimiz beyitlerinden Doğu ve Batı’da yetişmiş bilgin ve bilgeleri iyi bilen, kültürleri iyi tanıyan bilge yaradılışlı bir devlet adamı ve şair olduğu anlaşılmaktadır. Şiirleri onun Sâib-i Tebrizî’den de etkilendiğini göstermektedir. Divan’ında eski Yunan Filozoflarından Aristo’nun adı bir kez, Platon’un adı dört kez Felatun, bir kez de Eflatun şeklinde geçer. Özellikle edebiyatımızda daha önce adı pek geçmeyen İranlı şâir, filozof ve âlim İbnü’l-‘Amîd’in Ragıp Paşa’nın şiirlerinde adının iki kez geçmesi oldukça dikkat çekicidir.

Ragıp Paşa’nın şiirlerinde övdüğü kişileri karşılaştırdığı filozoflar, onun hem Doğu hem de Batı felsefesini tanıdığını gösteren kanıtlardır. İslâmî bilgi ve kültüre son derece hâkim olan Ragıp Paşa’nın, her ne kadar Doğu ve Batı felsefesini tanısa da Nâbî gibi Batı felsefesinden uzak durmayı tercih ettiği, Doğu kültürüne bağlı olduğu kendi anlatımından anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

A’dan Z’ye Tarih Ansiklopedisi, (1984), s. 993.

Ahmet Vefik Paşa, (2000), *Lehçe-i ‘Osmânî*, TDK Yayınları, Ankara.

Aksoy, Ö. A, (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, s. 816.

Ali Nazîmâ - Reşad, (1319), *Mükemmel Osmanlı Lugatı*, İstanbul.

Aydıner, M, (2007), “Ragıp Paşa” mad., *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, s. 403-406, İstanbul.

Burhân-ı Kâtu’, (1376), (Bi-ihimâm: Doktor Muhammed Mu’in), Cild-i Evvel, Tahran, s. 172.

Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.

- Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
Genç, İ, (2010), *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Klâsik Dönem, İzmir, s. 311.
- Gültekin, H, (2015), “Koca Râgıb Paşa Münşeât’ında Nâdir Şah ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 76.
- Güner, A, (1999), “İbnü’l-‘Amîd” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, s. 485, 486. İstanbul.
- Güner, A, (1999), “İbnü’l-‘Amîd” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, s. 486, 487. İstanbul.
- İnalcık, H, (2012), “Tîmâr” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, s. 176, Ankara.
- Kaplan, M, (2008), *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Kaya, M, (1991), “Aristo” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, s. 375-378.
- Lehçe-i ‘Osmânî, [http :// www. lehceiosmani. com / osmanlica-turkce - sozluk - madde - 17265. html](http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17265.html). (Erişim Tarihi: 08.12. 2016 / 14: 03)
- Lügat-i Remzî, [http :// www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica - sozluk - madde - 952. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-952.html). (Erişim Tarihi: 08.12. 2016 / 14: 10)
- Mehmed Salâhî Bey, (1313), *Kâmûs-ı ‘Osmânî*, Mahmud Beg Matba’ası, İstanbul.
- Muallim Nâcî, (1987), *Lûgat-ı Nâcî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi, (2000), *Burhân-ı Katı*, haz.: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs, TDK Yayınları Ankara, s. 215.
- Olguner, F, (1994), “Eflatun” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, s. 469-476.
- Ş. Sâmi, (1987 ve 1317), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük, [http :// www. tdk. gov. tr / index. php? option = com _ bts & arama = kelime & guid = TDK. GTS. 582f184a77d938.64735377](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582f184a77d938.64735377) (Erişim Tarihi: 01.12.2016 / 13:35).
- Türkçe Sözlük*, (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- , (2011), 11. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H, (1982), *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yorulmaz, H, (1989), *Koca Ragıb Paşa Divanı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensütüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
-----, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara.
Ziya Şükûn, (1984), *Farsça Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, C.
I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 180.

KOCA RÂGİP PAŞA ÜZERİNE BİR KAYNAKÇA DENEMESİ

Bilge KARGA GÖLLÜ¹

ÖZET

Bibliyografya çalışmaları birçok araştırmaya malzeme sağlar. Bu araştırmalara bakıldığında konuyla ilgili yapılan çalışmaların konunun daha çok hangi yönüyle ilgili olduğu, hangi türde yapıldığı hakkında genel bir izlenim kazanmış oluruz. Biz de bu amaçla hem edebî hem de siyasi kişiliğiyle ön plana çıkmış olan Koca Râgıp Paşa üzerine bir kaynakça çalışması yapmaya karar verdik. Öncelikle, gerek kütüphaneler gerekse web tabanlı araştırma olanakları kullanılarak Koca Râgıp Paşa ile ilgili bir literatür taraması yapıldı ve Koca Râgıp Paşa ile doğrudan bağlantılı olan çalışmalar esas alındı. Tespit edilen çalışmalar (ansiklopedi maddesi, bildiri, kitap, makale, seminer, tez) alfabetik olarak türlerine göre sınıflandırıldı. Bu çalışmanın, Paşa hakkında bundan sonra yapılması gerekenlerle ilgili fikirler sunması yönüyle az da olsa araştırmacılara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Koca Râgıp Paşa, kaynakça, XVIII. yüzyıl, divan edebiyatı

A BIBLIOGRAPHY TRIAL ON KOCA RAGIP PASHA

ABSTRACT

Bibliography studies provides a lot of research material. The subject of the work done on the subject when we look at the research, which is more about the direction in which we have gained a general impression of what kind. We decided to do a study on the bibliography for this purpose as well as literary and political personality who rose to plan ahead with Koca Ragıp Pasha. Firstly, we used both libraries and web-based research facilities for literature review about Koca Ragıp Pasha and studies are directly related Pasha was based. Identified studies (encyclopedia article, reports, books, articles, seminars and thesis) were classified alphabetically by type. In this study, we believe it will contribute little if the direction to provide researchers with ideas about what to do after that about Pasha.

Key Words: Koca Ragıp Pasha, bibliography, XVIII. century, divan literature

¹ Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bkarga@cu.edu.tr

Giriş

Nedim ve Şeyh Gâlip'ten sonra klasik edebiyatımızın yetiştirdiği onsekizinci yüzyılın en önemli şairlerinden biri de Koca Râgıp Paşa'dır (1699-1763). Beyitlerinin çoğu günlük hayatta da dile pelesenk olan Râgıp Paşa'nın eserleri ve Laleli'de yaptırmış olduğu kütüphane onun edebiyata ve sanata verdiği değeri gösterir. Bunun yanı sıra devlet adamı yönüyle de adından söz ettirmiş olan Râgıp Paşa sıradan bir memuriyetten sadrazamlığa kadar yükselmiş, bilgisi ve olaylara karşı duruşuyla dönemin padişahının bile dikkatini çekmiştir². Bu nedenle dönemin önemli şahsiyeti Koca Râgıp Paşa üzerine şimdiye kadar hangi çalışmaların yapıldığını merak ettik ve hakkında bir kaynakça hazırlamanın yararlı olacağını düşündük. Bu amaçla ilk olarak yapılan çalışmaların doğrudan Koca Râgıp Paşa ile ilgili olmasına dikkat ederek literatür taraması yapıldı. Yoksa başlığında yer almasa da muhtevada Koca Râgıp Paşa ile ilgili olan makaleler³, içeriğinde Koca Râgıp Paşa'dan söz eden kitaplar⁴ bulunmaktadır. Ayrıca bazı gazetelerde⁵ ve arşivlerde⁶ Paşa hakkında yazılara da rastlandı. Biz bu çalışmada sadece Koca Râgıp Paşa ile doğrudan bağlantılı (ansiklopedi maddesi, bildiri, kitap, makale, seminer, tez) olan çalışmaları esas aldık. Araştırma sırasında ise bazı kütüphanelere bizzat gidildiği gibi web-tabanlı araştırma olanakları da kullanıldı⁷. Tarama tamamlandıktan sonra elde edilen bilgiler ansiklopedi maddesi, bildiri, kitap, makale, seminer, tez başlıkları altında alfabetik olarak tasnif edilerek sunuldu.

² Geniş bilgi için bk.: Yorulmaz, Hüseyin, *Koca Ragıp Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

³ bk.: Öksüz, Zehra, XVIII. Asır İstanbulu'nun Kültür Merkezleri Olarak Edebiyat Mahfilleri: Kültürel Mirasın Aktarımında "Edebiyat Mahfillerinin Rolü, International Journal of Science Culture and Sport, August 2015, Special Issue 4, s. 141-156 ; Gönel, Hüseyin, "Yıkılıpdur Bu Cihân" ve Altı Nazire, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 28, Güz 2013, s. 118-128.

⁴ bk.: Bayrak, M. Orhan, *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, "Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi", "Koca Ragıp Paşa Sebili", "Koca Ragıp Paşa Türbesi" maddeleri, tarih düşünce kitapları yayımları, İstanbul 2004, s. 156; Olgun, Tahir, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair, Edebî Mektuplar*, haz. Cemâl Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 90- 110 ; İpekten, Haluk - Mustafa İsen- Recep Toparlı- Naci Okçu- Turgut Karabey, tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 361, Kesik, B, (2015), "Koca Râgıp Paşa" mad., Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, madde no: 11774, Erişim: [http : // www.turkedebiyat isimlersozlugu.com / index.php? sayfa =detay&detay=3207/](http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3207/) 12.10.2016/09:48.

⁵ Karahan, Abdülkadir, Vefatının yıl dönümünde Koca Ragıp Paşa, Türkiye Gazetesi, (28 Nisan 1993), s. 13.

⁶ Batur, Sabahattin, Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi, SKYLİFE, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111-Kütüphaneler, Kasım 1995, s. 42-48 [http : // earsiv.sehir.edu.tr:8080 / xmlui / bitstream / handle / 11498 / 5743 / 001582497010 . pdf? sequence = 1 & isAllowed = y](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/5743/001582497010.pdf?sequence=1&isAllowed=y) Erişim Tarihi: 28. 04. 2016/ 13: 00; Malkoç, Neriman, İstanbul Kütüphaneleri: Ragıp Paşa Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111, s. 5; Midhat Cemal Kuntay, 19uncu Asırda Paşa Şairler, Taha Toros Arşivi, Dosya No:232. [http : // earsiv.sehir.edu.tr : 8080 / xmlui / bitstream / handle / 11498 / 15995 / 001582748010. pdf? sequence=1&isAllowed=y](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15995/001582748010.pdf?sequence=1&isAllowed=y) Erişim Tarihi: 28. 04. 2016/14:59.

⁷ <http://tez.yok.gov.tr>; www.dergipark.ulakbim.gov.tr; [web of science](http://web.of.science.com); www.scopus.com; <http://scholar.google.com.tr>; [http : // books.google.com.tr](http://books.google.com.tr); [http : // doaj.org](http://doaj.org); sciencedirect.com; [http : // online.sagepub.com](http://online.sagepub.com); [http : // ulakbim.tubitak.gov.tr](http://ulakbim.tubitak.gov.tr); Marmara Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Dairesi Başkanlığı; TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bu araştırmada tespit edilen çalışmaların derli toplu bir dökümünün yapılmasının, Koca Râgıp Paşa ile ilgili çalışma yapacaklara fikir vereceği düşüncesindeyiz. Aynı zamanda şimdiye kadar klasik edebiyatımızda bazı önemli şahsiyetler üzerine kapsamlı bibliyografya çalışmaları yapılmıştır⁸. Ölümünün 250. yılında saygıyla andığımız Koca Râgıp Paşa ile ilgili bu kaynakça denemesi de umarım Paşa hakkında daha kapsamlı bir bibliyografya hazırlanmasına zemin hazırlar.

Literatür

A. Ansiklopedi Maddesi:

Akşit, N-Sanır, F, (1981), "Koca Ragıp Paşa" mad., *Genel Bilgi Ansiklopedisi*, Serhat Dağıtım, s. 851, İstanbul.

Aydiner, M, (2007), "Râgıp Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 34, s. 403-406, İstanbul.

Baykal, B. S, (1988), "Râgıp Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 9, s. 594-596, İstanbul.

Büyük Türk Klâsikleri, (1987), "Koca Râgıp Paşa" mad., Ötügen-Söğüt Yayınları, C. 6, s. 379-386, İstanbul.

Cunbur, M, (2007), "Râgıp Paşa" mad., *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yay., C. 7, s. 268-269, Ankara.

Demiriz, Y, (1994), "Ragıp Paşa Köşkleri" mad., *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. 6, s. 296-297, İstanbul.

Erünsal, İ. E, (2007), "Râgıp Paşa Kütüphanesi" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 34, s. 406-407, İstanbul.

Eyüboğlu, İ. Z, (1976), "Ragıp Paşa" mad., *Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, C. 10, s. 438-439, İstanbul.

Işık, İ, (2006), "Ragıp Paşa (Koca)" mad., *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Elvan Yay., C. 7, s. 3024, Ankara.

Kalyoncu, N. K, (Haziran 1982), "Koca Ragıp Paşa Kütüphanesindeki Ahşap Avizeler", *Türkiyemiz*, XIII/37, s. 31-33, İstanbul.

Karahan, A, (1977), "Ragıp Mehmed Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. XXVII, İstanbul.

"Koca Râgıp Mehmed Paşa" mad., (1993-1994), *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, C. 12, s. 121-122.

⁸ bk.: Cunbur, Müjgân, Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Maarif Basımevi, İstanbul 1956; Keleş, Reyhan, Şâir Nâbî Bibliyografyası, Zafer Form Ofset Matbaacılık, Erzurum 2011.

Koç, H, (1994), "Ragıp Paşa Kütüphanesi" mad., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. 6, s. 297-298, İstanbul.

_____, (2008), "Ragıp Paşa (Koca)" mad., *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY, C. 2, s. 443-445, İstanbul.

Özkırımlı, A, (1987), "Ragıp Paşa" mad., *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yayınevi, C. 4, s. 982, İstanbul.

"Ragıp Paşa (Koca)" mad., (1990) *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 18, Ana Yayıncılık, s. 270, İstanbul.

_____, (1992), *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, Meydan Larousse, Sabah, C. 16, s. 396-397.

Tokay, H, (1994), "Koca Ragıp Paşa Külliyesi" mad., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. 5, s. 34-35, İstanbul.

Tolasa, H, (1982), "Koca Ragıp Paşa" mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 5, s. 376-377, İstanbul.

Uluçay, M. Ç, (1979), "Ragıp Paşa, Mehmet, Koca" mad., *Tarih Ansiklopedisi (Orta Dereceli Okullar İçin)*, Bateş Yayınları, 3. baskı, s. 394, İstanbul.

B. Bildiri:

Aydiner, M, (14-16 Mayıs 2007), "Koca Ragıp Paşa Döneminde Askeri İslah Girişimleri", *Eskiçağ'dan Modernçığ'a Ordu: Oluşum, Teşkilat ve İşlev Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul.

_____, (7/8 Eylül 2007), "Koca Ragıp Paşa'nın Maliye'de Yaptığı Yenilikler", *Uluslararası I. İktisat Kongresi*, İstanbul.

Kesik, B, (16-18 Ekim 2009), "Koca Ragıp Paşa'nın Şiirlerinde Hikemî Tarz" *Uluslar Arası V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Mardin.

Tunç, S, (16-18 Ekim 2009), "Onsekizinci Yüzyılda Nâbî Takipçisi Bir Şair: Koca Râgıb Paşa ve Şiir Anlayışı", *V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, [Uluslararası -Prof. Dr. Harun Tolasa Hatırasına, Mardin Artuklu Üniversitesi: 11ss.], Mardin.

C. Makale:

Afyoncu, E, (2007), "Kalemde Kılıca: Koca Râgıb Paşa'nın Osmanlı Bürokrasisinde Yükselişi", *Journal of Turkish Studies*, Vol.: 31, Issue: 1, p. 11-20.

Ahmet Refik, (1318), "Râgıb Paşa Devrinde İstanbul Hayatı", *Yeni Mecmua*, C. II, İstanbul.

Akdoğan, G. İ, (Ocak-Şubat-Mart 2004), "Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi", *Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Kütüphanesi Bülteni*, S. 12, M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi, nr. G107529.

Akyol, A. A, - Kadioğlu, Y. K, - Özgümüş, Ü, - Kanyak, S, (2014), "İstanbul Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi Camları Arkeometrik Analizleri", *Turkish Studies*,

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/10, p. 5-17, Ankara.

Atsız, H. N, (1941), "Koca Ragıp Paşa, Haşmet ve Fitnat Hanım Arasında Şakalar", *Çınaraltı*, S. 3, İstanbul.

Aydiner, M, (2006) "Arşiv Belgeleri Işığında Bilinmeyen Yönleri İle Koca Ragıp Paşa", *CIEPO-17 Comite International D'etudes Pre-Ottomanes Et Ottomanes [International Committee Of Pre-Ottoman And Ottoman Studies]*, Trabzon.

_____, (2007), "Koca Ragıp Paşa Döneminde Osmanlı Ermenileri", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, s. 28-77, İstanbul; "Ottoman Armenians During The Time Of Koca Ragib Pasha", *Review Of Armenian Studies*, No. 15-16, 2007, s. 97-132.

Cunbur, M, (1963), "Ragıp Paşa Kütüphanesi Hakkında Yabancıların Görüşleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XII, 1-2, , s. 17-26, İstanbul.

Demiriz, Y, (1992), "Caddebostan'da Mabeyinci Ragıp Paşa'nın Kızı İçin Yaptırdığı Köşk Hakkındaki Bazı Notlar", *Semavi Eyice Armağanı*, İstanbul Yazıları, İstanbul.

Erbay, N, (Sonbahar 2014), "Koca Ragıp Paşa'nın Gazellerinde İnsan ve Toplum İlişkisine Dair Hikemi Söyleyişler", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 11, s. 124-141.

Gültekin, H, (2015), "Koca Râgıb Paşa'dan Nâdir Şah'ın Nedimi Mirza Zeki'ye Cevâb-nâme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn II, S. 38, s. 61-70.

_____, (2015), "Koca Râgıb Paşa Münşeât'ında Nâdir Şah ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 76, s. 55-78.

Gültekin, T, (Aralık 1979; Ocak 1980; Mayıs 1980), "Şâir Devlet Adamı Koca Ragıp Paşa", *Diriliş Dergisi*, sayı: 63-64-68.

Haksever, H, İ, (Winter 2016), "Koca Râgıb Paşa'nın Padişaha Gönderdiği Üç Telhis", *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:2, Issue I, p. 167-174.

Kaya, N, (2007), "Râgıb Mehmed Paşa and His Library", *İslamic manuscripts*, s. 185-193 (<http://www.islamicmanuscripts.info/reference/books/Pfeiffer-2007-Kropp-Approaches/Pfeiffer-2007-Kropp-Approaches-185-193-Kaya.pdf> / Erişim Tarihi: 28. 04. 2016 / 14:45).

Kesik, B, (2009), "Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebk-i Hindî Tesiri", *Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 150-169, Eskişehir.

_____, (2013), "Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Hikemî Tarz", *Ahmet Atillâ Şentürk Armağanı*, Akademik Kitaplar, İstanbul.

Kocić, M, (14 September 2015), "The Problem of 'Albanian Nationalism' During The Reign of Koca Mehmed Ragıb Pasha (1757-1763) In The Light of The Venetian Report", *Original Scientific Paper*, p. 82-90.

Kreiser, K, (2012), "Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte. Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Râgıb Mehmed Paşa (st. 1763)", *Die Welt des Islams*, Volume 52, Issue 2, p. 223-224.

Mutlu, İ, (1963), "Ragıppaşa Kütüphanesi 200 Yaşında" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XII, S: 1-2, 25 sayfa, İstanbul.

Özdemir, M, (Ağustos 2014), Koca Râgıb Paşa'nın "Neye Dirlir" Redifli Gazelinin Düşünce Alanı Merkezli Metin Çözümleme Yöntemine (DAM) Göre Şerhi, *TSA / Yıl: 148, S: 2*, s. 187-201.

Sievert, H, (2013), Eaves dropping on the Pasha's Salon; Usual and Unusual Readings of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat (Paşa'nın Salonuna Kulak Kabartma: 18. Yüzyıl Bir Osmanlı Bürokratının Olağan ve Fevkalade Okumaları), *The Journal of Ottoman Studies/ Osmanlı Araştırmaları*, C. XLI, S. 41, s. 159-195.

Türek, A, (1958), Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde Bilinmeyen Bâzı Arapça Yazmalar, *Şarkiyat Mecmuası*, Osman Yalçın Matbaası, S. 2, s. 91-103, İstanbul.

Yazar, İ.-Kaplan, O, (2014), "XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Eş Anlamlı, Yakın Anlamlı ve Aralarında Anlam İlgisi Bulunan Kelimelerin Stilistik Açıdan Kullanımı: Şeyh Gâlib, Nedîm ve Koca Râgıb Paşa Örneği", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S: 4, C. 4, s. 219-241.

Yüksel, S, (1963), "Kuruluşunun İlk Yıllarında Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği*, V. 12, Issue: 1-2, s. 27-30.

_____, (1974), Koca Ragıp Paşa'nın Bilinmeyen Gazelleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi*, C. IV, S. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 77-80, Ankara.

_____, (1977), "Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. I, s. 23-33, Ankara.

_____, (1977), Koca Ragıp Paşa'nın Ramazâniyyesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. I, s. 44-46, Ankara.

Ç. Kitap/Kitapçık:

Baykal, B. S, (1939), *Koca Ragıp Paşa-Büyük Friedrich 18 inci Asırda Şark Ve Garb Alemine Kısa Bir Bakış; Türkiye-Prusya Münasebetlerinin Başlangıç Ve 1765 Senesine Kadar İnkışafı*, CHP Konferanslar Serisi; 5, 18 sayfa, Ankara.

Defter-i Kütüphane-i Ragıp Paşa, (1285), Matbaa-i Amire, İstanbul.

Gültekin, H, (2015), *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Münşeât-ı Koca Râgıb Paşa*, AKM Yay., Ankara.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 137-146

İsmail Hikmet, (1933), *Ragıp Paşa*, Kanâ'at Kütüphanesi, İstanbul.

_____, (1933), *Koca Ragıp Paşa ve Fitnat*, Kanâ'at Kütüphanesi, İstanbul.

İzgöer, A. Z, (2003), *Koca Ragıp Mehmed Paşa -Tahkik ve Teyfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

[Râgıb Mehmed Paşa alias:], (2000), *Muhammad al-Râghib: Mawsû'at mustalahât al-mawdü'ât fi Safînat al-Râghib wa-dafinat al-matâlib*, eds. Rafic Al-Ajam and Ali Dahrouj, Librairie du Liban, Beirut.

Râgıp Paşa, (1252/1836), *Divân-ı Râgıp Mehmed Paşa*, Bulak Matbaası, Kâhire.

Uraz, M, (1940), *Râgıp Paşa*, İstanbul.

-----, (1941), *Ragıp Paşa Hayatı, şahsiyeti, eserleri ve yazılarından seçme parçalar*, Tefeyyüz Kitaphanesi, Büyük şairler serisi. C. 10, 56 sayfa.

Yorulmaz, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

D. Seminer:

Kocatürk, T, (?), *Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi Sıbyan Mektebi Revak Gergilerinin Onarımı, Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IV*, M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi, nr. G114817.

Tanç, N, (26. 03. 2015), *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminerleri VI: Klâsik Türk Edebiyatının Renkli Bir Şahsiyeti: Koca Râgıp Paşa, "Koca Râgıp Paşa'nın Hikemî Şiir Ekolü İçerisindeki Yeri"*, Muğla.

E. Tez:

Aydiner, M., (2005), *Koca Râgıp Mehmed Paşa-Hayatı ve Dönemi: 1699-1763*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi S. B. E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Baybara, H, (1993), *Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan kelimelerin tanıtım ve tasvifi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Yurdağur, nr. 25812, İstanbul.

Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Danışman: Birol Emil, nr. 87640, Van.

Evirgen, M, (1950), *Sadrâzam Râgıp Mehmed Paşa*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Mezuniyet Tezi, nr. 1803, İstanbul.

Itkowitz, N, (1959), *Mehmed Raghîb Pasha; The Making of an Ottoman Grand Vizier*, Doktora Tezi, Princeton University.

İzgöer, A. Z, (1988), *Tahkik ve Teyfik (Ragıp Mehmed Paşa)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Târîhi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: İsmet Miroğlu, nr. 299, İstanbul.

Kafa, Ö, (2000), *Koca Ragıp Paşa ve Azmi-Zade Haleti'nin münşe'atları üzerine mukayeseli sentaks İncelemesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Emin Kalay, nr. 99791, Edirne.

Özel, H., (2014), *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşe'ât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Soysal, F, (2006), *Koca Ragıp Paşa'nın Farsça manzumeleri (metin-çeviriyorum)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ömer Demirbağ, nr. 189044, Van.

Uzun, F. Ç, (2000), *Belgrad hakkında Ragıp Paşa'ya ait bir risale: Fethiyye-i Belgrad (1739)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: M. Hüdayi Şentürk, nr. 93819, Sakarya.

Yorulmaz, H, (1989), *Koca Ragıp Paşa Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Kemal Yavuz, nr. 6970, İstanbul.

Sonuç

Bu araştırma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

* Koca Râgıp Paşa hakkında yazılmış 20 ansiklopedi maddesi, 4 bildiri, 28 makale, 11 kitap/kitapçık, 2 seminer, 11 tez çalışmasına ulaşıldı. Toplamda 76 çalışma sunduğumuz bu yazıda en fazla çalışmanın makale bazında olduğu saptandı.

* Bildirilerin ikisinin Râgıp Paşa'nın devlet adamı yönüyle, ikisinin de edebî kişiliğiyle (şiiirlerinin hikemî yönü) ilgili olduğu tespit edildi.

* Makalelerin 7'si Koca Râgıp Paşa Kütüphanesi, 1'i kızı için yaptırdığı köşk, 4'ü devlet adamlığı ve bürokrat kişiliği, 3'ü devrinde yaşananlar, 2'si şair çevresi, 1'i bilinmeyen yönleri, 3'ü yazdığı mektuplar, 2'si gazellerinde hikemiyat, 1'i şiiirlerinde Sebki-i Hindi tesiri, 2'si bilinmeyen gazelleri ve ramazaniyesi, 2'si de şiiirlerinin modern yöntemlerle incelenmesi şeklindedir.

*Hakkında yazılan kitapların az olduğu ve bunların 4'ünün Koca Râgıp Paşa'nın devlet adamlığı ile ilgili olduğu görüldü.

*Hakkında verilen seminerlerin biri hikemî yönü biri de kütüphanesiyle ilgilidir.

* Tez olarak yapılan çalışmalara bakıldığında bugüne kadar eserlerinden münşe'atı, risalesi, divanı, Farsça şiiirleri ve bazı eserleri üzerine incelemeler yapılmış, kütüphanedeki kelam yazmaları incelenmiştir.

XVIII. yüzyıla gerek devlet adamı kimliğiyle gerekse şairliğiyle damga vurmuş olan Koca Râgıp Paşa ile ilgili çalışmalara bakıldığında devlet adamlığı yönü edebî yanına oranla daha fazla irdelenmiştir. Yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak, Paşa'nın şiirleri üzerindeki Sebki Hindî tesiri, hikemî yönü vurgulanmıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi mukayeseli çalışmalar, şiirlerine modern inceleme yöntemleriyle bakılması gibi son yıllarda yapılan araştırmalar bir elin parmakları kadar bile değildir. Bu önemli şahsiyet üzerine söylenmesi gerekenler bu kadar olmamalıdır. Öyleyse biz edebiyat araştırmacılarının yapması gereken, bu güne kadar yapılmış olandan çok daha fazlasıdır.

Çalışma sırasında yukarıda adı geçen tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış ve yararlanılmıştır. Yazıda atıf yapılan çalışmalar ise aşağıda sunulmuştur.

Kaynaklar

Batur, S, (Kasım 1995), Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi, *SKYLİFE*, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111-Kütüphaneler, s. 42-48 [http : // earsiv. sehir. edu. tr: 8080 / xmlui / bitstream / handle / 11498 / 5743 / 001582497010 . pdf? sequence = 1 & isAllowed = y](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/5743/001582497010.pdf?sequence=1&isAllowed=y) Erişim Tarihi: 28. 04. 2016/ 13: 00.

Bayrak, M. O, (2004), "Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi", "Koca Ragıp Paşa Sebili", "Koca Ragıp Paşa Türbesi" maddeleri, *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, tarih düşünce kitapları yayınları, s. 156, İstanbul.

Cunbur, M, (1956), *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, Maarif Basımevi, İstanbul.

Gönel, H, (Güz 2013), "Yıkılıpdu Bu Cihân" ve Altı Nazire, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 28, s. 118-128.

İpekten, H, İsen M, Toparlı R, Okçu N, Karabey, T, (1988), *tezkiirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 361, Ankara.

Karahan, A, (28 Nisan 1993), Vefatının yıl dönümünde Koca Ragıp Paşa, *Türkiye Gazetesi*, s. 13.

Keleş, R, (2011), *Şâir Nâbî Bibliyografyası*, Zafer Form Ofset Matbaacılık, Erzurum.

Kuntay, M. C, (?), 19uncu Asırda Paşa Şairler, *Taha Toros Arşivi*, Dosya No:232. [http : // earsiv. sehir. edu. tr : 8080 / xmlui / bitstream / handle / 11498 / 15995 / 001582748010. pdf? sequence = 1&isAllowed = y](http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15995/001582748010.pdf?sequence=1&isAllowed=y) Erişim Tarihi: 28. 04. 2016/14:59.

Malkoç, N, (?), İstanbul Kütüphaneleri: Ragıp Paşa Kütüphanesi, *Taha Toros Arşivi*, Dosya No: 111, s. 5.

Olgun, T, (1995), *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair, Edebî Mektuplar*, haz. Cemâl Kurnaz, Akçağ Yay., s. 90- 110, Ankara.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 137-146

Öksüz, Z, (August 2015), XVIII. Asır İstanbulu'nun Kültür Merkezleri Olarak Edebiyat Mahfilleri: Kültürel Mirasın Aktarımında "Edebiyat Mahfillerinin Rolü, *International Journal of Science Culture and Sport*, Special Issue 4, s. 141-156.

Yorulmaz, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Web Tabanlı Kaynaklar

[http : // books. google. com. tr](http://books.google.com.tr)

[http : // doaj. org](http://doaj.org)

[http : // online. sagepub. com](http://online.sagepub.com)

[http:// scholar.google.com.tr](http://scholar.google.com.tr)

<http://tez.yok.gov.tr>

[http : // www. islamicmanuscripts. info / reference / books / Pfeiffer - 2007 -](http://www.islamicmanuscripts.info/reference/books/Pfeiffer-2007-Kropp-Approaches/Pfeiffer-2007-Kropp-Approaches-185-193-Kaya.pdf)

Kropp - Approaches / Pfeiffer -2007- Kropp - Approaches -185 - 193 - Kaya . pdf / Erişim Tarihi: 28. 04. 2016 / 14:45.

<http://www.turkedebiyatinsimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3>

207/

[http : // ulakbim. tubitak. gov. tr](http://ulakbim.tubitak.gov.tr)

Marmara Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Dairesi Başkanlığı

sciencedirect.com

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

www.dergipark.ulakbim.gov.tr

web of science

[www. scopus. com](http://www.scopus.com)

XVIII. YÜZYILDA BİR EDEBÎ MUHİT OLARAK KOCA RAGİP PAŞA KONAĞI

Sevda ÖNAL KILIÇ¹

ÖZET

Osmanlı edebiyatında şairlerin, sultanların ve devlet adamlarının çevresinde kümelenmesi ve edebî faaliyetlerini bu himaye ve eğitim sistemi içerisinde devam ettirmesi yaygın bir gelenektir. Kökeni eski Türk devlet geleneği ve ilk Türk-İslam devletlerine dayanan bu edebî yapılanmaların Osmanlı kültüründeki ilk oluşumları beylikler döneminde görülür. Bu edebî çevrelerin ortaya çıktığı yerler devlet merkezinde padişah sarayı, devlet büyüklerinin konakları, İstanbul dışında şehzade sancakları ve paşa konaklarıdır. En kayda değer edebî çevreler İstanbul'da padişah çevresinde oluşmakla birlikte, devrin sadrazamı, vezirleri, yüksek memurlarının sarayları ve konakları da o dönem edebiyatçıları için toplantı ve sığınak yerleri olmuştur.

Edebî çevrelerin, klasik Türk edebiyatının en fazla şair yetiştirdiği XVIII. yüzyıldaki önemli mekanlarından biri de Koca Ragıp Paşa konağıdır.

Koca Ragıp Paşa, klasik Türk edebiyatının hikemi üslupla şiirler söyleyen başarılı bir şairidir. XVIII. yüzyılın Nedim ve Şeyh Galip'ten sonra en başarılı ismi olarak değerlendirilen Koca Ragıp Paşa, bürokrat kimliği ve edebî kişiliğinin yanı sıra bir sanat yöneticisi ve koruyucusu olarak da şöhret kazanmıştır. Paşa'nın evi, dönemin şairlerinin uğrak yeridir. Bu şairler arasında Haşmet ve Fitnat Hanım hem edebî birliktelik hem de paşayla olan yakınlıkları çerçevesinde özel bir yer edinmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Koca Ragıp Paşa, klasik Türk edebiyatı, edebî çevre

KOCA RAGİP PASHA MANSION AS A LITERARY NEIGHBOURHOOD IN THE XVIII. CENTURY

ABSTRACT

In Ottoman literature, it was a widespread tradition for poets to gather around sultans and statesmen, and to continue their literary activities within these guardianship and education system. First formation of these literary constructs, which root back to Ancient Turkish State tradition and first Turkish-Islam traditions, can be seen in beylics period. The places where these literary circles emerged were sultan's palaces, statesmen's mansions, sanjaks of sultan's sons outside Istanbul, and pasha mansions. The most remarkable literary circles were around the sultan, besides, period's grand

¹ Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sevdaonal@atauni.edu.tr

vizier, viziers and magisters' palaces and mansions were places of gathering and shelters for the men of letters of the time.

Literary circles of one of the most important places that classical Turkish literature raised poets most in the XVIII. -century was Koca Ragıp Pasha Mansion.

Koca Ragıp Pasha was a successful poet reciting poems with the tone of classical Turkish literature's reason. Considered as the most successful name of the XVIII. century after Nedim and Şeyh Galip, Koca Ragıp Pasha also gained a reputation as an art conductor and protector alongside his bureaucratic personality and literary identity. Pasha's house was a beaten track of the poets of the time. Among these poets Haşmet and Fitnat Hanım gained a special place in pasha's circle thanks to their literary company and close relationship with pasha.

Key Words: Koca Ragıp Pasha, classical Turkish literature, literary circles

Giriş

Osmanlı kültüründe, sanatçıyı himaye kavramı ve sanatçı-hâmî ilişkisi, 14. yüzyıldan itibaren saray merkezinden başlayarak paşa konaklarına ve esnaf çevrelerine kadar yayılmış ve köklü bir himaye geleneğini oluşturmuştur.

Klasik Türk edebiyatının ortaya çıkış ve gelişmesinde, bu kültür patronajı ve şairleri koruyup destekleyen yönetici sınıfın desteği yönlendirici bir güç olmuştur. Bütün ortaçağ imparatorluklarında görülen bu kültür patronajının yönetici/yönetilen bağlamında Osmanlı sosyal sistemi söz konusu olduğunda, Türk devlet geleneğinden ve İslami kültürden beslendiği açıktır.

“Osmanlı kültüründe edebî muhitler, edebiyata önem veren, cömertlikleri ile sanatkarları koruyan, kıymetli eserleri mükafatlandırarak şahsiyetlerin tesiriyle oluşmuştur... Bu muhitlerin teşekkül ettikleri yerler devlet merkezinde padişah sarayı, devlet büyüklerinin konakları, İstanbul dışında şehzade sancakları ve paşa konaklarıdır” (İpekten, 1996, s. 11). Devletin merkezi 1453'ten sonra İstanbul'a nakledildiğinde edebiyat çevreleri İstanbul'da kümelenmeye başlamış ve bu tarihten sonra sanatın ve edebiyatın merkezi İstanbul olmuştur.

İstanbul'daki en yetkin edebiyat muhitleri saray çevresinde oluşmuştur. “Sarayın yanında devrin sadrazamları, vezirleri, yüksek memurlarının sarayları ve konakları da edipler ve şairler için birer sığınak, toplantı yeri olmuştur” (İpekten, 1966, s. 135).

Kökeni Osmanlı saray işret meclislerine dayanan bu sohbet ve kültür ortamlarının en kurumsal olanları sarayda düzenlenmekle birlikte dönemin büyük devlet adamları da varlık, güç ve otorite göstergesi olarak saray veya konaklarında bu tarz meclisler düzenlemişlerdir. “Büyüklerin patronajı dışında şairlerin kendi aralarında buluşmaları da bir iletişim çevresi oluşturmakta idi. Dönemin şairleri fırsat düştükçe bir mecliste bir araya gelirler, yazdıkları şiirleri okurlardı” (İnalçık, 2003: 76).

Klasik Türk edebiyatı tarihinde ilk izleri beylikler döneminde görülen bu kültür ve edebiyat çevreleri içinde özellikle Germiyanlı musahip şairlerin hem klasik şiirin

yapılanmasında hem de Osmanlı devletinin kurumsallaşması sürecinde önemli role sahip olduğu bilinmektedir². İlerleyen dönemlerde Osmanlı sultanları ve yöneticilerinin saraylarında düzenlenen şiir toplantıları artık gelenekselleşerek varlık, güç ve otorite göstergesi haline gelmiştir. Öte yandan sanatla ve özellikle edebiyatla ilgili, entelektüel seviyesi yüksek yöneticilerin saray ve konaklarında şiir meclisleri düzenlemelerinin bu yöneticilerin kişisel tutumlarıyla da ilgili olduğu gerçektir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda belli başlı saray ve konak sahipleri, Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa, Sultan Bayezid devrinin tanınmış kazaskeri Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi, Nişancı Tacizade Cafer Çelebi, Kanuni'nin sadrazamları Pir Mehmet Paşa, İbrahim Paşa, Defterdar İskender Çelebi, Şeyhülislam Kemal Paşazade; Kazasker Kadri Efendi, Sadrazam Rüstem Paşa, Kaptan-ı Derya Seydi Ali Reis ve Koca Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'dir (İpekten, 1996, s.135).

XVII. yüzyıl Osmanlı edebiyatı, daha önceki yüzyıllarda görülen edebî hareket alanının daraldığı, şair ve yazarların İstanbul merkezli bir hayat yaşamaya başladığı dönemdir. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda sancaklarda görülen edebî hareketlilik bu yüzyılda görülmez. Bu tarihe kadar birer kültür merkezi olan şehzade sancakları edebî muhitlerin şekillendiği coğrafyalar olmuş XVII. yüzyıldan sonra bu geleneğin kaybolmasıyla birlikte edebiyat daha ziyade İstanbul merkezinde varlığını sürdürmüştür. XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin istikrarsızlıklar yüzyılıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk üç asrında 13 padişah tahta çıkarken sadece bu asırda 9 padişahın tahta çıkışı yaşanan istikrarsızlığı ifade etmesi bakımından önemli bir ayrıntıdır. Bu istikrarsızlığın bir diğer göstergesi de bu yüzyılda 62 sadrazamın yönetime gelmesidir. (Şentürk-Kartal, 2005, s. 355). Bu siyasal belirsizlik bir sanat hâmisi olan sultanların sanatçıları tanıyıp değerlendirme imkanını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle XVII. yüzyılda sanatçı-yönetici ilişkisinin önceki yüzyıllara göre daha dar bir çerçevede varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

XVIII. yüzyıl, klasik Türk edebiyatının şair kadrosu bakımından en zengin ve geniş dönemidir. Bu asırda 1322 şairin yetiştiği (Çeltik, 1998, s. 49-85); bunlardan 168'inin divanı olduğu bilinmektedir. Bu yüzyılın zengin ve renkli edebî tablosunun oluşumunda, özellikle sanat ve kültüre düşkünlükleriyle bilinen yöneticiler ve onların çevresinde oluşan edebî muhitler etkili olmuştur. Bu yüzyıl padişahları birkaçı dışında şair, hattat, musikişinas kimlikleriyle de şöhret kazanmış kişilerdir. III. Ahmet (s: 1703-1730) *Necib ve Ahmed*; I. Mahmut (s:1730-1754) *Sebkati*; III. Mustafa (s: 1757-1774) *Cihangir*; III. Selim (s:1789-1807) *İlhami* mahlasıyla şiirler söylemişlerdir. XVIII. yüzyılın ilk edebî toplulukları kendileri de şair olan bu padişahların çevresinde, Enderun ve divan kalemlerinde oluşmuştur.

“Toplum hayatının son derece hareketli olduğu yıllarda edebî çevreler de renklenmiş, özellikle bazı üstat sayılabilecek isimlerin etrafında dönem edebiyatını

² Beylikler dönemi şair-patron ilişkisi, İNALCIK, Halil, (2011), *Has-bahçede 'Aş u Tarab, Nedimler, Şairler, Mutribler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, isimli çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

şekillendirecek “edebî muhitler” oluşmuştur. Bu yüzyılda padişahların yanında, Damat İbrahim Paşa ve Koca Ragıp Paşa gibi sadrazamların sanat ve kültür faaliyetlerine verdiği önem, sosyal ve siyasî hayattaki olumsuzluklara karşılık edebiyat hayatının canlılığını korumasında etkili olmuştur” (Horata, 2006, s. 459).

XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan yenileşme hareketleri yüzü batıya dönük yenilik yanlısı aydınları Tercüme Odası’nda buluşturmuştur. Anadolu’da paşa konakları edebî faaliyetlere ev sahipliği yaparken, İstanbul’da da Hoca Neşet ve Koca Ragıp Paşa’nın konakları devrin edebiyat meraklılarının bir araya geldiği mekanlar olmuştur.

Hoca Neşet profilinde son dönem Osmanlı insanının ihtiyacı olan bilge-aydın tipini görmek mümkün olduğu gibi, yüzyılın bir başka devlet adamı olan Koca Ragıp Paşa profilinde de koruyucu, hâmi, aydın bürokrat tipini görmek mümkündür. Osmanlı devletinde çözümlerin görüldüğü güç ve otoritenin sarsıldığı bir dönemde Koca Ragıp Paşa, hem akılcı siyasal politikalarıyla hem de şair ve hâmi kimliğiyle bir son dönem Osmanlı aydını profili sergilemiştir.

Osmanlı tarihinde şahsiyetiyle özel bir yer edinmiş olan sadrazam Koca Ragıp Paşa, 1698 tarihinde dünyaya gelmiştir. Defterhane katiplerinden Şevki Mustafa Efendi’nin oğludur. Devlet görevinde en aşağı memurluklardan başlayarak yükselmiş ve Sultan III. Osman’ın yedinci ve sonuncu sadrazamı olarak en yüksek makama gelmiştir. Sık sık sadrazam değiştirme alışkanlığı olan III. Osman’dan sonra tahta geçen III. Mustafa ile de başarılı ve istikrarlı bir şekilde anlaşılan Paşa, hayatının sonuna kadar sadrazamlık yapmıştır. Başarılı siyasal kariyerini devlet tarihindeki önemli kararlara imza atarak pekiştiren Koca Ragıp Paşa, “1757’de Kızlarağası makamını ortadan kaldırarak haremın vezirler üzerindeki bir yüzyıllık nüfuzuna ve aynı zamanda fiilen kafes sistemine son vermiştir” (İnalçık-Quatarert, 2004, s. 762).

“Çağdaşları âteşin fikirli, güzel yüzlü, sağlam akideli, konuşmaları latif, ifadesi tatlı, çeşitli bilgileri olan yüksek ahlaklı bir zat olduğuna ve ömrü boyunca vaktinin çoğunu kitap okuyarak geçirdiğini ve başlıca zevkinin ilmi meseleler ile uğraşmak olduğunu belirtirler. Kitaba ve kültür meselelerine bağlılığının en canlı örneği ömrünün son günlerinde inşa ettirdiği Laleli’deki kütüphanesi ve mektebidir” (Karahana, 1964, s. 598).

Bir bürokrat olarak devlet hizmetlerinin her kademesinde başarılı olan, Koca Ragıp Paşa’nın mesleğinin verdiği bu kültür ve donanım, hiç şüphesiz sanatçı kişiliğini destekler niteliktedir. Aynı şekilde Paşa’nın sanatçı kişiliği de siyasal hayattaki başarısı üzerinde etkili olmuştur.

Koca Ragıp Paşa’nın Şairliği

Koca Ragıp Paşa, klasik Türk edebiyatında Nabi ekolünün diğer isimleri gibi hikemi üslupla yazan şairler arasında yer almaktadır. XVII. yüzyılda çağının düşünen aydını Nabi’nin şiirinde şekillenen hikemi söyleyiş, XVIII. yüzyılda Koca Ragıp Paşa’nın şiiriyle devam etmiştir. Mürettep bir divanı, münşeati ve “Sefine-i Ragıp” adlı seçme eserlerden meydana gelme, ayrıca kendi çeşitli yazılarını da ihtiva eden bir şiir mecmuası olan Ragıp Paşa, edebî anlamda yüzyılın Nedim ve Şeyh Galib’ten sonra en kuvvetli ismi olarak anılır.

Ahmet Refik, Koca Ragıp Paşa'nın sadrazamlığını anlattığı yazısında, onun gazellerinin elden ele dolaştığından bahseder. "O yıl İstanbul hayatı sükûnet içinde geçti. Ragıp Paşa, bu sükûneti sürdürmeyi aslında kendine meslek ittihiyet etmişti. Bu devirde şiir ve edebiyat her şeyden çok takdir ediliyordu. Vezir-i azamın gazelleri elden ele geziyordu. Boğaziçi duyguları, güller, sümbüller ve şebboylar arasında devam ediyordu..." (Ahmet Refik 1999, s. 260) ifadeleriyle Koca Ragıp Paşa'nın İstanbul'un eğlence hayatında ve edebiyat çevrelerinde beğenilerek okunan bir şair olduğunu dile getirmiştir. Paşa'nın şiirleri özellikle de gazelleri hakkında edebiyat tarihleri ve tezkireler de ortak görüşler barındırır. *Osmanlı Müellifleri*'nde paşanın gazelleri eski şiirin hikmetlileri arasında en güzel örnekler olarak değerlendirilir ve kendinden öncekiler arasında benzerlerinin az olduğu belirtilir. "Eşâr-ı müntehâbâsı hakîmânedir. Hiçbir şairimiz bu yolda kendisi kadar eser-i muvaffakiyet göstermemiştir" (Bursalı Mehmet Tahir, 2009, II, s. 190) ifadesi paşanın klasik edebiyat tarihinde bir hikmet şairi olarak edindiği yeri belirtmesi açısından dikkate değerdir.

Benzer şekilde, Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* isimli eserinde *Koca Ragıp Paşa Divânı* "büyük bir edebî geleneğin son sözleri" olarak değerlendirilir (Gibb, 1999: 336).

Koca Ragıp Paşa Muhiti

Klasik Türk şiiri tarihinde Koca Ragıp Paşa edebî kişiliğinin yanı sıra bir sanat koruyucusu olarak da kimlik kazanmıştır. Koca Ragıp Paşa'nın evi bu dönem şairlerinin uğrak yerlerindedir. Bu özelliğiyle yüzyılın edebî muhitleri arasında sayılabilecek olan konak dönemin pek çok şairine ev sahipliği yapmış önemli edebiyat mekanlarından biridir.

"Evinin Fıtnat Hanım, Çelebizade Asım ve Haşmet gibi birçok önemli şair ve şahsiyetin toplandığı bir meclis haline getirmiştir (Horata 2009, s. 127). Bu şairlerle paylaştığı gerek dostluk gerekse şiir sohbetleri, Paşa'nın şairliğinin yanı sıra bir sanat koruyucusu ve yönlendiricisi vasıflarını kazanmasına neden olmuştur. "Ragıp Paşa sadece iyi bir devlet adamı olarak değil nükteleri, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de İstanbul'a ve Osmanlı kültürüne katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde alimler, mutasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiştir" (Aydiner, 2007, s. 403-406).

Koca Ragıp Paşa konağında, edebî sohbetlere katılan şairlerin başında Haşmet ve Fıtnat Hanım gelmekle birlikte münşeati ve yakın ilişkileri dikkate alındığında paşanın edebî çevresi ve oluşturduğu muhitte çok daha geniş bir şair topluluğunun yer aldığı ortaya çıkmaktadır.

Koca Râgıb Paşa muhitindeki şairlerden en önde geleni yakın dostu Haşmet'tir. XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da doğan Haşmet (?-1768), medrese tahsili gören müderris olmuş ve kadınlıklarda bulunmuştur. Haşmet'in, *Divanı*, Koca Ragıp Paşa adına sunduğu *Senedüş'su'ârâ* isimli mensur eseri, Koca Ragıp Paşa'nın emriyle kaleme aldığı Padişah III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumunu anlatan mensur *Vilâdetnâme* isimli eseri ile *Hâb-nâme*, *Vâkıânâme* adlarını da taşıyan *İntisâbü'l-Mülük* isimli eserleri bulunmaktadır. "Koca Ragıp Paşa ile ne zaman ve nasıl tanıştığı malum değildir. Aralarında geçen fıkralara bakarsak Koca Ragıp Paşa, Haşmet'i 9 yaşından itibaren tanımış, onun zekasını ve nükteci kişiliğini sezerek yanına almıştır. Bunlar

içinde gerçek olan husus, Haşmet'in Ragıp Paşa'nın meclislerinde bulunduğu, dostluğunu kazandığı ve konağına teklifsizce girip çıktığıdır" (Aslan-Aksoyak, 1994, s. 1). Ragıp Paşa, 1754-1755 tarihleri arasında Halep'te valilik görevinde bulunurken şair Haşmet'i de yanında götürmüş olmalıdır.

Bulunduğu her bölgede oluşan muhitlere dahil olan aynı zamanda İstanbul muhitinin de müdavimleri arasında olan Haşmet, Paşa'ya yazdığı terki-i bentte samimi ve oldukça teklifsiz bir üslup sergiler.

*"Sen de lûtf it kerem it Haşmet-i pür-derd ü gama
Söyle ahvâlini ol Pâdişeh-i muhtereme"
Ya'ni arza giricek hâl-i dili takrîr it
Bir bir ihlâs-i ubûdiyetimi tefsîr it*

(Haşmet Divanı, 22. K)

Aynı manzumeden alınan, Haşmet'in Bursa'daki sürgün hayatından kendisini kurtarması için paşadan yardım ve himaye istediği aşağıdaki beyitler paşanın çevresindeki şairler üzerindeki koruyuculuk vasfını ön plana çıkarmaktadır.

*Melce-i çâre-resim sensin efendim sensin
Tanrı'dan mültemesim sensin efendim sensin*

...

*Bir zamân sohbet-i cân-bahşına dil mazhar idi
Murg-ı dil tûtî gibi kâm-ver-i şekker idi
Dergeh-i âtîfetin cilve-gehim olmuşken
Güyyâ Haşmet'in ol bâbda Dârâder idi*

Bu özel yakınlık Haşmet'in bir anlamda paşanın nedimi, musahibi olması temeline dayanmaktadır. Fütursuz tavırları ve şiir söyleyişiyle dikkat çeken Haşmet'in paşayla olan yakınlığı da samimi görünmektedir. Paşanın isteği üzerine eserler kaleme alan Haşmet'in *Divân*'ında Koca Ragıp Paşa vasfında yazılmış 1 kaside, 1 terki-i bent ve 17 nazire bulunmaktadır. Kasidelerinin medhiye bölümleri, paşayla olan yakınlığını sergilemesi bakımından önemlidir.

Haşmet'in Koca Ragıp Paşa'yla olan yakınlığı özellikle nazire gazellerinde kendini gösterir. "XVIII. yüzyılda belirginleşen bir edebî gelenek olan nazirecilik de şairlerin bir muhit veya mecliste toplanmasına vesile olmuştur. Bunda şüphesiz Damat İbrahim Paşa'nın sık sık tertiplelediği şiir ve edebiyat meclislerine şairleri davet ederek kaynaşmalarını sağlaması, onların eski üstatlara ve birbirlerine yazdıkları nazireleri ve tahmisleri bir yarışma içerisinde söylemeleri etkili olmuştur" (Şentürk-Kartal, 2005, s. 425). Osmanlı şair okulu olarak değerlendirilen nazirecilik geleneği Haşmet'in nazirelerinde Koca Ragıp Paşa'nın yönetici-hâmi, yetiştirici vasıflarını ortaya çıkarmaktadır. Şiirde usta-çırak ilişkisi olarak nitelendirilen, nazirecilik geleneği, Osmanlı şairlerinin atölyesidir. Osmanlı toplum hayatında usta-çırak ilişkisi her alanda yaygın bir öğrenme yöntemidir. Aynı yöntem şairler için de geçerlidir. Tezkirelerde yer alan bilgilerden, üstat şairlerin yakın hizmetinde ve çevresinde toplanan genç şairleri ve onların üstatlarıyla olan ilişkilerini öğrenebilmekteyiz (Kurnaz, 2007, s. 20). Haşmet şiir

denemelerine bir çırak gibi Ragıp Paşa'nın şiirlerini tanzir ederek başlamış, paşa ise üstat-hâmi olarak genç şairi yetiştirmiştir.

Nazirecilik ve müşterek şiir yazma geleneği şair Haşmet ile Koca Ragıp Paşa'nın edebî ilişkisinde nükteler, atışmalar ve şakalar kadar belirleyici rol oynamıştır. Haşmet, tam bir nazire şairidir. Divanında kendinden önce ve aynı devirde yaşamış birçok şaire nazire yazmıştır. Haşmet'in divanındaki 228 gazelin 14'ü Râgıp'ın gazellerine nazire olarak kaleme alınmıştır (Yüksel, 1977, s. 23).

Şair-hami ilişkisine ışık tutan nazire çalışmaları, Koca Ragıp Paşa'nın muhitindeki şairlerin şiir üslubu üzerindeki etkisini belirtmek açısından yol göstericidir. *Haşmet Divanı*'nda yer alan Koca Ragıp Paşa'nın şiirlerine yazılmış nazire gazellerinden seçilen aşağıdaki örnek beyitler Koca Ragıp Paşa'nın, model alınan bir şair olduğunu ortaya koymaktadır.

*At koparsın yekke-tâzân-ı suhân tanzîriçün
Bir zemîn tarh eyle Râgıp bir gazel meydâne at*

(*Divân-ı Râgıp*, 9. G)

*Tahta-i remmâle döndük iğbirâr-ı hecr ile
Kur'a-i teshîri Haşmet da'vet-i cânâne at*

(*Haşmet Külliyyatı*, 27. G)

*Ey çeşm-i girye-hîz eserin yok mudur senin
Âteş içindeyim heberün yok mudur senin*

(*Divân-ı Râgıp*, 106. G)

*Ey âh-ı şûle-ver şererin yok mudur senin
Ey bâd-ı âteşin eserin yok mudur senin*

(*Haşmet Külliyyatı*, 153. G)

*Felek işkeste itmez pek de rûşen dillerin kadrin
Komazlar cevherin zî-kıymetin terkîb-i mâcûne*

(*Divân-ı Râgıp*, 148. G)

*Zuhûr-ı hâsiyet mahv-ı vücuda bestedir dilde
Olur meshûk-ı cevher müsta'id terkîb-i mâcûna*

(*Haşmet Külliyyatı*, 213. G)

*Künc-i ferağa gerçi ki himmet komaz seni
Savdâ-yı câha düşme ki râhat komaz seni*

(*Divân-ı Râgıp*, 164. G)

*Dârü'l-emânı vahdete kesret komaz seni
Beytü'l-ferâğ-ı halvete şöhret komaz seni*

(*Haşmet Külliyyatı*, 254. G)

Şair Haşmet'in Bursa'ya sürgün edilmesine yol açan uygunsuz konuşmalarında isminin birlikte anıldığı şair Nevres-i Kadim'in de Paşa'ya yakın olduğu bilinmektedir. Nevres'in Koca Ragıp Paşa vasfında yazdığı

*Kankı mâha 'âşık olmuşlar 'aceb hurşîd ü mâh
Şark u garbî devr iderler rûz u şeb hurşîd ü mâh*

(*Nevres-i Kadim Divanı*, 26. K)

matlalı kasidesi, şairle paşanın yakınlığını vurgular mahiyettedir. Ayrıca şairin divanında Koca Ragıp Paşa'nın Sultan III. Mustafa'nın kız kardeşi Saliha Sultan'la evlenmesine ve kendi adına kurduğu kütüphanesinin yapımına düşülmüş tarih manzumeleri de bulunmaktadır.

Bununla birlikte Nevres'in de Ragıp Paşa'nın muhitindeki diğer şairler gibi paşanın şiirlerinden esinlendiği görülmektedir. Koca Ragıp Paşa'nın

*Dile mir'at-ı emelden nice sûret görünür
Bilmez ammâ ki verâsında vehâmet görünür*

(*Divân-ı Râgıp*, 37. G)

matlalı gazeline yazdığı

*Muttasıl dide serâsîme-i hayret görünür
Bilmem âyîne-i hayretde ne sûret görünür*

(*Nevres-i Kadim Divanı*, 36. G)

matlalı naziresi Nevres'in söyleyiş ve estetik açısından paşayı taklit ederek şiirler yazdığını ortaya koymaktadır.

XVIII. yüzyılda Koca Ragıp Paşa muhitinde yer almış ve paşanın edebî birikiminden beslenmiş bir başka şair ise Fıtnat Hanım'dır.

Fıtnat Hanım, klasik Türk şiirinin önde gelen kadın şairlerindedir. Babası âlim, şair, musikişinas ve kütüphanesiyle meşhur Şeyhülislâm Esat Efendi, dedesi de yine Şeyhülislâm Ebu İshak İsmail Efendi'dir. Beş şeyhülislam çıkarmış kültürlü bir ailede yetişen Fıtnat Hanım, ailesinin edebî birikiminden ve kültürel atmosferinden etkilenmiştir.

“Fıtnat üzerinde Ragıp Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu, onun yardımı ile yetiştiği ve şöhret kazandığı hep söylenmiştir. Fıtnat Hanım'ın şöhret ve istidadının Koca Râgıp Paşa'nın sadâreti zamanında parladığının söylenmesinin yanı sıra, Paşa ve onun yakın çevresinden şair Haşmet ile kendisi arasında geçtiği belirtilen latife ve fıkralar nakledilir. Râgıp Paşa ile Fıtnat'ın ailesi arasında onun sadrazamlığından öncesine giden bir tanışıklık tespit edilebilmektedir. Babası Belgrat Seferi sırasında ordu kadısı olarak Rumeli'de bulunurken Avusturya ve Rusya ile 14 Cemaziyelâhir 1152'de imzalanan Belgrad sulh antlaşmasını hazırlayan heyette, o zaman sadâret mektupçusu bulunan Râgıp Efendi (Paşa) ile beraber murahhas olarak çalışmış daha sonra da bu antlaşma ile ilgili pürüzlerin 14 Zilhicce 1153'te neticeye bağlanacağı mükâleme meclislerinde bu defa reisül-küttâb sıfatını taşıyan Râgıp Paşa ile yine birlikte olmuştur. Aralarındaki yakınlık Fıtnat'ın babası Esad Efendi'nin şeyhülislâmlığını o esnada Mısır'da vali bulunan Râgıp Paşa'nın bir kaside ile tebrik etmesi gibi vesilelerle kendini gösterir. Râgıp Paşa sadrazam olduğunda da (1757) babası artık hayatta olmayan Fıtnat onu bir tarih manzumesiyle tebrik eder ” (Akün, 1996, s. 39-46).

Fıtnat'ın Ragıp Paşa muhitinden şiir sanatı ve kültürel birikim açısından beslendiği açıktır. Haşmet kadar fazla sayıda naziresi olmasa da paşanın şiirlerine yazdığı nazireler Fıtnat'ın edebî kişiliğinin oluşmasında Paşa'nın etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Fıtnat'ın, Koca Ragıp Paşa'nın;

*Pîc ü tâb-ı sîneden efkâr kendin gösterir
Cevher-i âyîneden jengâr kendin gösterir*

(*Divân-ı Râgıp*, 36. G)

matlalı gazeline yazdığı nazirenin matla beyti üslup ve tarz olarak Ragıp Paşa'nın Fıtnat üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktadır.

*Her gönülde tâb-ı rûy-i yâr kendin gösterir
Kanda varsan mihr-i pür-envâr kendin gösterir*

(*Divan-ı Fitnat*, 18. G)

Fıtnat'ın edebî kişiliğinin oluşmasında babası ve erkek kardeşinin payı olduğu kadar Koca Ragıp Paşa da önemli bir rol oynamıştır. “Dostu Ragıp Paşa'nın beğenmesi ve şairlik kabiliyetini takdir etmesi Fıtnat'ın şiirleri üzerinde oldukça etkili olmuş ve daha önce de söylediğimiz gibi *Divan*'ının en önemli hususiyetlerinden birini oluşturan hikemi şiirlerinde bu etki açıklıkla görülmektedir” (Gibb, 1999, s. 374).

Kaynaklarda Koca Râgıp Paşa, Haşmet ve Fıtnat Hanım'ın müşterek gazelleri olduğu söylene de bu şiirleri, şayet mecmualarda kaydedilmemişse, divanlarından hareketle tespit edilememiştir.

Fıtnat Hanım'la ilgili verilen bilgilerde de “Fıtnat Hanım'ın, Ragıp Paşa'nın şairler ve âlimlerle olan sohbet meclislerine örtülü bir kıyafetle iştirak ettiği, edebiyat ve fikir çevresinin simaları ile böyle görüştüğü belirtilir” (Akün, 1996, s. 39-46).

Koca Ragıp Paşa'nın koruyucu-hami kimliği şüphesiz ki sadece Haşmet, Nevres-i Kadim ve Fıtnat Hanım şahıslarında kendini göstermez. Dönemin pek çok şairinin Koca Ragıp Paşa adına yazmış olduğu şiirlerinden yola çıkarak, paşanın söz konusu şairleri himaye ettiği ya da en azından edebiyat sahasında yönlendirdiğini söylemek mümkün olacaktır. Aynı zamanda Koca Ragıp Paşa'nın eserleri ve yakın ilişkileri dikkate alındığında muhitindeki şairlerin sayısını artırmak mümkün görünmektedir. Osmanzade Taib'le olan mektuplaşmaları, Çelebizade Asım, Müstakimzade Süleyman ile dostlukları bu noktada paşanın oluşturduğu muhite dahil olan şair ve sanatçı halkası hakkında fikir vericidir. Dönemin bir başka şairi olan Sünbülzade Vehbi'den bahseden kaynakların Vehbi'nin paşanın emriyle III. Selim'in doğumu üzerine bir kaside yazdığından bahsetmesi, Vehbi'nin de paşanın edebî muhitinde yer alan isimlerden olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Sonuç

Çağının aydın bir devlet adamı olan Koca Ragıp Paşa, genç yaşlarda katip olarak başladığı memuriyet hayatında sadrazamlığa kadar yükselen bir bürokrattır. İyi

bir devlet adamı olmanın yanı sıra bir kültür adamı ve klasik üslupla eserler veren bir şairidir.

XVIII. yüzyılım Nedim ve Şeyh Galip'ten sonra en başarılı şairi olarak değerlendirilen Koca Ragıp Paşa, hikemi üslupla şiirler söylemiştir. Bu özelliğiyle XVII. yüzyılda Nabi'yle başlayan hikmetli söz söyleme geleneğinin XVIII. yüzyıldaki en başarılı temsilcisidir.

Memuriyet hayatı boyunca özellikle Doğu Anadolu, İran ve Irak bölgelerinde yönetici olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu bölgelerde yaşayan sanatçılarla yakın ilişkiler geliştirmiş, gittiği her yerde şairleri çevresinde toplayarak kültür ortamları oluşturmuştur. Özellikle İstanbul'daki konağı dönemin şair ve sanatçıları barındıran bir kültür muhitidir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yetişen pek çok şairin Koca Ragıp Paşa'nın çevresinde yer alarak edebiyat dünyasına giriş yaptığı ve seçkinlik kazandığı bilinmektedir. Bu şairler içerisinde özellikle Haşmet ve Fıtnat Hanım'la olan yakınlıkları dikkat çekicidir. Her iki şair üzerinde de etkili olan şiir üslubu bu şairlerin nazirelerinde kendini göstermiştir. Aynı zamanda özellikle Haşmet'le olan yakınlığının şair-hami ilişkisinden çok daha ileri boyutlarda bir koruyuculuk ve arkadaşlık niteliğine sahip olduğu görülmektedir.

Haşmet ve Fıtnat Hanım, Koca Ragıp Paşa muhitini oluşturan şairlerin en bilinenleridir. Bununla birlikte XVIII. yüzyıl divanları, tezkireleri ve diğer kaynak eserler üzerinde yapılacak yeni incelemeler, dönemin diğer şair ve yazarlarının Koca Ragıp Paşa ile olan edebî ilişkisini ortaya koyacaktır.

Kaynaklar

Ahmet Refik, (1999), *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akkaya, H. (1994), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.

Akün, Ö. F. (1996), "Fitnat", *DİA*, C. 13, İstanbul.

Aydiner, M. (2007), "Ragıp Paşa", *DİA*, C. 34, İstanbul.

Bursalı Mehmet Tahir, (2009), *Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmet Remzi Akyürek Miftahü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Çeltik, H. (1998), "18. yy. Tezkirelerindeki Divan Şairleri", *TUBA 22*, Harvard University.

Fıtnat Zübeyde, (1286), *Divân-ı Fıtnat*, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul.

Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi III-V*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Haşmet Külliyyatı, (1994), Arslan, Mehmet; Aksoyak, İ. Hakkı, Dilek Matbaası, Sivas.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 147-158

Horata, O, (2006), “Klasik Estetikte Hazan Rüzgarları: Son Klasik Dönem (1700-1800),” *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

-----, (2009), *Has Bahçede Hazan Vakti XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

İnalçık, H, (2003), *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yay., Ankara.

-----; Quataret, D, (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık., İstanbul.

-----, (2011), *Has-bahçede 'Aş u Tarab, Nedimler, Şairler, Mutribler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İpekten, H, (1996), *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, MEB Yay., İstanbul.

Karahan, A, (1964), “Ragıp Paşa”, *İA*, 9. C, İstanbul.

Kurnaz, C, (2007), *Osmanlı Şair Okulu*, Birleşik Yayınevi, Ankara.

Okay, M. O, (1997), “Haşmet”, *DİA*, 16. C. İstanbul.

Şentürk, A. A; Kartal, A, (2005), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul.

Yöntem, A. C, (1977), “Fitnat Hanım”, *İA*, 4. C, İstanbul.

Yüksel, S, (1977), “Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri”, *Türkoloji Dergisi*, VII/1.

Hüsnu Abdulkadir ÖZEL¹

ÖZET

XVIII. yüzyılın meşhur simalarından biri olan Koca Râğıb Paşa (ö. 1176/1762-1763), başarılı bir devlet adamı olduğu kadar mâhir bir şair ve münşî idi. Elsine-i selâseye vukufiyeti sayesinde sanatkârâne şiirler kaleme alıyor, nesir yazıları vücûda getirebiliyordu. Râğıb Paşa’nın bu çalışmaya konu olan *Münşeât*’ı, XVIII. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde yaşanan gelişmeler, Râğıb Paşa’nın biyografisi ve devrindeki önemli vakalar ile birlikte değerlendirildiğinde eserin tarihî bakımından ehemmiyeti anlaşılmaktadır. Râğıb Paşa’nın divitdâr ve mühürdârlığını yapmış olan Ahmed Nüzhet, Paşa’nın ölümünden sonra bu önemli eseri tertip etmiştir. Tertip edilen bu belge suretleri, Râğıb Paşa’nın, sadaret mektupçuluğu, reisülküttaplık, vezâret ve sadâret dönemlerinde kaleme aldığı önemli kayıtlardır. Ayrıca bu vesikalar araştırmacılar için hem edebî hem de tarihî bakımdan değerli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğıb Paşa, münşeât, telhîsât, bürokrasi

KOCA RAGHIB MEHMED PASHA’S MÜNŞEÂTAND ITS HISTORICAL IMPORTANCE

ABSTRACT

Koca Raghıb Mehmed Pasha (d. 1176/1762-1763), who was one of the prominent figure in the eighteenth century, was not only a successful statesman but also a skillful poet and writer. Thanks to knowing triple-language (Persian, Arabic and Turkish) he could write artistic poems and build proses. Raghıb Pasha’s *Münşeât*, which is the title of this article, is understood in terms of its historical importance by evaluating it with the developments of the eighteenth century Ottoman bureaucracy, Raghıb Pasha’s biography and important historical events. This substantial work was collected by Ahmed Nüzhet, who was his servant, after Raghıb Pasha’s death. This collected documents was written by Raghıb Pasha when he was a grand-vizeral secretary, the head of the scribes (the chief of the men of the pen), vizier and grand-vizier. In addition these documents contain significant informations for the researchers in terms of literary and history.

Key Words: Koca Raghıb Pasha, münşeât, telhîsât, bureaucracy

¹ Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, husnuozel@aydin.edu.tr

Giriş

Yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyaya hükmetmiş Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden yazma eserler arasında en yaygın örneklerden birisi mecmualardır. Edebî bir dil ve üslupla nesir olarak kaleme alınan, hususî veya resmî yazışmalar içeren münşeâtlar, bu mecmualar arasında geniş yer tutar. Eğer münşî hem devlet adamı hem de bürokrat, şâir veya âlim ise eseri, kendi yaşamına dair bilgilerin yanı sıra devrin edebî, tarihî ve bürokratik durumu hakkında da çok yönlü bilgiler içerir.

Osmanlı dönemine ait münşeât mecmualarının bilinen ilk örnekleri XV. yüzyıla ait olmasına rağmen (Erzi-Lugal, 1956; Unan, 2014), bu gelenek özellikle kadim Türk-İslam ve Eski İran kültüründen gelmektedir (İnalçık, 2015, s. 413). XVI. yüzyılda –özellikle I. Süleyman (1520-1566) devrinde- bürokraside kalemiye sınıfı, belirginleşmeye başlayarak, kendi bünyesinde dallara ayrılmış ve XVIII. yüzyılda da gelişimine devam etmiştir. Bu süre zarfında kalemiye mensubu bürokratların yanı sıra önemli edebî simalar ve ulema da münşeât mecmuası kaleme almıştır (Derdiyok, 1999, (9), s. 731-740; Gültekin, 2015, s. 55-98, 100-180). Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bürokratik açıdan metin inşasının önemi, devletin sonuna kadar devam etmiştir. Yalnızca XIX. yüzyıldan harf inkılabına kadar inşâ, kitâbet ve münşeât ile alakalı yüzlerce matbu eser vücûda getirilmiştir (Özarlan, 2007, (34), s. 63-78; Gültekin, 2015, s. 232-242). Bu bilgiler ışığında münşeât geleneğinin, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca bilhassa kalemiye ve mülkiye sınıfına entelektüel zemin hazırlamada etkin rol oynadığı söylenebilir.

Münşeât, maruz kalınan herhangi bir duygu veya düşünceyi aktarma, diğer bir ifadeyle hitap edilmek istenen kişiye meramını anlatma amacıyla, meydana getirilen her türlü resmî ve hususî yazıyı kapsayan bir türdür. Birçok araştırmacıya göre (Aynur vd, 2012) münşeâtlar, içeriklerinin zenginliği itibariyle Osmanlı edebiyatının “*kurkambar*”ı olan mecmuâların bir parçası niteliğindedir. Münşeât mecmuâları içinde, çeşitli mektuplarla beraber hatt-ı hümayûn, nâme-i hümayûn, buyuruldu, telhîs, müzâkerât, ve takrîz suretleride mevcut olabilir (Kütükoğlu, 2013, s. 221). Bu yüzden münşeâtlar, sadece şahsî mektupların bulunduğu mecmua olarak sınırlandırılmamalıdır.

Bekir Kütükoğlu; bir makalesinde (Kütükoğlu, 1994, s. 217-218), münşeât mecmualarının muhteviyatını diplomatik ve aynı zamanda tarihî bakımdan üç kısımda değerlendirmiş olup, şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Nazım ve nesir alanında mâhir edebî simalar veya bunlar adına başkaları tarafından “cem ü tertib” edilmiş münşeât mecmuaları.
- 2- Devletin siyasi ve idari işleyişi bakımından fevkalade ehemmiyeti haiz belge suretleri içeren münşeât mecmuaları.
- 3- Divan-ı Hümayûn ve Defterdarlık kalemlerinde vazife yapacak kâtiplere inşâ sanatının püf noktalarını gösteren talimî-didaktik münşeât mecmuaları.

Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ı, yukarıdaki üç özelliği üzerinde taşıması bakımından dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyıl Osmanlı Sahası Türk Edebiyatı, hikemî üslubunun önemli temsilcisi Râgıb Paşa, hem nazım hem de nesir alanında ustadır. Aynı zamanda bu münşeâtın içerisinde devletlerarası ilişkilere ve Osmanlı teşrifatına dair çok önemli belge niteliği taşıyan yazışmalar bulunmaktadır. Devletlerarası ilişkilere, Osmanlı

teşrifatına ve bürokrasisine dair önemli yazıların bu eserde bulunması, Paşa'nın kendisinden sonra yetişecek kalem ehli kâtiplere de inşâ sanatını öğretmesi bakımından talimî/didaktik özellik taşımaktadır. Bununla beraber Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ında bulunan belge suretlerinin rastgele tertip edilmediği ve "muhtemelen Ahmed Resmî gibi reisülküttablar ve sadrazam olmayı hedefleyenler için hem üslup, hem hariciye konusunda elkitabı işlevi gör(düğü)" (Aksan, 1997, s. 17) anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin en parlak şahsiyetine ait belgelerle, kendisinden sonra gelecek vadeden devlet adamı adayları için de bir başvuru kaynağı olma özelliği gösterdiği muhakkaktır.

Münşeât'ın önemli kısmı telhislere aittir. Telhis; kelime kökeni itibarıyla özetlemek, hülâsa etmek anlamı taşıyan "lahhasa" kökünden türemiştir (Pakalın, 1983, (3), s. 449). Osmanlı diplomatiğinde bu kavram, sadrazamın bir konuyu, kısa ve anlaşılır haliyle padişaha arz etmek için özetlediği (*brifing*) resmî belge olarak bilinmektedir ve arz edilecek konunun özeti (*muhtasar*) mahiyetindedir. Yani XVIII. yüzyılda "Paşa Kapısı" olarak yeni halini alan sadrazam divanında tafsilatlı bir şekilde masaya yatırılan konular bir sonuca bağlanmakta ve sonrasında padişaha özet mahiyetindeki rapor arz edilmekteydi. Reisülküttab, sadrazam adına bir konuyu özetleyeceği telhisi hazırlarken "amedî" kalemle beraber çalışmaktaydı. Tayinler ve önemli konuları içeren telhisleri âmedî kalemle hazırlamaktaydı. Çok gizli olan meselelerle ilgili telhisleri de reisülküttab bizzat kaleme alabilirdi. Sıradan meseleler ise sadaret mektupçusuna bağlı kalemde yazılmaktaydı (Ahışhalı, 2001, s. 150). Örneğin, 1153-1154 tarihlerinde Sadrazam Çırağan Sahilsarayında Nemçe murahhası ve Moskov elçilerini karşılamış, mükâlemenin sonunda sulh kararlaştırılmış ve bazen sadrazam kendisi bazen de Reisülküttab olan Râgıb Efendi bu görüşmede alınan kararları "temessük"le Sultan I. Mahmud'a arz etmiştir (Oral, 1966, s. 33, 59, 68, 73 vd).

Eserin Müellifi, Telif Sebebi ve Telif Tarihi

Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ını onun adına derleyen Ahmed Nüzhet, eseri III. Mustafa Dönemi'nde hazırladığını, Paşa'nın Rakka ve Halep Valiliği sırasında divitdârlığını, sadrazam olduktan sonra vefatına kadar da mühürdârlığını yaptığını *Dibâce* bölümünde ifade etmektedir. Ayrıca Ahmed Nüzhet, eseri derlediği zamanda, Ahmed Resmî Efendi'nin Sadaret Mektupçusu olduğunu bildirdiğinden *münşeâtın* 1177/1763-1764 tarihinde yazıldığını söyleyebiliriz (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b). Ahmed Nüzhet *Dibâce*'de bunları açıkladıktan hemen sonra, Paşa'dan bizzat duyduklarından ve Ahmed Resmî Efendi'nin de *Sefinetü'r-rü'esâ* isimli eserinden istifâde ederek Râgıb Paşa'nın kısaca özgeçmişini vermiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 1b-5a). Bununla beraber Râgıb Paşa vefât etmeden önce mektup ve telhislerini Ahmed Nüzhet'e "cem' ü tertîb" etmesini söylemiş olabileceği ihtimali de mevcuttur (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b).

Eserin İsmi Meselesi ve Nüshaları

Râgıb Paşa'nın diğer eserleri gibi *Münşeât*'ı da istinsah bakımından çok geniş hacimlere ulaşmış, hatta XIX. yüzyılda *Dîvân*'ı (*Dîvân-ı Râgıb*, 1253) ile birlikte Bulak'ta basılmıştır. Bunun bir neticesi midir bilinmez, eseri istinsah eden müstensihler ismini farklı farklı koyma tercihinde bulunmuştur. *Münşeâtın* çeşitli isimlerle anılması,

istinsah edilen nüshalarda Râgıb Paşa'nın diğer eserlerinin de mevcut olmasından kaynaklanabilir. Nitekim her ne sebeple olursa olsun mevcut nüshalara bakıldığında görülecektir ki bu eser, *Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, *Münşeât*, *Telhîsât*, *Telhîsât ve Münşeât*, *Telhîsât-ı Koca Râgıb Paşa*, *Külliyât-ı Râgıb Paşa*, *Münşeât-ı Râgıb*, *Münşeât*, *Münşeât Mecmu'ası* (içinde ayrı olarak), *Dîvân-ı Râgıb*, *Münşeât-ı Mergûb*, *Külliyât ve Münşeât-ı Râgıb Paşa*, *Bazı Âsâr-ı Râgıb Paşa*, *Dîvânçe-i Râgıb*, *Înşâ ve Dîvân-ı Râgıb Paşa* vs. gibi birçok farklı başlıkla anılmaktadır (Özel, 2014, XXXVIII-LVIII). Aynı zamanda mevcut nüshalarda bulunan belgeler sıralama bakımından bir bütünlük arz etmez. Ayrıca yalnızca bir nüshada bulunan "unic" belge suretleri de mevcuttur (*Telhîsât*, vr. 60b-61b; *Eski Tarz Mektup Suretleri*, vr. 74a; *Münşeât-ı Râgıb*, vr. 23a-24a; *Münşeât*, vr. 57b-60a).

Mevcut nüshalar arasında, sadece münşeatin olduğu müstakil ciltlerin yanı sıra, bazı nüshalar *Dîvân-ı Râgıb* adı altında Paşa'nın *Dîvân*'ı ile birlikte toplanmış haldedir. Fakat yukarıda da görüleceği üzere eserin sadece "*Telhîsât*" olarak birçok yerde mevcut bulunması isim bakımından eksikliklerdir. Buna karşın Osmanlı bürokrasisinde münşeât türünün, tüm resmî/husûsî belge ve mektup çeşitlerinin toplanabileceği bir mecmua türü haline gelmiş olması bu eserin isminin sadece "*Münşeât*" olmasına yeterlidir. Çünkü eserin tamamı düşünüldüğünde içinde telhislerin yanı sıra birçok mektup ve resmî yazı sureti bulunmaktadır. Nitekim eseri Râgıb Paşa adına tertip eden Ahmed Nüzhet'in *Dîbâce*'sine bakıldığında, Paşa'nın sadece manzum eser müellifi değil, aynı zamanda mensur eser müellifi yani münşî olduğundan bahsedilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b).

A. Eserin Muhtevâsı

a. Râgıb Paşa'nın Reisülküttap Olmadan Önceki Yazıları

1110/1698-99 senesinde İstanbul'da dünyaya geldiği kabul edilen Râgıb Paşa'nın asıl adı Mehmed'dir. Hayatının büyük bir bölümünde kullanacağı "Râgıb" mahlasını küçük yaşta ilme, inşâ ve edebiyata gösterdiği rağbetten dolayı kazanmıştır. Babası Defterhâne kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'dir. İyi bir eğitim aldıktan sonra Defterhâne'de kâtip olarak yetişmeye başlayan Râgıb burada inşâ sanatını öğrenmiştir. Râgıb Mehmed, edebî hayatında hep hikemî tarzın kurucusu Nâbi ekolünü takip etmiş ve genelde eserlerini o çizgide oluşturmuştur. Nitekim münşeâtında mevcut bir mektupta bu etki açıkça fark edilmektedir. O, 1732-33 yılında Herat'ta bulunan Nâdir Şah (Tahmasb Kulu Han)'ın nedimi Mirza Zeki'ye cevaben yolladığı mektubunda Nâbi'den alıntıyla muhatabına nükteli göndermelerde bulunmuştur. Râgıb Efendi, bu esnada Bağdat Defterdârı'ydı ve Mirza Zeki'nin mektubundaki tavırlarını "*ucb u nahvet ü gurûr*" olarak nitelendiriyordu ve akabinde Nâbi'nin hikemî üslûbuna benzer bir şekilde onu uyarıyordu:

"Pek de magrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezârân mest-i magrûrun humârın görmüşüz"

Ayrıca Râgıb Efendi, bu mektubunda Sultan I. Mahmud'un devlet makamlarına tayin ettiği komutanlara (Serasker Topal Osman Paşa ve Bağdat Vâlisi Ahmed Paşa) güveniyordu ve Nâdir Şah tarafına gereken cevabın verileceğinden emindi

(*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 60a-62b; Haksever, 2009, 2(1), s. 24-31; Gültekin, 2015, 38, s. 61-70).

Râgıb Mehmed, Bağdat'a defterdâr olarak gönderilmeden önce kâtiplik, mektupçuluk, defter eminliği, ordu riyaseti vekilliği, cizye muhasebeciliği, murahhaslık vb. çeşitli görevlerde bulunmuş; Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa gibi muzaffer komutanların yanında hizmet ederek tecrübe kazanmıştır (Aydiner, 2007, (34), s. 403-404). Hatta yazdığı mektuplarla inşâ ilmine olan yatkınlığını göstermesi sonucunda, 1138/1726 yılında Herat'a Nâdir Şâh'a elçi olarak gitmeden önce Şah Tahmasb ile Devlet-i Aliyye arasında yapılacak müzakerelere kâtip olarak gönderilmiştir.

Râgıb'ın dış ilişkiler ile alakalı ilk teşebbüsleri olarak nitelendirilebileceğimiz bu vazifelerin kendisine ciddi tecrübeler kazandırdığı ve sadâret mektupçuluğu, reisülküttâplık gibi görevlere getirilmeden önce kendisine entelektüel bir zemin hazırladığı görülmektedir. Bu vazifeleri gerçekleştirirken kaleme aldığı sanatlı belgelerle göz dolduracak ve kalemiyedeki basamakları hızla tırmanacaktır.

Bağdat'ta üstlendiği başarılı görevlerin ardından Râgıb Efendi; sadrazam maiyetinde 1736'da başlayan Rus Savaşı'na gönderilmiş ve kısa sürede kalemiyede çok mühim bir basamak olan sadâret mektupçuluğuna getirilmiştir. Sadâret mektupçuluğunun ilk aylarında yani 1149 senesinin Ramazan ayında Sadrazam adına dönemin Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya Hırka-i Şerif odası yıkandıktan sonra gönderdiği hediye dolayısıyla teşekkür eden sanatlı bir mektup yazmıştır. Bu sırada ordu Rus savaşı dolayısıyla Babadağı Kışlağı'ndadır (*Telhîsât-ı Râgıb Paşa*, vr. 69a-70a; Aydiner, 2005, s. 88).

Öteden beri İran münasebetlerinde küçümsenmeyecek tecrübe kazanan Râgıb Mehmed, 1739'a kadar Osmanlı fetihleriyle dolu dönemde de Avusturya ve Rusya ile yapılan görüşmelerde merkez-ordu-sadrazam trafiğini reisülküttâp ile beraber başarıyla yürütmüştür.

Doğuda Nâdir Şâh tehdit oluştururken batıda ise Rusya Çariçesi Anna ile Avusturya İmparatoru VI. Şarl (Osmanlı eserlerinde Karoloş) gizlice anlaşarak ittifak kurup Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışlardı. Bu sırada, 1150 yılında Sadrazam İvaz Mehmed Paşa tarafından sadâret kaymakamlığına gönderilen, Tuna Nehri üzerindeki Ada Kale ve civar yerlerin fethini müjdeleyen mektubu, sadrazam mektupçuluğu esnasında kaleme almıştır. Bu kaime Adakale'yi sanatlı ve süslü anlatımlar ile betimlemiş; kalenin gerçekten de muhkem oluşunu abartarak İvaz Mehmed Paşa'nın başarısının önemini vurgulamıştır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 14b-17b). Bununla beraber Paşa'nın Belgrad ve Adakale zaferine dair müstakil bir risalesi de mevcuttur (Uzun, 2000). Ayrıca bu mektup, Vekayinüvis Subhî Efendi tarafından özetlenmiş ve *Târîh*'ine kaydedilmiş olarak görülmektedir (Aydiner, 2007, s. 449-450, 470-479). İleride de görüleceği üzere Subhî Efendi, *Târîh*'inin birçok yerinde Râgıb Paşa'nın *Tahkîk ve Teyfik*, *Münşeât*'ından yer yer tam metin olarak kimi zaman ise bahisle istifade etmiştir (İzgöer, 2003, s. 113-124; Aydiner, 2007, s. 337-348).

Râgıb Efendi tarafından yazılarak, Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa adına 1151/1738-1739 Şaban ayında Nâdir Şâh tarafına gönderilen mektupta ise; batıda Avusturya üzerine seferde olunduğundan Osmanlı Devleti ve İran Osmanlı dostluk vurgusu yapılarak sulh amaçlanmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 28a-30a; Aydın, 2005, s. 101). Mektuptaki “*mihr ü mahabbet, yek-cihetî vü uhuvvet, vifâk u ittihâd, tehâbb ü tevâdd, yek-cihetî vü ittifâk, yegâneğî vü ittihâd, hullet ü muvâhât, meveddet ü muvâlât*” ifadeleri dostluk vurgusunu ifade etmek için özenle seçilmiştir.

Sadrazam mektupçuluğu yaptığı döneme ait olan diğer bir mektup suretinde ise; Sultan I. Mahmud tarafından Ayasofya Cami içine yaptırılan latif kütüphâneye *Buhâri-i Şerif* hatmi sonrası Sadrazam ve Sultan'ın teşrifî sanatlı bir dille anlatılmaktadır. Buraya gelen heyetin içinde Râgıb Efendi de vardır ve kütüphanede mevcut Hz. Ali hattı *Mushaf-ı Şerif*'in ketebe kaydı oradaki âlimlere tartışma konusu oluşturmuştur. Mushafın ketebesinde “Ali bin Ebû Tâlib” yazmaktadır. Bu kaydın “Ali bin Ebû Tâlib” olarak da okunabileceği mutabakatına, Kadı Beyzâvî'nin “Ebû Leheb Suresi” tefsirinden referans gösterilerek varılmıştır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 33a-34b; Aydın, 2005, s. 87). Bilindiği üzere Kadı Beyzâvî'nin tefsiri ve *Buhâri-i Şerif*, Osmanlı Sarayı'nda en çok başvurulan kaynaktır. Ayrıca Râgıb Mehmed'in Beyzâvî tefsirine tashih ve tahşiyeye ettiği sonuna yazmış olduğu Arapça imzadan anlaşılmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 62b). Kendisi Arapça olarak *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib* isimli ilmî ve ansiklopedik eseri vücuda getirmiştir. Bu eseri ile beraber Beyzâvî tefsirine yazdığı tashih ve tahşiyelerden Arapça'ya ilmî manada hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

İlmî, edebî ve kültürel hassasiyete sahip Sultan I. Mahmud'un *Ruznamesi*'ne bakıldığında, padişahın neredeyse her Cuma Ayasofya'ya gittiği, burada Cuma namazını eda ettiği ve bazen de kütüphaneye teşrif ettiği gözlemlenmektedir (Oral, 1966, s. 54, 74, 80, 83, 85, 92, 102 vd.). Nitekim *Subhî Tarihi* (Aydın, 2007, s. 619-620) ve *Şemdanîzâde Tarihi*'nde (Aktepe, 1976, (I), s. 96); 1153 senesinde Ayasofya Kütüphanesi'ne, yine *Buhâri-i Şerif* kiraati için gidildiğini, burada bulunan kıymetli eserlerin toplam 4000 cilt olduğunu, Hz. Osman, Hz. Ali ve Meşhur Hattat Hâfız Osman'a ait çok kıymetli mushaf-ı şeriflerin mevcudiyetini öğrenmekteyiz.

b. Reisülküttâplık Dönemi Yazıları

Râgıb Mehmed, İran ve Avusturya-Rusya cephelelerinde gösterdiği diplomatik başarılar neticesinde 19 Zilkade 1153 tarihinde reisülküttâplığa terfî etmişti. *Münşeât*'ında bulunan ve bu çalışmada tespit edilebilen en çok belge sureti reisülküttâplık dönemine (1153/1741-1157/1744) aittir. Devletin protokol nizâmı, iç ve dış meselelerine dair 34 adet telhisi mevcuttur. Bunların 24'ü sosyo-kültürel ve teşrifât meselelerine aittir. Diğer 10 telhis ise Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerine ve iç işlerine dair çok ehemmiyetli belgelerdir.

Râgıb Efendi, 1741-1744 yılları arasında reisülküttâplık yaptığında en önemli vazifelerinden biri “sadrazam/Paşa Kapısı ile saray arasındaki bürokratik bağlantının tesisi” idi (Ahışhalı, 2001, s. 179). Fakat direkt olarak padişah ile resmî yazışma yapamamasına rağmen reisülküttâp, sanatlı ve önemli yazılar içeren telhisleri sadrazam adına bizzat kaleme alabilmekteydi. Bununla beraber *Münşeât*'ında bulunan telhisleri de reisülküttâp olduğu dönemde sadrazam adına bizzat kaleme aldığı söylenebilir.

İlk telhis, padişahın bahar mevsiminde “tedâbîr-i hıfz-ı sıhhat” amacıyla tüketmesi için hazırlanan “şerbet-i haffû’t-terkîb ve latîfû’t-tertib” ile alakalıdır ve şerbetin her katresinin faydalı olması temennisiyle biter. Bu konu ile alakalı bir tane daha telhis vardır. Her ikisinde de padişahın sıhhati ile ilgili kelimeler özenle seçilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 41b-42a; *Telhîsât-ı Râgıb Paşa*, vr. 12b-13a). Padişahın sıhhati ile alakalı olan diğer telhisler ise halvet, hacamat (fasd), padişahın hastalığı ve iyileşmesi ile alakalıdır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 41a-44a).

Diğer üç telhisi, nakl-i hümâyûn başlığı altında değerlendirmek mümkündür (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 35b-37b). “Mehtâbdan kâm alamayarak dünyadan göçen” pâdişâh I. Mahmûd’un mimarî alanda mirası çok ciddi boyuttadır. Kendisinin yaptırdığı günümüze kadar gelen/gelmeyen birçok latîf kasırdan biri de Topkapı Sarayı’na çok yakın bir yerde sahile yakın Mahbûbiye Köşkü (Sayfiyesi)’dür. Padişah, bu köşk başta olmak üzere birçok köşke giderek vakit geçirmiştir (İnciciyan, 1956, s. 20-25; Hamadeh, 2010, s. 39-45; Kurtaran, 2014, s. 31-42). Yukarıda bahsi geçen üç telhis padişahın diğer saraylara nakli ile alakalıdır.

Mübârek günler veya vakalar olarak sınıflandırabileceğimiz; Ramazan’ın 25. günü, Kadir Gecesi, Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramları, müjdecibaşıyla beraber hac kafilesinin dönmesi gibi olaylarla alakalı telhisleri de mevcuttur (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 37b-41a, 47a-47b; Haksever, 2016, 2(1), s. 167-174). Başka bir telhis ise sadrazamın saraya davet edilmesi ve Ramazan ayı hilalinin görünüp görünmemesi ile alakalıdır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 47b-48a; Tarım, 2006, s. 573-594).

Devlet teşrifatına dair diğer bir telhiste sadrazam, top dökümü ve dökülen toprakların ilk denemelerinin yapılması için Tophâne-i Âmire’de düzenlenen törene padişahı davet etmektedir. Telhiste padişahın “makarr-ı dil-keş-edâ-yı sâhil-serâlarından tevcih-i filika-i inâyet” yoluyla tören alanına saltanat kayığı ile davet edildiği görülmektedir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 44b).

Osmanlı Devleti, Viyana’da yaşadığı bozgun (1683) ile birlikte Akdeniz’de birçok yerden geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Akdeniz sahillerinde kaybettiği önemli stratejik yerlerin geri alınması için III. Ahmed döneminde başlayan kalyon üretimi I. Mahmud döneminde de devam etmiştir (Bostan, 2010, s. 52-54). XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı donanmasında kalyon sayısı hızla artış göstermiştir. Donanma-yı Hümâyûn için inşa edilen *Tuhfetü’l-mülûk*, *Murâdiye*, *Feyz-i Hudâ*, *Mansûriye* ve *Mes’ûdiye* isimli beş yeni kalyon inşasının bitimi ve suya indiriliş töreni ise üç telhiste geçmektedir. İnşa edilen gemiler “kâlyon-ı kûh-nümûn ve kâlyon-ı kûh-endâm” şeklinde nitelendirilerek dağa benzetilmektedir. Ayrıca bu üç telhiste törenin hangi gün olacağı, kaçta başlayacağı ve nasıl gelineceği padişaha bildirilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 45a-47a). Bu telhislerin ait olduğu I. Mahmud döneminde gerçekleşen 1736-1739 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları’ndan Osmanlı Devleti’nin galip gelerek kazançlı çıkması, söz konusu kalyon gemilerinin etkisiyle gerçekleşmiştir.

Bir başka telhis, 1155/1742 yılında ikinci defa sadrazam olan Hekimoğlu Ali Paşa için düzenlenen “yemeklik” ziyafeti hakkındadır. Bu ziyafet Üsküdar’da bulunan Mehmed Paşa Kasrı’nda gerçekleşmiştir. Münşeâtta bulunan bu telhis, padişah

tarafından Hekimoğlu Ali Paşa'ya hediye edilen donanmış atın teşekkürü üzerine yazılmıştır. Râgıb Efendi söz konusu telhiste Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetlerini, "Eşigünde kul olmak Mısır'a sultân olmadan yegdür" diyerek XVI. yüzyılın en önemli şâirlerinden Nev'î'nin meşhûr şiirine nazireyle süslemiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 48a-49a). Bununla birlikte Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci defa sadrazam olması üzerine Üsküdar'da düzenlenen bu ziyafet, Vekayinüvis Subhî Mehmed Efendi'nin *Târih*'inde (Aydiner, 2007, s. 749-750) daha tafsilatlı bilgilerle mevcuttur. Ayrıca telhiste tam olarak tarih geçmemesine rağmen *Subhî Tarihi* sayesinde ziyafetin 20 Safer 1155 tarihinde gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Reisülküttabı ilgilendiren en önemli konulardan biri şüphesiz uluslararası ilişkiler ve iç meselelerle alakalı mutabakata varılan hususların sadrazam adına padişaha özetlenmesiydi. Râgıb Efendi'nin reisülküttaplık yaptığı dönemde uluslararası ilişkilerin en parlak dönemlerinden birinin yaşandığı eserde bulunan haricî münasebetlere dair vesika suretinden anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler; Avusturya (Nemçe) hududunda bulunan bazı görevlilerin vazifelerinin değişmesi, Avusturya Kralı VI. Şarl (Karoloş) ve Rus Çarıçesi Anna arasında gerçekleşen ittifakın neticesinde alınan bazı tedbirler, Nâdir Şâh adına İran'dan gelen Elçi Han ile gerçekleşen görüşmelerin neticesi, Nâdir Şâh'ın Câferî Mezhebi'ni beşinci hak mezhep olarak kabulü için gönderdiği nâmeler ve görevlendirdiği Nazar Ali Han vb. kimseler ile alakalı süreç (Gültekin, 2015, 76, s. 55-78), Kırım Hânı'nın payitahtta konuk edilmesi, Rusya esirlerinin teslimi, Doğu hududuna tayin edilenler, İtalya ile olan barış, Üçüncü zade Ömer Paşa ve Fatsalı Ahmet Ağa arasında gerçekleşen husumetin sonucunda yeni görevlendirme ve Rusya-İsveç arasında gerçekleşen barışın bildirilmesidir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 51a-60a; *Telhîsât*, vr. 60b-61b).

Yukarıda belirtilen bazı telhislerin karşılığını *Subhî Tarihi*'nde bulmak mümkündür. Mesela Medine-i Münevvere'de tamir faaliyetlerinin ve İtalya ile sulh görüşmeleri Hicrî 1154 senesinde "Murâdiye" ve "Tuhfetü'l-mülûk" isiminde iki kalyonun denize indirilmesi aşamasında kurbanların kesilmesini ve padişahın tersaneye gelişini öğrenmekteyiz (Aydiner, 2007, s. 638-639, 642, 720).

Eserde İran ile yapılan görüşmeler hakkındaki detaylı telhisten başka bir de İran'a gönderilen mektubun sureti mevcuttur. Daha önce Nadir Şâh'ın teklif ettiği antlaşma maddelerinin Osmanlı Devleti'nde tartışılması Şeyhülislam Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi'nin bu husus hakkında görüş bildirmiş olması ve Münif Mustafa Efendi'nin İran'a murahhas tayin edilmesi bu mektupta geçen bazı önemli meselelerdir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 23b-27b; Aydiner, 2007, 705-706).

Yukarıda bahsedilen H. 1156/M. 1743-1744 senesinde Rusya ve İsveç devletleri arasında gerçekleşen barışın, sadrazam tarafından öğrenilişi ve padişaha "arz u telhîs" ile bildirilmesi *Subhî Tarihi*'nde ele alınan konulardandır (Aydiner, 2007, s. 835). Ayrıca Râgıb Efendi'nin Safî Mirza ile alakalı Farsça mektubunu, Subhî Efendi, *Târih*'inde aynen nakletmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 21b-23b; Aydiner, 2007, s. 808-812). Bu durum devlet adamı ve vekayinüvis arasında cereyan eden bilgi alış-verişi açısından çok önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı şekilde vekayinüvislerin, devletlerarası yazışmaları görebildiği hatta arzu ederse eserine aynen nakledebildiği anlaşılmaktadır.

Râgıb Efendi'nin bu yıllarda; İbn Haldun *Mukaddime*'si mütercimi, İmâm-ı Evvel Pîrîzâde Sâhib Mehmed Efendi ve Ordu Kadısı (sonrasında Şeyhülislam), aynı zamanda meşhur Şâir Fıtnat Hanım'ın babası olan Esad Efendi'ye gönderdiği düşünülen iki ayrı hususî mektup, onun sosyal ve ilmî ilişkilerine dair önemli kayıttır (*Münşeât ve Divân-ı Râgıb*, vr. 19b-20a, 34b-35a).

c. Valilikten Sadarete

İran'ın teklif ettiği Câferiye mezhebi ile alakalı hususta Darüssaade Ağa'sı Beşir Ağa ile yaşadığı tartışma sonucu reisülküttaptlıktan azledilerek vezirlik pâyesiyle Mısır'a vali atanan Râgıb Paşa, burada geniş imar ve tanzim faaliyetlerinde bulundu. Burada çektiği sıkıntılarının sonucunda önce nişancılık için İstanbul'a, hemen sonra da muhassıl olarak gittiği Aydın'a varışını (1748) Rakka Valisi olan Vezir Mustafa Paşa'ya yazdığı mektup ile bildirmektedir. Bu mektubunda Mısır'da çektiği sıkıntılarla alakalı olarak;

“Kelâl geldi tasarrufdan Ümm-i Dünyâ'yı
Yeter şu Kâhire'nün kahrı azm-i Rûm idelüm”

meşhur dizelerini kaleme almıştır. Yaklaşık dört yıl Mısır'da vazife yapan Paşa, burada yaşadıklarını Yavuz Sultan Selim'in mustarip olduğu hastalığa benzetmiştir (*Münşeât-ı Râgıb*, vr. 23a-24a).

Râgıb Paşa, bu tarihten iki sene sonra da Rakka Valiliği'ne tayin edilmiştir (1164/1751). Aynı yıl içerisinde hâmisî Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defa Sadrazam olmasına binaen inşâ ettiği mektupta sevincini şu dizelerle dile getirmiştir (*Münşeât ve Divân-ı Râgıb*, vr. 18a-19b):

“Virdi bezm-i şevke peygâm-ı kudûmun cûşlar
Oldı güller gibi leb-rîz-i tebessüm güşlar”

Râgıb Paşa, Mısır Valiliği'nin son dönemlerinden Rakka Valiliği'ne kadar (1747-1754 yılları arasında) Reisülküttap Abdullah Nâilî Efendi'ye bazı tavsiye ve ricalarını muhtevî birçok mektup inşâ ettiği görülmektedir. Ayrıca reisülküttaptlıktan sonra defterdarlığa tayin olunan (1754) Nâilî Efendi'yi tebrik için yazdığı bir mektup da mevcuttur. Bu mektupların kemiyet ve keyfiyetlerine bakılırsa iki devlet adamının aralarının iyi olduğu sonucuna varılabilir (*Telhîsât-ı Râgıb*, vr. 37a-42a; *Münşeât*, vr. 57b-60a; *Eski Tarz Mektup Suretleri*, vr. 74a).

Râgıb Paşa, Rakka Valiliği'nden sonra 1755 senesinde Halep'e vali olarak gönderilmiş ve eyaletlerde gösterdiği başarılar sonucunda Emir-i Hâc'lık vazifesiyle beraber Şam'a tayin edilmiştir. Fakat daha görevine başlamadan payitahta sadrazam olmak üzere çağırılmıştır (1170/1757). 1164/1751 senesinde hâmisî Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defa sadrazam oluşunda yazdığı sevinç dizelerinin aynısını kendi sadrazamlığında payitahta gönderdiği mektuba derc etmiştir (*Telhîsât-ı Râgıb*, vr. 36a-37a).

Son olarak Râgıb Paşa'nın sadaret göreviyle Halep'ten İstanbul'a gelişini belirten telhîsin, sadrazamlığına ait ilk telhis olması kuvvetle muhtemeldir (*Münşeât*, vr. 41b-42a).

Râgıb Paşa'nın Sosyal Çevresi ve Münşeât'ına Etkisi

Osmanlı Devleti'nde teşrifat hayatı öneme sahiptir. Râgıb Paşa'nın reisülküttaplık yaptığı dönemde (1156/1743-44 senesi Ramazan Bayramı) teşrifatçı olan Âkif Mehmed Beyefendi, yaşanan teşrifat karışıklığı sonucunda görevinden azl edilerek idama mahkûm edilmiştir. Onun bu cezası Râgıb Paşa'nın araya girmesiyle sürgüne çevrilmiştir (Aydiner, 2007, s. 833-834). Râgıb Paşa, III. Mustafa döneminde (1757-1774) sadrazam iken idamdan kurtardığı Âkif Mehmet Beyefendi'ye devlet teşrifatını içeren *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis* isimli eseri yazdırmıştır (Afyoncu, 2012, s. 20). Koca Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra derlenen ve istinsah edilmeye başlanan *Münşeâtı* ile Âkif Mehmet Beyefendi'nin adı geçen teşrifat kitabı birlikte düşünüldüğünde, XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşanan bürokratik gelişim daha açık görülebilmektedir. Ayrıca bu iki eser Râgıb Paşa'nın devlet teşrifatına katkılarını da gösterir mahiyettedir.

Ahmed Nüzhet, eserin Dîbâce kısmında Râgıb Paşa için, "...müddet-i ömründe ekser evkâtı mütâla'a-i kitâba masrûf ve inân-ı inâyet ü himmeti semt-i ma'ârif ü mehâsine ma'tûf..." nitelemelerinde bulunur ve onun kitaba, kütüphaneye ve ilme ne denli vakit harcadığını nasıl önem attettiğini, yanında görev yapan bir müşahit olarak naklede (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 4b).

Ahmed Resmî Efendi ise; *Sefînetü'r-rüesâ'*sında, onu "*edîb ü lebib*" bir şâir, "*bedî*" yani eşsiz bir münşî olarak nitelemiş; Arap dilindeki maharetini de yine onun gibi meşhur bir münşî olan Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)'yle özdeşleştirmiştir (İlgürel-Ahışhalı, 1992, vr. 62).

Dönemin devlet adamları ve münevverleri arasında karşılıklı eser ithafları da onların ilmî münasebetleri açısından ehemmiyetlidir. Örneğin, Ahmed Resmî Efendi daha önce farklı isimle adlandırdığı eserini Râgıb Paşa'nın tavsiyesi üzerine *Sefînetü'r-rüesâ'* olarak değiştirmiş ve bir nüshasını Paşa'ya ithaf etmiştir (Kütükoğlu, 1994, s. 206). Aynı şekilde *Hamîletü'l-küberâ'*sını o zaman Rakka Valisi olan Râgıb Paşa'ya ve Râgıb Paşa'nın eserlerinden bolca alıntılar yapan Vekayinüvis Subhî'ye ithafı bu bağlamda önemlidir (Aycibin, 2002, 26 (XXII), s. 192).

Râgıb Paşa ile hâmisî olduğu Şâir Haşmet, Hoca Neşet ve Fıtnat Hanım arasındaki edebî münasebetler de önemlidir. Râgıb Paşa'nın Şâir Haşmet (ö. 1182/1768-69)'e tavsiyesi ile *Vilâdet-nâme'sini* yazdırması (Arslan-Aksoyak, 1994), Hoca Neş'et (ö. 1807)'in mektuplarının bulunduğu *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Neş'et* isimli münşeâtının olması (İsen, 1998, (18), s. 191-192), Şâir Fıtnat Hanım ve Fıtnat'ın babası Şeyhülislam Esad Efendi ile arasındaki münasebetler bu bağlamda önemlidir. Nitekim Râgıb Paşa'nın Esad Efendi ile Ordu Kadısı olduğu dönemden beri iyi ilişkide bulunduğu münşeâtında bulunan mektupla aşikârdır.

Buna ek olarak Râgıb Paşa'nın müşeâtında tesbit edilen altı takriz, Paşa'nın ilmi yönünün çok yönlü ve kuvvetli olduğunu göstermektedir. Osmanlı ilim dünyasında en çok okunan tefsir olan *Beyzavi Tefsiri'*ne tashih ve haşiyelerde bulunması onun dini ilimlere, Tunusî'nin *Şerhi's-süllem fi'l-mantık'*ını okuması mantık ilmine, kasîde ve

aruz risalesi ile alakalı olarak eserlere takriz yazması edebiyata, Numan Efendi'nin hendeseyle dair risalesine yazdığı takriz ise matematik ilmine hâkimiyetini göstermektedir. Paşa'nın, bu takrizleri yazarken sanatlı olmasına ve yazdığı eserin hangi ilme ait olduğuna dair kelime seçiminde ilmî hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 62b-64a).

Ayrıca bürokratik manada sıkı ilişkide olduğu Abdullah Nâîli Paşa ve Münif Mustafa Efendi ile münasebetleri yukarıda yeri geldiğinde değinilmiştir. Bunlar dışında Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Hamza Hamid Paşa, Halil Hamid Paşa gibi devlet adamlarını da himaye ettiği bilinmektedir (Aydiner, 2007, 34, s. 405). Râgıb Paşa'nın tavsiyesi üzerine Şeyhülislam olan Küçük Çelebizâde Âsım Efendi (ö. 1173/1759-1760)'nin de bir *Münşeât*'ı mevcuttur. Bu eserde Râgıb Paşa'nın Mısır, Rakka, Halep Valiliği ve sadrazamlık dönemine ait çeşitli kimselere yolladığı 9 adet mektubu bulunmaktadır (Unan, 2013, s. 27-33, 46, 76-77, 162).

Sonuç

XVIII. yüzyılın gözde münşeâtları arasında yer alan Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ı, dönemin siyasi ve sosyal tarihi ile devletin bürokratik ve diplomatik karakterini açıklar mahiyettedir. Yukarıda da açıklandığı üzere Paşa'nın bu eserinde, I. Mahmud dönemine damga vurmuş, doğuda Nâdir Şâh sorunu ve batıda 1736-1739 Savaşları açısından çok ehemmiyetli belgelere ulaşılmaktadır. Bununla birlikte dış tehlikelere karşı askerî teknolojinin önemini bilen Osmanlı Devleti'nin, top dökümü ve kalyon inşasına dair çalışmaları bu döneme ait telhislerden öğrenilmektedir. Ayrıca İran dışında Avusturya, İtalya ve İsveç ile yapılan müzakerelere dair telhisler ise devletin uluslararası ilişkileri açısından ehemmiyetlidir. Ayasofya'da âlimler arası yaşanan ilmî tartışmanın geçtiği mektup, önemli vakalar üzerine gerçekleştirilen merasimlere dair telhisler devrin yalnızca tarihî ehemmiyet taşımayan aynı zamanda kültürel ve teşrifat meselelerini içeren vesikalardır. Ayrıca münşeâtta bulunan birçok belge suretinin Vakanüvis Subhî Efendi *Târih*'i ile örtüşmesi, tarihî bilgi ve belgenin sahihliği açısından çok önemli misallerdendir. Aynı şekilde Râgıb Paşa ile Âkif Mehmed Beyefendi, Abdullah Nâîli Paşa, Ahmed Resmî Efendi, Küçük Çelebizâde Âsım Efendi, Pirizâde Mehmed Efendi, Şeyhülislam Esad Efendi, Fıtnat Hanım, Hoca Neşet ve Haşmet arasında geçen ilişkiler Paşa'nın biyografisine katkı sağlayabilecek diğer hususlardandır.

Yurtiçi ve yurtdışında birçok nüshası bulunan bu eser, kendi döneminde ve sonrasında yetiyecek kâtiplere, münevverlere, bürokratlara ve kalemiye mensuplarına başvuru kaynağı oluşturması bakımından çok yönlü bir eser olmuştur. Yurtdışında bulunan nüshalar üzerinde çalışılması durumunda, Paşa'nın kaleminden çıkan ve daha önce bilinmeyen farklı mektup suretlerini tespit etme ihtimali de bulunmaktadır.

Kaynaklar

Afyoncu, E., (2012), *Teşrifatçı Mehmet Âkif Bey-Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis/Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Ahışhalı, R., (2001), *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172

Aksan, V., (1997), *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Aktepe, M., (1976), *Şemânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'î't-tevârih*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Arslan, M.-Aksoyak, İ., (1994), *Haşmet Külliyyatı*, Sivas.

Aycibin, Z., (2002), *Ahmed Resmî Efendi'nin Hamîletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli, Belgeler*, C. XXII, sy. 26 (2001), 183-226, Ankara.

Aydınır, M., (2005), *Koca Râgıb Mehmed Paşa-Hayatı ve Dönemi: 1699-1763*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi S. B. E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

_____, (2007), *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

_____, (2007), "Râgıb Paşa", *TDVİA*, C. 34, s. 403-406, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.

Aynur, H.- vd, (2012), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII-Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkamarı*, Turkuaz Yay., İstanbul.

Bostan, İ., (2010), *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul.

Derdiyok, İ. Ç., (1999), Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 9, s. 731-740, Yeni Türkiye Yay, Ankara.

Dîvân-ı Râgıb, (Hicri 1253), Bulak Matbaası, Bulak.

Erzi, A.-Lugal N., (1956), *Tacizade Sadi Çelebi Münşeât*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

_____, (1956), *Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

Eski Tarz Mektup Suretleri, Süleymaniye Küt., Reşid Efendi, nr. 1059/4.

Gültekin, H., (2015), *Türk Edebiyatında İnşâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

_____, (2015), "Koca Râgıb Paşa'dan Nâdir Şâh'ın Nedimi Mirza Zeki'ye Cevâb-nâme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 38, s. 61-70, Bahar 2015, http://www.jasstudies.com/Makaleler/589317362_5-Do%20C3%A7.%20Dr.%20Hasan%20G%C3%9CLTEK%C4%B0N.pdf, Erişim Tarihi: 03.02.2016, 15:45.

-----, (2015), "Koca Râgıb Paşa Münşeât'ında Nâdir Şâh ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma*

- Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172
Dergisi, 76, s. 55-76, [http : // www. hbvdergisi. gazi. edu. tr / index. php / TKHBVD / article / download / 1811 / 1442](http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/1811/1442), Erişim Tarihi: 05.03.2016, 11:50.
- Haksever, H., (2009), “Münşeatlarda Yer Alan Tarihi Bilgiler”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), s. 24-31, Uşak.
- _____, (2016), Koca Râgıb Paşa'nın Padişaha Gönderdiği Üç Telhis, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 1(Winter), s. 167-174.
- Hamadeh, S., *Şehr-i Sefâ-18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul.
- İlgürel, M.-Ahışalı R., (1992), *Ahmed Resmî Efendi, Halîfetü'r-rüesâ (Sefînetü'r-rüesâ)*, Enderun Yay., İstanbul.
- İnalçık, H., (2015), *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- İnciciyan, P., (1956), *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yay., İstanbul.
- İsen, M., (1998), “Hoca Neşet”, *TDVİA*, C. 18, s. 403-406, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.
- İzgöer, A., (2003), *Tahkik ve Teyfik (Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kurtaran, U., (2014), *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi 1730-1754*, Atıf Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu, B., (1994), *Vekayi'nüvis-Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Kütükoğlu, M., (2013), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Münşeat ve Divân-ı Râgıb*, Topkapı SMK, Emanet Hazinesi, nr. 1468.
- Münşeat*, Süleymaniye Küt., Râgıb Paşa, nr. 1191.
- Münşeat-ı Râgıb*, Millet Küt., Ali Emiri Edebiyat, nr. 391.
- Münşeat*, İstanbul Üni. Nadir Eserler Küt., nr. 1466.
- Oral, Y., (1966), Kadı Ömer Efendi, *Ruznâme-i Sultan Mahmud Han (Mahmud I. Hakkında 1153/1740-1157/1744 Arası Ruznâme)*, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- Özarslan, E., (2007), *Harf İnkılâbından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşâ, Kitabet, Münşeat Kitapları*, Atatürk Üniversitesi T. A. E. Dergisi, S. 34, s. 63-78 Erzurum.
- Özel, H., (2014), *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşe'ât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172

Pakalın, M. Z., (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 449, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Tarım, Z., (2006), *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri*, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, s. 573-594, İstanbul.

Telhîsât, Medine Kral Abdülaziz Küt., Şeyh Arif Hikmet Mahtûtât, nr. 901/100.

Telhîsât-ı Râgıb Paşa, Süleymaniye Küt., Reşîd Efendi, nr. 725.

Telhîsât-ı Râgıb, Süleymaniye Küt., Atıf Efendi, nr. 2028.

Unan, F., (2013), *Küçük Çelebizâde İsmâ'ül Âsım Efendi*, Münşe'ât-ı Âsım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____, (2014), *Menâhicü'l-İnşâ*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzun, F., (2000), *Fethiyye-i Belgrad (Belgrad Hakkında Râgıp Paşa'ya Ait Bir Risâle-1739)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

RÂGİP PAŞA'NIN BİR MUHAMMESİNİN TAHLİLİ

Ahmet SEVGİ¹

ÖZET

Klâsik Türk şairleri daha çok lâ-dînî (profane:hüsniyat) konularda şiirler yazmışlardır. Ancak, hikmet vadisinde söylenen şiirlerin sayısı da az değildir. Bağdatlı Rûhî'den Ziya Paşa'ya uzanan bu vadide birçok büyük şair yetişmiştir ki bu makalede onlardan biri olan Koca Ragıp Paşa'nın bir "muhammes"i ele alınarak tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ragıp Paşa, muhammes, tahlil, lâ-dînî şiir, fani, baki

ONE OF THE PENTASTICHES OF RAGIP PASHA AND ITS ANALYSIS

ABSTRACT

Although Classic Turkish poets mostly wrote about non-religious subjects, the number of the poems written in the field of wisdom is not small. In this field, which extends from Ruhi to Ziya Pasha, many great poets flourished and in this article one of the pentastiches of Ragip Pasha, who is one of those great poets, is analysed.

Key Words: Ragıp Pahsa, pentastich, analysis, non-religious poetry, mortal, immortal

Klâsik Türk şiiri incelendiğinde "divan"larda hüsniyâta (profane) dair şiirlerin ağırlıkta olduğu görülür. Ancak, hikemiyât vadisinde söylenen şiirlerin de belli bir yekûn teşkil ettiği muhakkak... Bağdatlı Rûhî'den Ziya Paşa'ya uzanan bu hikmetli söyleyişin temsilcilerinden biri de Koca Ragıp Paşa'dır. Biz bu makalemizde Ragıp Paşa'nın dünya görüşünü ve felsefî cephesini en iyi yansıttığını düşündüğümüz bir "muhammes"ini ele alarak tahlil etmeye çalışacağız.

I

Sûret-i fâniye dil-beste vü mağbûn değiliz
Vech-i bâkî dileriz tâlib-i mâ-dûn değiliz
Mâ'il-i kevkebe-i devlet-i Kârûn değiliz
Biz cihânın hiyel-i nakşına meftûn değiliz
Biliriz mekr-i zeni hâsılı mecnûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 38)

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ahsevgi@selcuk.edu.tr

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 173-176

Eski Türk edebiyatının İslâm medeniyeti tesirinde geliştiği mâlum. Şairlerimiz özellikle felsefi düşüncelerini dile getirirlerken dini referans almışlardır. Müslümanlar arasında daha çok âhireti esas alan bir anlayış hüküm sürdüğü için de gayet tabii, şairlerin dünya görüşü ve hayat anlayışı bu istikamette şekillenmiştir. Nitekim Ragıp Paşa da şiirine fâniye değil, bakiye talip olduğunu belirterek girer:

Sûret-i fâniye dil-beste vü mağbûn değiliz
Vech-i bâkî dileriz tâlib-i mâ-dûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 38)

Bu mısraların fikrî zeminini şu ayetlerin teşkil ettiği açıktır: “Allah’ın *veçh*inden başka, her şey yok olucudur.” (Kasas, 28/88), “Yeryüzündeki her şey *fânî*dir ve Rabbin *veçh*i (zâtı) *bâkî*dir” (Rahman, 55/27).

Bir tarafta vakti saati gelince yok olacak fâni yüzler, öbür tarafta (âhiret) ebedî olan Rabbin *veçh*i... Elbette fâniye değil, bakiye talip olunması gerekir.

Ragıp Paşa bu “bend”in müteakip mısralarında “Karun’un şatafatına, cihanın aldatıcı güzelliklerine tutkun değiliz. Dünyanın hilelerini biliriz, deli değiliz” diyor ki Divan şiirinde **Karun**’un zenginlik sembolü olduğu, **dünyanın** da hilekâr bir kadına benzetildiği düşünüldüğünde karşımıza, paraya-pula değer vermeyen, dünya nimetlerinin cazibesine aldanmayan olgun bir insan tasavvuru çıkıyor.

II

Emri Hak’dan biliriz kâr değildir kuldân
Cünne-i sabr u sebâtı komazız hiç koldân
Dönmeziz tîr-i cefâ irse de sağ u soldân
Çıkmazız ‘aksine devriyle sipihrin yoldan
Râstdır mesleğimiz peyrev-i gerdûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 38)

Ragıp Paşa “muhammes”in birinci “bend”inde ideal bir insan portresi çizmişti. İkinci “bend”de bu ideal insan tipinin tecessüm edebilmesi için gerekli olan vasıflar üzerinde duruyor.

İslâm itikadına göre hayır da şer de Allah’tan gelir. Kula düşen kadere rıza gösterip başına gelen felakete sabretmesini bilmektir. Bunun için şair: “Etraftan sicim gibi cefa oku yağsa da sabır ve sebat kalkanını elden bırakmam. Hatta felek tersine dönse bile ben yolumdan dönmem, feleğin uydusu olup doğruluktan şaşmam” diyor ki burada meselenin vuzuhu için “feleğin tersine dönmesi” tabirini sanırım biraz açmamız gerekecek.

Eskiden dokuz feleğin soğan zarı misali dünyayı çevrelediği, bütün felekleri saran en büyük feleğin de arş (atlas) olduğu düşünülürdü. Bu inanca göre arş doğudan batıya döner, diğer felekleri de kendi istikametinde dönmeye zorlardı. Feleğin tersine dönmesi insanoğlunun birtakım talihsizliklere maruz kalacağını işaretleri olarak kabul edildiğinden bu durum (feleğin dönekliği) hep şikâyet konusu olmuştur. İşte Ragıp Paşa bu itikada telmihte bulunarak, felek tersine dönerek bana ne kadar eza ve cefa çektirirse çektirsin ona uyup yönümü değiştirmem, doğruluktan ayrılmam, diyor.

III

İtmeziz kimseyi ihsân-ı Hudâ'ya teşrîk
İderiz silsile-i 'adli o yüzden tahrîk
Dehre baş eğmeziz esbâba olursa temsîk
Ser-be-hâk-i kadem-i 'adl ü kerem-kârız lîk
Çirk-i ihsân-ı le'îmân ile memnûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 38)

Gerçek muhsin (ihsan eden) Allah'tır. Başkalarından yardım beklemek Allah'ın ihsanına onları (kulları) da ortak etmek olacağından himaye edilmeyi değil, adaletin cemiyete hâkim olmasını istemeliyiz. Biz sebeplere sarılıp adalete güvenmekle mükellefiz. Zulme baş eğmek yahut cahil ve adî kişilerin minnetini çekmek insanoğluna yakışmaz.

Bu noktada şunu da hemen belirtelim ki Ragıp Paşa'nın en sevmediği şey "minnet"tir. "Kaf dağı kadar ağır olsa da gam yükünü çekerim. Lakin zerre miktarı minnet yükü belimi büker" mealindeki şu beyti şairin minnetten yana ne kadar dertli olduğunu gösterir:

"Çekerim kûh-ı girân-ı gamı Kâf olsa velî
Tâk eder tâkatimi zerrece bâr-ı minnet" (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 8)

IV

Nîk ü bed kimseye bâkî değil 'ayş-ı 'âlem
Şehd-i şâdî olur âmîhte-i semm-i mâtem
Lutf u kahrı olalı semt-i rızâda hem-dem
Görünür bûd u ne-bûdı bize dehrin tev'em
Sûruna hurrem ü hüsrânına mahzûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 38)

Geriden bakıldığında dünya yiyip içip gezip eğlenilecek bir yermiş gibi görünse de hakikatte hiç de öyle değildir. Maalesef her sevinç, üzüntüyü de beraberinde getirmektedir. Bu gerçeği idrak edebilen olgun insanlar nazarında Allah'ın lütfü da hoştur kahrı da... Hatta onlara göre mevcudatın varlığı ile yokluğu birdir. Yunus Emre'nin "Ne varlığa sevinirim ne yokluğa yerinirim" mısraı da böyle bir anlayışın tezahürüdür.

Dördüncü "bend"de Koca Ragıp Paşa'yı dervişane düşünceler içinde görüyoruz. Aslında Ragıp Paşa şair olmanın ötesinde büyük bir devlet adamıdır. Devlet adamlığı ile dervişlik pek bağdaşmasa da kamu hizmetinde zaman zaman düşülen çaresizlikler ne yazık ki bazen insanı evinden ve hizmetten soğutarak dervişliğe yöneltebiliyor. Ragıp Paşa bunu bir beytinde şöyle dile getirir:

Kalmadı râbta-i hâne vü sâmân-ı vatan
Çille-i saht-ı vezâret beni dervîş etti (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 65)

V

Mâyemiz tesviye-i ‘aşk-ı hikemle hoş-dem
Kalbimiz âyine-i tal‘at-i sırr-ı mübhem
Olamaz her kişi esrâra salâh-ı mahrem
Neş‘emizden ne ‘aceb bî-haber olsa ‘âlem
Râgıbâ biz elin anladığı ma‘cûn değiliz (Ragıp Paşa,

1252/1836, s. 39)

İnsanın hamuru bir olsa da mayası farklıdır. Hikmet aşkıyla mayalanan hamurdan yaratılmış zatların gönül aynasına bütün müphem ve mahrem sırlar yansırken mayası bozuk kişilerin kalbine hiçbir şey yansımaz. Zira onların kalpleri mühürlüdür. Ne var ki gönlü Allah’ın tecellîgâhı olan kâmil insanların yaratılışları farklıdır. Onlar herkesin anlayamayacağı müstesna şahsiyetlerdir.

Ragıp Paşa’nın “Muhammes”ini bütün olarak ele aldığımızda; güçlü bir ahenk, sağlam bir ifade ve dolgun bir muhteva ile karşılaşırız. Şairin “ben” yerine çoğul birinci şahsı gösteren “biz” zamirini kullanması ifadeye ayrı bir güç ve ahenk katmıştır. Ayrıca “faniye değil, bakiye talip olma” fikrinin hencesî bir mantık zinciri içerisinde ilerlemesi ve bu fikrin ispatı için İslâm’ın hayat anlayışından, Klâsik Türk edebiyatının dünya görüşünden deliller getirilmesi hem manzumeye bir kompozisyon bütünlüğü sağlamış hem de muhtevayı zenginleştirmiştir.

Hülasa; dinî ve içtimaî unsurların öne çıktığı bu “muhammes”te faniye değil bakiye talip olan, dünya nimetlerine iltifat etmeyen, şartların zorlamasıyla doğruluktan ayrılmayan, adaleti her şeyin üstünde gören hikmet aşkıyla yoğrulmuş bir kişiyle karşılaşırız ki söz konusu kişi Ragıp Paşa’dan başkası değildir.

Kaynaklar

- Çavuşoğlu, M, (1971), *Necâtî Bey Divânı’nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul.
- İpekten, H, (1997), *Eski Türk Edebiyatı nazım şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, M, (1978), *Şiir Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, C, (1996), *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Pala, İ, (1989), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Râgıp Paşa, (1252/1836), *Divân-ı Râgıp Mehmed Paşa*, Bulak Matbaası, Kâhire.
- Tolasa, H, (1973), *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KOCA RAGIP PAŞA’NIN ŞİİRLERİNDE KÜLTÜREL BELLEK YANSIMALARI

Süleyman SOLMAZ¹

ÖZET

Edebî ürünlerin saklanması, gelecek nesillere aktarılmasında yazılı eserlerin rolü oldukça fazladır. Bunun yanı sıra sözlü geleneğin de önemli bir katkısının olduğu unutulmamalıdır. Dinsel birikimler ve etik kabuller bir şekilde kültürel birikime zemin hazırlarlar.

Kültürel belleği oluşturan birikimin dışa yansımış göstergeleri bize geçmişî hatırlatır. Bu yönüyle de toplumdaki dinamizmi ayakta tutmaktadır.

Estetik zevkin bir göstergesi olan şiir, zaman zaman toplumun yaşantısına ayna tutar. Edebiyatımızda bir okul olarak görülen “hikemî tarz” ın Nâbî’den sonraki en büyük temsilcisi kabul edilen Koca Râgıp Paşa, toplumun değer yargılarını şiirlerinde usta bir şekilde yansıtır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Kültürel Bellek, Koca Ragıp Paşa, Divan şiiri, Hikemî Tarz

REFLECTIONS OF CULTURAL MEMORY IN POETRY OF KOCA RAGIP PASHA

ABSTRACT

To store and translate literary products for future generations, the role of written Works is quite high. In addition to this, oral tradition should be noted as it is an important contribution. The accumulation of religious acknowledgement and ethical assumptions are preparing ground for cultural heritage.

Indicators of reflecting out of accumulation that form cultural memory reminds us history. In this aspect in society holds its standing and dynamism.

An indication of aesthetic pleasure, poetry holds a mirror to the life of society from time to time. Koca Ragıp Paşa who is seen as the most important representative of hikemî style, a school in our literature, after Nâbî, reflects social values in his poems masterly.

Key Words: Poetry, cultural memory, Koca Ragıp Paşa, Divan poetry, Hikemî Style

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ssolmaz@pau.edu.tr

Giriş

İnsanın, nesnelere ardındaki gerçeklik, sonsuzluk ve birliğe ulaşma yönündeki ruhsal tecrübesine ve tecrübeyi ifade eden doktrine mistisizm (Kutluer , 2005, s. 188-190), bu öğeleri taşıyan verilere ve bu görüşü savunan kişilere de mistik denmektedir.

İnsanoğlu, tabiatı gereği, geçmişle ilişki kurar. Bunu yaparken bir taraftan tarihsel bilgi ve belgelerden, diğer yandan zihinde oluşmuş bazı kodlamalardan faydalanır. Bu iki yönlü bilgi kaynağı sayesinde insan evrenin içindeki yerini belirler ve hafızasını daima taze tutar. Bu sayede daha sonraki zamanlarda yapılan hatırlamalarla varlığını sürdürür. İnsan, kendi kültürel ve edebî kökleriyle nesnel olarak ancak belli eserler vasıtasıyla temas kurarken öbür taraftan toplum vicdanında oluşmuş ve kültürel bellek adı verilen birikimin dışı yansıyan göstergeleriyle geçmişini hatırlar.

Türk kültürünün unsurlarından biri inanç sistemidir. Din olarak bildiğimiz inanç sistemi, diğer kültür unsurlarını tepeden tırnağa etkilemektedir. İnsanın doğumundan ölümüne kadar bütün hayat safhasını büyük oranda dinî unsurlar şekillendirmektedir. Milletlerin hayatında yer alan birçok savaşın din uğruna olduğu kabul edilirse; bu sözlerimiz daha iyi anlaşılacaktır. Kısaca söylemek gerekirse milletlerin tarihi, sanat anlayışı, dünya görüşü, gelenek ve görenekleri, dili mensup oldukları din / dinler vasıtasıyla şekillenmektedir. Eski Türkçede var olup da bugün kullanılmayan uçmak, tamu, yalvaç, yükünmek gibi dinî terimler bunu izah edebilir.

Dinin yanı sıra yazılı olmayan hukuk diyebileceğimiz, çoğu din temelli ahlâk kuralları da, kültürel belleğin yansıması biçiminde şiirde karşımıza çıkmaktadır. Bireyden topluma doğru bir akış içerisinde sıralanan bu kurallar; birey vasıtasıyla huzurlu bir toplumun oluşmasında önemli görevler üstlenmektedirler.

Kültürel bellek, insan belleğinin dış boyutudur. Bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süreyle muhafaza edileceğini toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler. Bu bellek kültüreldir çünkü sadece kurumsal olarak yaratılabilir (Assmann, 2015, s. 27-31). Milletlere, tarihteki konumları ve dünya algıları hakkında ipuçları veren kültürel bellek, değişikliklere ayak uydurarak her dönem yeniden kurulur. Hiçbir bellek geçmiş, olduğu gibi koruyamaz, ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi vardır (Assmann, 2015, s. 49).

Kültürel bellek, geçmişin belli noktalarına yönelir. Daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. Yaşayabilmesi için her seferinde hatırlama figürlerine ihtiyaç hisseder. Kültürel bellek için gerçek değil hatırlanan önemlidir. Geçmişle bağlantı kurularak hatırlayan grubun kimliği temellendirilir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur (Assmann, 2015, s. 60- 61).

Kültürel belleği oluşturan alanlar, binlerce yılın getirdiği ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından “sembolik anlam dünyası” yaratırlar. Bu dünya birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak sağlayarak insanları birbirine bağlar. Bu yapı, aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerinin ve öykülerini

katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir (Assmann, 2015, s. 23).

Millet hayatımızın aşağı yukarı 700 yıllık bir dönemini içine alan Divan Edebiyatı bu zaman zarfında birçok sanatkâr yetiştirmiş, sayısız eser vermiş ve tarihteki yerini almıştır. Divan şiirinin içeriği başlangıçta İran şiirinin tesirinde iken, sonraları kendi kültürel değerlerimiz bir bir bu şiire girmiştir. Bunlar değer yargılarımız, kabullerimiz, inanmalarımız, alkış ve kargışlarımızdır. Biz bu çalışmada bireysel olandan toplumsal olana doğru bir sıralamayla bu değerlerin Koca Ragıp Paşa'nın şiirlerine nasıl yansıdığını göstermeye çalışacağız. Örnek beyit veya mısralar içerdikleri konu itibarıyla tasnif edilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Çalışmada kullanılan beyitler Hüseyin YORULMAZ'ın yayımladığı eserden alınmıştır. Beyitlerin altında veriler numaralar; ilgili eserdeki sayfa numaraları olup çizgiden sonraki numara ise o gazeldeki beyit numarasıdır.

1.Kültürel Bellek ve İnsan-ı Kamil Olma Yolunda Seyr ü Süluk

1.1.Acıyı Tatmayan Saadeti İdrâk Edemez

- a) Tâ olmaya zehrâbe-çeş-i firkatin âşık
Derk eyleyemez lezzet-i vuslat neye derler (96/6)
Ayrılığın zehirli suyunun tadına bakmayan âşık, kavuşmanın tadını bilemez.

Bilindiği gibi değer yargularımızdan biri de her şeyin zıttı ile birlikte bilindiği kanaatidir. Divan şiirinde çok işlenen ayrılık-vuslat ikileminin bir tezahürü...

- b) Yeksân bilen bahâr u hazânın bu gülşenin
Mânend-i serv kâmet-i ömrü dirâz olur (98/5)
Bu gül bahçesinin (dünya) baharını ve sonbaharını bir bilen kimse, ömrü servi gibi uzun (ve düzgün) olur.

Burada dünya gül bahçesine benzetilmiş ve dünyaya gelen kişinin de mütevazı olması gereği ve gurura kapılmanın doğru olmadığı vurgulanmıştır.

- c) Ser-geşte-i havâdis-i eyyâm iken yine
Çok keşti-i ümmîd havâsın arar bulur (102/5)
Günler ve olaylar çok hızlı devam etmesine rağmen (adeta baş döndürücü bir hızda ilerlerken) birçok ümit gemisi yine havasını (yolunu) bulur, ilerlemesine devam eder.

Şartlar ne kadar çetin olursa olsun, kıyamete kadar hayat devam edecektir. Bu vesile ile karamsar olmamak gerekir.

- d) Rûşenî peyrevidir tîregî-i eyyâmın
Akabinden erişir feyz-i sabah ahşâmın (130/2)
Akşamın hemen arkasından sabahın feyzinin, bereketinin gelmesi gibi, günlerin karanlığını arkasından gelen aydınlık takip eder.

Geçmedik gün yoktur, kara talih sonuna kadar kararıp kalmaz, sabrın sonu selamettir minvalindeki kabullerin şâirâne bir yorumu...

1.2. Alçak İnsanlar Yükseklerde...

Ola izzetde edânî vü e'âlî pâmâl

Anlamam neydüğünü bundaki sırr-ı hikmet (84/7)

Edânî (alçaklar)nin yüksek makamlarda, yüce (ulu, bir şeye daha çok layık) olanların ayaklar altında kalmalarındaki sırrı (hikmeti) anla(ya)mam.

Tabiatta bir dengenin olduğunu hepimiz kabul ederiz. Bu denge bazı sebeplerle bozulabilir ya da biz böyle algılarız. Bu da bize şaşkınlık verir.

1.3. Dünya Kavgasının Asıl Kaynağı: Para Pul

Kemâlinden değildir dâğ-ı ber-dil kimse kimseye

Medâr-ı hıkd ü kîn gavgâ-yı dînâr u diremdir hep (80/6)

Bir kimsenin değerine kırılması gönül yarasının kemalinden değildir, aksine dünyada oç almanın ve kin gütmenin dayanağı hep para ve pul kavgasıdır.

1.4. Dünya Rahat Yeri Değildir

a) Kûy-ı fenâya şevk ile pûyân olup gider

Gûyâ gelen bu dehre peşîmân olup gider (154/7)

Yokluk âlemine (bu dünyaya) gelen kişi geldiğine pişman olmuşçasına öbür dünyaya şevk ile koşarak gider.

Bu dünyayı âlem-i fenâ olarak kabul edenlerin bu dünyadan öteki dünyaya gidişi mutlaka sevinç ile olacaktır.

b) Olayım kayddan âzâde diyen kayda düşer

Deliden uslu haber nâle-i zincir verir (112/5)

Deliden akıllı haber almanın akıllıya zincir yemiş gibi acı verdiği gibi; endişe ve telaşın kurtulayım diye çabalamak kişiyi tekrar bir telaşın içine iter.

1.5. Güzeli Her Göz Göremez:

a) Kelâl verdi temâşâ-yı hüsni zühhâda

Aceb mi kec-nazârâna getirse hâb kitâb (82/2)

Dünyadan elini eteğini çekmiş kimseye senin güzelliğini seyretmek utanç ve bıkkınlık verdi. Kitabın, eğri bakışlılara (hata arayanlara) uyku getirmesine şaşılmaz.

Divan şiiri algısında sevgilinin yüzü bir kitaba benzetilir, âşık dışında kalan insan tipleri de zâhîde ...

b) Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler

Letâfet nakleder rindân u zâhid sıkletin söyler (104/1)

Meyhaneyi görenlerin her biri orasının başka bir özelliğini söyler; rind meşrep kişiler oranın tatlılığından, sofular da bir türlü ısınamadıkları meyhanenin sıkıcılığından, bunaltıcı havasından bahsederler.

İnsanoğlunun dünyaya bakışı farklı farklıdır. Bunun sebebi de meşreptir.

1.6. İlim: Önce Ahlâk Sonra Kitap

Sakin ki nüsha-i ahlâkın olmasın mağşuş
Olunca habtı verir âdeme azâb kitâb (82/6)

Sakin senin ahlâkının nüshası bir karışıklık göstermesin, eğrilik senin ahlâkında hiçbir zaman yer almasın. İnsanın yanılması (ne kadar çok olursa) kitap ona azap verir.

1.7. Kader, Hayr-Şer:

- a) Çün kim yed-i kudretle döner hayr ile şer
Besdir bilene tesliyet îmân-ı kader
Deryâda ne mikdârı olur hâr u hasın
Dünyâ için olmaz dil-i dânáda keder (152/2)

Dünyada hayır ve şer Allah'ın kudret eliyle döner ve bunu bilen kimselere kadere iman etmek teselli için yeterlidir. Akıllı, bilgili kimselerin gönlünde dünya için bir keder bulunmaz, çünkü deryada onun için çör-çöpün hiçbir değeri yoktur. Dünya için üzölmek akıllı adamın harcı değildir. Çünkü dünyadaki şeyler onun için denizdeki çör-çöp gibidir.

- b) Sû-be-sû sevk eyleyen hep sâik-i takdirdir
Kimsenin destinde yok Râgıb zimâm-ı ihtiyâr (154/5)

Ey Ragıb, seni oradan oraya durmadan sevk eden şey Allah'ın takdirdir. Kendi kaderine razı ol, yoksa bu kimsenin kendi elinde olan bir şey değildir.

1.8. Kanaat, Tevekkül

- a) Ne kasr-ı dilkeş-i gülşen ne sahn-ı bâğ ararız
Şu tengnâda hemân küşe-i ferâğ ararız (124/1)

Ne gül bahçesinin gönül çeken köşkünü, ne de bağ meydanını ararız. Bizim aradığımız tek şey, şu daracık dünya hapisanesinde her bir şeyi bırakıp çekilebileceğimiz köşeden başka bir şey değildir.

- b) Cihân âlâyışinden dest-şûy ol râhat istersen
Kanâat dâmenin elden bırakma nimet istersen (134/1)

Eğer rahat istersen dünya gösterişinden, tantanasından vazgeç, elini yu! Nimet istersen de (hiçbir zaman) kanaat ve tevekkül eteğini elden bırakma!

Kanaat ve tevekkül kâmil bir müminin asla vazgeçemeyeceği iki büyük hazinedir.

- c) Râgıbâ debdebe vü haşmet olandır nâdim
Sâlik-i râh-ı kanâatde peşimân olmaz (158/20)

Ey Ragıb, debdebe ve gösteriş içerisinde yaşayanlar eninde sonunda pişman olacaklardır. Kanaat ve tevekkül yolunun yolcuları ise hiçbir zaman pişman olmazlar.

1.9. Kısa, Öz Konuşmak

Bireysel hasletlerde de değerlendirilebilir bir özellik olan bu maddeyi bu başlık altında ele almayı uygun bulduk.

a) Olur dü harf ile işrâb-ı müdde'â kâbil
Kelâmı dūr u dūrâz etme Râgıbâ yetişir (116/7)
Ey Ragıb, sözü uzatma, yeter; eğer söylenecek bir sözün varsa iddia olunan maksadın karşısındaki kişiye anlatılması iki kelime ile de mümkündür.

b) Eğer maksûd eserse mısra-i berceste kâfidir
Aceb hayretdeyim ben Sedd-i İskender husûsunda (156/11)
Eğer kalıcı eser meydana getirmek istiyorsan, senin için vecize gibi söylenmiş mısra-i berceste kâfidir. Büyük İskender'in inşa ettirdiği Seddi gösterişli bir şekilde yaptırması konusunda hâlâ tuhaf bir şaşkınlık içerisindeyim.

1.10. Sabır: Bir Şey Zamanı Gelmişse Olur Ancak

İzdirâb-ı nâ-be-hengâm istemez tahsîl-i kâm
Mevki'inde bî-tekellûf kâr kendin gösterir (94/2)
Mutluluğu elde etmek için vakti gözetilmemiş yerli yersiz ıstırabın olmaması, acele ile hareket edilmemesi gerekir. Külfetsizce yapılan iş de ancak yerinde ve zamanında yapıldığında kendini gösterir.

Sabır her kilidi açan bir anahtardır (Es-sabrü miftahü'l-ferec).

1.11. Taklit: Ashı Gören Taklide İtibar Etmez

Taklit, sosyal hayatta en çok başvurulan yollardan biridir, insana çok bir şey katmaz.

a) Ehl-i taklide müfid olmaz eger olsa da feyz
Gül-i tasvîre tarâvet nice versin şebnem (156/16)
Başkasını taklit etmekten başka bir özelliği olmayan mukallit kimselerde zaman zaman feyz işaretleri görsen de bunun ona bir faydası olmaz. Çiğ tanesi yapmacık güle nasıl tatlılık versin?

Hiç bir taklit aslının yerini tutamaz, zira “Hak geldi bâtil zâil oldu.”

b) Biz hatt-ı dil-keş-i kalem-i sun'u görmüşüz
Hayrân-ı nakş-ı hâme-i Behzâd olur muyuz (158/19)
Biz Allah'ın elinde sanat kaleminin yazmış olduğu hattı görmüş kişileriz. Bunun yanında, büyük ressam Behzad'ın fırça darbeleriyle çizdiği resme hayranlık duymak yakışık alır mı?

Behzâd tarihte ünlü bir ressamdır. Cenab-ı Hakk'ın sanatını (Sâni'in sun'unu) anlayan, gören kimse başka şeylere itibar etmez.

1.12. Yasak

Toplumda kabul gören değerlerin yanında yasaklanan veya men edilen birçok mesele de vardır. Fakat konulan bazı yasaklar insanı tahrik eder:

Menâff-i edebdir her talebde şive-i ibrâm
Anınçün cilve-gerdir suret-i nehy üzre matlablar (90/2)

Her istek karşısında zorlamayla yapılan naz ve edâ, edebe aykırıdır. Onun için nefsin arzu ettiği yasak şeyler karşısındaki istekler, insana daha gösterişli görünür (Yasak olmasa cilveger olmaz.).

Yasaklar cazibeyi de beraberinde getirmektedir.

1.13.Yokluk Diyarı (Mülk-i ‘Adem)

Görmedik hiç peşimân olup ‘avdet edeni
Anlanır kim var imiş mülk-i ‘ademde râhat (84)

Yokluk ülkesinde öyle bir rahatlık olduğu anlaşılıyor ki gidenlerden (oraya göçenlerden) hiç geri döneni görmedik.

Hüsn-i ta’lille ölümü kabullenme...

1.14. Sîret-Sûret, Zâhir-Bâtın:

a) Sîrete eyle nazar sûrete bakma Râgıb
Düşme dâm-ı galat-endâzına her endâmın (130/7)
Ey Ragıb, bir kimsenin sakın görünüşüne aldanma, sen asıl içe bak! Salına salına yürüyen her sevgilinin yanılıcı salınışının tuzağına da düşme!

b) Libâs-ı nev-be-nevle ey olan ârâyîşe mâil
Kemâlinden haber ver kimse senden ihtişâm almaz (128/6)
Ey yeni yeni elbiselerle gösterişe meyilli olan kişi, sen bilgi ve olgunluğundan haber ver, kimse senin görünüşüne bakarak ihtişamına hayran kalmaz.

Hiç kimse senden ihtişam almaz.

c) Şâyeste-i kabâ-yı zer-ender-zer-i nigâr
Âyîne-i felekde bir endâmı görmedik (132/6)
Felek aynasında, güzellerin altın işlemeli elbisesine layık endâm ile yürüyen boylu poslu bir güzel görmedik gitti.

Birçok süslü elbise gördük içinde insan yok.

d) Mâye-i feyz verir revnakı zînet vermez
Zîver-i cevher ile rûşen olur mu kandil (138/4)
Revnakı, asıl gösterişi veren feyiz ve bereketin mayasıdır, süs değil; kandili ne kadar mücevherle süslersen süsle ona yakıcı özelliğini kazandırmazsan asla ışık vermez.

e) Olur mu neşve-i sûrî vü mânevî hem-dem
Tahammül eyleyemez meclis-i şarâba kitâb (82/3)
Görünüşte neşe sahibi olanlarla manada neşe sahibi olanlar hiç aynı yerde bulunur mu? Kitap, şarab meclisine tahammül eyleyemez.

Kur’an’da içki yasaklanmıştır.

f) Pest fitratlara ziynet ile rif’ât gelmez (160/3)
Kişiliğinde zafiyet bulunan alçak yaradılışlı kimselerin süslenmesi ve gösterişli elbiseler giymesi onların şahsiyetine herhangi bir üstünlük vermez.

2. Beşerî Hasletler

2.1. Olumlu Hasletler

2.1.2. İhlâs

- a) Anlanır kâsî-ticaret ile cünbişlerden
Sandın ey hâce meğer Kâbeyi sen hân-ı Halîl (138/2)
Hareketlerden ticâret niyeti olduğu anlaşılıyor. Ey hoca, sen Kâbe'yi Hazret-i İbrâhim'in hanı mı sandın? (Kâbe'ye gidiyorsan ticârî amaçla gitme, orası alış-veriş yapılacak bir han değil Allah'ın evidir.)
- b) Tûşe-i râh-ı taleb eyler isen ihlâsı
Hızır rehber arama avn-ı Hudâ'dan gayrı (148/4)
Eğer doğruluğu, ihlâsı (kalp temizliği) istek yolunun azığı olarak alırsan, artık Allah'ın yardımından başka Hızır ve yol gösterici arama!

2.1.3. İnsan Muktedâ Olmalı

Râgıp Paşa'ya göre “doğruluk” gibi sağlam bir dayanak yoktur. İnsan kayıtsız şartsız başkalarına uyan (muktedî) değil; kendisine uyulan, örnek alınan (muktedâ) bir kişiliğe sahip olmalıdır:

“Olmaz elde istikâmet-veş asâ-yı âhenîn
Peyrev-i bî-dest ü pâ olma merd-i kâmil ol”

2.1.4. Yumuşak Dil

O tünd-hû gözle arz-ı müdde'â olamaz
Eger olursa da tabîr-i âşînâ olamaz (126/2)
O sert huylu, katı tabiatlı gözle herhangi bir iddia ortaya konamaz, tebliğ yapılamaz; eğer yapılırsa da bizim bildiğimiz bir tebliğ olamaz.

2.1.5. Yiğitlik

Râgıp semend-i nefis-i Harûnun zebûn eden
Bu arsada şehâmet ile yekke-tâz olur (98/7)
Ey Ragıp, bu yeryüzü içinde inatçı nefsin atını güçsüz ve zayıf bırakan cesâret ile gerçek yiğitliktir.

2.2. Olumsuz Hasletler

2.1.1. Cimrilik

- a) Her ne rütbe dest-peymâ-yı taleb bî-tâb olur
Genc-i istiğnâ-güzînân ol kadar râhatlenir (92/2)
Hangi makam ve mevkiye olursa olsun insanoğlunun eli talebe cevap vermede yorulur ve cimrileşmeye başlar. Oysa istiğna sahibi olan seçkin insanlar (tok gözlüler) oldukça rahatlırlar.
- b) Kâse-i lebrîz fâğfür olsa vermez sadâ
Servet efzâyiş bulunca ağniyâ hissetlenir (92/5)

Ağzına kadar dolu kâsenin, kâfurdan bile yapılmış olsa, ses vermediği gibi; malı mülkü artmış, çoğalmış kişiler de o derece cimrileşmeye başlar.

Fakir ve orta halli olanların sadaka vermesi zenginlere göre daha kolaydır.

2.1.2. Fazla Uyku ve Yemek:

a) Ne bilir lezzet-i kemâli nedir
Her kimin fikri hord u hâb ileidir (100/6)
Tek düşüncesi, işi gücü yemek ve uyumak olan bir kimse olgunluk lezzetinin nasıl bir şey olduğunu nereden bilsin? O kimse insanı olgunlaştıran asıl lezzetten mahrumdur.

b) Tecellî neş'esin ehl-i şikem idrâk kâbil mi
Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler (104/3)
Dünyaya midesinden bağlı kimselerin tecellî neşesini anlaması mümkün mü? Dünyadan elini eteğini çekmiş olan zahit cenneti ve cennet nimetlerini andıkça mütemadiyen oradaki yeme ve içmenin lezzetini söyler durur.

2.1.3. Hased

Yine hem-cinsi eder âdeme Râgıb hasedi
Reşk eder mi sana kimse vüzerâdan gayrı (148/7)
Ey Ragıb, insana yine hem-cinsi haset eder, onu meslektaşları kıskanır. Seni (başarılarından dolayı çekemeyen) vezirlerden başkası kıskanır mı sanıyorsun?

2.1.4. Hırs: Bir Şeyi Çok İstemek

a) İbrâm olamaz visâle bâ'is
Tasdi'in eder melâle bâ'is (88/1)
Can sıkacak derecede bir şeyin üzerine düşmek o şeye kavuşmak için yeter sebep değildir; öyle ki bunda ısrar edilirse zamanla baş ağrıtır ve bıkkınlığa neden olur.

b) Âzâdegân-ı kayd-ı emel ser-firâz olur
Nâz eylesin sipihre o kim bî-niyâz olur (98/1)
İstek bağından kurtulanların başı yüksektir. Onun güneşe yalvarmasız olmasından dolayı nazlanması daha uygundur. Yani niyatsız olan güneşe naz edebilir, bu, emel bağından uzak olanın başının yükselmesine benzer.

c) Emeli ızdırâb eder efzûn
Kuvvet-i rişte pîç ü tâb ileidir (100/5)
Sıkıntı ve acı çekmek bir şeye karşı duyulan istek ve arzuyu artırır. Bağlanmanın kuvveti de işte bu çekilen sıkıntı ve acı ileidir.

d) Olmuş ya olmamış mey-i berrâk u câmi sâf
Rindân hemîşe kendi safâsın arar bulur (102/4)
Saf şarap ve temiz kadeh ister olsun ister olmasın, dünyayı hiçe sayanlar, yani rind meşrepliler kendi safasını, mutluluğunu her zaman arar bulur.

e) Râgıb u tâlib de olsam hırs u hâhiş eylemem

Çün değil hergiz husûl-i matlabım matlab bana (78/5)

Beğenip istesem de aşırı istek ve ziyâdesiyle hırs sahibi değilim. Çünkü sadece arzularımın ortaya çıkması asla benim biricik isteğim değildir.

f) Sûretde eger Râgıbız ammâ ki cihâna

Fehm eylemedik ma'nî-i râğbet neye derler (96/7)

Görünüşte Rağıbız (yani ismimiz 'rağbet eden' anlamına geliyor), ancak dünyaya râğbet ve yönelmenin manası nedir, şu yaşa geldiğimiz halde bir türlü kavrayamadık gitti.

2.1.5. İntikam

a) Düşmenden intikâm gibi var mı bir safâ

Râgıb bu zevke âh mürüvvet komaz seni (146/5)

Yeri geldiğinde ve fırsat düştüğünde düşmandan öc ve intikam almak gibi bir mutluluk daha düşünülemez. Âh Rağıb, bu zevke seni yiğitliğin bırakmaz ki!

b) Muzaffer vakt-i fırsatta adûdan intikâm almaz

Mürüvvet-mend olan nâ-kâmî-i düşmenle kâm almaz (128/1)

Galib olan, eline geçtiği zaman düşmandan öfke ve huncını almaya kalkışmaz ve insan olan da düşmanın mutsuzluğuna sevinmez.

Burada yeri gelmişken bazı hadisleri zikretmekte fayda vardır:

4281 - İbnu Mes'ud radiyallahu anh anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm (bir gün):"Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?" diye sordu. Ashab (r.a):"Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!" dediler. Resûlullah (s.a.v): "Hayır, dedi, gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman nefesine hakim olabilen kimsedir." Müslim, Birr 106, (2608); Ebu Davud, Edeb 3, (4779).

4282 - Hz. Ebu Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah (as) vesselâm buyurdular ki:"Kuvvetli kimse, (güneşte hasmını yenen) pehlivan değildir. Hakiki kuvvetli, öfkelenildiği zaman nefisini yenen kimsedir." Buhari, Edeb 76, Müslim, Birr 107, (2760); Muvatta, Hüsnü'l-Halk 12, (2, 906).

2.1.6. Kabahati Kendinde Ara(ma)mak:

a) Emelden olduğumuz böyle dûr bizdendir

Değil felekde rehâvet kusûr bizdendir (106/1)

İstek ve arzudan oluşumuz kendimizdendir. Felekte boş yere rehâvet (tembellik) aramayalım, kusur bizimdir (Çalışmadan hiçbir şey elde edilmez).

Burada Nev'î'nin şu beyitini hatırlamakta fayda vardır:

Belâ dildendir ol didâr elinden dâdımız yoktur

Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur

Yine bu doğrultuda şu ayetler zikredilebilir: “Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır. Sana ne kötülük gelirse senin kendindedir” (Nisa 79)².

Ne denlü zerre gibi bî-vücûd isek de yine
Şûr-ı kârhânede nakş-ı zuhur bizdendir (106/4)

Her ne kadar zerre kadar varlığımız yoksa da, (dünya) atölyesinin kargaşası içinde görünen bütün bu nakışlar, ortaya çıkan işler hep bize aittir.

- b) Efendî ta’n edenin akli var mı Mecnûn’a
Gürûh-ı ehl-i hevâ içre bir mi bin deli var (154/6)

Efendî Leylâ’ya aşkıdan dolayı deliren Mecnûn’u ayıplayan kimsenin aklına şaşarım; kendi nefsinin akıntısına kapılıp giden heva ehli kimselerin arasında bir değil bin deli vardır.

2.1.7. Makam-Mevki Sevdası

- a) Künc-i ferâğa gerçi ki himmet komaz seni
Sevdâ-yı câha düşme ki râhat komaz seni

Makam mevki sevdasının insanı rahat bırakmadığı gibi bir köşeye çekilmek gibi bir arzuya düşme zira sende olan hamiyet duygusu seni rahat bırakmaz.

Bazı insanlar vardır ki makamla şereflenir; oysa aslolan makamı şerefliendirmektir. Nitekim eskiler “şerefü’l-mekân bi’l- mekîn” demişlerdir (Mekânın şerefi oturandan ileri gelir).

- b) Binâsı devlet ü câhın tedâvül üzre iken
Tehâlûk-i ukalâ bunda cây-ı hayretidir (110/4)

Eskiden beri devlet ve makam elden ele dolaşırken, akıl sahibi insanların bunun için can atması (ona ulaşmak uğruna her şeyi göze almaları) hayrete şayan bir durumdur.

2.1.8. Riyâ:

- a) Hakikat ehline çesbân değil libâs-ı riyâ
Yakışdırırsa dahî müste’ârdır gûyâ (74/2)

Gönül gözü açık olanlara riyâ elbisesini giymek asla yakışmaz. Eğer onlar kendilerine bunu yakıştırsalar bile üzerlerinde eğreti olarak durur.

İkiyüzlülük hiçbir insana yakışmaz, hele gönül ehli kişilere hiç yakışmaz, yapmak zorunda kalsalar da eğreti durmaktan ileri gitmez.

- b) Râgıb müdâheneyle riyâdır zamânede
Dünyâyı sanma cevri ü sitemdir harâb eden (142/8)

Ey Râgıb, dünyayı mahveden şeyin sakın zulüm ve sitem olduğunu zannetme! Dünyayı asıl mahveden bunlar değil, insanların çoğunun karakterine sinmiş ikiyüzlülük ve dalkavukluk hastalığıdır.

² Ayrıca bk. Âl-i İmran 165, Şûrâ 30.

2.1.9. Sadece Halkı Memnun Etmek:

Ben fakîri etme tek memnun-ı ebnâ-yı zamân
Hâsil etmezsen değil gam matlabım bana (78/2)

Ey Allah'ım! Ben fakîri yalnızca zamane insanların hoşnut olduğu kimselerden etme! Yarabbi, bu dileğimi kabul etmezsen dahi bu benim için gam değildir.

2.3. Diğerleri

2.3.1. Düşünce

Olmadım reh-yâb ser-i kâkül-i ham-der-hamın
Çok kilîd-i müşkili etdim küşâd endîşede (144/4)

Çok müşkül için kilidini düşünerek açma yolunu bulduğum halde kıvrım kıvrım kâkülünün ucunu izleyerek bir türlü bulamadım veya düşüncede pek çok işin kilidini açtım, fakat o büklüm büklüm saçının ucuna giden yolu bulamadım.

İnsan müşküllerini düşünerek halledebilir. Fakat aşka düşen kişinin aklı yârin saçlarına takılınca bu müşküller çözülmek yerine daha da karmaşık bir hal almaktadır.

2.3.2. Tabiat, Tıynet

- a) Nâdir bulunur tıynet-i kâmilde kusûr
Kem-mâyeden eyler ne kim eylerse zuhur

İkbâl ise rûze ile tagayyür gelmez
Mest olsa da habt eylemez erbâb-ı şu'ûr (150/1)

Olgun kimselerde eksiklik ve kusur çok az bulunur. Her ne kötülük ortaya çıkarsa mayası ve tıyenti bozuk olan kimselerden zuhûr eyler. İkbâl ve arzu ise oruçla bozulmaz; şuurlu, akıllı kimseler sarhoş olsalar dahi yanlışlığa düşmezler.

- b) Elbetde bir mehin olur âvâresi dilin
Hiç kendi hâline bu tabî'at komaz seni (146/4)
Elbette gönlün bir gün bir ay yüzünün avaresi olur. Bu tabiatın, bu huyun seni kendi haline bırakacağımı mı sanıyorsun?

- c) Tıynetinde her kimin olmaz hamîr-i ma'rifet
Olsa da sûretde âdem farkı yok nesnâsdan (156/13)
Kimin tıynetinde marifet ve irfan hamuru yoksa o kişinin görünüşte insan olsa bile, aslında "yarısı insan, tek elli ve tek ayaklı olup sıçrayarak yürüyen efsanevî bir hayvan" olan nesnâsdan farkı yoktur.

İrfan ve marifet sezgi ile alakalı kavramlar. Allah bazı insanların bu yönünü üstün yaratmıştır. Kâmil bir insandan beklenen de bu meziyetlerdir.

- d) Kimin ki cevheri sâf olsa ayb-bîn olmaz (160/8)
Mayası saf ve temiz olan şahsiyetli bir kimse başkasının ayıbını gözetmez. "Ellerin ayıbını gözleme gardaş" diyen insanlar boş bir şey dememişlerdir.

2.3.4. Tek Dost: Kitap

Çünkü yokdur enîs-i hücre-i gam
Râgıbâ sohbetim kitâb iledir (100/8)

Ey Ragıb, gam köşesinin dostu olmadığından ben sohbetimi kitapla yapmaktayım. Yani kitaptan başka konuşacak hiç kimsem yok.

Yalnızlığın en kuvvetli ilaçlarından biri kitaptır.

3. Hikmetli Sözler ve Atasözleri

3.1. Arayan Bulur

- a) Mahbûb ararsa tünd edâsın arar bulur

Müşkil-pesend aşk belâsın arar bulur (102/1)

Sevgili, katı tavırlı birini ararsa, arar bulur; müşkil-pesend (herhangi bir şeyi kolay beğenemeyen) kişi, aşk belasını arar bulur.

Yeryüzünde her isteyen aradığı her şeyi bulur. Meşhur sözde olduğu gibi arayan Mevlâsını da bulur, belasını da. Çünkü “Talebenâ vecedenâ”, “kulum iste vereyim” düsturunca, kulların talebi doğrultusunda yaratılış elan devam etmektedir.

- b) Geh deyr ü gâh Ka’be gehî Sûmenatda

Hak-cûy kande olsa Hudâsın arar bulur (102/2)

Hakkı arayan kişi, Cenab-ı Hakk’ı her nerede ararsa orada bulur; bazen kilisede, bazen Ka’be’de, bazen de put-hânede...

3.2. Âyinesi İştir Kişinin

Var ise bir hünerin arz ile isbât eyle

Olamaz mahz-ı mübâhât bu da’vâya delil (138/3)

Bir marîfetin varsa, bir hüner sahibi isen, onu ortaya koyarak ispat etmelisin. Yoksa kuru kuruya benim şöyle marîfetim var, ben şu kadar ustayım gibi kuru iddialar bunu ispat etmez.

İnsanlar, gerek günlük hayatta gerekse başka ortamlarda sık sık hüner sahibi olduklarını iddia ederler. Buna divan şiirinde de rastlıyoruz. Âşık olmadığı halde âşıklık iddiasında bulunan kişilere (rakip) müddeî deniyor ki sevimsiz bir tiptir, âşığın başına bela olmuştur.

3.3. Duruma Uygun Davranmak

Muvâfıkdır yine elbet mizâca şîve-i hikmet

Tabîbin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler (104/6)

Hekimliğin usulü (şîve-i hikmet) mizaca tabiatıyla uygun olmalıdır. Doktor yalan söylerse de hastaya iyi olduğunu söyleyerek yalan söyler.

Bilgece davranmak yaratılışa uygundur. Hekimliğin yalanının hastaya sağlık kazandırdığını söylemektedir.

3.4. Dünya Pazarında Her Metain Bir Alıcısı Var

Her metâ'ın bir revâcı var bu bender-gâhda
Geh tahammül geh niyâz u gâh istiğnâ yürür (108/6)

Yeryüzünde her malın bir alıcısının, geçerli olduğu bir yerin olduğu gibi (yar karşısında) bazen tahammül, bazen yalvarma, bazen de istiğna geçerli akçedir.

Aşk derdinin hatta kara sevdanın başlıca tedavi yollarından biri tahammüldür. Sevgiliye katlanmayan asla vuslata eremez. Her ne kadar burada yalvarma ve ihtiyaçsızlık buna bir alternatif olarak gösterilmiş olsa bile asıl geçerli olan tahammüldür.

3.5. Düşmanın Kötü Sözü Senin İyiliğine Delildir

Münkeşif olmadadır zıddı ile çün eşya
Ta'n-ı a'dâ gibi Râgıb olamaz zıkr-i cemîl (138/7)

Yeryüzünde her şey zıttı ile birlikte yaratılmıştır ve onunla bilinebilmektedir. Ey Râgıb, düşmanlarının seni ayıplaması, taşlaması da senin için iyi bir anılma vesilesidir.

3.6. Düşünce Dert Sonucu Ortaya Çıkar

Pîç ü tâb-ı sîneden efkâr kendin gösterir
Cevher-i âyîneden jengâr kendin gösterir (94/1)

Yıprandıktan sonra aynanın aslında (kimyasal yapısında) olan pasın kendini göstermesi gibi yürek sıkıntıya düşünce efkâr da kendini gösterir. İnsan yüreği bir ayna gibidir. İnsanın yaşadıkları onda bir bir kendini gösterir. Yalnız doğru okuyucusunu bulmak gerekir.

3.7. Gece ve Gündüzün Ardı Sıra Gelmesindeki Hikmet

Medâr-ı leyl ü nehârı abes hayâl etme
Ya şâm-ı vuslat-ı âşık ya subh-ı hasretidir (110/3)

Gece ve gündüzün arka arkaya gelmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü o zaman âşık için ya vuslat akşamı ya da hasretle dolu bir sabahdır. Yani ân gecesi gündüzü yoktur; her anı aynıdır.

3.8. Hac Ticaret Yeri Değildir

Anlanır kasd-ı ticâret ile cünbişlerden
Sandın ey hâce meğer Ka'be'yi sen hân-ı Halil (138/2)

Hareketler(in)den ticâret niyeti olduğu anlaşılıyor. Ey hoca, sen Kâbe'yi Hazret-i İbrahim'in sofrası mı sandın? (Kâbe'ye gidiyorsan ticâri amaçla gitme, orası alış-veriş yapılacak bir han veya yiyip içilen sofraya değil, Allah'ın evidir).

İbadetlerde asıl olan Allah rızası olmalıdır. Maksatlı olan ibadetlerin kula bâtinî bir faydası olmaz.

3.9. Hakikat Yolunun Başı: Mecaz

- a) Sâlik pil-i hevâdan eder ibtidâ güzer
Âhir reh-i hakîkate mebde mecâz olur (98/6)

Bu yola giren ilk önce heva ve hevesinin ökçesinden geri döner, uzaklaşır; ancak bundan sonra hakikatin yoluna mecazda başlangıç olur.

- b) Pül-i mecâz-ı fenâdan hakikate ey dil
Olursa senden icâzet ubûr bizdendir (106/3)
Ey gönül, fena (yokluk) yolunun mecâzî köprüsünden geçip hakikate (Hakka) ulaşmak için senden izin olursa geçmek de bize düşer.

3.10. Minnet Yükü Gam Yükünden Ağırdır

- a) Çekerim kûh-ı girân-ı gamı Kâf olsa velî
Tâk eder tâkatimi zerrece bâr-ı minnet (84/6)
Üzüntü ve kederin dağ gibi ağır yükünü Kaf Dağı kadar dahi olsa çekerim. Ancak minnet yükünün zerre kadarına bile tahammül edemem, o benim gücümü yerle bir eder.

- b) Gören ham-geşte kadd-i mâhı mihrin imtinânından
Değil deryüze erbâb-ı keremden zerre vâm almaz

Nice memnûn-ı dest-âvîz-i lutf olsun tabiat kim
Hayâl-i imtinân eyler ehibbâdan selâm almaz (128/4-5)
Güneşe minnet etmekten ayın iki büklüm olduğunu gören kimse, dilencilik yaparak kerem sahiplerinden zerre kadar borç almaya kalkışmaz.

Benim şair tabiatım, o lütfâ elini açıp dilenmekten nasıl memnun olsun, minnet altında kalma düşüncesiyle dostlardan selam bile almaya tenezzül etmez.

- c) Tahammül edemez bâr-ı girân-ı minnete insan
Çekenler har-menişdir hâric-i tavk-ı beşer çekmiş (156/18)
İnsanın minnetin ağır yüküne katlanması çok zordur. Eğer bu ağır yüke gerçekten katlanan varsa, bu onun ya insan gücünün fevkinde ve dışında bir gücü olduğunu gösterir, ya da eşek tabiatlı olduğunu.

3.11. Nefes Sayılıdır

- Olma gâfil havâyâ sarf etme
Nakd-i enfâsı bil hisâb iledir (100/7)
Bedavaya alıp verdiğin nefeslerin kıymetinin mutlaka bir hesap ile kayıtlı olduğunu bil, gâfil olma ve zamanını boşu boşuna harcama!

3.12. Olgun İnsanlara Dostlarının Yaptığı Yanlıklar Ağır Gelir

- Evzâ-ı nâ-mülâyim-i ahhâb ola meğer
Ehl-i kemâle çarh değildir azâb eden (142/3)
Ehl-i kemâle (olgun kimseler) hayattan bezdirecek kadar azap eden felek (talih) değildir. Boş yere feleği suçlayıp durmayalım. Onlar için asıl azap, dostların hiç ummadıkları üzücü ve uygun olmayan hareketleridir.

Olgun insanları düşmanın sillesi değil dostun gülü incitir. Burada dostun gülünden ziyade tegafülü vurgulanmaktadır.

3.13. Yolunda Giden Yorulmaz

Giden yolunda yorulmaz meseldir evvelden
Hiç istikâmete mânend bir asâ olamaz (126/5)
*Eskiden beri söylendiği gibi, doğru bildiği yolda mesafe alan kimse yolculuğu
boyunca yorulmak nedir bilmez ve hiç doğru yola benzer bir değnek bulunmaz.*

3.14. Altın Semer De Vurulsa Eşek Yine Eşektir

Ederdi sûret-i dünyâyı âdem pûşîş-i dîbâ
Eger pâlân-ı zerdûz ile esb olsaydı merkebler (90/8)
*Eşekler, sırtlarına vurulan altın işlemeli semerlerle at haline gelselerdi,
insanoğlu yeryüzünü pahalı kumaşlarla kaplardı.*

Hiçbir şey aslını inkâr etmez. Ne yaparsanız yapın onun aslını
değiştiremezsiniz. Eğer bir şeyin aslını değiştirmeye kalkarsanız o zaman karşınıza
önüne geçemeyeceğiniz durumlar çıkabilir.

3.15. Mum Dibine Işık Vermez

Misâl-i şem' zîr-i pâyin etmez pertevin rûşen
Aceb mi dür olursa feyz-i lütfundan mukarrebler (90/5)
*Mum dibine ışık vermediği gibi senin parlaklığın da ayağının altını
aydınlatmaz. Aynen mum gibi, sana yakın olanlar lütfunun bereketinden mahrum olsa
bunda şaşılacak ne var?*

Sonuç

Koca Râgıp Paşa büyük bir şair olmanın yanında önemli bir devlet adamıdır.
Râgıp Paşa, Osmanlı devletinin duraklama döneminden çöküş dönemine geçtiği yıllarda
veziriazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Böyle zor bir dönemde üstlendiği ağır
sorumluluk, Paşayı zaman zaman çaresizliğe düşürmüş, evinden ve hizmet aşkından
soğutarak dervişliğe yöneltmiştir.

Râgıp Paşa'nın şiirlerini okurken insan kendini meselelerin arka plânına nüfûz
etmeye çalışan, doğruluğu rehber edinmiş ilim irfân sahibi bilge bir zatın huzurunda
hissediyor.

Râgıp Paşa bir beytinde ilim irfanın önemini vurgularken bir başka beytinde de
sahip olduğu değerlerden şikâyet ederek ilim irfân yüzünden çektiği sıkıntıların
benzerini cümle âlem toplansa kendisine yaşatamayacağını söyler:

“Bir yere gelse cihân eylemez idi hergîz
Râgıbâ ilm ü hüner kim bana bir iş itti.”

Ömrünü, ilim irfân tahsil ederek devlet ve millete hizmet etmeye adanmış olmasına rağmen Koca Râgıp Paşa'nın: "Diğer isteklerimi kabul etmesen de üzülmem, tek zamane insanı benden memnun olmasın yeter" diye Allah'a yalvarışı, üzerinde önemle durulması gereken bir meseledir:

"Ben fakîri itme tek memnûn-ı ebnâ-yı zamân
Hâsıl itmezsen değil gam matlabım yâ Rab bana."

Menfaati olmadan kimsenin kimseyi alkışlamayacağını bütün herkesin bilmesi lazım. Râgıp Paşa'nın en çok nefret ettiği şey şüphesiz minnettir. Öyle ki gün gelip başa kakılabileceği endişesiyle dostların selâmını almaktan bile çekinir:

"Nice memnûn-ı dest-âvîz-i lutf olsun tabîat kim
Hayâl-i itminân eyler ehibbâdan selâm almaz."

Yukarıdaki beyitlerde gördüğümüz gibi Râgıp Paşa'ya göre "doğruluk" gibi sağlam bir dayanak yoktur. İnsan kayıtsız şartsız başkalarına uyan (muktedî) değil; uyulan, örnek alınan (muktedâ) bir kişiliğe sahip olmalıdır. Şair, mayasında irfan olmayan kişinin insan sûretinde yaratılmış olsa bile maymundan farkı olmayacağını ifade eder.

Koca Ragıp Paşa'nın beyitlerinde tespit ettiğimiz kültürel bellek unsurlarını başlıca üç grupta topladık. Bunlar Kültürel Bellek ve İnsan-ı Kamil Olma Yolunda Seyr ü Süluk, Beşerî Hasletler, Hikmetli Sözler ve Atasözleridir. Bunlar sosyal hayatta her insanın muhatap olacağı değer yargılarının şiire yansımış halledir ya da şiirle ifadesidir.

Milletin kültürel belleğinde çoktan yerini almış olan Koca Râgıp Paşa'ya vefâtının 250. yıl dönümünde rahmetler diliyoruz.

Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (1993), haz.: Ali Özek-Hayrettin Karaman- Ali Turgut-Mustafa-Çağrı- İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş, TDV Yay., Ankara.

Assmann, J, (2015), *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Kutluer, İ, (2005), Mistisizm mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul.

Yorulmaz, H. (1998).*Koca Ragıp Paşa*, Kültür Bak. Yay. Ankara.

.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 177-194

**DİVANINDAN HAREKETLE
KOCA RÂĞIB PAŞA’NIN ŞİİR ANLAYIŞI¹**

Semra TUNÇ²

ÖZET

Onsekizinci yüzyılın Nedîm ve Şeyh Gâlib’le birlikte büyükleri içinde anılması gereken, hikemî şiirde üstat şairi Koca Râğib Paşa (1699–1763) aynı zamanda valilik, reisülküttâblık, sadrazamlık gibi çeşitli görevler de yapmış başarılı bir devlet adamıdır. *Divan*’ı yanında Münşeât’ı ve başka eserleri de olan Koca Râğib Paşa’nın birçok beyti atasözü gibi dillerde dolaşır olmuştur.

Çalışmamızda Râğib Paşa’nın şiirlerindeki fikrî ve hikemî yönden ziyade, bu fikir ve hikmeti ifadede kullandığı araç olan söz ve hususiyle şiir görüşü ele alınacaktır. Bir şair olarak Râğib, *şiir hakkında neler söylemiş, ona göre şiir nedir, ne olmalıdır ve kendi şiirini nasıl değerlendirmektedir* gibi soruların cevaplarını bizzat şiirinde araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğib Paşa, Klasik Türk şiiri, 18. yüzyıl Türk şiiri

**BASED ON HIS DIVAN
THE POETIC CONCEPTION OF KOCA RÂĞIB PASHA**

ABSTRACT

One of the great poets of the eighteenth century together with Nedîm and Sheikh Gâlib and a master poet in aphorisms, Koca Râğib Pasha (1699–1763) was at the same time a successful statesman who assumed various positions as governor, chief secretary, and grand vizier. Besides his *divan* (compilation of poems), he also wrote various other works and many of his couplets became proverbs frequently used by the public.

Our paper will deal not with the ideas and wisdom in Ragip Pasha’s poems but rather the words that Ragip Pasha used as a tool in expressing these ideas and wisdom and especially his understanding of poetry. We sought answers to questions such as what Râğib said, as a poet, *about poetry, what poetry is according to him, what it must be and how he perceives his own poetry* in his own poems.

Key Words: Koca Râğib Pasha, classical Turkish Poetry, 18th Turkish Poetry

¹ “Onsekizinci Yüzyılda Nâbi Takipçisi Bir Şair: Koca Râğib Paşa ve Şiir Anlayışı” adıyla V. *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*’nda [Uluslararası -Prof. Dr. Harun Tolasa Hatırasına, 16–18 Ekim 2009, Mardin Artuklu Üniversitesi: 11ss.] sunulan bildirinin makale olarak düzenlenmiş şeklidir.

² Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
setunc@selcuk.edu.tr

unsurlardan sakınmıştır. Tasvirlerinin temsillerinin çoğu darbimeseldir ve yorumlar doğrudan doğruya tabii çevreden alınmış canlı yorumlardır; şiirleri önceden tasarlanarak söylenmiş bir hava içerisinde değildir; kasıtsız tabii ve sade bir biçimde sunulmuştur.” (Gibb, 1999, s. 333). Yine aynı araştırmacı Râgıb Divanı'nı “büyük bir edebî geleneğin son sözleri” ve “Türk'ün İran'a elvedası” şeklinde vasıflandırır (Gibb, 1999, s. 336).

Gerçekten de Râgıb hikemî ekolü temsil etme yönüyle üstat aldığı Nâbî'yi aşan bir söyleyiş netliğini yakalamış şairdir. Bu yüzdendir ki birçok veciz ifade bulunan beyti/mısraı atasözü gibi dillerde dolaşır olmuştur.

Teknik olarak sınırları belirlenmiş bir edebî gelenekten etkilenerek gelişen ve dönem dönem kendine has unsurlarla da özgünleşen ve zenginleşen klasik Türk şiirinin modern anlamda belirli bir poetikasından söz etmek mümkün değildir⁶. Ancak bazı eserlerde ve divan dibacelerinde şiirin nasıl söylenmesinden ziyade ne olduğu ya da ne olması gerektiğine dair değerlendirmeler bulunmaktadır⁷. Bu söylemlerin ortak noktası şeklen muayyen sınırlar içinde söylenen sözün, çoğunlukla üslup ve mana yönüyle değerlendirilmesi, şaire veya şiire buna göre kıymet atfedilmesidir.

Koca Râgıb Paşa'nın genellikle fahiye diyebileceğimiz beyitlerinde görülen genel anlamda şiirle veya kendi şiiriyle ilgili değerlendirmelerini klasik Türk şiiri geleneği içinde, ancak mensubu şairlerin öne çıkardığı bazı vasıflarıyla farklılık arz eden hikemî tarzın ve kısmen sebk-i Hindî'nin⁸ özellikleri olarak kabul etmek yerinde olacaktır. Bu tespitler çoğunlukla kendi şiiri ve şairliği ile ilgili olmakla birlikte, gerçekte onun şiir anlayışını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Kendisinin de;

Eger maksûd eserse mısra'-ı berceste kâfidir
‘Aceb hayretdeyim ben sedd-i İskender husûsunda
60, G 154/5⁹

şeklinde ifade ettiği gibi vecize niteliğinde pek çok beytinde hikmetli söyleyişin, az sözle çok şey anlatabilmenin esas olduğu açıktır.

Takdir edilir ki Râgıb'ın *şair, şiir, söz, fikir, düşünce, hayal, mana, kalem* gibi kelime ve mefhumlar etrafında kurulan beyitlerinde, temelde şiirle ilgili hususlar verildiğinden her bir unsuru tek tek ele alıp değerlendirmek tekrara düşülmesine sebep olacaktır. Bu yüzden alt başlıklarla tasnif yerine, tespit edilen hususları bir düzen içinde vermeye gayret edeceğiz.

⁶ Divan şiirinde poetika için bk: Menderes Coşkun, “Klasik Türk Şiirinin Poetika Üzerine” *Bilgi* (2011) 56:57-80.

⁷ Geniş bilgi için bk: Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dibâceleri*, s. 26-32.

⁸ Râgıb'da sebk-i Hindî tesirleri ile ilgili bk: Beyhan Kesik, “Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebk-i Hindî Tesiri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2009) 2: 150-169.

⁹ Örnek olarak alınan beyitlerde verilen **sayfa, şiir/beyit numarası** *Divan*'ın 1252/1836 yılı Bulak baskısına göredir. Ancak şiir numarası tarafımızdan verilmiştir. Gazel için G, kaside için K kısaltması kullanılmıştır. *Divan* baskısında; kaside, tarih ve tahmisler 2-16. sayfalarda bir bölüm, gazeller ise devamında yeni başlayan numarayla 2-71. sayfalarda bir bölüm olarak bulunmaktadır.

Şiiri; “*şi’r, nazm, gazel, beyt, suhan, elfâz*” kelimeleriyle karşılayan Râgıb, şiiri tavsif ve tarif ederken de “*pâk, rengîn, nâzık, ter, dil-güşâ, âteşîn, revnak, meyve-i ter, sebze-i ter, nev-‘arûs, Beyt-i Ma‘mûr, gülîstân, berceste gül, berg-i sebz, gül-gonca-ı ra‘nâ, serv-i hırâmân, mülk, milket*” gibi sıfat ve benzetmelikler kullanmaktadır. Ayrıca şairi; “*şâ‘ir-i rengîn-edâ, ehl-i tab‘, ehl-i suhan, erbâb-ı suhan, nükte-senc, tab‘-ı nâzık, yekke-tâzân-ı suhan, Kelîm, Mesîh, husrev-i suhan, husrev-i milket-i dil-sûhtegân, husrev-i dârâ-şükûh-ı mülk-i ma‘nâ, keşşâf-ı rûşen-tab‘, vassâf-ı istignâ-pesend, tûtî-i tab‘*” gibi terkiplerle tavsif eden Râgıb Paşa, “*kalem (hâme, kîlk), hayâl, fikr (endişe, efkâr), ma‘nâ, hikmet, mazmûn, zemin açmak*” gibi kelime ve tabirlerle kurduğu beyitlerde özellikle kalemi teşhis ederek de şair ve şiire dair değerlendirmeler yapar.

Zaman zaman sanatlı söyleyişlerine rağmen Koca Râgıb’ın dili açık ve anlaşılırdır. Ancak Râgıb şiiri süsten, sanattan tamamen uzak da görmez. Tarzında her ne kadar fikir, mana ve hikmeti dile getiriş önemli olsa da ona göre şiiri alelade bir sözden ayıran ifade ve üslup güzelliğidir. Şair bunu taş ve cevherle örnekler. Alelade taş ile cevher/inci arasında en belirgin fark; cevherin/incinin taştan daha parlak oluşudur. Bunun gibi söze de söyleyiş güzelliğinden başka parlaklık ve değer veren bir şey yoktur. *Şiiri alelade bir sözden farklı kılan şiirde olması gereken söyleyiş güzelliği, üsluptur:*

Revnak olmaz suhana hüsn-i edâdan gayrı
Var mı seng ü güheriñ farkı safâdan gayrı
64, G 165/1

Şiirde seçilen kelimeler mana ile uygunluk arz etmelidir. Şiiri geline benzeten Râgıb; uygun giysi nasıl güzelliği artırır, söz gelinine de letafeti/hoşluğu manaya uygun seçilen kelimeler verir, der:

Hüsni bâlâter ider câme düşünce çesbân
Nev-‘arûs-ı suhana revnakı ta‘bîr virir
29, G 75/2

Yine *üslup güzelliğini* öne çıkaran şair, beyit kelimesini tevriyeli kullanarak her beytinin “Beyt-i Ma‘mûr” gibi baştanbaşa tezyin edildiğini, bu hâliyle beyitlerinin mana Mısır’ına “Yûsuf-ı Sâni” denilmeye layık olduğunu belirtir:

Müzeyyendir ser-â-pâ hüsn ile her beyt-i ma‘mûrum
Denilse Mısır-ı ma‘niye sezâdır Yûsuf-ı sâni
2, K /12

Şiir söylemek için yetenek, bilgi ve birikim yanında zamana ihtiyaç vardır. Bizzat tecrübeyle vardığı bu hükmü Paşa; aslında söz kıtlığı çekmediğini, yeni yeni şiirler söyleyebileceğini ancak işlerinin çokluğundan vakit bulamadığını işaret ettiği beytiyle vurgular:

Degil kaht-ı suhan tengî-i vakt eyler meger Râgıb
Kumâş-ı tâze nazmı kesret-i işgâlden gâlî
70, G 180/5

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 195-206

Şiirde hayâl zenginliği ve orijinalliği; şairde muhayyile gücü olması gerekir. Bu yönüyle de *şiir halis şarap gibi neşe vermeli ve kişide değişiklik yaratmalıdır.* Ancak bu hayâl zenginliği ve muhayyile gücünü şiirden anlayanlar takdir edebilir:

Bâde-i sâf-ı hayâlim neş'e-i nâbı virir
Râgıb insâf eylese şi'r-âşinâlardan biri
68, G 175/9

Hayâli, şiir formuna/mezmununa sokan kalem atıdır. Nasıl murat gelinine güzelliği, yaradılışın gül rengi verirse, kalem atının da yelesini hayâl taze ve canlı kılar:

Viren revnak 'arûs-ı kâma gülgün-ı tabî'atdır
Mutarrâdır kümeyt-i hâmeniñ hayâlden yâli
69, G 180/4

Ancak, *kalemi harekete geçiren de hayâl ve düşüncedir. Kalem (şairin kalemi), hayâl sayesinde canlıdır.* Hayâl olmasa kalem düşünce minderini çürütür:

Teng oldu zemîn sıkleti def' itse münâsib
Râgıb kalemiñ minder-i endîşi çürütüdi
66, G 170/5

Şiir gönül açıcı ve cezâ edici olmalıdır. Aslında kaleme yüklediği bu sıfatla Râgıb, şiirinin bir özelliğini dile getirmekle birlikte, tanzîr edilmeye lâyık bir zemin şiir söylediğini de ima eder. Ayrıca, bu gönül açıcı şiirlerini dinlemek için Fars şairlerinden Tâlib'in¹⁰ ruhunun Âmul'den¹¹ Mısır'a¹² gelmesine şaşılmayacağını belirterek tarzıyla ilgili ipucu da vermektedir:

Edâ-yı dil-keş-i hâmeñle Râgıb
Açarsañ böyle bir rengin zemîn aç
11, G 24/6

Bu şi'r-i dil-güşâyı gûş için sad şevk ile Râgıb
'Aceb mi rûh-ı Tâlib gelse Mısır'a şehri-Âmul'den
54, G 136/7

Şiir marifettir, bilgi ister. Bilgi âlemi ise düşünce kılıcı ile fethedilir. Söz bilirlilik ülkesi, yani şairlik de bu âlem içinde kılıçla alınmış bir tımar değerindedir:

Ma'ârif 'âlemin teshîr iden şemşîr-i endîşem
İçinden bir kılıç tîmârıdır mülk-i suhandânî
2, K /14

¹⁰ *Tâlib-i Âmulî* (ö. 1626): Sebki Hindî şiir tarzının temsilcilerinden meşhur İranlı şair. Kendine has üslup geliştirerek klasik Fars şiirinden kopuşun öncüsü olan Tâlib, ezberinde çok şiir bulunduğu ve çeşitli mahfillerde okuduğundan dolayı "bülbül-i Âmulî" olarak da vasıflandırılmıştır.

¹¹ *Âmul*: Tâlib-i Âmulî'nin doğum yeri. İran'ın Mazenderan eyaletine bağlı bir şehir.

¹² Birçok bölgede çeşitli idari görevler yüklenen Râgıb 1744-48 yılları arasında Mısır valiliği de yapmıştır. İlgili beytin alındığı şiir de bu görevi esnasında Mısır'da söylenmiş olmalı.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 195-206

Şiir feyzin ürünüdür, ilham edilir. Bu ilhamın da muayyen yeri ve zamanı yoktur:

Olur gâhî muhayyel gâh olur Râgıb hoş-âyende
Degildir vâridât-ı feyz her dem bir hesâb üzre
60, G 152/9

Şiir rûhânî olmalıdır. Bilinen ve görülen şeylerin söylenmesi yerine mana âleminde haber vermelidir. Şairin elinde kalem, şiire tabir elbisesi giydirirken, aynı zamanda sihirbaz bir meşşâta gibi fikir bakirelerine/mana gelinlerine rûhânî güzellikler bahşeder:

Yahut meşşâta-ı câdû-yı hâmem itse ter-destî
Virir ebkâr-ı efkâra bu gûne zîb-i rûhânî
2, K /7

Şiir sihir gibidir. Kalem ise şairin elinde mucizeler yaratan araçtır. Râgıb kendini Kelîm'e kalemini de onun elindeki asâya benzettiği beytinde Hz. Musa'ya Hakk'ın tecellisi ile şaire gelen ilham arasında ilgi kurar. Ayrıca, "i'câz" kelimesiyle de şiirle vahiy ve mucize arasında bir ilgi düşünülmüştür. Bu da hikmet şairi Râgıb'ın şiir anlayışının temelini teşkil eder. Şiir hakikatten haber veren İlahî bir ilhamdır:

Kelîmim hâmemiñ i'câzıdır ahbâb u a'dâya
Viren geh çâşnî-i ney-şeker geh hükm-i su'bânı
2, K /9

İderse nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı endîşem
Fezâ-yı pehn-i tahrîr üzre nev-tarh-ı hıyâbânı
2, K /5

Gazâl-i Çîne itdürmez hacâlet nâfe-güsterlik
İdince hâme-i mu'ciz-nigârım 'anber-efşânî
2, K /11

Şiir hakikat/hikmet olunca şairde de bu hakikati idrâk kudreti ve bu idrâkten zevk alma kabiliyeti olmalıdır. Ancak lezzeti yemekte rahatı cisimde arayanlar, sadece boğazını düşünenler bu idrâkin zevkine varamaz:

Lezzeti et'imede râhatı cisminde arar
Ne bilir neş'e-i idrâki nedir ehl-i şikem
49, G 124/8

Şair kıvrak zekâlı olmalı, "âyine-i gîtî-nümâ – dünyayı gösteren ayna" gibi hakikati görmeli ve göstermelidir:

Ya mir'ât-ı safâ-ender-safâdır zihn-i derrâkim
K'odur âyine-i gîtî-nümâya sûret-i sâni
2, K /3

Ben ol keşşâf-ı rûşen-tab'ım eyler hüsn-i takrîrim
Misâl-i âyet-i Nûr enfüs ü âfâkı nûrânî

Şair “tab’-ı nâzik”tir. Yaradılışındaki nezaket, kıvraklık ve kılı kırk yaran hayâli sayesinde benzersiz inciler, yeni mazmunlar bulan ve hoş bir tarzda sunandır:

Hayâl-i mû-şikâfım gevher-i ferdi ider kısmet
Sebük-rûhî-i tab’ım kûha itdirmez girân-cânî
2, K /2
Mey-i gülgûna revnak-bahş olur şeffâfî-i mînâ
Virir rengîn-edâyı tab’-ı nâzik tâze mazmûna¹³
59, G 151/2

Şairler hissediş yönüyle diğer insanlardan farklı ve üstündürler. İnce yaradılışlı bu kişiler, varlıkların ve hadiselerin ardındaki hakikati algılar ve bu farkındalıkla küçük bir olumsuzluktan müteessir olurlar:

Lâl olur elbet zebân-ı hâme-i pîçide-mûy
Kılca gamdan tab’-ı erbâb-ı suhan ‘illetlenür
22, G 54/4

Bu yüzden de şairlerin elinde söz (şiiir) ülkesinin fatihi olan kalem her şairim diyene teslim edilemez:

Hâmedir Râgıb olan fâtih-i iklim-i suhan
Lîk her dest-i heveskâra müsellemler mi olur
23, G 57/7

Şairde incelik, yetenek ve dikkat yanında himmet/gayret olmalıdır. Râgıb’ın tahmis ettiği gazelinin makta’ında Nâbî, şiiir söylemede o kadar kabiliyetli olmadığını, şiiirindeki bu ifade genişliğinin, manevî feyz hâlinde başka bir mecradan geldiğini, mana âleminde ilhamla söz söylediğini vurgularken dolaylı olarak kendini övmekle birlikte oldukça dikkatlidir. Râgıb ise daha açık bir şekilde; gayretiyle sürekli kendini geliştirdiğini, rağbet görmesi hâlinde daha da iyi olacağını ve zaten şiiirden anlayanların yaradılışındaki inceliği, kabiliyeti kabul ettiğini belirterek tahmisi tamamlar:

Bülend olmaktadır Râgıb hemîşe himmet-i tab’ıñ
Dahı bâlâsı mümkündür olursa rağbet-i tab’ıñ
Müsellemdir egerçi ehl-i tab’a dikkat-i tab’ıñ
Bu ta’bîrât vüs’unda değıldir kuvvet-i tab’ıñ
Bu feyz-i ma’nevî Nâbiye mecrâ-yı digerdendir
10, Tahmîs/V

Şair söylenenleri tekrar ve taklit etmemeli, orijinal mazmunlar bulmalı ki beğenilsin, tanzîre layık şiiirler söyleyerek çağır açsın:

Gehî bir bahr u gâhî bir zemîn-i nev ider teshîr
Kalem mülk-i suhanda husrev-i bahr u ber olmuşdur
24, G 60/2

¹³ Benzer ifade için bk: 69, G 178/1.

Râgıb bulursa edhem-i hâmeñ bulur yine
Bu tengnâda tâze tek ü tâza bir zemîn
51, G 130/5

Nezâketle dehân-ı yârdan gûş eyledim evvel
Bu şî'r-i ter 'aceb mi olsa Râgıb tâzededen tâze¹⁴
58, G 149/7

Sürekli yeni ve güzel şeyler söylemek için çaba sarf eden şair, gayretinin takdir edilmesini ister. Marifet iltifata tabidir. Şair her ne kadar yeteneği sayesinde bu iltifatı hak ediyorsa da rağbet ve takdir edilmek istediğini açıkça beyan eder. Hak ettiği değeri bulan şairin de yeni ve daha güzel söyleyişler için şevki artar:

Râgıb olsun iltifât itsün de bir 'âlî-himem
Şî'r-i pâkim gör nice tâliblenür şevketlenür¹⁵
22, G 54/6

Söz/şiiir muhabbet fidanındaki filiz gibidir. Ancak dünyada muhabbet fidanı yerine fitne dikmekle meşgul olan gammaz eksik değildir. Bu ifadeden, *şiiir fitne yaratmamalı güzellikten, gerçek sevgiden dem vurmali* sonucuna varmak mümkündür:

Ser-sebze-i nihâl-i muhabbetdedir suhan
Eksik mi gars-ı fitnede gammâze ber-zemîn
51, G 130/3

Şiiirde kelimeler/sözcükler ceset, hayâl ve mana ise can/ruh gibidir. Şair de duygu ve mana yüklü şiiiriyle/sözleriyle bazen Hz. İsa'nın ölüleri diriltlen nefesi bazen de nisan yağmurunun tabiatı canlandıran feyzi gibi sözcüklere hayat/ruh verir:

Mesîhim nutkumuñ âsârıdır mevtâ-yı elfâza
Viren geh feyz-i nîsânî viren geh mâye-i câmi
2, K /10

Sosyal hayatın esas unsuru olan insanın mutlak hakikati idrak ederek yaradılıştta kendisine yüklenen görevin farkına vararak maddî ve manevî açıdan huzur ve refaha ulaşabilmesi yolunda edinilen bilgi ve tecrübenin söz/fikir ve mana mükemmelliği ile dile getirilmesi, hikemî şiiirin özelliklerindendir. Mananın kuvveden fiile geçişi ise, fikrin (düşüncenin) söz veya tavırla dile getirilişidir. Şair de bunu yapmaya soyunmuştur. Manayı "mısr" a, düşüncüyü "şemşîr, bahr, câmi (kadeh) ve mînder" e benzeten şair; aşağıdaki beyitte hikmeti *endişe kadehindeki şarabın neşvesi* hayâlî veya manayı ise *söz perisinin şuh cilvesi* olarak görmektedir:

Neşve-i sahbâ-yı hikmet câmi-ı endişemdedir

¹⁴ Benzer ifadeler için bk: 2, K /5; 9, G 20/7; 11, G 24/6; 12, G 27/7; 16, G 39/6; 24, G 60/2; 69, G 178/1.

¹⁵ Beyitte "tâlib" ve "şevket" kelimeleri tevriyeli kullanılmıştır. *Şevket-i Buhârî* (1695) de Tâlib gibi Fars edebiyatında sebk-i Hindî şiiir tarzının önde gelen temsilcilerdendir.

Cilve-i şüh-ı perî-zâd-ı suhan şîşemdedir

13, G 31/1

Düşünce deniz gibidir. Denizde herkes inci ve cevher bulamayacağı gibi herkes de şiir söyleyemez:

İster ammâ leb ü dendânını vasf eyleye dil
Bahr-i endîşede herkes dür ü gevher bulamaz

38, G 96/5

Koca Râgıb Paşa'nın şiirlerinde zaman zaman adını andığı, övgüyle söz ettiği Acem ve Türk şairleri, şüphesiz onun şiir anlayışında etken olmuştur. Râgıb, Acem şairlerinden Hâkânî,¹⁶ Sâib-i Tebrîzî,¹⁷ Tâlib-i Âmulî¹⁸ ve Şevket-i Buhârî¹⁹'yi, Türk şairlerinden Nâbî ve Nedîm'i anmaktadır. Özellikle de iki gazelini tahmîs ettiği Nâbî'nin etkisi hemen hemen bütün şiirlerinde hissedilmektedir (Râgıb Mehmed Paşa, 1836, s. 9-10). Râgıb, Nâbî'yi üstat kabul ettiğini ve ona bağlılığını açıkça da belirterek takipçisi olduğunu vurgular:

Dem-sâz-ı sabâ oldı Ruhâvî bize Râgıb
Dil-beste-i zincîr-i ser-i zülf-i Ruhâyız

36, G 90/8

Zaman zaman Nedîmâne söyleyişlere meyleden şair, aslında tarzının bu olmadığı imasıyla, bu yolda şiir söylemeye heveslenmemesi ve Nedîm'i tanzîre yeltenmemesi için kendine telkinde bulunur:

Aldı meydânı bu vâdîde Nedîm-i yekke-tâz
Olma çok refîre Râgıb sâha-ı tanzîrde

58, G 148/7

Sonuç olarak Râgıb'ın *Divan*'ından tespit edilen ve aşağıda maddeler halinde sıralayacağımız şiire dair görüşlerinin divan dibâcelerinde şiir hakkında birçok şair tarafından kaydedilen değerlendirmelerden pek farklı olmadığını belirtmek gerekir²⁰. Ancak zaman zaman teoride olması gerekenin veya tavsiye edilenin pratikte uygulanması, uygulayıcının yeteneği, birikimi ve gayreti nispetinde farklılık arz eder. Yani bizzat teoride şiirin tanımını vasıflarını kusursuz biçimde veren bazı şairlerin uygulamada aynı başarıyı elde edemedikleri de görülmektedir. Fakat kanaatimizce Râgıb'ın başarısı, dillerde hâlâ dolaşan vecize mahiyetindeki beyitleriyle, yaşadığı dönemde ve sonrasında etkileriyle ve sadece *Divan*'ını tetkik etmekle teslim edilecektir. Klasik Türk şiirinde nispeten Fuzûlî, Nâbî ve Râgıb gibi şairleri; maddî ve manevî refah ve huzura ulaşma yolunda ferdî veya içtimai meseleler üzerinde tefekkür etmeleri, bu tefekkür ve tecrübeyle vardıkları sonucu, zaman zaman çözüm önerileriyle sunmaları

¹⁶ 2, K /13. [*Hâkânî* (ö. 1199): İran şiirinin temel taşlarından ve kasidede üstat kabul edilen bir şairdir. Türk şairleri arasında özellikle Nefî'yi etkilemiştir.]

¹⁷ 9, G 19/9; 17, G 42/7; 22, G 55/6. [*Sâib-i Tebrîzî* (1669): İranlı şair. Tâlib ve Şevket gibi Sebki Hindî şiir tarzının meşhur temsilcilerindedir.]

¹⁸ 9, G 19/9; 22, G 54/6; 54, G 136/7.

¹⁹ 22, G 54/6; 8, Tahmîs.

²⁰ Geniş bilgi için bk: Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dibâceleri*: 26–32.

dolayısıyla şairlikleri yanında toplum hayatının düzenlenmesine önemli katkılar sağlayan birer teorisyen olarak da kabul etmek kanaatimizce yanlış olmaz.

- *Şiiri aletade bir sözden farklı kılan şiirde olması gereken söyleyiş güzelliğidir.*
- *Şiirde seçilen kelimeler mana ile uygunluk arz etmelidir.*
- *Şiir söylemek için yetenek, bilgi ve birikim yanında zamana ihtiyaç vardır.*
- *Şiirde hayâl zenginliği ve orijinalliği; şairde muhayyile gücü olması gerekir.*
- *Şiir halis şarap gibi neşe vermeli ve kişide değişiklik yaratmalıdır.*
- *Şiir gönül açıcı ve cezbedici olmalıdır.*
- *Şiir marifettir, bilgi ister.*
- *Şiir feyzin ürünüdür, ilham edilir. Bu ilhamın da muayyen yeri ve zamanı yoktur.*
- *Şiirde rûhânî olmalıdır. Bilinen ve görülen şeylerin söylenmesi yerine mana âleminde haber vermelidir.*
- *Şiir sihir gibidir. Kalem ise şairin elinde mucizeler yaratan araçtır.*
- *Şiir hikmettir, hakikatten haber veren İlâhî bir ilhamdır. Şairse hakikati idrâk edebilen ve bu idrâkten zevk alma kabiliyeti olandır.*
- *Şair kıvrak zekâlı olmalı, zihni “ayîne-i gîf-nümâ – dünyayı gösteren ayna” gibi hakikati görmeli ve göstermelidir.*
- *Şair “tab’-ı nâzik”tir. Yaradılıştaki nezaket, kıvraklık ve kılı kırk yaran hayâlî sayesinde benzersiz inciler, yeni mazmunlar bulan ve hoş bir tarzda sunandır.*
- *Şairler hissediş yönüyle de diğer insanlardan farklı ve üstündürler.*
- *Söz (şiir) ülkesinin fatihi kalemdir. Bu kalem de her şairim diyene teslim edilemez.*
- *Şairde incelik, yetenek ve dikkat yanında himmet/gayret olmalıdır.*
- *Şair söylenenleri tekrar ve taklit etmemeli, orijinal mazmunlar bulmalıdır.*
- *Şairin sürekli yeni ve güzel şeyler söylemek için çaba sarf etmesi gerekir.*
- *Şiir (söz), muhabbet fidanındaki filiz gibidir. Fitmeden değil güzellikten, gerçek sevgiden dem vurmaldır.*
- *Şiirde kelimeler/sözcükler ceset, hayâl ve mana ise can/ruh gibidir.*
- *Düşünce deniz gibidir. Denizde herkes inci ve cevher bulamayacağı gibi herkes de şiir söyleyemez.*

Kaynaklar

Aydiner, M, (2007), “Ragıp Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul: 34/ 403–06.

Coşkun, M, (2011), “Klasik Türk Şiirinin Poetikası Üzerine” *Bilig* 56: 57-80.

Gibb, E. J. W, (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. III-IV (çev. Ali Çavusoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara.

Kesik, B, (2009), “Koca Râgıp Paşa’nın Şiirlerinde Sebki-Hindî Tesiri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2: 150-169.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 195-206

Râgıb Mehmed Paşa, (1252/1836), *Divân-ı Râgıb Mehmed Paşa*, Bulak Matb.,
Kahire.

Üzgör, T, (1990), *Türkçe Divan Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara.

Yorulmaz, H, (1998), *Koca Ragıb Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,
Ankara.

